

Oog voor elkaar: veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad

Blokland, Talja

Veröffentlichungsversion / Published Version
Monographie / monograph

Zur Verfügung gestellt in Kooperation mit / provided in cooperation with:
OAPEN (Open Access Publishing in European Networks)

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Blokland, T. (2008). *Oog voor elkaar: veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. (Solidariteit en Identiteit). Amsterdam: Amsterdam Univ. Press. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-271752>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

TALJA BLOKLAND

Solidariteit en Identiteit

Oog voor elkaar

Veiligheidsbeleving en sociale controle
in de grote stad

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Oog voor elkaar

SOLIDARITEIT EN IDENTITEIT

Recente sociale, culturele en economische ontwikkelingen in westerse en niet-westerse samenlevingen liggen aan de basis van een toenemende culturele en etnische diversiteit in onze eigen samenleving. De sociale en culturele identiteit van mensen wordt meer en meer gevarieerd. Wat zijn de gevolgen van deze ontwikkelingen voor sociale banden en solidariteit? Het doel van de serie *Solidariteit en Identiteit* is antwoorden op deze vraag te vinden.

SERIEREDACTIE

Prof. dr. J.P.L. Burgers, Faculteit Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam

Prof. dr. J.C. Rath, Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam

REEDS VERSCHENEN TITELS

Minghuan Li, *We Need Two Worlds: Chinese Immigrant Associations in a Western Society*, 1999 (ISBN 978 90 5356 402 8)

Aafke E. Komter, Jack Burgers en Godfried Engbersen, *Het cement van de samenleving: een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*, 2000/2004 (ISBN 978 90 5356 437 0)

Clementine van Eck, *Purified by Blood: Honour Killings amongst Turks in the Netherlands*, 2002 (ISBN 978 90 5356 491 2)

Joanne van der Leun, *Looking for Loopholes: Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*, 2003 (ISBN 978 90 5356 600 8)

Marc Hooghe, *Sociaal kapitaal in Vlaanderen: verenigingen en democratische politieke cultuur*, 2003 (ISBN 978 90 5356 643 5)

Aafke E. Komter, *Solidariteit en de gift: sociale banden en sociale uitsluiting*, 2003 (ISBN 978 90 5356 645 9)

Marco van der Land, *Vluchtige verbondenheid: stedelijke bindingen van de Rotterdamse nieuwe middenklasse*, 2004 (ISBN 978 90 5356 678 7)

Frank J. Buijs, Froukje Demant en Atef Hamdy, *Strijders van eigen bodem: radicale en democratische moslims in Nederland*, 2006 (ISBN 978 90 5356 916 0)

Irma Thoen, *Strategic Affection? Gift Exchange in Seventeenth-Century Holland*, 2007 (ISBN 978 90 5356 811 8)

OOG VOOR ELKAAR

Veiligheidsbeleving en sociale
controle in de grote stad

Talja Blokland

OTB Institute for Housing, Urban and Mobility Studies
Technische Universiteit Delft

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Omslagafbeelding: Jan Boeve/Hollandse Hoogte

Omslagontwerp: Neon, ontwerp & communicatie | Sabine Mannel
Vormgeving binnenwerk: JAPES, Amsterdam

ISBN 978 90 8964 043 7
e-ISBN 978 90 4850 627 9
NUR 741 / 758

© Talja Blokland / Amsterdam University Press,
Amsterdam 2009

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
Overzicht van tabellen, kaarten en figuren	15
1 Van ‘ogen op straat’ naar oog voor elkaar	17
1.1 Inleiding	17
1.2 Begripsafbakening: sociale veiligheid en sociale controle	20
1.3 De these van ‘ogen op straat’: tegenvoorbeelden	29
1.4 Is de these van ‘ogen op straat’ een mythe?	33
1.5 Probleemstelling en onderzoeksvragen	34
1.6 De opzet van dit boek	39
2 De wijken in: onderzoekslocaties en onderzoeksmethoden	43
2.1 Inleiding: onderzoek in Rotterdam	43
2.2 Vier buurten, vier veiligheidsscores, vier achtergronden: introductie van de cases	44
2.3 Onderzoeksmethoden	45
2.4 De vier buurten: korte schets	48
2.5 De winkelstraten beschreven: typeringen van bewoners	52
2.6 De winkelstraten door de ogen van de winkeliers	72
2.7 Ter afronding	76
3 Veiligheid gemeten	79
3.1 Inleiding	79
3.2 Veiligheid gemonitord: criminaliteit, overlast, veiligheid en tevredenheid	79
3.3 Veiligheidsscores en ervaringen met criminaliteit en overlast	82
3.4 Professionals aan het woord	88
3.5 Ter afronding	92
4 Van fysiek naar sociaal: signalen in de openbare ruimte	95
4.1 Inleiding	95
4.2 Signalen in de openbare ruimte: vuil en veiligheid	99

4.3	Vuil op straat als signaal voor gebrek aan zorg voor de buurt – en elkaar	101
4.4	Vuil als signaal dat buitenstaanders niets om deze buurt geven	116
4.5	Conclusie: schoon, heel en sociale controle	122
5	Sociale signalen: thuis in de buurt	125
5.1	Inleiding	125
5.2	Criminaliteit, rust, drukte en veiligheid in de buurt	126
5.3	Etniciteit als scheidslijn: categorisering en signalen	139
5.4	De macht op straat	144
5.5	Conclusie: beperkte informatie en sociale signalen	154
6	Horen, zien en ...? Verwachtingen van sociale controle	157
6.1	Inleiding	157
6.2	Het inschatten van anderen: verwachtingen van sociale controle	158
6.3	Sociale controle in de praktijk: hulp vragen en helpen	160
6.4	Sociale controle uitoefenen: anderen aanspreken	166
6.5	Vertrouwen en wantrouwen: wie wel, wie niet?	175
6.6	Conclusie	182
7	Winkels en scholen als vanzelfsprekende ontmoetingsplekken	185
7.1	Inleiding	185
7.2	Voorzieningengebruik als voorwaarde voor familiariteit	187
7.3	Buurtgebruik, ogen op straat en de rapportcijfers voor veiligheid	194
7.4	Gebruik van winkels en scholen en verwachtingen van sociale controle door anderen	199
7.5	Sociale controle door de ogen van de winkeliers	210
7.6	Conclusie: functiemenging doet ertoe	216
8	Conclusies en aanbevelingen	223
8.1	Inleiding	223
8.2	Samenvatting	224
8.3	Draagt functiemenging aan sociale veiligheid bij?	229
8.4	Onder welke voorwaarden?	242
8.5	Wie kan hoe bijdragen?	257
8.6	Ter afsluiting	263

Bijlagen	265
Bijlage 1 Beschrijving van de steekproef, steekproeftrekking en non-response analyse	265
Bijlage 2 Lijst van namen, demografische kenmerken en respondentnummers	269
Noten	273
Geraadpleegde literatuur	281
Namenregister	289
Trefwoordenregister	291

Voorwoord

De buurt is weer helemaal in. Want die moet ‘weer’ iets krachtigs of prachtigs worden, onder meer door er, zoals ook in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning is neergelegd, de ‘sociale cohesie en leefbaarheid’ te verbeteren. Buurten moeten weer plekken zijn waar mensen elkaar een beetje in de gaten houden, elkaar helpen en weer vertrouwen hebben in elkaar. In een eerdere studie naar de betekenis van ‘buurt’ voor ‘gemeenschap’ van een decennium geleden argumenteerde ik dat voor de beleving van de buurt als gemeenschap de historische verandering niet zozeer lag in het vereenzamen of asocialer worden van ‘de mensen’, noch in het diverser worden van achterstandswijken op zichzelf, maar veeleer in de veranderende wijzen waarop mensen anderen sociaal konden plaatsen, en de manieren waarop het alledaags leven hen in staat stelde dat te doen.

Ruth Soenen, een Belgische antropologe, merkte op dat ik te veel oog had voor duurzame relaties en te weinig voor de betekenis van alledaagse contacten voor de beleving van de buurt als gemeenschap. Zij verwoordde een thema dat mij minstens zo fascineerde als sociale netwerken waarvan wij voor cohesie en gemeenschap zoveel verwachten. Eenmaal benoemd op de leerstoel Samenlevingsopbouw vanwege de Gradus Hendriks Stichting stond voor mij dan ook vast dat sociologie en beleid te weinig aandacht besteedden aan de mechanismen die korte contacten in de openbare ruimte vormgeven. En de sociologen die zich wel met de openbare ruimte bezighielden deden dat met een bevlogen vluchtigheid die wellicht nauw aansloot bij bepaalde sociologische tradities, maar waren ook descriptief, en soms impressionistisch, en niet gericht op de vraag wat beleidsmakers en professionals met hun werk konden aanvangen. Sociologische analyses doen er in deze beleidssector weinig toe, zo lijkt het. Straatcodes, reclamecampagnes tegen hufterigheid en campagnes om je burens te groeten zijn immers veelal gericht op sociaal-psychologische mechanismen, of eenvoudig gebaseerd op het uitgangspunt dat de burger betere normen en waarden moet leren. Net zoals in het integratiedebat het geval is, ligt de nadruk bij op buurtcohesie en

buurtparticipatie gerichte goede bedoelingen vaak op vooronderstellingen over wat mensen (niet) willen.

Daar kan ik persoonlijk niet goed mee uit de voeten. Zelfs in een extreme wijk als het 'Ghetto' in de Amerikaanse stad New Haven waar ik tussentijds onderzoek deed, kwam ik steeds maar geen mensen tegen die vonden dat je zonder meer rotzooi op straat kon gooien of dat het prima was om elkaar onheus te bejegenen. Met de normen en waarden van de vele mensen in achterstandswijken die ik in de loop der jaren tegenkwam was eigenlijk nooit veel 'mis'. Zij weken in hun opvattingen niet of nauwelijks af van wat de meeste mensen als beschaafd beschouwden. Een beschavingsoffensief voor betere, aangename, veiligere buurten leek daarom niet de beste route. Dat moest, kortom, anders kunnen. Maar hoe? Die vraag vormde de eerste bron van inspiratie voor dit boek.

De tweede bron van inspiratie lag in het werk van Jane Jacobs, wier boek mij net zo greep als vele anderen, onder meer omdat het sociale theorie en de gebouwde omgeving mooi bij elkaar brengt. De these waarmee Jane Jacobs faam maakte en die recentelijk opnieuw in warme belangstelling is komen te staan (onder andere binnen de stroming van *new urbanism* in de VS), komt er in het kort op neer dat gevarieerd ruimtegebruik of *functiemenging* leidt tot sociale controle, omdat mensen hun 'ogen op straat' hebben. Wie in de negentiende-eeuwse probleemwijken rondloopt, ziet echter al snel dat er ogen genoeg op straat gericht zijn, maar hoort ook de algemene klacht dat de sociale controle ver te zoeken is. Geïnspireerd door een vroege kritiek van Herbert Gans op het werk van Jacobs (Gans 1991) zag ik het ruimtelijk determinisme in haar argument, maar vroeg ik mij af waarom haar these dan toch zo tot onze verbeelding sprak. Klaarblijkelijk hadden ogen op straat en sociale controle en gemengd ruimtegebruik wel iets met elkaar te maken, maar niet in de causale volgorde die Jane Jacobs voorstelde. Toen ik vervolgens op zoek ging naar empirische studies die de these van Jacobs al dan niet onderbouwden, bleken die schaars. Dat was een reden te meer om er een studie naar te doen op een systematischer wijze dan Jacobs gedaan had.

Een derde bron van inspiratie waren Tonnie en Carola, twee vrouwen – met gefingeerde namen – uit de Rotterdamse wijk Hillesluis die ik tijdens mijn onderzoek in 1993-1994 leerde kennen, en die al die jaren contact hebben gehouden. Hun scherpe formulering van hoe hun buurt in een decennium onveilig was gewor-

den, zonder dat ze bang waren dat zij het slachtoffer zouden worden van daadwerkelijke criminaliteit, maar ‘omdat je niks meer kan zeggen’ en ‘de macht’ bij anderen was komen te liggen, precies zoals zij dat tien jaar eerder hadden voorspeld, bracht de genoemde thema’s samen. Ik was in Hillesluis nog niet klaar.

Volstrekt toevallig had ik van horen zeggen dat de betekenis van functiemenging voor herstructurering in de – toen nog – 56 wijken de belangstelling van het ministerie van VROM had. Op zoek naar een manier om mijn interesses te matchen met een partij die de middelen had om me in staat te stellen deze thema’s empirisch gefundeerd verder te doordenken, raakte ik aldus met VROM in gesprek. In de zomer van 2006 verleende VROM de opdracht aan het OTB Institute for Housing, Urban and Mobility Studies aan de TU Delft – naast de Gradus Hendriks Stichting mijn tweede werkring – om de betekenis van functiemenging voor sociale veiligheid te onderzoeken. Ik ben allereerst dank verschuldigd aan Arjen Verweij en Frank van Dugteren van het ministerie van VROM voor hun meedenken in de allereerste fase, waarin we met een A-4tje met vage gedachten begonnen. Ik vermoed dat zij de insteek, voortgang, aanvankelijke vaagheid en breedte van dit onderzoek geregeld hebben moeten verdedigen. Ze hebben in ieder geval een eindeloos geduld op moeten brengen tot het project was afgerond. Dank daarvoor, alsmede voor de ruimte om in plaats van een onderzoeksverslag in een keer door te zetten naar wat, hoop ik, een volwaardig boek is geworden.

Samen met collega Frank Wassenberg, senior onderzoeker bij het OTB, begon ik vervolgens aan dit project, waarvan ik altijd wel gedacht had dat het een boek moest worden, maar waarin Frank de weinig eenvoudige rol had van het op stoom houden van dit project voor de opdrachtgever, het denken vanuit het belang van de opdrachtgever, en het afremmen van mijn al te ambitieuze plannen. Ik heb in het proces veel van Frank geleerd over contractonderzoek en de mogelijkheden, hobbels en beperkingen ervan, over slimme en minder slimme aanpak, en over planning. Hij werd ongetwijfeld meer dan eens hoorndol van onze discussies, maar zijn nuchtere kijk op de sociale werkelijkheid heeft mijn denken in het hele proces gescherpt. Dat Frank uiteindelijk niet de mede-auteur werd van dit boek had vooral te maken met het feit dat zijn leven hem, op het moment dat we de knoop doorhakten om van ‘rapport’ naar ‘boek’ te gaan, naar verre oorden bracht, en we te-

vens gezamenlijk tot de conclusie kwamen dat ik in mijn eigenwijsheid en bredere wetenschappelijke agenda zo vast op koers zat, dat een werkelijk gezamenlijk eindproduct er niet van zou komen. Tegen de gebruiken in vond Frank vervolgens dat hij op een boek waar hij niet de helft aan had geschreven ook zijn naam niet kon zetten. Ik wil hem hier echter graag voor zijn participatie in deze studie bedanken. Hij nam naast een vol aandeel in de selectie van de cases, de voorbereidingen van het veldwerk en de opzet van de enquête, ook de interviews met professionals voor zijn rekening, becommentarieerde conceptteksten en schreef delen voor wat uiteindelijk werd tot hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3.

Begeleidingscommissies worden wel eens gezien als last in plaats van zege. De begeleidingscommissie bij dit project, met daarin Pieter Bol, Dienst Stedebouw en Volkshuisvesting van de Gemeente Rotterdam, Karin Wittebrood, SCP, Cock Hazeu, zelfstandig adviseur voor economisch institutionele vraagstukken en voorheen werkzaam bij de WRR, Annemiek Vreeswijk, Bureau Sociale Veiligheid van de Gemeente Rotterdam, en Sinisia Bokcic en Hans Bos van VROM, was wel degelijk een zege. Inhoudelijke betrokkenheid, opbouwende kritiek en waardevolle suggesties hebben bijzonder aan dit project bijgedragen. Vooral Cock Hazeu ben ik erkentelijk voor een aantal structuurvoorstellen waar de tekst beter van geworden is. Dank, dus, aan de mensen van VROM en de Begeleidingscommissie voor hun inhoudelijke bijdragen en hun eindeloze geduld. Els Resodihardjo van het ministerie van VROM lukte het elke keer weer om ons rond de tafel te krijgen en onze discussies tot begrijpelijke verslagen om te werken. Erik Nieuwenhout, administrateur van het OTB, heeft veel te vaak te lang moeten wachten op de dingen die ik voor de formele kanten van het project moest doen, en bleef altijd even indrukwekkend vriendelijk.

Maar daarmee is nog niet iedereen genoemd. Enquêteurs van Bureau Mediad namen in korte tijd de eerste ronde van het veldwerk voor hun rekening. Marieke Meij bleek dat niet alleen geweldig aan te sturen, maar haalde ook nog een paar missers uit de enquête voor we het veld ingingen. Aan de dataverzameling van de tweede fase van dit project nam een groep zeer gemotiveerde student-assistenten deel: Zeren Aslan, Chanti Avila, Wouter den Blanken, Saskia Binken, Albertje Breitsma, Gabrielle Hessel, Marsha Jacobs, Deborah de Jong, Gerdien de Kam, Maureen

Khan, Devika Kharagjitsing, Marieke de Kogel, Vanessa Meijer, Martin Selsig, Fred Sepp, Evita Sips, Linda Zuiderwijk en Maaïke Zwijnenburg. Michel dela Vieter zorgde voor een vlekkeloze organisatie van het veldwerk. Deborah leverde een geweldige bijdrage aan de statistische analyses en toonde zich daarin zeer precies, Saskia deed datzelfde bij de omzetting van de transcripties naar analysesoftware, en Deborah, Saskia en Marsha bemoeiden zich ook elk op eigen wijze met de inhoud van het stuk, waarvoor dank. Wouter, Fred en Linda bleken tot veel vliegwerk in staat toen we een deadline moesten halen. Junior onderzoeker Anne-marie Ruijsbroek van het OTB hielp bij het verzamelen van literatuur, en Gwen van Eijk las het manuscript door op al te grote blunders. Dank ook aan de secretariaten van mijn beide werkplekken, in het bijzonder Jeanet van den Bos, Shaneen Khan, Martine de Jong-Lansbergen, Petra Nijhuis, Jolien Veensma en Truus Waaijer voor tekstcorrecties en aan Itziar Lasa die de figuren toonbaar maakte. Erik van Aert, Errit Petersma en vooral Jaap Wagenaar van Amsterdam University Press ben ik erkentelijk voor de wijze waarop zij met veel geduld van een manuscript een boek wisten te maken. Dank ook aan de bewonersgroep van Vitaal Pendrecht, die, onder bezielende leiding van Bien Hoffman, op mijn toen nog vage ideeën reflecteerde. Heel veel dank ben ik verschuldigd aan de bewoners, professionals en winkeliers in Tussendijken, Pendrecht. Lombardijen en Hillesluis die bereid waren met ons te praten.

Voor Kim, het meisje met de ogen van haar vader: de mooiste en de meest nieuwsgierige, open ogen van heel Rotterdam. Voor haar is niets vanzelfsprekend 'normaal'. En van iedereen had zij van dit boek het meeste last.

Overzicht van tabellen en figuren

Figuur 1.1	De twee dimensies van publieke familiariteit	27
Figuur 1.2	Contextueel model (gebaseerd op Mayer en Greenwood 1980)	38
Figuur 2.1	Kwadrant van de vier onderzoeksbuurten	45
Tabel 2.1	Demografische kenmerken van de vier buurten	51
Tabel 2.2	De woningvoorraad van de vier buurten	52
Figuur 2.2	De etnische samenstelling van de vier buurten	53
Tabel 3.1	Samenstellende statistieken uit de Veiligheidsmonitor	80
Tabel 3.2	Waardering van veiligheid volgens de bewoners: een eerste kennismaking	81
Figuur 3.1	Tevredenheid met de huidige woonomgeving	81
Tabel 3.3	De tien belangrijkste redenen om een rapportcijfer te geven	83
Tabel 3.4	Totaal slachtofferschap van respondenten of iemand in naaste omgeving	85
Tabel 3.5	Totaal getuigenissen van criminaliteit	85
Tabel 3.6	Plaats van getuigenis of slachtofferschap	86
Tabel 3.7.a	Hoe vaak maakt u zich zorgen over de veiligheid van uw kind(eren)?	86
Tabel 3.7.b	Hoe vaak maakt u zich zorgen over de veiligheid van uw partner?	87
Tabel 5.1	De politie doet niet voldoende om criminaliteit binnen de perken te houden	145
Tabel 5.2	De politie is niet goed in staat orde te houden in deze buurt	145
Figuur 6.1	Mate van vertrouwen in sociale controle door andere buurtbewoners	159
Figuur 6.2	Mate van vertrouwen in sociale controle door voorbijgangers	159
Figuur 6.3	Reageren op aangesproken worden door vreemden	176

Tabel 6.1	Vindt u dat mensen elkaar in het algemeen kunnen vertrouwen?	179
Tabel 6.2	'Maakt u in de winkelstraat weleens een praatje met mensen die u ergens anders van kent' in relatie tot 'hoe reageert u op aangesproken worden door vreemden'	180
Figuur 7.1	Brengen en halen, praatje maken op schoolplein	187
Figuur 7.2	Hoe vaak in de winkelstraat, per buurt uitgesplitst	189
Figuur 7.3	Vaste adressen van winkels, per buurt uitgesplitst	190
Figuur 7.4	Praatjes maken met mensen die u verder niet kent per buurt uitgesplitst	190
Figuur 7.5	Zomaar naar de winkelstraat, per buurt uitgesplitst	191
Figuur 7.6	Mensen in de buurt tegenkomen die men van elders kent, per buurt uitgesplitst	193
Tabel 7.1	Hoeveel familieleden van boven de achttien jaar wonen er in de buurt, per buurt uitgesplitst	198
Figuur 7.7	Voorkeur voor langs de school, niet langs de school of geen voorkeur	202
Figuur 7.8	Voorkeur voor de winkelstraat of niet, overdag per buurt uitgesplitst	204
Figuur 7.9	Voorkeur voor de winkelstraat of niet, 's avonds per buurt uitgesplitst	205
Figuur 7.10	Vaste adressen ja/nee en vertrouwen in sociale controle door winkeliers	206
Figuur 7.11	Herkend worden en vertrouwen in sociale controle door winkeliers	208
Figuur 8.1	Ingevuld contextueel model (gebaseerd op Mayer en Greenwood)	242

I Van ‘ogen op straat’ naar oog voor elkaar: inleiding^I

I.I Inleiding

Prettige buurten zijn buurten met een gevarieerd karakter. De variëteit aan mensen met verschillende sociaal-economische posities moet er groot zijn, zo is de gedachte, maar ook van diversiteit aan functies wordt veel verwacht. Gemeenten en woningbouwcorporaties zetten in op het mengen van wonen met bedrijvigheid, winkels en andere voorzieningen ter bevordering van leefbaarheid (zie bijvoorbeeld Dienst Ruimtelijke Ordening 2003: 5; VROM 1997: 51; Van Kempen & Priemus 1999: 13), omdat ‘levendiger’ ook ‘prettiger’ is. Ook mensen uit de praktijk noemen leefbaarheid, levendigheid en stedelijke dynamiek als belangrijke doelstellingen van functiemenging (Storteboom & Den Uyl 2003: 9). En burgers hechten evenzeer aan levendige buurten (Zonderop 2007).

In het maatschappelijk debat overheerst bovendien het beeld, dat wijken waar wonen, werken, winkelen en voorzieningen elkaar afwisselen levendige, en daarom veilige wijken zijn. Die gedachte is op zichzelf niet nieuw (vgl. Rath 2002: 7), maar staat met de behoefte bewoners uit de middenklasse voor steden te behouden of aan te trekken en met de roep om betere buitenruimten opnieuw in de schijnwerpers. Vooral bij de stedelijke vernieuwing in grote stadswijken, zoals in Rotterdam, wordt de vraag naar de wenselijke vorm van functiemenging nadrukkelijk gesteld. Diversiteit in functies, met de bijna spreekwoordelijke winkel op de hoek, lijkt nu een remedie bij uitstek om, naast woningdifferentiatie, een veelheid aan problemen in buurten en wijken aan te pakken²: goed tegen onveiligheid en anonimiteit en isolement en voor burenccontacten en zelfs integratie, goed voor de ‘wijkeconomie’ en werkgelegenheid, goed voor wijkbinding en tegen verhuismobiliteit, en al met al goed voor ‘cohesie’. Men zou geneigd kunnen zijn daarom te volstaan met het simpelweg bou-

wen van bedrijfsruimten – maar er is meer werk aan de winkel. Functiemenging zonder meer levert geen vermindering van ongewenst gedrag en criminaliteit op (Van Gernerden en Staats 2006: 16; vgl. Van der Voordt & Van Wegen 1991). Hoe draagt functiemenging dan aan veiligheid bij?

Daarover bestaan nogal wat vooronderstellingen. Voorbeelden daarvan zijn de opvatting dat woningen aan schoolpleinen of parken de sociale controle daar vanzelf bevorderen, dat winkels mensen op straat brengen die aan sociale controle bijdragen, of dat wonen boven winkels voor sociale controle na sluitingstijd zorgt. Informele sociale controle remt, zo komen we ook tegen, (kleine) criminaliteit en is derhalve goed voor de veiligheidsbeleving (vgl. Elsinga & Wassenberg 1991: 26). Ruimtelijke inrichting heeft daarom, zo is de gedachte vaak, ‘ogen op straat’ nodig, een term van Jane Jacobs (1961). De in 2006 overleden Jacobs poogde met haar *The death and life of the great American cities* een steen in de vijver van planners van destijds te gooien. In de jaren zestig overheersten ideeën van functiescheiding de stedelijke planning. Jacobs stelde dat juist drukke straten met winkels en wonen en korte blokken voor prettige buurten zorgden. Sociale controle zou er vanzelf gaan: in zulke buurten hadden mensen hun ogen op straat, en zouden zij *dus* sociale controle uitoefenen.

Jacobs’ werk past in een traditie in de stedelijke sociologie, geografie en planning die de diversiteit van het stedelijk leven bestudeert (voor een volledig overzicht zie Talen 2006), veelal met veel waardering voor stedelijkheid. Richard Sennett (1992: 150-202), bijvoorbeeld, bepleit een stedelijkheid van diversiteit en spontaneïteit en een vorm van planning die daaraan tegemoet komt. Eenvoudig is dat niet. Sociologen als Lyn Lofland (1998) stellen dat de grootstedelijke omgeving historisch gezien als bedreigend wordt ervaren en dat het inrichten van ruimte sterk is ingegeven door anti-stedelijke sentimenten. Volgens Lofland is de afkeer van stedelijkheid en in het bijzonder van de openbare ruimte zo sterk dat ontwikkelaars en planners om die reden openbare ruimtes creëren die plezierige, esthetische ervaringen en interacties ontmoedigen in plaats van bevorderen (Lofland 1998: 97).

Ook Sophie Body-Gendrot (2001) heeft in een studie naar sociale controle in Amerikaanse en Franse steden geconstateerd dat de verbinding tussen onveiligheid en stedelijkheid, en daarmee de angst voor stedelijkheid, een lange geschiedenis kent. Lyn Loflands pleidooi voor de stad, ingegeven door de waardering van

diversiteit in leefstijlen in de openbare ruimte, is net als dat van Jacobs weer verbonden met urbanisten als Lewis Mumford (1938; 1968).

A plan that does not further a daily mixture of people, classes, activities, works against the best interests of maturity. (Mumford 1968: 39, geciteerd in Talen 2006: 5)

Diversiteit in de stedelijke omgeving heeft dus een breed draagvlak, een draagvlak dat Richard Florida's (2002) veel geciteerde werk over steden en de creatieve klasse, *The rise of the creative class*, opnieuw heeft verbreed. Terwijl deze opvatting dus nationaal en internationaal vanuit verschillende perspectieven nog steeds aan populariteit wint is, zoals Talen (2006) laat zien, het empirisch onderzoek dat de voorkeur voor diversiteit staft beperkt. Sociologen hebben zich vooral gericht op de betekenis van sociale diversiteit. Net als geografen als Marcuse (2001) hebben zij wel geconstateerd dat buurten met meer dan alleen woningen bij kunnen dragen aan een publieke ruimte die als 'both migitator and generator of diversity' (Talen 2006: 11) kan fungeren. Maar zij hebben weinig concreet onderzoek gedaan naar de vraag welke processen en mechanismen die bijdrage tot stand laten komen. Veel verder dan vaststellen dat de fysieke omgeving en de beschikbare voorzieningen in een buurt er voor de sociale structuur toe doen komen zij niet. Op welke manieren, met andere woorden, diversiteit in functies met openbare ruimte en openbare ruimte met leefbare steden en sociale diversiteit en tolerantie zijn verbonden is vooral theoretisch, maar nog weinig empirisch gefundeerd doordacht.

Toch geniet de stelling van functionele diversiteit en sociale controle veel populariteit. Concrete ontwerpstrategieën die 'natuurlijk toezicht mogelijk maken' en 'betrokkenheid vergroten' zouden bijdragen aan 'sociale cohesie' en sociale cohesie vanzelf aan veiligheid (vgl. Korthals Altes 2002: 11). In relatief onveilige buurten ontbreekt het echter niet aan burenccontacten (vgl. Flap & Völker 2005: 61). Buurten met veel armoede blijken *meer* gemeenschap te hebben dan andere buurten, maar *niet* meer informele controle. Tegelijk hebben zulke buurten, vooral in de vooroorlogse wijken, wel degelijk functiemenging.

In dit boek verkennen we de betekenis van functiemenging, in de zin van winkelveorzieningen en basisscholen in de directe woonomgeving, in vier Rotterdamse wijken: Pendrecht, Lombar-

dijen, Hillesluis en Tussendijken.³ Twee vragen staan daarbij centraal:

1. Draagt de menging van wonen met winkelstraten en met brede scholen bij aan de ervaring van veiligheid in achterstandswijken of niet, en onder welke *voorwaarden*?
2. Hoe kunnen overheid, woningbouwcorporaties, andere partijen (zoals winkeliers en professionals in buurten) naast bewoners *bijdragen* aan de vervulling van de voorwaarden die functiemenging positief maken?

In dit eerste hoofdstuk leggen we kort uit wat we hier onder veiligheid en sociale controle verstaan. Dan schetsen we de context die de relevantie van dit thema bepaalt. Hoe aannemelijk de these van ogen op straat ook lijkt, twee simpele tegenvoorbeelden roepen vragen op over de oorzakelijke verbanden in de stelling van ogen op straat (functiemenging = ogen op straat = sociale controle = minder criminaliteit = meer veiligheid). Daarmee is niet gezegd dat de Jacobs these ‘maar’ een mythe is, ofwel een als juist aanvaarde, maar niet op feiten berustende vooronderstelling. Integendeel: historische veranderingen in de rol van winkelvoorzieningen voor buurten maken het vraagstuk van functiemenging en veiligheid bij uitstek relevant. Maar we laten zo ook zien waarom ons onderzoek nodig was. Juist de centrale elementen van vertrouwen in sociale controle, vertrouwen dat de basis biedt om ook zelf sociale controle uit te oefenen, zijn onvoldoende doordacht en onderzocht. Na de presentatie van de probleemstelling en deelvragen geven we vervolgens aan hoe we de rest van ons verhaal opbouwen.

1.2 Begripsafbakening: sociale veiligheid en sociale controle

Sociale veiligheid

Onderzoek naar veiligheidsbeleving heeft altijd te maken met de ‘veelheid aan emoties, opvattingen en opinies’ waarvoor de term wordt gebruikt (Oppelaar en Wittebrood 2006: 9). Terwijl een omgeving vrij van criminaliteit ‘veilig’ genoemd kan worden, hebben de achtereenvolgende kabinetten van de afgelopen jaren met hun streven naar een ‘veiliger samenleving’ meer voor ogen gehad

(ibid.). Zoals in verscheidene studies is opgemerkt bepaalt het feitelijke niveau van criminaliteit de veiligheidsbeleving niet (Minnery & Lim 2005; Jackson 2006; zie ook Van Gernerden & Staats 2006). De bedoeling van veiligheidsbeleid is dan ook de samenleving als veiliger te laten *beleven*. Algemene gevoelens van onveiligheid geven, zo stelt Wittebrood (2006: 190) ‘eerder een indicatie van een “gevoel van onbehagen” dan dat ze iets zeggen over angst voor criminaliteit’.

Andere auteurs (Boutellier 2004; Terpstra 2003; Beck 1986; Body-Gendrot 2000; Blokland & Soenen 2004) hebben eveneens gesteld dat onveiligheidsgevoelens niet alleen gaan over percepties van risico’s van criminaliteit, maar ook over algemenere gevoelens van onbehagen en onzekerheid. In navolging van Beck stelt Boutellier dat de huidige maatschappij er een is van potentiële dreigingen die ons dwingen tot voortdurend risico mijden en risicomanagement. In die context is criminaliteit geherdefinieerd tot een veiligheidsvraagstuk: een risico dat iedereen kan treffen (Boutellier 2004: 127-128). Waar we streven naar maximale vrijheid en optimale bescherming wordt veiligheid, in de woorden van Boutellier, ‘een utopie’: in een tijd van ultieme vrijheidsbeleving ontbreekt het gedeelde kader dat veiligheid geeft. De onzekerheid en het onbehagen nemen toe – alsmede de behoefte aan sterk overheidsoptreden ter bevordering van veiligheid (zie ook Terpstra 2003). Om het gevoel van onbehagen met locatie te verbinden, zoals met buurten, hoeft men zo ver niet te gaan, maar kan men zich ook beperken tot de beleving van de openbare ruimte (Soenen 2006; Blokland & Soenen 2003). Ook Van Gernerden en Staats (2006) merken op dat bij sociale veiligheid de perceptie van het ‘sociaal klimaat’ van belang is (2006: 20).

Toch stelt de Nederlandse overheid ‘angstgevoelens die expliciet op feitelijke criminaliteit en overlast betrekking hebben’ in haar beleid centraal (Oppelaar & Wittebrood 2006: 14). Om de onveiligheidsgevoelens van burgers te beïnvloeden zou ook de brede, veel moeilijker precies te meten opvatting van sociale veiligheid het onderzoeken waard kunnen zijn. Terwijl de overheid wel door-drongen is van de noodzaak na te denken over het creëren van een ‘klimaat van veiligheid’ (vgl. RMO 2004: 21-22), wordt daarin nauwelijks geïnvesteerd. ‘Daarmee lijkt’, zo schrijft de RMO, ‘ook de notie verdwenen dat sociale samenhang en (...) veiligheidsbeleving met elkaar te maken hebben (...)’. Op de vraag op welke wijze burgers in staat kunnen worden gesteld om daadwerkelijk bij te

dragen aan het bevorderen van sociale veiligheid (...) om de aan hen toebedachte rol te spelen, komt geen antwoord' (RMO 2004: 22).

Naar deze subjectieve veiligheid ging onze interesse uit. We praten over de vraag of Rotterdammers zich veilig *voelen* (of niet), ongeacht of de winkelstraat of brede school waarvan we een effect op de beleefde veiligheid verwachten voor het vóórkomen van criminaliteit 'goed' of 'slecht' is voor een buurt. Feitelijk slachtofferschap was voor ons doel slechts interessant als variabele die andere relaties kon beïnvloeden. Bovendien zijn binnen de vele dingen die mensen kunnen overkomen voor ons die delicten van belang, die zich daar voordoen waar ze gezien kunnen worden: geweld door bekenden zoals seksueel misbruik van kinderen of partnergeweld (zie Wittebrood 2006: 39-41) onttrekt zich vrijwel per definitie aan het type sociale controle dat wij tot onderwerp van onderzoek hebben.

We gaan specifiek in op de veiligheidsbeleving van *bewoners*, niet van simpelweg gebruikers van winkels en omliggende buurten. Het gaat immers niet om de veiligheid van de winkelgebieden of schoolpleinen op zichzelf, maar om de betekenis van winkels en basisscholen voor de 'ogen op straat' en de sociale controle die daaruit zou (moeten) volgen voor de beleefde veiligheid van buurtbewoners. We leggen het begrip 'sociale veiligheid' daarom niet a priori in meetbare dimensies uiteen. Zoals we bij onze introductie van de onderzoeksmethoden nog zullen laten zien, verrichten we intensief, geen extensief onderzoek (Schuyt 1986) en vatten wij veiligheid op als de beleving van je 'veilig voelen' van de mensen die we interviewden. Daarmee bedoelden zij meer dan angst voor slachtofferschap alleen. Mensen zelf beginnen ook over overlast en andere signalen in de openbare ruimte als we ze naar veiligheid vragen. Dat mensen signalen gebruiken hebben wij uiteraard niet bedacht (zie bijvoorbeeld Oppelaar & Wittebrood 2006). Met Elffers en De Jong (2004, zie ook Taylor 1987) en de RMO (2004) gaan we ervan uit dat veiligheid veeleer een *sociaal* vraagstuk is dan een probleem van criminaliteitskansen.

We zullen echter nog een slag extra maken. We constateren dat overlast, veranderende demografie en andere 'signalen' er voor veiligheidsbeleving toe doen, en gaan dan op zoek naar *welke mechanismen* daaraan ten grondslag liggen. Mensen verzamelen sociale informatie (Innes 2006: 21) op basis waarvan ze beoordelen in hoeverre belangrijke normen en waarden worden gedeeld. Vol-

gens Van Gernerden en Staats (2006: 21) is dan ook de perceptie van ‘gemeenschappelijkheid van prosociale normen’ in hoge mate bepalend voor hoe veilig men zich voelt in de openbare ruimte (ibid.). De eerste voorwaarde is echter *dat* men goede sociale informatie kan verwerven. Ook omgevingspsychologen hebben op het belang hiervan gewezen voor vertrouwdheid met anderen die men verder niet kent (Gifford 2002a, 2002b). Ontbreekt voldoende goede informatie, dan ervaart men zoals de Poolse socioloog Pjotr Sztompka (1999) beschreef geen vertrouwen of *trust*, geen wantrouwen of *distrust*, maar *mistrust*: men kan geen inschattingen maken van het gedrag van anderen, omdat men in specifieke situaties geen kader heeft om het sociale te kunnen plaatsen. We zullen in de loop van deze studie zien dat precies zo’n kader of context er voor ervaren veiligheid veel toe doet.

Daarmee blijft het begrip ‘sociale veiligheid’ om inhoudelijke redenen vaag. Dat heeft methodologische consequenties. Wij gaven mensen geen rijtje items mee om hun veiligheidsbeleving op van tevoren bedachte dimensies te scoren, maar lieten respondenten hun buurt, de omgeving van de school en de winkelstraat en omgeving rudimentair met een rapportcijfer voor veiligheid beoordelen. Immers, wanneer ‘veilig’ een algemeen gevoel is dat moeilijk kan worden uitgelegd, dan kan men beter willen meten door nog nauwkeurigere enquêtevragen te bedenken. Of men kan vanuit de behoefte aan meetbare resultaten van beleid teruggrijpen op beperkte definities, die op afstand blijven staan van mensen zelf. Maar men kan ook – en dat doen we hier – op zoek gaan naar de verhalen achter het *unheimische* gevoel dat men zich ‘niet zo veilig voelt in deze wijk’. We zullen beargumenteren dat de vaagheid van mensen over hun ervaring van veiligheid vanuit een sterkere sociologisch-theoretische invalshoek kan worden begrepen als een kwestie van vertrouwen in anderen in het alledaagse verkeer. En we zullen ook laten zien, dat de sterk op ‘subjectieve beleving’ gebaseerde veiligheidsmonitor weliswaar een nauwkeurige score oplevert, maar dat deze de voor Rotterdammers cruciale invulling van veiligheidsbeleving niet in beeld brengt.

Sociale controle

Sociale controle kent in de sociologie vele definities. In de parsoniaanse sociologie van de jaren vijftig zochten sociologen vooral naar mechanismen van sociale controle die voor stabiliteit in de

samenleving konden zorgen (zie Parsons 1949: 463-467). Later ging sociale controle over hoe groepsdruk normen af kan dwingen (bijv. Merton 1968: 384-357, Coser 1956: 51). Van een systeemkenmerk bewoog de definitie van sociale controle zich in verschillende richtingen. Sommige definities benadrukken het belang van enculturatie en socialisatie voor het inpassen van individuen in de dominante maatschappelijke structuur. Andere definities gaan vooral over de controlemogelijkheden van de staat. Weer andere beschrijvingen gaan veeleer over de (on)mogelijkheden om deviant gedrag en criminaliteit in de openbare ruimte in toom te houden (bijv. respectievelijk Nisbet 1970: 232-233; Body-Gendrot 2000, Newman 1996: 2). Deze laatste opvatting van sociale controle, het toezicht houden op en (waar mogelijk) ingrijpen in het handelen van anderen in de openbare ruimte, hanteren we hier.

Zulk toezicht kan drie vormen hebben (Wittebrood & Van Beem 2004: 291): *informeel toezicht* (zoals het ingrijpen bij criminaliteit in een winkelstraat door toevallige passanten, of het letten op elkaars woning bij afwezigheid), *functioneel toezicht* (zoals het inzetten van stadswachten en tramconducteurs) en *formeel toezicht* (beveiligingspersoneel en politie) (ibid.). Dit boek gaat grotendeels over *informeel toezicht*, omdat Jacobs' these van 'ogen op straat' vooral zulk toezicht tot onderwerp had.

Oscar Newman (1973: 78), met Jane Jacobs vermoedelijk de meest invloedrijke auteur over dit thema, omschrijft deze vorm van sociale controle als de capaciteit van *surveillance*: de mogelijkheid om de publieke ruimtes van de buurt te observeren en voortdurend het gevoel te hebben daar onder het 'toeziend oog' van anderen te staan. Een omgeving waar de capaciteit van sociale controle in deze zin voldoende groot is heeft een aangetoond effect op (wellicht irrationele) angsten en onzekerheden van bewoners (ibid.). Dat kan tot een positieve spiraal leiden. Bewoners die het idee hebben dat hun omgeving veilig is zullen deze intensiever gebruiken, zo stelt Newman, en daarmee de veiligheid verder vergroten, omdat veiligheid samenhangt met intensief gebruik. Newman onderschrijft dus op zijn eigen wijze de these van 'ogen op straat.' Hij constateert echter ook dat mensen die maatschappelijk ongewenst of crimineel gedrag kunnen zien, nog niet automatisch ingrijpen ten faveure van het slachtoffer, het bushokje dat vernield wordt of de muur die wordt beklad.

Stedenbouwkundige structuur en ideeën van planners over wat een wijk of stad vermag, zijn niet bepalend voor de wijzen waarop

mensen vervolgens ruimtes gebruiken. Zoals Gans (1991: 33-49) reeds opmerkte in zijn vroege kritiek op Jane Jacobs' these ligt het ruimtelijk of fysiek determinisme bij het plannen voor betere buurten op de loer. Immers, de constatering dat in een specifieke buurt sociale controle en functiemenging samengaan – Jacobs baseerde haar these op Greenwich Village in New York, waar ze zag dat winkeliers en bewoners hun ogen op straat hadden – zou snel tot de conclusie kunnen leiden dat functiemenging *dus* tot sociale controle leidt. Dan zou sociale controle slechts een kwestie zijn van goede stedenbouw. Reeds uit de analyses van Newman weten we dat dit te simpel is. Ook Newman betoogde immers dat inrichting toezicht kan vergemakkelijken, maar dat er sociale voorwaarden blijven die bepalen of mensen het ook uit gaan oefenen. De redenering moet daarom andersom. De vraag is niet hoe we buurten zo kunnen bouwen dat ze, door functiemenging, buurten met mooie sociale controle zullen zijn, maar hoe je kunt voorkomen dat je sociale controle onmogelijk maakt door ruimtes te creëren die zijn wat de *housing studies* specialist George Galster met een knip-oog naar Newman 'undefensibile space' noemde.⁴

In onderzoek naar sociale controle en criminaliteit is wel opgemerkt dat het er bij sociale controle in buurten minder om gaat of iemand ingrijpt bij extreme voorvallen, maar meer om of men in veel lichtere gevallen van ongewenst gedrag corrigeert (bijv. Sampson et al. 1997). Daarom hebben we de inschattingen die mensen maken van sociale controle door anderen ook met vragen over zulke mildere overtredingen geoperationaliseerd. Het gaat dan lang niet altijd om wetsovertredingen, maar ook simpelweg om dingen die niet in de haak zijn. Net als Sampson et al. (1997: 918) gaan we ervan uit dat sociale controle vaak een reactie is op deviant gedrag, maar niet gelijkstaat aan de naleving van formele regels. Zo wisten we uit eerder onderzoek (Blokland 2005a) in Hillesluis dat een destijds tienjarige jongen tweemaal achter elkaar voor 500 gulden afstandbestuurbare auto's kwam kopen in een speelgoedwinkel op de Beijerlandse laan. De winkelier, die het vreemd vond dat zo'n knaapje met zulke bedragen in de winkel kwam, sprak de moeder van de jongen, die hij uit eerdere bezoeken aan de winkels van gezicht kende, daarop aan toen ze toevallig zijn zaak voorbijliep. De jongen bleek het geld van zijn ouders te hebben weggenomen. Het ingrijpen van de winkelier leidde ertoe dat de jongen, een adoptiekind met verder voorbeeldig gedrag en uitstekende

schoolprestaties, uiteindelijk broodnodige professionele hulp kreeg bij wat grote bindingsproblemen met zijn moeder bleken te zijn. We wisten dus dat zulke sociale controle daadwerkelijk werd uitgeoefend, althans in dit geval, en namen dus in de enquête een vraag op over de verwachtingen die bewoners hadden van deze sociale controle van winkeliers (meer over methoden in hoofdstuk 2).

Of iemand wel of niet tot aanspreken of ingrijpen overgaat is volgens Newman van vijf zaken afhankelijk. In de eerste plaats is de beslissing om in te grijpen in Newmans optiek (1973: 78-9) afhankelijk van de mate waarin men een ontwikkeld gevoel van persoonlijke en eigendomsrechten heeft, en gewend is die te verdedigen. Dergelijke bijna psychologische kenmerken van mensen laten we goeddeels buiten beschouwing. Daarmee zeggen we niet dat ze er niet toe doen, maar ze doen er voor onze centrale vraag niet toe.

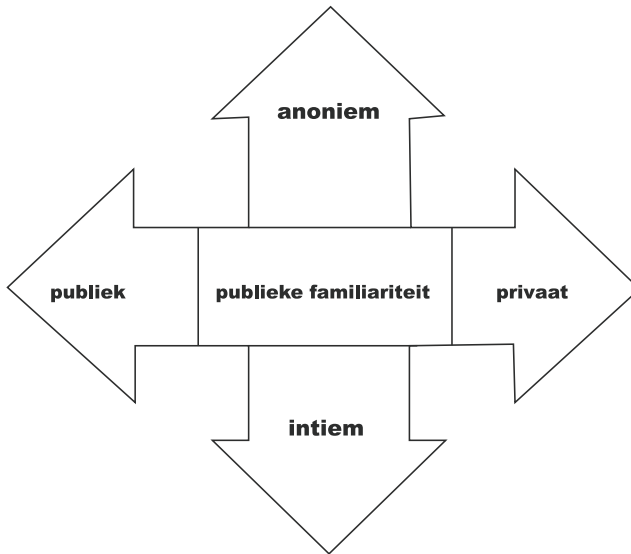
Of de ongewenste activiteit plaatsvindt in een omgeving die de betrokkene opvat als een gebied dat binnen zijn of haar invloedssfeer valt, is de tweede factor waarvan ingrijpen volgens Newman afhangt. Hierop gaan we wel uitvoerig in: we zullen beargumenteren dat hoe bewoners interpreteren wat er praktisch gezien als 'normaal' in hun buurt geldt, vooral ten aanzien van interpretaties van vervuiling en verloedering (naast observaties van wie er 'de macht op straat' heeft), niet altijd overeenstemt met wat men zelf normatief als normaal beschouwt. Is die afstand groot, dan is het idee van een invloedssfeer juist gering (zie hoofdstuk 3).

Nauw sluit daarbij Newmans derde opmerking aan, dat of men wat men observeert normaal of uitzonderlijk vindt voor de context waarin het zich voordoet, mede bepaalt of iemand ingrijpt – of, zo vullen wij aan, voor de inschattingen die men maakt of *anderen* zullen ingrijpen. Mijn ervaring van sociale veiligheid is immers niet zozeer afhankelijk van mijn eigen handelen, maar vooral van wat ik van *anderen* verwacht.

In de vierde plaats wijst Newman op de noodzaak dat de betrokkene zich identificeert met het slachtoffer van een diefstal, vernieling enzovoorts. Ook hieraan besteden we aandacht. Newman, die in zijn studie andere prioriteiten had, specificeerde nauwelijks wat hij met sociale identificatie bedoelde en hoe deze tot stand kwam. Hoe we ons sociaal identificeren hangt onder meer af van een continuüm van toegang (in hoeverre ruimtes voor ons toegankelijk zijn, met publiek versus privaat als de twee ideaaltypische

uitersten) en een continuüm van privacy (in hoeverre we kunnen bepalen wanneer, hoe en welke informatie we over onszelf geven, met intiem en anoniem als uitersten), die we schematisch hebben weergegeven in figuur 1.1.

Figuur 1.1 De twee dimensies van publieke familiariteit

Observeren, categoriseren en inschatten is standaard onderdeel van onze alledaagse interacties. Voor een groot deel, zo hebben symbolisch interactionisten als Goffman en Garfinkel wel gesteld (zie bijvoorbeeld Goffman 1968), ontleent het sociaal verkeer voorspelbaarheid aan onze mogelijkheden tot het inschatten in de openbare ruimte. Dat geldt zeker in de territoria van de ‘stedelijke flaneur’ als winkelstraten en pleinen (voor een uitvoerig overzicht van de relevante literatuur over het sociaal verkeer in de openbare ruimte zie Lofland 1998). Maar alleen *herhaalde* observaties van dezelfde mensen leveren ons kennis van anderen die in de buurt komt van kennis opgedaan in persoonlijk contact. Stanley Milgram (1977, geciteerd in Lofland 1998: 60) noemt zulke anderen ‘bekende vreemden’ (*familiar strangers*): ‘(...) the person who is not “personally known” but, because of a shared daily path or round (...) is recognizable’ (Lofland 1998: 60). Lofland hecht vooral waarde aan de bekende vreemden en de alledaagse routines en routes

waar zulke vreemden bekend(er) worden om de sociaal-psychologische betekenis (vgl. Lofland 1998: 66-67). Voor het vraagstuk van sociale veiligheid is het belangrijker welke betekenis de publieke familiariteit van het straatleven – of het ontbreken van zulke familiariteit – heeft voor vertrouwen in anderen en sociale controle.

Zonder dat vreemden bekenden worden komen we in het algemeen niet verder dan stereotypering: indelingen op uiterlijkheden, incidentele gebeurtenissen of uit de media opgepikte algemeenheden (vgl. Coyle 1930: 16-18). Cynthia, een van de mensen die in dit boek aan het woord zullen komen⁵, beschreef dat concreet voor de Beijerlandse laan: 'Er zijn veel allochtone winkels en ontzettend veel buitenlanders. Wij vallen bij wijze van spreken op als we buiten lopen (...) Ik voel me wel thuis. Ik heb er geen problemen mee.' Vergelijking is de basis voor het sociaal plaatsen van anderen, maar de anderen in deze publieke ruimten blijven anoniem (*publieke anonimiteit*).

De meeste kennis, en de beste basis om te bepalen of we anderen al dan niet kunnen vertrouwen, hebben we in de *private intimiteit* van bijvoorbeeld onze eigen vriendenkring. We komen echter ook geregeld dezelfde mensen op dezelfde plekken tegen, zonder dat we over hen persoonlijke kennis hebben. Dat gaat met gradaties. Op het werk is de ruimte meestal niet helemaal privaat, maar ook niet voor iedereen willekeurig toegankelijk. We werken daar elke dag met dezelfde mensen, maar hoeveel kennis we van collega's hebben varieert. Op straat is de variatie in hoeveel kennis we hebben van de mensen om ons heen nog gevarieerder. Een zekere mate van herkenning vanuit eerdere ontmoetingen, hoe oppervlakkig ook, kan bijdragen aan je thuis voelen, en aan veiligheid, een verbinding die Aysun bijvoorbeeld legde.

[Hillesluis] is een bekende buurt voor me. Het is belangrijk voor me om te weten wat voor mensen wonen hier. Ik weet dat hier heel veel normale mensen wonen. Als ik die op straat tegenkom krijg ik niet het gevoel van wie is dat.

Wij zullen beargumenteren dat sociale identificatie zowel gaat over het je thuis voelen bij andere mensen als over het je thuis voelen in een gebouwde omgeving, en dat de 'kunst van het thuis zijn' eenvoudiger is uit te oefenen in een context waarin mensen enige 'publieke familiariteit' met elkaar hebben. Of, en zo ja, hoe

functiemenging thans aan zulke familiariteit bijdraagt, is een van de vragen die we hopen te beantwoorden.

Tenslotte benoemt Newman de mate waarin mensen het gevoel hebben dat ingrijpen effectief de gebeurtenissen zal veranderen als een van de voorwaarden voor overgaan tot ingrijpen. Hoewel we dit geen expliciet onderwerp van onze analyse maakten, zullen we zijdelings wel deze observatie van Newman bevestigen (en anderzijds ook laten zien hoe mensen zich geregeld aangenaam lieten verrassen wanneer ze dachten tegen beter weten in aan te spreken en onverwachte reacties kregen).

In de kern draait het bij elk van deze voorwaarden om de vraag of mensen van hun omgeving kunnen aflezen dat ‘ingrijpen’ een goede, effectieve en juiste beslissing is, gegeven de context waarin zij zich bevinden. Daarvoor moeten zij voldoende in staat zijn zulke inschattingen te maken. Ze moeten kunnen inschatten dat de normaliteit (*normality*, vergelijk Misztal 2001) is dat mensen elkaar bijstaan en voor elkaar opkomen bij overtredingen van normen en regels, of dat zij juist op zichzelf zullen zijn aangewezen en van anderen weinig kunnen verwachten. Maar het is ook mogelijk dat zij zich met de context simpelweg geen raad weten. Ze weten niet of het wel of geen goed plan is om sociale controle uit te oefenen. Wat men zelf als normaal beschouwt in normatieve zin, hoeft immers niet gelijk te staan aan wat in een specifieke context als normale praktijk geldt (we werken de discrepantie tussen deze twee vormen van normaliteit en de relatie tot vertrouwen verder uit in hoofdstuk 4). We bespreken dit onderscheid als een variant van het onderscheid tussen vertrouwen, wantrouwen en *mistrust* (Sztompka 1999).

1.3 De these van ‘ogen op straat’: tegenvoorbeelden

Zoals gesteld lijkt de these van ‘ogen op straat’ op het eerste gezicht aannemelijk. Twee tegenvoorbeelden laten echter zien dat de redenering dat ogen op straat ook ogen voor elkaar zijn vragen oproept. Het eerste voorbeeld betreft een situatie waarin een buurt met hoge criminaliteit toch als *relatief* veilig wordt ervaren. Het tweede voorbeeld laat zien dat criminaliteit juist daar gaat waar mensen gaan.

Voorbeeld 1: Wonen onder criminelen, maar je toch niet onveilig voelen

De meesten van ons zijn geneigd om criminaliteit te zien als iets wat mensen in anonieme situaties overkomt, al wijzen de slachtofferstatistieken op precies het tegendeel (Maas-de Waal & Wittebrood 1991). Zo blijken mensen die zelf delinquent gedrag vertonen hun kans op slachtofferschap te vergroten (Wittebrood 2006: 189). Ook buiten de huiselijke sfeer zijn slachtoffers en daders geregeld met elkaar verbonden. Wittebrood (2006: 188-189) constateert dat we weinig kennis hebben van de invloed van de leefomgeving op slachtofferschap. We denken daarom bijvoorbeeld al snel dat een buurt met veel geweldsmisdrijven wel een onveilige buurt moet zijn die buitenstaanders beter kunnen mijden. Amerikaanse voorbeelden zijn meestal extremer dan wat we uit Nederland kennen, omdat ook de situatie in achterstandswijken, zoals de buurt 'het Ghetto' (zie Blokland 2008), er extremer is. Toch kunnen zulke voorbeelden helpen om onze beelden en ideeën aan te scherpen.

Zo'n voorbeeld is het verhaal van Lisa. Lisa, alleenstaande met twee kinderen, woonde in bij haar moeder in een driekamerappartement. Lisa had ruzie met een leeftijdgenote die ze al jaren kende. Sommigen zeiden dat het om een uit de hand gelopen roddel over een vriendje ging, anderen zeiden dat de ruzie draaide om een mislukte *business deal* in de informele economie van drugs, waarin Lisa bij tijd en wijle actief was. Het conflict liep hoog op. Lisa's moeder kwam naar buiten om de twee vechtende meiden uiteen te halen (sociale controle), er was ineens een mes, en Lisa's moeder stierf aan de steekwonden. Lisa verliet 'het Ghetto' nadat de corporatie had gedreigd haar het huis uit te zetten om een andere reden. Anders had ze enkele jaren later vrijwel naast de vrouw gewoond die haar moeder om het leven bracht.

Toch voelden mensen in 'het Ghetto' zich in hun eigen buurt, waarin moord en doodslag gemiddeld eens per jaar plaatsvond, in het algemeen *veiliger* dan in andere buurten in hun stad. De verklaring daarvoor is niet dat er sociale controle plaatsvond. Het uitoefenen van sociale controle als in het geval van Lisa's moeder was eerder iets waarvan je je maar beter kon onthouden. Relatieve veiligheid kwam voort uit *een vrij precieze inschatting* kunnen maken van wanneer men voor wie op zijn hoede moest zijn, en waarom (zie ook Toenders et al. 1998; RMO 2004: 36). De kleine schaal van de buurt, de inrichting van de openbare ruimte met binnen-

terreinen met een zekere overzichtelijkheid, en de mogelijkheden van individuele bewoners om hun 'ogen op straat' te houden zonder zich met hun buurt te bemoeien gaf hen soms, naast informele netwerken, de mogelijkheid zich een vrij precies beeld te vormen van wie er wel en niet te vertrouwen was, en welke situaties veilig of onveilig waren. Zij kenden, met andere woorden, in hun eigen buurt de *codes van de straat* (Anderson 1999). Hoewel hun buurt objectief bepaald onveilig was, voelden zij zich er meer op hun gemak dan in buurten die ze slecht kenden, vooral overigens in *beter*e buurten waar zij als arme zwarte bewoners voor van alles verantwoordelijk konden worden gehouden.

Dat er ogen op straat zijn hoeft, kortom, niet tot sociale controle te leiden, maar kan ook direct invloed hebben op veiligheidsbeleving. Onveiligheid treedt dan eerst op wanneer men de codes niet kent, ongeacht de mate van sociale controle. Extreme situaties zijn vooral als denkhulpjes interessant: klaarblijkelijk is het mogelijk in de directe omgeving van daders te wonen, bekend te zijn met wat zij op hun kerfstok hebben, en je er niet onveiliger door te voelen. Wat van buitenaf een statistiek is, bijvoorbeeld het aantal geweldsdelicten in een buurt dat dan als 'objectief' gegeven in een monitor wordt meegewogen, is binnen de doorleefde context van een buurt soms een ander verhaal. De moeder van Lisa gaat de statistieken in als 'door geweld om het leven gebracht'. Haar verhaal gaat de buurt door als dat van een moeder die zich tenminste nog met haar dochter bemoeide.

Voorbeeld 2: Straatcriminaliteit gaat waar de mensen gaan

Intuïtief onderschrijven we misschien de these van ogen op straat, vooral op het punt dat drukke plekken, zoals winkelstraten, veiliger zijn dan andere plaatsen. Immers, waar veel mensen zijn hebben veel mensen hun ogen op straat, en bestaat dus de mogelijkheid dat zij ons, als we zelf in de problemen komen, zullen bijstaan. Bovendien verwachten we dat criminelen afwegingen maken. Zij zullen stille plekken wellicht boven drukbezochte gebieden verkiezen. Drukke winkelstraten zien we niet onmiddellijk als 'enge plekken'. Anonieme en grootschalig ingerichte stedelijke omgevingen zouden door te weinig sociale controle criminaliteit oproepen (vgl. Musterd, Ostendorf en Deurloo, 2004: 163). Daarnaast nemen we (te) makkelijk aan dat achterstandswijken haarden van criminaliteit zijn met hun arme, veelal allochtone bevol-

king. Veel minder, zo stellen de geograaf Musterd en zijn collega's, 'wordt gewezen op de relatie tussen criminaliteit en bezoekers', zodat *juist* plekken waar de gelegenheid bestaat voor criminaliteit, omdat er genoeg potentiële slachtoffers te vinden zijn, objectief het minst veilig zijn. En dat zijn precies de plekken waar wonen met andere functies wordt gecombineerd.

Criminaliteit in steden is vooral verbonden met de gelegenheden die centrale stadsdelen daarvoor bieden. In onderzoek van Bontje en Ostendorf (geciteerd in Musterd et al. 2004) bleek voorts dat variatie in criminele incidenten per hectare in Amsterdam voor zo'n 77% verklaard kon worden door vier variabelen: het aantal horecabedrijven per hectare, het aantal detailhandelaren per hectare, het aantal overige bedrijven per hectare en het aantal vestigers in de buurtbevolking. Kortom: in tegenstelling tot de sympathieke gedachte dat een gemengde wijk een veiliger wijk is, moge het misschien voor velen om andere redenen een aangename wijk zijn, maar de kans op criminaliteit ligt er aanmerkelijk hoger.

Wie nog weleens een roman van Dickens openslaat zal het opvallen dat de moderne stad zich daarin overigens niet van eerdere perioden onderscheidt. Sociale wetenschappers maken zich geregeld schuldig aan het idealiseren van het verleden, en hanteren vaak een a-historische opvatting van 'vroeger'. Vroeger omvat dan alles wat eerder is geweest, en wat traditioneel en modern is hangt al gauw af van het spreekmoment (vgl. Elias 1974; Lis & Soly 1993; Lasch 1991). Richard Sennett heeft ervoor gewaarschuwd om Jacobs' these niet op te vatten als een roep om stedelijkheid die niet langer bestaat. Jacobs, zo stelt Sennett (1996: 51) romantiseert het verleden.

For she makes of the past an era of small, intimate relations between neighbors in city life and sees that condition as one to be restored. This revival (...) can never be; we need to find some condition of urban life appropriate for an affluent, technological era.

Deze twee voorbeelden geven aan dat de oorzakelijke verbanden die de redenering van ogen op straat tot sociale controle legt wel logisch klinken, maar daarmee nog niet juist zijn. Is de these van Jacobs daarmee een mythe die we koesteren als een nostalgische herinnering aan 'betere' tijden van de hoogtijdagen van de indu-

striële stad, toen economische, sociale en politieke weefsels sterker met elkaar verweven waren (zie Rae 2003)?

1.4 Is de these van ‘ogen op straat’ een mythe?

Zouden we de these van ogen op straat en sociale controle zo snel terzijde schuiven, dan gaan we een stap te ver. De these is, opmerkelijk genoeg, decennia oud, maar weinig diepgravend onderzocht. In die zin heeft zij mythische proporties aangenomen. En zulke eenvoudige stellingen lijken handig, maar ze zijn het niet. Vooral als ze tot uitgangspunt van onze werkpraktijk of het beleid gaan dienen, dreigen we onszelf in de voet te schieten wanneer we aan redeneringen vasthouden omdat ze praktisch zijn. Alleen als we goed hebben nagedacht over wat precies wat beïnvloedt en onder welke voorwaarden, kunnen we de kansen op succes van beleid en praktische projecten maximaliseren. De these van ‘ogen op straat’ is dus op zichzelf geen mythe, maar de oorzaak-gevolgrelatie die erin ligt is te simpel, om onder meer de volgende drie redenen.

Ten eerste is er te weinig onderzoek dat de relatie tussen ogen op straat en ervaring van veiligheid direct vaststelt. De context van Nederland, en breder ook Europa, vraagt om eigen theorievorming. De meeste theoretische kennis is afkomstig uit de USA of het Verenigd Koninkrijk, waarbij vooral modellen worden gebruikt die ‘typisch zijn voor die landen, en om diverse redenen niet zomaar op onze steden van toepassing zijn’ (Bruinsma & Brenasco 2004: 9, vgl. ook Bruinsma, Van de Bunt en Haen-Marschall 2001). Ook daar is echter het empirisch onderzoek naar de theorie van stedelijke diversiteit beperkt (zie Talen 2006).

Ten tweede wordt de these van ogen op straat te veel verbonden met veiligheid in de zin van het ontbreken van criminaliteit, en te weinig met ‘je thuis voelen’: ogen op straat, een mate van bekend zijn met elkaar – ook met de mensen met ‘afwijkend gedrag’ – kan een gevoel van vertrouwdheid en ‘thuis zijn’ geven, ook in een wijk die in criminaliteitsstatistieken onveilig is of blijft. Daar staat tegenover dat je onveilig voelen *ook* een uitdrukking kan zijn van algemene onzekerheid over de loop van het leven, bijvoorbeeld omdat de uitkering dreigt te worden gekort, men een baan verliest, of ziet dat de kinderen permanent tegen discriminatie op de

arbeidsmarkt aanlopen (vgl. Body-Gendrot 2000). Zulke bestaans-onzekerheid kan zich vertalen in of verbinden met onbehagen over de directe omgeving en de buurt, maar staat er niet aan gelijk. Dergelijke dieper liggende onzekerheden worden door meer ogen op straat, zelfs als dat tot sociale controle en zo tot minder criminaliteit zou leiden, niet weggenomen.

Ten derde is het maar de vraag of ogen op straat hebben ook leidt tot ingrijpen en dus tot het daadwerkelijk uitoefenen van regulerend gedrag, zoals we bij de bespreking van sociale controle hierboven in navolging van Oscar Newman aan de orde stelden. Kwalificaties van de these van ogen op straat en sociale controle zijn dus nodig. We komen op Newmans (en andere) voorwaarden in de loop van deze studie terug. Newmans onderzoek was, net als studies in navolging van Newman, gericht op de voorwaarden waaronder mensen zelf sociale controle uitoefenden. Voor de beleving van veiligheid op straat is minstens zo belangrijk wat men van *anderen* verwacht, en waarop men die inschatting baseert. Die verwachtingen worden uiteindelijk niet bepaald, zo zullen we zien, door de stevigheid van een lokaal netwerk van duurzame relaties – of het ontbreken daarvan –, maar door korte contacten in de openbare ruimte.

1.5 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Anders dan pakweg een eeuw geleden kan de buurtwinkel niet meer, ook niet samen met andere buurtwinkels, efficiënt in alle behoeften voorzien. Een bakkertje, een slager en een groenteboer betekent deur in, deur uit in plaats van Stop & Shop – dat is leuk op vakantie in Italië of Frankrijk. Maar dat pittoreske is economisch voor zowel consument als detailhandelaar onvoordelig, met prijsconcurrentie zelfs onhaalbaar en bovendien veranderd als gevolg van grovere maatschappelijke processen (vgl. Rae 2003). Veel belangrijker is echter dat met de grote keuzevrijheid aan consumptiemogelijkheden, mobiliteit en het niet langer synchroon lopen van leefwijzen winkels niet meer vanzelfsprekend ontmoetingsruimten voor iedereen zijn. Terecht stellen Flap en Völker dat in geografisch onderzoek winkels en andere voorzieningen ten onrechte alleen als factoren worden gezien die woontevredenheid beïnvloeden, omdat het ook ontmoetingsplaatsen kunnen zijn (2005: 43).⁶ Zij laten echter niet ondubbelzinnig

zien, *dat* winkels die functie vervullen. Wijken met relatief veel diversiteit zijn ook wijken waar *toch* de sociale controle gering, de residentiële stabiliteit beperkt, en de 'fysieke en sociale wanorde' groot kunnen zijn (Flap & Völker 2005: 57). Of winkels aan sociale controle bijdragen draait blijkbaar niet om de vraag *of* er winkels en bedrijfjes zijn, maar onder welke voorwaarden zij bijdragen aan de sociale structuur. Waaruit moet, met andere woorden, 'ontmoeting' bestaan, en waaraan moeten ontmoetingsplaatsen voldoen, om contexten te bieden voor sociale controle? Dat brengt ons bij de verdere uitwerking van onze onderzoeksvraag:

Draagt de menging van wonen met winkelstraten (en met basisscholen) bij aan de ervaring van veiligheid in achterstandswijken of niet, en onder welke voorwaarden?

We zoeken niet in strikte zin naar statistische verklaarde variantie, maar gaan op zoek naar de *mechanismen* waardoor functiemenging bijdraagt (of juist niet) aan ervaren veiligheid. Met de huidige stand van kennis is hoe *vaak* een verband voorkomt of *hoe groot* de invloed is van de ene variabele (bijvoorbeeld aanwezigheid winkels, ja/nee) op een andere variabele (voelt u zich veilig, ja/nee), minder interessant dan de vraag naar de aard van de relatie tussen functiemenging, andere omgevingsfactoren en persoonskenmerken, en ervaren veiligheid in achterstandswijken.

Op een meer theoretisch niveau ligt de relevantie van deze vraag in de betekenis van korte contacten voor sociale samenhang. Sociologen zijn gewoon zich vooral met instituties en met stevige sociale relaties tussen mensen bezig te houden. Slechts in beperkte mate houden sociologen zich bezig met de kortstondige interacties van mensen in hun alledaags leven, en de betekenissen die deze interacties hebben voor met wie mensen zich sociaal identificeren en hoe zij hun gemeenschappen vormgeven. Het idee dat je op verder onbenoemde wijzen met anderen te maken hebt en dat die anderen dat ook zo zien, kan op zichzelf, zonder verdere doelen, positief ervaren worden en ons thuis maken (vgl. Simmel 1950). Lofland (1998) en anderen, waaronder stadsantropologen als Low and Altman (1992) en sterk empirisch georiënteerde onderzoekers als Nash (1975 en 1981), hebben wel gewezen op het belang van openbare ruimte voor stedelijkheid. Minder aandacht hebben sociologen besteed aan de vraag op welke wijzen sporadische ontmoetingen, ontmoetingen in de openbare ruimte

met mensen die we niet kennen, sporen nalaten in hoe we onszelf plaatsen in onze sociale omgeving (zie evenwel Sennett 1990 en 1996 voor een essayistische benadering van dit thema). Toch doen ook deze ervaringen ertoe voor theorieën over cohesie, integratie en tolerantie. Immers, met deze ervaringen passen we onze beelden, verwachtingen en voorkeuren aan. Naast wat anderen in onze eigen kring van de wereld vinden en ons met anderen gedeelde wereldbeeld of onze leefstijl zijn de betekenissen die we het sociale geven ook sterk verankerd in de ‘time out’ (vgl. Byrne 1978) *tussen* de gebeurtenissen, ervaringen of netwerken die we als vanzelfsprekend als de kern van ons dagelijks leven zien. Daar pikken we belangrijke signalen op, zelfs als we persoonlijk met niemand spreken.

Soenen wijst op basis van haar onderzoek in trams, HEMA-lunchrooms en schoenenwinkels in navolging van Young (1990) op het belang van *small talk* voor het ervaren van gemeenschap en voor omgang met diversiteit. Maar op welke manieren zulke alledaagse interacties die plaatsvinden als we op weg van A naar B zijn er voor algemeen sociologische thema’s van cohesie, gemeenschap en sociale identificatie ertoe doen, vergt nog meer empirisch gefundeerde theorievorming. In de sociale wetenschappen beperkt de discussie over het belang van relaties zich vooralsnog veelal tot ofwel *weak ties* ofwel *strong ties*, het befaamde onderscheid van Granovetter. Granovetter besprak echter nog een categorie, te weten die van *absent ties*. Een van de meer sociologische en minder beleid- of praktijkgerichte conclusies van dit boek zal zijn dat deze *absent ties* niet altijd interacties met vreemden zijn die ook vervreemding met zich meebrengen – een oud thema in de sociologie van de stad sinds *Urbanism as a Way of Life* (1938) van Wirth en, al eerder, de afkeer van grootstedelijkheid bij auteurs als Tönnies (1897). Contacten met vreemden kunnen ons ook thuis doen voelen en gemeenschap doen ervaren, in het bijzonder wanneer we in de publieke ruimte familiair met anderen worden. De impliciete gedachte in veel sociologische studies is dat we alleen gezamenlijk betekenis geven aan onze sociale omgeving wanneer we contact hebben met anderen en dat betekenisgeving eerst mogelijk is wanneer zulke contacten bepaalde eigenschappen hebben – bijvoorbeeld dat het om relaties gaat die ofwel *bonding* ofwel *bridging* zijn. Die opvatting is vrij algemeen, maar, zo beargumenteren we in dit boek, vermoedelijk onterecht. Terloops zullen we tevens ingaan op de meer conceptuele verbinding tus-

sen fysieke nabijheid, sociale controle en veiligheid, om bij te dragen aan het oplossen van de empirische puzzel hoe het mogelijk is dat buurten met gemeenschap lang niet altijd buurten met sociale controle zijn. Zoals zal blijken zijn ten eerste buurt en gemeenschap niet aan elkaar gelijk, en hoeft ten tweede sociale controle niet altijd te worden uitgeoefend conform de wetten en regels. Ten derde zijn voor ervaren veiligheid niet de verwachtingen van controle binnen de eigen gemeenschap, maar juist de inschattingen die men van mensen *daarbuiten* maakt cruciaal.

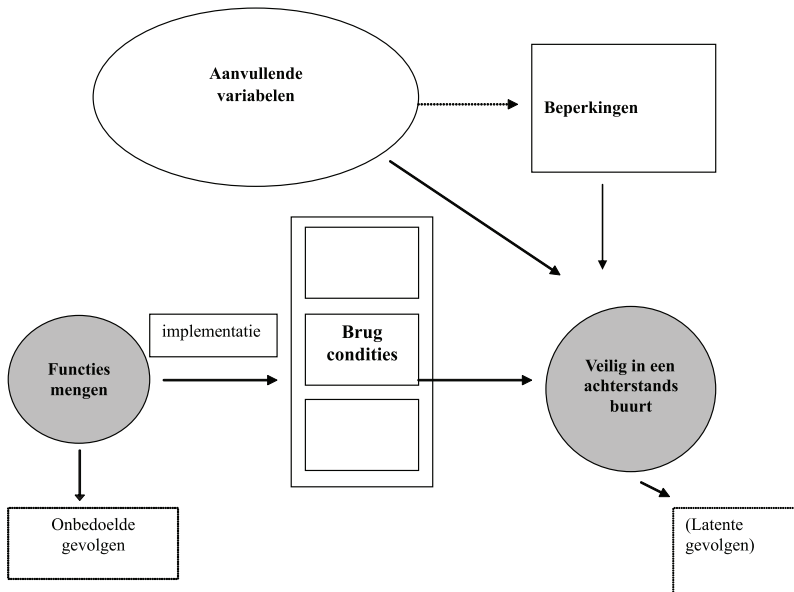
Voor theorievorming is echter empirisch onderzoek nodig. We zullen voor winkelstraten en, waar mogelijk, voor basisscholen de volgende, meer concrete deelvragen stellen:

- In welke situaties brengt functiemenging ogen op de straat voort, oefenen mensen zo sociale controle uit, en zo ja, hoe?
- Welke rol speelt de inrichting van de omgeving van de voorzieningen?
- Verschillen bewoners in hun opvattingen over de rol die functiemenging voor veiligheid speelt?

Strategisch onderzoek: beleidsmodel

Terwijl theoretisch georiënteerde sociologen de conceptuele vraagstukken interessant kunnen vinden, blijft de vraag dan hoe ons dat maatschappelijk verder brengt. Een beleidsmodel kan daarbij helpen, omdat het ons toestaat om de sociologische analyse van de context met een maatschappelijk of beleidsprobleem te verbinden. Onder welke voorwaarden functiemenging ervaren veiligheid in een achterstandswijk bevordert, zullen we met een contextueel beleidsmodel bespreken. Daarin zullen we een onderscheid maken tussen brugcondities, aanvullende factoren en beperkende factoren, en onbedoelde en latente gevolgen (figuur 1.2, vgl. Mayor & Greenwood 1980; Van de Vall 1990; Mante-Meijer 1989). Zo brengen we in kaart welke aspecten van *de sociale omgeving* een remmende of bevorderende werking voor de effecten van functiemenging kunnen hebben.

Figuur 1.2 Contextueel model (gebaseerd op Mayer en Greenwood 1980)

In dit model heeft de gekozen benadering in het beleid ‘functiemenging’ tot breed omschreven ‘beleidsdoel’ sociale veiligheid. Functiemenging dient uiteraard allerlei andere beleidsdoelen, maar daar gaat onze aandacht niet naar uit.

- De *brugcondities* zijn door functiemenging op zichzelf niet te manipuleren voorwaarden waaraan wel moet zijn voldaan, wil functiemenging een positief effect hebben.
- De *aanvullende variabelen* zijn de voorwaarden die extra steun geven aan het beleid (‘functiemenging’).
- *Beperkingen* zijn omgevingscondities die invloed kunnen hebben, of specifieke kenmerken van de groep voor wie beleid is bedoeld. Een beperkende omgevingsconditie kan zijn het ontbreken van jeugdvoorzieningen waardoor jongeren ‘hangen’. In een buurt waar vooral ouderen zich onveilig voelen en waar veel ouderen wonen, zijn hun specifieke kenmerken een ‘beperkende’ conditie.⁷

Het model geeft voorts twee typen afgeleide variabelen weer:

1. Ten eerste *onbedoelde gevolgen* van functiemenging (bijvoorbeeld dat functiemenging geen positief of negatief gevolg heeft voor sociale veiligheid, maar wel voor economische ontwikkeling of werkgelegenheid in de wijk).
2. Ten tweede *latente gevolgen* (bijvoorbeeld dat meer sociale veiligheid wijken aantrekkelijker maakt voor mkb-investeringen, waardoor functiemenging het begin kan zijn van een positieve spiraal).

De tweede centrale vraag die we zullen beantwoorden brengt de sociologische analyses en de dagelijkse praktijk enigszins bij elkaar:

Hoe kunnen overheid, woningbouwcorporaties, andere partijen (zoals winkeliers en professionals in buurten) en bewoners bijdragen aan de vervulling van de voorwaarden die functiemenging positief maken?

Ons doel is geenszins om een ‘toolbox’ of handleiding voor mensen ‘in het veld’ te maken. Wel zullen we aangeven welke conclusies onze analyses opleveren voor de beleidspraktijk. Dat doen we met de volgende deelvragen:

- Als men van functiemenging concreet beleid wil maken, hoe organiseert men dan de voorwaarden voor een voor veiligheid succesvol beleid?
- Welke andere stakeholders zijn daarbij nodig?
- En wat *laat* zich beïnvloeden en wat niet?

1.6 De opzet van dit boek

In *hoofdstuk 2* trekken we de wijken in waar we onderzoek hebben gedaan. We leggen de keuze voor deze wijken uit, en vertellen welke onderzoeksmethoden (een combinatie van enquêtes en diepte-interviews) we hebben gebruikt. Tevens presenteren we de beelden van de buurten en hun winkelstraten op basis van onze gesprekken met bewoners en winkeliers.

In *hoofdstuk 3* gaan we dan in op metingen van veiligheid, zowel uit de Rotterdamse Veiligheidsmonitor als uit ons eigen onderzoek, en op de omschrijvingen die professionals van de winkelstraten in de onderzoeksbuurten gaven. Daarin zien we dat het grootste probleem in elk van de vier wijken waarin we onderzoek

deden de kwaliteit van de openbare ruimte is, vooral in termen van vervuiling.

Hoofdstuk 4 bestaat uit een verdere analyse van vuil en verloeder-
ing. Onze respondenten legden lang niet altijd een direct ver-
band tussen vuil en veiligheid. Echter, we zullen laten zien dat
zwerfvuil en afval belangrijke signalen waren dat het klaarblijke-
lijk normaal was in onze onderzoeksbuurten om je niet om de
openbare ruimte te bekommeren, hoewel dat niet overeenkwam
met wat men zelf normatief normaal vond. We stellen in dit
hoofdstuk vast dat die interpretatie van vuil met zich meebracht
dat men ook weinig verwachtingen van anderen in de buurt had
en dat vuil een ervaring van 'thuis' bemoeilijkte. Voor zulke signa-
len is geen verdere sociale context nodig. Ook wie voor het overige
afstand houdt van de buurt of er niemand kent of herkent, ge-
bruikt zulke meer fysieke signalen om te definiëren in wat voor
buurt men leeft en door wat voor 'soort' mensen men zich weet
omgeven. De openbare ruimte is daarbij niet noodzakelijk meer
dan een decor.

In *hoofdstuk 5* stellen we dan juist wel de sociale context cen-
traal: welke sociale signalen gebruiken mensen om die sociale
context van betekenis te voorzien? Vanuit zulke signalen maken
mensen inschattingen van wat zij van anderen kunnen verwach-
ten.

In *hoofdstuk 6* komt aan de orde wat bewoners van elkaar ver-
wachten. Net als onze respondenten rekken we je 'veilig voelen'
op tot of men zich op zijn gemak voelt in een buurt. Of dat het
geval is hangt af van de vraag of mensen vertrouwen in elkaar
hebben in de ruime zin van het woord. Dit is een ander soort ver-
trouwen dan interpersoonlijk vertrouwen in burens. Het gaat niet
zozeer om de vraag 'Kan ik mijn buurman de zorg voor mijn ka-
narie toevertrouwen?' of 'Kan ik iemand in deze buurt een huis-
sleutel geven?' Het gaat om de vraag hoe men zich in het alge-
meen in het alledaags leven verhoudt tot vreemden in de
openbare ruimte. We zullen laten zien hoe het inschatten van an-
deren en onzekerheid over anderen samenhangen met de percep-
tie van de veiligheid in de buurt – in de enquête, en in de verha-
len. Tevens vragen we ons af wie wel of juist geen vertrouwen in
sociale controle door anderen heeft.

In *hoofdstuk 7* behandelen we de specifieke betekenis van win-
kelvoorzieningen en scholen. Geven mensen die veel gebruikma-
ken van de winkelstraten en geregeld op de scholen komen andere

cijfers aan veiligheid dan mensen die er weinig komen? In hoeverre zijn scholen en winkels ontmoetingsplekken met bekenden en onbekenden? Ontwikkelt zich daar familiariteit? Wie de buurt veel gebruikt, bijvoorbeeld door er veelvuldig te winkelen of er kinderen op school te hebben, heeft zijn of haar 'ogen' veel 'op straat' – en ziet dus veel. Deze mensen hebben wellicht andere ideeën over veiligheid in de buurt dan mensen die de buurt minder gebruiken, op basis van eigen ervaringen. Voorts bespreken we de mate waarin mensen routes langs winkels en scholen vermijden of juist prefereren, en hoe zij dergelijke risico-inschattingen maken. Tevens gaan we in op hoe bewoners aankijken tegen de sociale controle door scholen en winkeliers: in hoeverre gaan zij ervan uit dat zulke sociale controle plaatsvindt, en welke verhalen vertellen zij daarover?

Hoofdstuk 8 bestaat uit de samenvatting van ons betoog en de invulling van het model dat we bij de uitwerking van de onderzoeksvragen hebben uiteengezet. Ter afsluiting formuleren we aanbevelingen voor beleid en vragen voor verder onderzoek.

2 De wijken in: onderzoekslocaties en onderzoeksmethoden

M.m.v. Frank Wassenberg en Saskia Binken

2.1 Inleiding: onderzoek in Rotterdam

We hebben de relatie tussen functiemenging en sociale veiligheid onderzocht in subbuurten van vier Rotterdamse wijken. Deze stad voert in Nederland veelal de slechte lijstjes aan, waaronder die van criminaliteit. Rotterdam heeft zich bovendien reeds sinds de late jaren tachtig, met de sociale vernieuwing als antwoord op het ontbreken van een sociale poot waar economische en stedelijke vernieuwing de boventoon voerden, gepositioneerd als een trendsetter. Waar in Rotterdam innovatief beleid wordt bedacht en verkondigd – en zelfs uitgevoerd – vindt zulk beleid geregeld navolging in het landelijke beleid of in andere steden. Was de sociale vernieuwing daarvan begin jaren negentig een voorbeeld, de Rotterdam Wet was dat meer recent. Ook in het monitoren van ontwikkelingen in leefbaarheid en ‘schoon, heel en veilig’ blijft Rotterdam met de Veiligheidsmonitor bepaald niet achter. Daarnaast profileert Rotterdam zich sinds de jaren van de sociale vernieuwing met eerst ‘Opzoomer Mee’ en daarna en daarnaast ‘Mensen Maken de Stad’, als een gemeente waar sociale cohesie en wijkbinding als het middel bij uitstek voor een betere lokale samenleving worden gezien.

Voorts verandert de Rotterdamse bevolkingssamenstelling snel, een van de factoren waarvan het SCP heeft vastgesteld dat zij bijdragen aan een verminderd gevoel van veiligheid (Oppelaar & Wittebrood 2006: 38). In dit hoofdstuk leggen we uit waarom we voor deze vier wijken kozen en wat het voor wijken zijn, en zetten uiteen met welke methoden we te werk zijn gegaan.

2.2 Vier buurten, vier veiligheidsscores, vier achtergronden: introductie van de cases

Om te kunnen nagaan aan welke voorwaarden functiemenging zou moeten voldoen om veiligheidsservaringen positief te beïnvloeden lag het voor de hand locaties met elkaar te vergelijken waarvan we van tevoren wisten dat zij verschilden in beleefde veiligheid en criminaliteit, en dat zij over functiemenging beschikten.

We bepaalden dat met de veiligheidsindex van de gemeente Rotterdam. Sinds 2001 meet de gemeente daarmee jaarlijks de veiligheid in de stad. De index is opgebouwd uit 'objectieve' cijfers over incidenten zoals de politie, de brandweer en gemeentewerken en de Roteb die registreren, contextgegevens (bijvoorbeeld het percentage lage inkomens of etnische minderheden), en 'subjectieve' gegevens over beleving van veiligheid en slachtofferschap, op basis van een jaarlijks herhaalde bevolkingsenquête. De index deelt de wijken in vijf categorieën in: veilig, aandacht, bedreigd, probleem en onveilig. Er worden zeven elementen geïndexeerd: diefstal, drugsoverlast, geweld, inbraak, vandalisme, overlast, schoon en heel, en verkeer. Deze index is sinds 2001 gestaag omhoog geklommen in de hele stad, ook in onze onderzoekslocaties. Onder de achterstandswijken waren er geen als veilig geclassificeerde kandidaten. Volgens de monitor onveilige wijken waren er ook niet meer bij; we kozen voor wijken die anno 2005 aandachtswijken waren enerzijds of bedreigde wijken anderzijds. Daarnaast kozen we voor voor- en naoorlogse wijken. Ideeën over het bouwen van buurten zijn in de loop van de twintigste eeuw sterk veranderd, waarbij, zoals bekend, vooral de periode van wederopbouw onder invloed van het modernisme tot specifieke stedenbouwkundige en architecturale ideeën leidde. De betekenis van wonen in relatie tot andere functies verschoof, en dat zien we in de stratenplannen en in de locaties en omvang van winkelvoorzieningen en scholen terug. In ander onderzoek is geconstateerd, dat de betekenis van detailhandel en horeca voor de omliggende buurt en de potenties van zulke winkelvoorzieningen voor een 'duurzaam sociaal klimaat' (*sustainability*) groter zijn voor winkelstraten die de binnenstad met andere stadsdelen verbinden en tevens zelf een 'plaats' zijn (Jones, Roberts & Morris 2007: 8; zie ook Duany 2003; Allen et al. 2005) dan voor doelgericht gebouwde winkelcentra die zijn neergezet als het geografi-

sche centrum van het omliggende woongebied in naoorlogse wijken. Zo kwamen we uit op vier te onderzoeken buurten (figuur 2.1):

Figuur 2.1 Kwadrant van de vier onderzoeksbuurten

<i>Relatief veilig volgens de monitor</i> <i>Naoorlogs</i> Lombardijen	<i>Relatief veilig volgens de monitor,</i> <i>Vooroorlogs</i> Tussendijken
<i>Relatief onveilig volgens de monitor,</i> <i>Naoorlogs</i> Pendrecht	<i>Relatief onveilig volgens de monitor,</i> <i>Vooroorlogs</i> Hillesluis

We hebben vervolgens aan aantal selectiecriteria gehanteerd om een verdere keuze te maken, waaronder de beschikbaarheid van statistische gegevens, de variaties in scores in de veiligheidsmonitor en de aanwezigheid van functies.

We kozen voor de subbuurten die het dichtst lagen bij de winkelvoorzieningen waar onze aandacht naar uitgaat, en met in elk geval een van de basisscholen uit de wijk erbinnen. Voor we de gekozen wijken verder bekijken en de winkelstraten beschrijven, zullen we eerst onze onderzoeksmethoden kort toelichten.¹

2.3 Onderzoeksmethoden

Intensief, geen extensief onderzoek

Het gaat in dit boek, om met Schuyt (1986) te spreken, om de *intensiteit* van de relatie tussen functiemenging en sociale veiligheid, niet de *extensie* ervan. Intensief en extensief onderzoek verwijzen naar het onderscheid dat in de logica gemaakt wordt tussen de extensie en intensie. Extensie betreft het aantal leden van een bepaalde groep (bijvoorbeeld alle naoorlogse wijken, of alle vooroorlogse wijken, of alle winkelstraten in specifieke wijken) dat een bepaald kenmerk draagt (bijvoorbeeld een bepaald niveau van ervaren veiligheid). Intensie draait om het aantal kenmerken

dat aan een lid kan worden toegeschreven (bijvoorbeeld alle brugcondities die er in een relatief onveilige naoorlogse wijk voor de relatie tussen functiemenging en sociale veiligheid toe doen) (Schuyt 1986: 105).

Generaliseren naar alle wijken met bepaalde kenmerken, of alle winkelstraten met bepaalde kenmerken, is niet ons doel. Wel veronderstellen we dat onze bevindingen gezien kunnen worden als gevallen van een algemene regel, en nemen daarom de veronderstelling over waartoe ons materiaal ons brengt (*abductie*, Schuyt 1986: 85). Aan zulk onderzoek is in de sociale wetenschappen volgens Kees Schuyt veel behoefte.

... Juist omdat bij zeer veel sociaal-wetenschappelijk onderzoek eerst nog de eigenschappen van veel verschijnselen in kaart gebracht moeten worden alvorens men kan overgaan tot de generalisatie dat deze eigenschappen gelden voor alle leden van de nader gepreciseerde klasse, is er (...) een aparte plaats in te ruimen voor [de abductieve] vormen van redeneren in de sociale wetenschappen. In deze wetenschappen worden vaak veel te snel uitsluitend inductieve generalisaties geboden, waarbij de eigenschappen zeer oppervlakkig blijven (...) het is belangrijker te weten hoe de verschillende eigenschappen precies met elkaar te maken hebben en hoe en waarom deze eigenschappen vaak samengaan, dan te weten voor hoeveel een niet of slechts summier onderzochte eigenschap opgaat (...) Pas nadat het precieze hoe van de samenhang tussen sociale verschijnselen beter verkend is (...) zou het hoeveel en hoe vaak van de verschijnselen onderzocht kunnen worden. (Schuyt 1986: 86-87)

Concreet zijn we in twee fasen te werk gegaan. In de eerste fase enquêteerden we 400 aselect gekozen respondenten. In de tweede fase keerden we naar 20 bewoners per buurt terug voor diepte-interviews. Dit vulden we aan met interviews met winkeliers en met gesprekken met professionals in de buurt.

Fase 1: de bewonersenquête

In een eerste fase hebben we door middel van 100 enquêtes per buurt, met veel gesloten en enkele open vragen, het gebruik van de openbare ruimte, van basisscholen en winkelstraten, de perceptie van veiligheid en vermijdingsgedrag in kaart gebracht.

Daarnaast hebben we een eerste inventarisatie gemaakt van de verwachtingen die mensen hadden van sociale controle door anderen, en gedetailleerde demografische gegevens verzameld. Op basis van een adressenbestand trokken we in de geselecteerde subbuurten van elk van de vier wijken een aselechte steekproef, waarbij we driemaal zoveel adressen trokken dan we voor onze netto steekproef van 100 enquêtes per buurt nodig hadden. Uiteindelijk konden we met 411 complete enquêtes aan de slag. Deze steekproef bleek een redelijke afspiegeling van de buurten vergeleken met de in de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) opgenomen gegevens (zie bijlage 1 voor meer details).

Fase 2: diepte-interviews

In de tweede fase hebben we gesprekken gevoerd aan de hand van themalijsten met 20 bewoners per buurt die ook reeds aan de enquête hadden deelgenomen.

In deze interviews zijn we op zoek gegaan naar de betekenisgeving aan sociale controle, het belang van het inschatten van anderen daarbij, en de betekenissen van de openbare ruimte, in het bijzonder van winkelstraten en schoolpleinen.² Doel van deze interviews was greep te krijgen op de alledaagse mechanismen en processen die er in de dynamiek van controle, vertrouwen, handhaving en openbare ruimte toe doen.

Student-assistenten namen de meeste van de interviews af. Die varieerden in tijd van 35 minuten tot twee uur. De integraal uitgeschreven, gecodeerde interviews werden vervolgens ingelezen in het kwalitatieve analyseprogramma Atlas.ti. Met dit programma is het mogelijk alle citaties die betrekking hebben op een bepaalde code (bijvoorbeeld '5: sociale controle') of subcode (bijvoorbeeld '51: sociale controle door anderen' of '511: ze doen er niks aan') te selecteren. Door lezen en herlezen is het materiaal voor de verschillende hoofdstukken geanalyseerd. De hier gepresenteerde citaties geven het beste *de diversiteit aan interpretaties van de respondenten* weer.

Aanvullend: interviews met winkeliers en professionals

We waren nadrukkelijk op zoek naar de relatie tussen functiemenging en de beleefde veiligheid van bewoners. De winkeliers, echter, zijn belangrijke stakeholders in de veiligheid van de winkel-

straat. Met hen hielden we daarom 22 aanvullende interviews, op basis van een selectie uit het register van de Kamer van Koophandel.

Voorts spraken we met professionals in elk van de vier buurten. Zij hebben immers hun eigen expertise en eigen visie op de wijk – het is relevant wat naar *hun* inzicht de brugcondities voor de positionele relatie tussen functiemenging en sociale veiligheid zijn, of welke aanvullende variabelen een rol spelen. Frank Wassenberg interviewde daarom 21 professionals, onder wie vier veiligheidscoördinatoren, drie schoolhoofden, drie buurtagenten, vier corporatiemedewerkers, twee opbouwwerkers, een straatmanager en een huismeester.

2.4 De vier buurten: korte schets

Rotterdam is een van de Europese steden die in de laatnegentiende eeuw en de eerste decennia van de twintigste eeuw een enorme groei doormaakten. Zowel Tussendijken als Hillesluis zijn buurten die tot stand kwamen om de enorme bevolkingsaanwas, vooral het gevolg van migratie van het platteland naar de industrialiserende stad, op te vangen.

Tussendijken is gebouwd vanaf 1910, onder meer met sociale woningbouw, ontworpen door architect J.J.P. Oud. Rond 1930 was de aanleg van de wijk voltooid. Op 31 maart 1943 trof een geallieerd vergissingsbombardement het westelijk deel, waarbij 326 doden vielen. In de jaren vijftig is de wijk herbouwd. Sinds de jaren tachtig zijn veel oude woningen gesloopt en vervangen door nieuwbouw.

De Schiedamseweg scheidt de wijken Bospolder en Tussendijken en is een belangrijke doorgaande verbinding tussen Schiedam en Rotterdam. Mede hierdoor trekt de winkelstraat ook veel mensen van buiten de wijk. De straat lijkt te smal voor het verkeer dat er door moet, en fietsers en auto's concurreren om ruimte. Aan het winkelaanbod kan elke voorbijganger zien dat de straat voor een deel allochtone klanten bedient. In de vrij statige winkelpanden huizen een keur aan kleine levensmiddelenzaken, islamitische slaggers en belwinkels. Deze winkelstraat huisvest een groot deel van de 197 winkels en 22 horecagelegenheden in de buurt. Bovendien heeft Tussendijken als enige van onze onderzoeks-

buurten twee keer per week een markt, die na de markt op het naast Hillesluis gelegen Afrikaanderplein en de markt in de binnenstad de grootste in de stad is.

Ook *Hillesluis* is een vooroorlogse wijk, gebouwd tussen 1890 en 1930. De naam van de wijk is ontleend aan de Hillepolder. Aanvankelijk begon de opbouw van de wijk in de meest noordelijke hoek met de inmiddels uit het stratenplan verdwenen Laantjes, die als de slechtste woningen werden beschouwd en waar grote arbeidersgezinnen uit Zeeland en Brabant onderkomens vonden. Sociale woningbouw was belangrijk, maar een groot deel van Hillesluis kwam aanvankelijk als particulier bezit tot stand (in het bijzonder subbuurt 20), om in de jaren van de stadsvernieuwing door het gemeentelijk woningbedrijf te worden overgenomen.

De Beijerlandselaan doorkruist de wijk. Deze winkelstraat heeft veel van zijn doorgaand verkeer verloren, maar was voor de Tweede Wereldoorlog het eindpunt van de stoomtram vanaf de Zuid-Hollandse Eilanden. De allure van de Laan die menigeen zich nu herinnert ontleende de straat onder meer aan de bezoeken van de Eilanden, mensen die naar Rotterdam kwamen voor inkopen die alleen in de stad voorhanden waren. In de jaren vijftig was de Laan het verzamelpunt bij uitstek voor de jeugd van Rotterdam Zuid. Het flaneren van jongeren op de straat bezorgde de Laan de bijnaam Babyblaak om de romances die er ontstonden (en de gevolgen daarvan). Hillesluis onderging vanaf de late jaren zeventig een eerste ronde stadsvernieuwing, en in de afgelopen jaren ging opnieuw een deel van de wijk op de schop. Tussen de Beijerlandselaan en de Slaghekstraat kwam een combinatie van woningen en winkels in de plaats van de oudbouw, die in particulier bezit in de jaren negentig voor veel overlast zorgde. Hier zitten nu twee grote supermarkten en enkele andere ketens, maar de HEMA die er aanvankelijk opende was een kort leven beschoren. De kleine slijterijafdeling in de Edah heeft een met gehard glas afgesloten toonbank en staat geen zelfbediening toe. Dat zijn kleine indicaties dat de Edah hier niet in een voorstandsbuurt ligt. Waar de Laan verderop weer wat breder wordt hebben enkele zaken terrassen voor hun deur, en bij een beetje zonneschijn zit het er al gauw vol.

Het straatbeeld van de Laan wordt nu bepaald door relatief kleine zaken, opnieuw met een relatief sterk aandeel van op allochtonen consumenten georiënteerde winkels. Een enkel traditioneel

buurtcafé vind je er ook nog wel terug. De autochtone bakker is vervangen door een Turkse bakkerij die ook pizza's verkoopt, en die zijn naambord simpelweg min of meer over de oude naam heeft heen geplakt. Wat voor bewoners veelal de Laan en de Dijk heet, gaat in formele kringen door voor de Boulevard Zuid: de Beijerlandselaan en Groene Hilledijk tot aan de Strevelsweg zijn samen goed voor 140 winkels en 25 horecavestigingen, al zit er ook een aantal winkels in zijstraten.

IJsselmonde, waar *Lombardijen* gelegen is, was een zelfstandige gemeente totdat Rotterdam het gebied in 1941 annexeerde. In de jaren 1960 tot 1968 werd Lombardijen geheel volgens de stedenbouwkundige principes van die tijd gebouwd als zelfstandige stadswijk. Ontwerper Peter van Drimmelen plaatste de buurten in een krans om het wijkcentrum. Hij streefde nadrukkelijk naar een wijk met veel groen (Karbaat et al. 2005: 165). Sinds 1991 behoort de wijk tot de deelgemeente IJsselmonde. De bebouwing bestaat voornamelijk uit rijtjeshuizen met eigen tuintjes en flats met vier woonlagen. Oorspronkelijk was er ruimte gepland voor verschillende wijkparken; bij de uitvoering werden deze echter vervangen door het Spinozapark en verschillende groenstroken langs de bredere straten. Tussen de woningen zijn wel plantsoenen aangelegd.

Een groot deel van de goedkope eengezinswoningen is in de afgelopen jaren gerenoveerd of vervangen door nieuwbouw. De Spinozaweg en de Pliniusstraat zijn samen goed voor 40 winkels en 10 horecazaken, waarmee de schaal van de winkelvoorziening kleiner is dan die in Hillesluis en Tussendijken. De Spinozaweg en Pliniusstraat zijn ook nooit ingericht met het oog op een bovenwijkse functie. De gunstige ligging ten opzichte van de tram, met een halte recht voor de deur, brengt er echter veel doorgaand voetgangersverkeer, zodat het er drukker is dan wanneer de straat bovenal door mensen die boodschappen doen zou worden benut. Meer dan de Beijerlandselaan en de Schiedamseweg is de Spinozaweg er voor boodschappen, niet zozeer voor 'winkelen'. Winkelen is een vrijetijdsbesteding, en keuzes die mensen daarin maken zeggen iets over wie ze zelf zijn: derhalve hebben mensen ook sterkere opvattingen over zulke winkelgebieden dan over de Spinozaweg.

Pendrecht ligt in het zuiden van deelgemeente Charlois. Pendrecht was een van de wijken gebouwd in de jaren vijftig om de woning-

nood op te vangen. De stedenbouwkundige Lotte Stam-Beese ontwierp de wijk volgens het concept van de wijkgedachte, waarin centraal stond dat afgegrensde wijken met een eigen centraal punt de sociale samenhang bevorderen. Kleine buurten met elk een eigen stempel en eigen voorzieningen, vormden de basiseenheden van de wijk. Rondom de woningen was veel ruimte voor groen. Pendrecht werd voorgesteld als een wijk waar verschillende bevolkingsgroepen naast elkaar zouden wonen en alle voorzieningen waren – en waar Plein 1953 en directe omgeving met (nu) 61 winkels en een horecavoorziening de spil moest vormen. Het winkelaanbod van Plein 1953 is vrij divers, en allochtone en autochtone ondernemers wisselen elkaar af. Ook hier zijn er een Edah en een Aldi, beide met nadrukkelijk zichtbaar bewakingspersoneel bij de ingang. Een deel van de winkelpanden staat leeg.

In de jaren negentig vergrijsde de wijk sterk. De gemeente Rotterdam probeert door nieuwbouw en renovatie de bevolkingssamenstelling ‘in evenwicht’ te brengen. De woningen rond het Plein 1953 zijn inmiddels gerenoveerd en er zijn duurdere eengezinswoningen bijgebouwd.

Met uitzondering van Lombardijen neemt elk van de buurten een slechtere positie in op de gebruikelijke lijstjes dan de gemiddelde buurt in Rotterdam (tabel 2.1).

Tabel 2.1 Demografische kenmerken van de vier buurten³

	Tussendijken	Hillesluis	Lombardijen	Pendrecht	Rotterdam
Aantal inwoners (wijk)	6.467	11.346	14.120	12.234	588.718
% Inkomen armoedegrens (subbuurten)	26	26	14	22	16
% allochtonen (wijk)	78	80	43	61	46
% leeftijd tot 20 jaar (wijk)	27	31	22	27	23
% leeftijd 65 en ouder (wijk)	12	8	21	17	15
% eenoudergezinnen (wijk) (t.o.v. aantal huishoudens)	13	16	12	18	12

Corporaties zijn eigenaren van het grootste deel van de woningen in elk van de vier wijken. In Lombardijen en Tussendijken heeft Com.Wonen het meeste bezit, in Hillesluis Woonstad Rotterdam

en in Pendrecht de Nieuwe Unie. Hillesluis en Tussendijken hebben nauwelijks eengezinswoningen, de woningen zijn er klein en het percentage mensen met een eigen woning is vooral in Tussendijken laag. In Hillesluis zijn de afgelopen jaren meer eigenaarsbewoners gekomen, onder andere door sloop en nieuwbouw op beperkte schaal en door de verkoop van woningen van Woonstad Rotterdam als maatschappelijk gebonden eigendom en varianten daarvan. Tabel 2.2 vat enkele kenmerken van de woningvoorraad samen.

Tabel 2.2 De woningvoorraad van de vier buurten

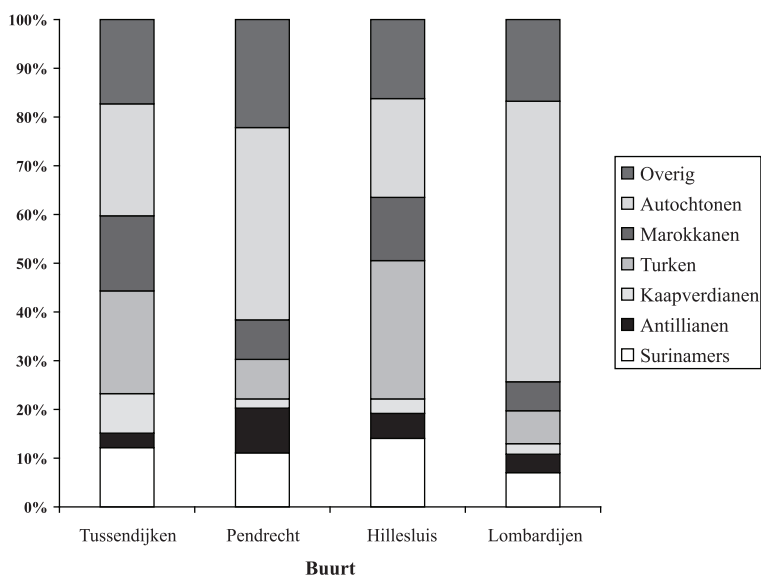
	Tussendijken	Hillesluis	Lombardijen	Pendrecht	Rotterdam
Aantal woningen	3.200	5.043	7.193	6.264	287.161
% vooroorlogs	56	78	7	0	34
% sociale huurwoningen	66	56	58	69	52
% particuliere huur	26	26	18	11	21
% koopwoningen	7	17	24	20	27
% eengezinswoningen	0	5	25	18	23
% meergezinswoningen	100	95	75	82	77
% woningen 1-3 kamers	61	64	48	57	54
Gemiddelde WOZ-waarde (subbuurt)	€ 86.401	€ 90.100	€ 121.600	€ 98.400	€ 86.000
Gemiddelde woontijd (in jaren) (subbuurt)	7,0	6,5	9	6	-

Mensen die we interviewden refereerden veelvuldig aan etnische groepen, anders dan zichzelf. Soms ging het simpelweg om allochtonen en autochtonen, soms werden iets subtielere labels gebruikt om anderen te classificeren en te stereotyperen. We geven vooruitlopend daarop in figuur 2.2 de samenstelling van de bevolking per buurt naar etnische groep zoals officieel geformuleerd (dat wil zeggen dat de bewoners zijn ingedeeld naar waar zij of een van hun ouders zijn geboren).

2.5 De winkelstraten beschreven: typering van bewoners

De scholen en de schoolpleinen waarover we in ons onderzoek met mensen wilden spreken spraken weinig tot de verbeelding. Veel mensen wisten niet een, twee, drie welke school we precies

Figuur 2.2 De etnische samenstelling van de vier buurten

voor ogen hadden, en hadden weinig te vertellen over de fysieke inrichting en wat zij daarvan vonden. Dat lag voor de winkelstraten heel anders, zeker in Tussendijken en Hillesluis. De verschillen tussen bewoners in andere opzichten raakten er uitvergroet en kregen er vorm. Vroegen we mensen om de winkelstraten te omschrijven aan iemand die de straat niet kende, dan leverde dat een gevarieerd beeld. Veel mensen omschreven de winkelstraten als gezellig en kwamen er graag. Anderen waren juist uitgesproken negatief, vooral over het winkelaanbod en de aanblik van de straat.

De Schiedamseweg, Tussendijken

Bewoners van Tussendijken varieerden erg in hun waarderingen van de winkelstraat. Sommigen waren bijzonder enthousiast. Ze waardeerden de op hun behoefte afgestemde winkels, zoals de goedkopere supermarkten en de grote diversiteit aan etnische winkels en toko's. Men noemde de parkeeroverlast en de snelheid waarmee sommige automobilisten door de straat reden als mindere factoren. De markt was gezellig, maar gaf met het opbouwen en afbreken ook overlast. Het betaald parkeren in de winkelstraat leidde volgens omwonenden in zijstraten tot veel parkeerdruk,

omdat mensen daar parkeerden om het betaald parkeren te vermijden. Jet⁴, bijvoorbeeld, was zonder meer positief over de buurt en over de winkelstraat. De functiemenging was expliciet wat zij waardeerde aan de buurt.

Nou, ik ben heel gehecht aan deze buurt, want als ik wel eens in Ommoord of zo kom, dat vind ik wel leuke huizen, huizen vind ik genoeg die echt ergens anders leuker zijn, en waar je meer mee kan. Maar, ja, ik heb hier mijn winkels, openbaar vervoer, alles waar je afhankelijk van ben, heb ik eigenlijk vlak in de buurt. Het is gewoon heel goed bereikbaar en dat vind ik ergens anders weer minder. (...) Ja, het is een leuke winkelstraat en we hebben twee keer in de week, hebben we hier de markt voor de deur, hier op het pleintje. Sommige mensen hebben daar misschien een hekel aan, maar ik vind het gewoon leuk.

Irma⁵ verwees expliciet naar de rol van functiemenging voor ogen op straat in antwoord op onze vraag om de winkelstraat te beschrijven, maar was daarmee een uitzondering.

Er zijn wat meer mensen op straat, er is meer overzicht mocht er iets gebeuren. Het is wat meer open en iets breder dan een zijstraat. (...) Dat op zich vind ik prettiger.

Het beeld was evenwel ambigu. Mensen waardeerden bijvoorbeeld de winkelstraat, maar noemden die tegelijk ook 'groezelig en smoezelig' (Elisabeth⁶). Vooral ouderen zagen veranderingen, en vonden die vanzelfsprekend omdat 'de buurt' was achteruitgegaan, zoals Ferdinand⁷.

... het is nu eenmaal zo, dat als je in een stad minder publiek krijgt in de woningen eromheen, dan verdwijnen de winkels ook. Dat is gewoon normaal. Het is vraag en aanbod, natuurlijk.

Dat wilde niet zeggen dat ze er gelukkig mee waren, Marinus⁸ en zijn partner betreurden dit wel.

Er zijn hier een heleboel eersteklas winkels geweest en langzamerhand in de loop der jaren [zijn ze] allemaal verdwenen. Omdat ze te duur waren voor deze buurt ook, gedeeltelijk. Te weinig klandizie. Daarvoor zijn in de plaats gekomen, veel van die rommelwinkeltjes. Voor kleding, en belwinkels. Je hebt hier geloof ik wel tien belwinkels op de Schiedamseweg.

De 'wel tien' bel- en internetwinkels op de Schiedamseweg beoordeelden sommigen, net als de gemeente overigens, als negatief, omdat men vermoedde dat er op andere dan legale wijze geld werd verdiend: 'voor die paar tientjes van mensen die er staan te bellen, daar kan je niet van draaien natuurlijk.' (Diederick⁹) Zo omschreef Marinus de winkelstraat door te stellen dat er veel 'een beetje duistere zaken' zaten.

Je hebt natuurlijk een heleboel belwinkels in Rotterdam hier. Als je de Binnenweg op gaat over die brug hier, dan heb je er nog een stuk of 10, 15 belwinkels zitten. Op een stuk van een kilometer lang heb je dan 15 of 20 van dat soort winkeltjes. Dat is wel erg veel. De gemeente vindt dat dus ook schijnbaar, want die willen het aantal belwinkels gaan beperken. Die hebben toch het idee dat de neveninkomsten belangrijker zijn [dan het bellen].

I: Vindt u dat ook?

R1: Ja, als het er zoveel zijn en er staan weinig mensen, daar kun je toch geen droog brood mee verdienen. Die toestellen moeten betaald worden, die abonnementen. Dus er moet toch wel wat geld binnenkomen om dat allemaal te kunnen doen.

I: Voelt u zich dan onveiliger als u daar in de buurt bent?

R1: Nee, het speelt zich toch binnen af. Maar het trekt toch mensen aan die vroeger niet op de Schiedamseweg kwamen.

Maar Marinus en zijn partner waren het er onderling al niet helemaal over eens wat ze ervan moesten maken.

Telefoonwinkels, ook vanuit thuis bellen is tegenwoordig spotgoedkoop. Daar hoef je eigenlijk niet voor naar een telefoonwinkel. Dus waarom gaan die mensen naar een telefoonwinkel. Ik heb ook het idee dat het een soort ontmoetingscentrum of zo is.

R2: Ik denk dat de mensen daar alleen bellen en gelijk weggaan.

Anderen hadden er zonder meer waardering voor, zoals Harron¹⁰.

Ik vind dat die telefoonhuis eh ..., huis eh ..., die belhuis, is heel veilig, omdat je kan altijd iedereen bereiken, wanneer hulp nodig is, je kan makkelijk naar de belhuis, als je geen beltegoed heb, je kan makkelijk, ja bellen met mensen. Ik vind die belhuis heel fantastic.

Laila¹¹ daarentegen vond het winkelaanbod prima, maar maakte zich zorgen over de internet- en belhuizen; deze keer vanuit het perspectief van jongeren in de wijk zelf. Zij verwachtte dat er dingen gebeurden die niet door de beugel konden, zonder aan te geven wat dan, en zag de aanwezigheid ervan niet zozeer als een bedreiging voor zichzelf, als wel voor de jongeren in de wijk.

Qua veiligheid denk ik dat de internetcafés beter in de gaten gehouden moeten worden, want daar komen en hangen veel jongeren, je weet niet wat ze daar doen, of ze zich groeperen (...) De politie moet daar vaker controleren, ze moeten kijken wat die jongeren daar doen. Vooral voor deze wijk is dat belangrijk, want er wonen veel jongeren hier.

Meningen over het straatmeubilair toonden al net zoveel variëteit. Sommigen waardeerden de bankjes, en ontleenden gezelligheid aan het 'hangen' daar, zoals Radin¹².

Daar op de hoek in de zomer komen meestal die hangouderen. Mensen van hogere leeftijd. Ik ken hun allemaal van vroeger. Dan ga ik naast ze zitten en met ze babbelen. Veel gesprekken

zoals wat wij nou uitvoeren. Van hun heb ik een heleboel gehoord hoor, van die oudjes (...). Over de veiligheid, over geluidsoverlast. Die zien natuurlijk ook allerlei dingen. Nu zijn ze binnen. (...) Nu is het te koud.

En wie er geen gebruikmaakte van bankjes op straat had daar niet per se een slecht gevoel over. In Pendrecht gebruikten ‘hangjongeren’ en ‘donkere jongens’ het straatmeubilair en daar kon menig bewoner zich aan ergeren, zonder dat er echt van overlast sprake was, maar dat zagen we niet terug in Tussendijken. Volgens Elisabeth stonden er geen bankjes daar waar het eigenlijk het mooist was, dicht bij Historisch Delfshaven. Van de bankjes bij de metro maakte ze zelf vrijwel nooit gebruik.

Nee, want dat is altijd bezet door die eh ... ja, door de mensen die allemaal om de metro heen zitten. Een enkele keer heb ik er wel eens gebruik van gemaakt. Maar op de een of andere manier voel je je daar toch niet helemaal... ja, ik discrimineer niet. Maar er zit soms heel vreemd volk op waarvan je niet denkt van nou daar ga ik eens even naast zitten.

Elisabeth signaleerde nadrukkelijk dat het andere mensen waren dan zichzelf. Ze was er misschien wel graag gaan zitten als er geen ‘vreemd volk’ zat, maar wanneer er mensen zaten als de mensen die ze in de kaaswinkel trof. Toch leek het haar in haar ervaring van thuis in de buurt niet erg te hinderen. Zoals we nog zullen zien bij de bespreking van onveilige plekken in hoofdstuk 6, betekkende dit ‘vreemde volk’ wel dat sommige wijkbewoners niet met een gerust hart langs dit pleintje liepen, juist om wie er op de bankjes zaten.

De Schiedamseweg was ook de enige winkelstraat waar mensen veranderingen zagen, die aangaven dat er een ander tij zat aan te komen. Alleen hier spraken we bewoners die veel weg hadden van ‘gentrifiers’, middenklassepioniers die veelal van buitenaf in wijken met mindere reputaties goedkope woningen opzoeken om zich uitdrukkelijk in de stad te vestigen, en voor wie het wonen in de binnensteden een vorm van culturele politiek genoemd kan worden (vgl. Cole 1980; Ley 1986; Fillion 1991). En alleen hier zagen we de eerste voorzichtige signalen van ‘gentrificatie’ van het winkelaanbod: met een vlaaienwinkeltje, een bloemenzaak en een kaas- en delicatessenwinkel – alle winkels van autochtonen –

dienden de eerste ondernemingen zich aan die nadrukkelijk gericht waren op een ander, niet door etniciteit maar door sociale klasse gedefinieerd publiek, een klasse bovendien die zich vooral met cultureel kapitaal onderscheidt.

Maria¹³ zag wel een verband tussen het winkelbestand en veiligheid, maar anders dan 'ogen op straat': het type winkels van de Schiedamseweg trok een 'bepaald publiek'. Maria signaleerde de voorzichtige beweging naar gentrificatie:

Als je winkels [hebt], die qua budget duurder zijn, dan trek je ook een ander soort publiek. Dan komt een heel ander publiek hier heen. Dat scheelt wel. Niet dat er in duurdere wijken minder criminaliteit is, maar men voelt zich daar wel veiliger.

I: Zou u dan willen dat hier wat duurdere winkels komen?

R: Mag best, maar ze hebben hier geen poot om op te staan. De mensen zijn hier beneden modaal, dus het is een hersenspinsel wat niet werkt. Het zou aan de ene kant heel goed zijn, maar het is een proces dat heel lang gaat duren. Waar ik gewoond heb [verderop in de buurt], daar gaan ze duurdere huizen maken. Wie wil hier nou gaan wonen voor drie ton? Dan ga je toch aan de rand van de stad wonen of in een dorpje. Maar er zijn mensen die er op kicken in zo'n buurt als dit en dan met de neus in de hoogte te lopen. Graag zelfs, want die mensen zorgen ook dat de buurt wat opgevijseld wordt. Maar ik denk dat ze moeilijkheden krijgen om dat te verhuren en te verkopen. Dat zal de tijd uitmaken.

Ook Elisabeth had waardering voor de nieuwe kaashandel, maar meende dat, als de openbare ruimte niet zou verbeteren, er geen trend zou ontstaan. Zelfs ketens als Hans Anders waren naar haar inzicht anders dan de zaken van dezelfde keten in de stad. En nieuwe winkels waren afhankelijk van de kwaliteit van de buitenruimte.

Er is hier verderop een nieuw zaakje, dat is een hele nette mooie zaak met kazen en al dat soort dingetjes en hapjes. Dan zie je ook de mensen die daar voorbij[komen] dan naar die plantenbak kijken en die mooie zaak waar het er echt keurig uitziet voorbijlopen. Vanwege die plantenbak. Dus ik heb ook tegen die meneer gezegd: zeg heeft u die plantenbak gezien. Hij zegt, ja ik kan het ook niet helpen, het wordt niet schoongemaakt. Als ik een zaak had zo mooi, dan zorgde ik zelf dat die plantenbak schoon was. Hij zegt nog wel bedankt voor de tip, maar het is nog precies hetzelfde.

De Beijerlandselaan, Hillesluis

De Beijerlandselaan heeft een imago van vergane glorie en wordt ook zo in de lokale pers geportretteerd. Menigeeen was evenwel enthousiast over de Laan: het was er gezellig, je kon er goed winkelen, er was altijd veel te zien en je kwam geregeld bekenden tegen. Maar het was er ook een troep, zo vond Yaamina.¹⁴

[Het eerste wat me opvalt op de Beijerlandselaan is] rommel. Er is heel veel rotzooi op straat, en bij sommige winkels zie je ook slechte verlichting, dus die straalt ook eigenlijk rommel uit. Je kan makkelijk boodschappen doen, maar tot nu toe brengt het eigenlijk negativiteit, geen positiviteit (...) hangjongeren, straatjongeren, rotzooi, luidruchtige mensen, mensen die buiten drinken of blowen, allemaal natuurlijk in de buurt (...). Ik kan alleen maar zeggen dat dit pleintje (...) niet voldoende verlicht is, zou ik zeggen, waardoor je je heel goed kan verstoppen met z'n allen.

Laetitiya¹⁵ kwam terug naar Hillesluis, omdat ze er via via een prima woning kon betrekken, maar ook omdat de buurt haar meer bood dan haar vorige buurt, Zuidwijk.

Ik heb van alles hier. Ik heb de markt hier, ik heb de Beijerlandse-
laan hier en je hebt overal van die kleine tokootjes waar ik van
alles kan kopen. Op Zuidwijk heb je dat niet. Daar heb je van 9
tot 5 een toko die open is, maar hier zitten sommige [winkeliers]
nog schoon te maken tot een uurtje of 8 [in de avond], dan kan je
nog effe een ui halen of een tomaat of wat dan ook. Dus dat is
voor mij eigenlijk de reden dat ik terug ben gekomen.

Toch zou Laetitiya, zelf Surinaams, als ze iets zou kunnen veran-
deren op de Laan meer Nederlandse winkels willen zien, vooral
voor vlees. Haar verhaal, dat verder inging op arbeid en begelei-
dingstrajecten van het CWI, gaf de opvatting weer dat de gemeen-
te islamitische Rotterdammers, vooral moslimvrouwen, bevoor-
deelde ten opzichte van andere (allochtone) vrouwen.

Ja, ik denk meer Nederlandse winkeliers. Dat [Nederlands winkel-
bestand] is wat ik ken. Zo ben ik opgegroeid. [*lachend*:] Ik kan ner-
gens meer een ordinair broodje frikadel halen of zo. Ja, McDo-
nalds kan je heen, maar die heeft geen frikadel. Ja, Bram Ladage,
maar verder heb je dat nergens meer. En dat vind ik echt jammer.
Ik had het er van de week nog met die vriendin van me over: ner-
gens kan je meer varkensvlees halen. Maar dat is, denk ik, omdat
de gemeente wat soepeler is voor de buitenlanders dan voor an-
dere mensen. (...) Ik weet niet. Een hele andere cultuur is het ge-
worden. Ze rijzen als paddestoelen uit de grond, snap je. De ge-
meente heeft soepele regelingen voor bepaalde culturen. (...) Sommige mensen kunnen niet eens Nederlands praten. Dan
denk ik bij mezelf hoe kunnen ze dan een ondernemingsplan
hebben gemaakt en een lening hebben aangevraagd? Wat is daar
gebeurd?

Yaamina vond de inrichting van de Beijerlandselaan 'helemaal
fout'.

Het creëert geen gezelligheid. [Er] zijn bankjes daar kan je, eh ...,
achter elkaar zitten (...) Deze gaat dan nog wel [*wijst naar buiten
voor de deur*], dat is nog wel een goed plekje ervoor, maar waarom
staat er dan maar één bankje denk ik dan bij mezelf? Want het is
juist een pleintje. De rest van de bankjes zijn allemaal geplaatst
richting de straat. Er zijn er te weinig, op de verkeerde plek en
totaal ongezellig neergezet. Nutteloos eigenlijk.

‘De verkeerde mensen’ maakten er bovendien gebruik van.

Jongeren, blowende, bier drinkende, dus niet, oude van dagen die lekker op een plekkie gaan zitten en gaan kijken. Daar staat het bankje niet goed voor. Dat werkt dus niet. Als je dat stuk ziet bij Bram Ladage: bij die terrasjes, dat vind ik heel gezellig dat stuk, dat is ook goed neergezet. En je ziet ook dat iedereen daar zit. Dus alle typen mensen.

De verandering naar winkels met allochtone ondernemers lokte veel opmerkingen van vooral autochtonen uit. Consumptie en identiteit hangen, zo stelt men in de sociologie, nauw met elkaar samen (zie bijvoorbeeld Featherstone 1991: 26-27). Als consument kunnen uitdrukken en vormgeven wie je bent is dan ook meer dan zorgen dat je producten uit elk van de schijven van de schijf van vijf binnen krijgt. Ook de consumptie van de stedelijke omgeving zelf heeft symbolische waarde (Featherstone 1991: 24; Benjamin 1982).

Voor mensen die nog wisten welk deel van Hillesluis vroeger wel of niet als ‘karbonadebuurt’ gold, was het feit dat je op de Laan geen karbonade meer kon kopen bij een ‘normale’ slager, een belangrijk gemis. Dat gold zeker voor alleenstaanden die weinig aan konden vangen met de vaak op gezinnen gerichte vleesverpakkingen van supermarkten, of voor mensen die ‘meer kwaliteit’ wilden dan ze bij de goedkopere supermarkten op de Laan meenden te kunnen kopen. Zij gingen voor een slager de buurt uit, onder meer naar de Spinozaweg. Dat versterkte hun ervaring dat de Laan niet ‘divers’ meer was, maar er alleen voor ‘de allochtonen’ was, zoals Suzanna constateerde.

Vroeger had je hier oer-Hollandse winkels; je had Jamin, je had Hunkemöller, van alles was hier. Echt Nederlandse winkels. Buitenlandse winkels waren hier niet. In 1987, toch 20 jaar geleden was er echt geen buitenlandse winkel. Ja, één Turkse zaak en daar verderop een Turkse shoarmazaak.

Ans¹⁶ drukte zich ongeveer net zo uit. Het ontbreken van Hollandse winkels betekende niet een negatieve sfeer, maar *geen* sfeer: de winkelstraat bood haar niet langer een kader waarin ze zichzelf sociaal kon plaatsen.

Eigenlijk is er geen sfeer, je hebt eigenlijk heel weinig hier, qua Nederlandse zaakjes, of waar Nederlanders behoefte aan hebben. Hollandse slager, Hollandse groenteboer, Hollandse bakker, er zit er geloof ik nog één.

Ook Corrie¹⁷ maakte een vergelijkbare observatie, waarin een ‘wij’ versus een ‘zij’ nog verscherpt naar voren kwam, en allochtone winkels geen bruikbare spullen, maar vooral ‘rotzooi’ verkochten.

Vroeger had je allemaal gewone mensen of gewone winkels voor iedereen, ja, je had kledingwinkels, je had een goeie slager, je had alles. Maar tegenwoordig, alles staat buiten, het zijn allemaal dezelfde winkels met dezelfde troep. Voor ons is er niets. Je bent blij dat je een supermarkt hebt en een gewone bakker, maar een schoenenwinkel, een groenteboer en een gewone slager heb je hier niet, alleen van die rotzooi winkeltjes.

Die verbinding tussen wat er *niet* was met de kwaliteit van wat er *wel* was, kwam echter niet geregeld voor: veel vaker had men over ‘die winkels’ helemaal niets te melden. De winkelstraat bood dan geen kader meer voor sociale identificatie, en de afstand tot ‘hun’ was groot. De feitelijke kennis van wat voor winkels er precies zaten, wat ze verkochten, en op welke etnische groep ze waren gericht was beperkt: men liep er letterlijk straal voorbij, of soms liever helemaal niet langs.

De Spinozaweg, Lombardijen

In Lombardijen was men, zoals te verwachten was, het meest positief: fijn dat er een postkantoor was – een actiegroep had het vertrek daarvan voorkomen – en prima aanbod aan winkels. Een enkeling zou er graag een kledingzaak of een schoenenzaak zien, maar dat was het dan wel zo’n beetje. Louis¹⁸, bijvoorbeeld, had over de inrichting van de winkelstraat niet erg veel te zeggen, maar was wel positief.

Ik ben geen persoon om op de dingen te letten. Ik ben een man, ik loop er even naar toe als ik wat nodig heb. Ik ga kopen en ik kom terug. Ik ga er niet zitten kijken. Maar [je hebt er] mooi uitzicht, als je daar zit op het bankje (...) aan de straatkant en de

winkels staan voor je neus. Dat is gezellig. Het is mooi weer, de mensen lopen, beetje fietsen ...

Debby¹⁹ was ronduit positief.

Het is heel erg ruim opgezet en ik voel me hier dan ook gewoon veilig. Goede verlichting en het is ook niet zo dat er tussen 20.00 en 22.00 uur geen mens meer op straat loopt. Er is nog wel gewoon genoeg beleving, het is niet helemaal dood. Het zit er gewoon helemaal tussen in, het is perfect.

Van groepen jongeren die, zoals we zullen zien, wel als een groot probleem werden ervaren in Lombardijen, had je er volstrekt geen last.

Je hebt er verlichting en alles, alle winkels zijn verlicht. Meestal heb je van hangjongeren dat ze gewoon lekker in een donker hoekje [willen zitten], zodat niemand ze kan zien.

Sommigen, zoals Aeron²⁰, zagen zowel scholen als winkels in de buurt sterk veranderen, en waren van de verandering niet zo gecharmeerd.

[De winkels veranderen] in dezelfde richting. De scholen hier, toen ik hier net was waren dit normale openbare scholen. Mijn zoon zat er ook op. Die scholen, ik heb gelukkig geen kinderen meer die op de basisschool zitten, mijn laatste zoon is 12, die heb ik verderop op school gezet. Omdat ik hem per se op een christelijke school wilde zetten in eerste instantie en omdat ik deze school zag veranderen. Het was geen openbare school meer, het werd voor mijn gevoel meer een islamitische school. En uiteindelijk is dit het ook geworden, vind ik dan. De buurthuizen heb ik ook zien veranderen. Eerst was iedereen erbij, maar nu zie ik alleen op zondag de koranles gegeven worden. Het verandert vreselijk snel. Meer die kant uit. Patatzaakje is ook een kebabzaakje geworden.

Barend²¹ constateerde eveneens achteruitgang, maar van een ander type: precies niet meer het soort winkels waar je nog eens een praatje kon maken.

Kijk, qua winkelstraat is het een eind achteruitgegaan, de zelfbedieningszaken en winkels die zijn dus praktisch verdwenen. Dat zijn kantoorruimtes geworden, makelaars et cetera, ja dat is toch wel een grote difference.

I: Maar zit er nog wel een bakker of een slager?

R: Ja, die zitten er, en een grote supermarkt, er zit pas een grote supermarkt, de LIDL, ik weet niet of je die kent, goedkoop weet je wel, die is daar gekomen.

Voor Anja²² hield het type winkels direct verband met veiligheid, opgevat als veiligheid voor de ondernemers.

Kijk, een juwelier wordt vaker overvallen dan wat anders. Die zat hier ook, maar die is weg. Ik denk dat zulk soort winkels eerder kans maken op een overval dan wat anders. Van het postkantoor heb ik nog niet gehoord dat-ie overvallen is. Het valt best wel mee. En hier achter hebben we dan een Plus nog en een Turkse bakker, een Turkse groenteboer en een Turkse slager. Wat wel verandert is,

want ja, Rotterdam Rijnmondslager zat daar, die is nu in een keer overgegaan naar een Turkse slager. Dat vind ik wel jammer.

Van het straatmeubilair, vooral bankjes, vonden sommige respondenten dat er te weinig was, en dat men slechter af was dan voorheen. Ouderen zouden bij zulke bankjes gebaat zijn, zodat zij elkaar konden treffen, meenden Henk²³ en zijn partner.

R2: Ze hebben hier gerenoveerd en hiervoor stond een bankje en dat is nooit meer teruggekomen. Er stond toen ook een bak met een spar erin, maar als dat bankje terug zou komen, dat zou een pluspunt zijn.

R1: Ja, vind ik ook (...). Ik maakte er geen gebruik van, maar ik weet wel dat oude mensen, als het zonnetje schijnt is het hier lekker om te lopen, en dan zaten er veel oude mensen met zeg maar zo'n karretje.

Cheyenne²⁴ was er niet rouwig om dat de Spinozaweg weinig gelegenheid gaf om er te verblijven, en een echte 'boodschappenstraat' was.

Ik vind [het aantal bankjes] wel goed zo. Er moeten er niet te veel komen.

I: Hoezo moeten er niet te veel komen?

R: Dan denk ik (...) aan hangjongeren. Dat denk ik. Voor LIDL is er één. Voor Croco is er één. Volgens mij ook voor het postkantoor. Nou dat vind ik wel goed zo. Als je er te veel zet, hebben ze de neiging er rond te hangen denk ik. Ik zie ze niet hoor. Maar ik denk dat als je bankjes neerzet, dat nodigt ze uit om te gaan zitten. Zoals het nu is vind ik het goed.

Cheyenne onderschreef dus de strategie die we volgens de verhalen van geïnterviewden in Hillesluis en Pendrecht toegepast zagen, om 'ongewenste mensen' te weren door het straatmeubilair te verwijderen of het zitten op randjes en richels onmogelijk te maken. Zo'n benadering roept evenwel vragen op (vergelijk ook Whyte 1980). Ten eerste de vraag waarheen het hangen zich dan zal verplaatsen. Ten tweede de vraag of de toe-eigening van een bankje, de verhoogde rand van een bloembak of een andere zitmogelijkheid door bepaalde gebruikers niet ook andere potentiële gebruikers tekortdoet, wanneer de gebruikers er 'eigen terrein' of

home territory van maken (vgl. Lofland 1998: 70; Lyman en Scott 1967; Cavan 1963 en 1966). En ten derde de vraag hoe belangrijk de verblijfsfunctie van openbare ruimte is voor sociale controle.

Plein 1953

Ook op Plein 1953 voelde een deel van de bewoners zich prima thuis of had er gewoonweg geen uitgesproken mening over, zoals Theo²⁵.

Ik vind het plein niet bijzonder opvallend, niet in negatieve sfeer en niet positief. De keren dat ik er kom, heb ik er geen nariigheid meegemaakt of zo (...). Ik vind het plein goed overzichtelijk. We worden niet benauwd of smal of zo. Je kan er goed lopen.

Pendrechtanaren waren evenwel het meest uitgesproken over de fysieke inrichting, en verbonden de inrichting zelf het sterkst met het gebruik. Dat is opvallend: in de slechtst scorende buurt op *soziale* veiligheid waren de mensen die wij spraken het meest geneigd om wat zij vonden dat er mis was met de sociale aspecten van de openbare ruimte te verklaren vanuit de *fysieke* inrichting. Sabine²⁶, bijvoorbeeld, beschreef Plein 1953 als een omgeving die 'triest aan het worden' was.

Triest aan het worden. Eigenlijk als ik er naar kijk, vieze gevels, ondergekladde schermen, lege winkels, doodso, ook 's avonds, 's avonds zie je haast praktisch niemand lopen daar. Doodzonde eerlijk gezegd. Ook zonde dat ze die flats daar hebben neergezet. Daar is het eigenlijk in principe mee begonnen. Je had een pergola daar, een hele lange langs de singel, het was heel gezellig. Je kon er op bankjes zitten, er was veel meer loop, ook 's avonds. En dat is helemaal verdwenen. Daarmee natuurlijk ook de trek naar de winkels. (...) Ik weet dat ze hun best doen hoor, dat heb ik gelezen in verschillende blaadjes. Maar het lukt kennelijk niet. (...) Het was een, ik wil niet gelijk zeggen een ontmoetingsplek, dat is ook weer zoiets, maar ja, gezelliger. (...) Waar nu Edah zit, dat plein was ook open. Er stonden kleinere kiosken. Ja, dat heeft mijn voorkeur. Ik vind het geen verbetering, laat ik het zo stellen, maar het kan best zijn dat andere mensen het een verbetering vinden. Het ziet er triest uit, omdat het onverzorgd is.

Na de herinrichting van de jaren negentig was dus lang niet iedereen van mening dat het plein was verbeterd. Gerda²⁷ was dat ook allerm minst.

Nou, het plein is gewoon achteruitgegaan. Want vroeger zat de Edah er natuurlijk niet en toen was er gewoon eh ... allemaal kleine bossies en er stonden bomen en er stonden voor de bejaarden bankies en ja toen was er gewoon meer groen. En nou is het gewoon een steen, eh ... een stenen..., en dan vinden ze het gek dat mensen hiervandaan met de fiets over het plein naar de overkant van het plein fietsen [hetgeen verboden is] [...]. Ja, dat hebben ze gewoon zelf gemaakt zo. Want dat kan, dat plein is zo immens groot.

Cornelis²⁸ beschreef de totstandkoming van Plein 1953: in een bij de bouw betrokken bewonerscommissie was afgesproken, zo wist hij van een familielid, dat er geen winkels zouden komen met blinde ramen.

Het zouden alleen maar etalages worden. Midden op dat plein werd de Edah gezet, dat pand, waar alleen maar blinde ramen zijn. Ze hebben geprobeerd om aan die ene kant een zeegezicht, golven [te maken]. Die hele wand werd daarvan door een of andere kunstenaar op panelen geschilderd. Nou, bij een storm zijn

die d'r afgewaaid, er staan er nog 2 of 3 van. Voor de rest zijn er nog een paar ramen waar het plaksel nog opzit van die panelen die er afgewaaid zijn.

Bijna verbaasd rapporteerde Cornelis hoe weinig vernielingen en andere signalen van baldadigheid ('zelfs brandende prullenbakken zie je hier niet [met Oud en Nieuw]') hij in Pendrecht zag, maar ook hoe slecht de bestrating rond de winkels was.

Als je (...) naar de Aldi gaat, dan loop je langs een straatje, daar lopen duizenden mensen naar de Aldi. Die lopen allemaal hun nek te breken.

Ook Dayita²⁹ herinnerde zich een mooier, gezelliger plein. Ze onderschreef intuïtief wat onderzoekers als Whyte (1980) met gedetailleerde onderzoeksmethoden vaststelden: voor het sociaal klimaat van de buitenruimte is architectuur misschien niet onbelangrijk. Maar veel belangrijker is nog of het er prettig toeven is, bijvoorbeeld omdat men bij de inrichting over zon en wind heeft nagedacht.

Nou, vroeger had je hier een soort parkje, meer bossages en beplanting en rozenperkjes. Dat is allemaal weg. De rozenperkjes waren werkelijk waar heel erg mooi. Dat is allemaal weg, het is allemaal overzichtelijk. Dat is logisch, dat ze dat zo doen. (...) Ik vind het aan de ene kant natuurlijk wel goed, omdat het overzichtelijk is, maar echt gezellig is het niet. Vroeger hadden we daar ook een grote haag, een hele hoge dikke haag met allemaal bankjes daarvoor en die stonden dan op het zuiden. Dat was altijd bezet, want dat was lekker uit de wind. Dan kon je heerlijk in de zon zitten, lekker zalig. Nou staan er wel bankjes, maar het waait er altijd. 's Zomers als het niet heel winderig is, dan gaat het wel. Maar aan een kant is het nu wel beter, je hebt beter overzicht.

Leegstand drukte de gezelligheid ook. Er stonden winkels leeg 'dat je niet echt een idee hebt van: ik ga effe lekker winkelen'; en 'er zijn geen activiteiten, er is niks te doen. Het is allemaal hetzelfde: supermarkt, supermarkt, supermarkt.' Aan bepaalde zaken hechtten sommige mensen extra, zoals Veerle³⁰, die blij was met de Albert Heijn.

Beetje aanzien. Ja, toch wel een beetje andere mensen komen daar naartoe dan de Aldi. Nou kom ik zelf ook wel bij de Edah of bij de Aldi hoor, dat maakt mij allemaal niet uit, maar je ziet toch wel andere mensen. Er komen geen groepjes jongeren van buitenlanders daar binnen of zo. Nou zeg ik de hele tijd buitenlanders, ik heb helemaal geen hekel aan die mensen.

Albert Heijn kreeg last van ‘hangouderen’, en de bankjes verdwenen.

Die ouwe mensjes die gaan hier gewoon echt lekker ’s zomers heen om even bij te kleppen, hè, een rondje doen, want je ziet ze echt met de rollator, want ze gaan echt met de zon mee. Als daar de zon is, dan schuiven ze weer op of ze gaan bij Albert Hein een bakkie koffie halen. Daar kon je eerst zitten, maar daar werd natuurlijk misbruik van gemaakt, van dat zitje, dus dat hebben ze weggehaald. Koffie kan je nog krijgen en thee, maar dat zitje is gewoon weg. Maar dan zitten ze gewoon daar op het randje met een bakkie koffie in de zon en dat is best wel geinig om te zien hoor.

Er is, kortom, ‘geen plek waar je je op kunt houden’. Pieter³¹ relateerde het ontbreken van een gevoel dat zijn deel van Pendrecht saamhorigheid had of gezelligheid bood heel specifiek aan de gebouwde omgeving, ook voorbij Plein 1953 zelf.

In principe scheelt dat niet zoveel met 20 jaar geleden. Of er nou veel buitenlanders wonen of niet. (...) Je woont hier allemaal met galerijen, flats, enzovoorts. Mensen gaan naar binnen, trekken de deur achter hun kont dicht en zijn binnen. Woon jij in een buurt met hele rijen huizen, dan is dat heel anders. Maar iedereen leeft hier gewoon in zijn eigen hok, zijn eigen woning. En bemoeit zich voor de rest niet (...). Van het buitengebeuren hoeft je het hier niet te hebben.

Daarmee bevestigde Pieter de these van Newman (1973) en ook van Whyte (1980) en Misterlich (1967), dat architectuur en planning de kunst van het thuis zijn kunnen bemoeilijken of zelfs frustreren.

In relatief anonieme ontwerpen, waarin modernistische idealen en technocratische opvattingen over buitenruimte – bijvoorbeeld

dat 'groen' gaat om het aantal vierkante meters, niet om de kwaliteit ervan – tot uitdrukking kwamen, zoals in delen van Pendrecht en Lombardijen, biedt alleen de binnenzijde van de woning mogelijkheden om leefstijl in woonstijl uit te drukken, ook al waren de intenties van de planners van deze wijken van een heel andere orde (Karbaat e.a. 2005). Anders dan bij woningen aan de straat doet zelfs de raamdecoratie op de hogere etages er nauwelijks toe.

De belwinkels waren in Pendrecht nog niet zo opgerukt als in Hillesluis en Tussendijken, maar ze waren er wel, en Kees³² signaleerde ook wel een verschuiving als er weer een winkel wegging.

Maar ik vind alleen jammer dat, als er hier een winkeltje dichtgaat, komt er altijd een winkeltje in, dat narigheid bezorgt eigenlijk. Dat je denkt van ... Dat [belhuis] Pietje Bel. Die jongens die er in staan, die zijn ook Marokkaans of Turks ... Ja, ik ken ze niet uit elkaar halen. Het zijn schatten van jongens. Daar sta ik vaak mee te praten (...). Maar de gasten die daar komen. Gewoon (...) Zetten ze d'r auto op het midden van de straat neer, met de brommer over de stoep. Zulk soort dingen.

Maar ook hier werd dezelfde belwinkel juist met enthousiasme begroet, zoals door Nathalie³³.

... Daar maken wij zelf ook gebruik van. Ben wel blij dat die hier zit. [Mijn partners] ouders zitten nu wel hier, maar toen ze nog niet [hier woonden], dan bel je altijd wel vanuit een belhuis. Het is veels te duur natuurlijk om naar de Kaapverdische eilanden te bellen. Dus het is wel fijn dat het er is ...

We spraken zeker wel Pendrechtelingen die vonden dat het winkelbestand te veel op allochtone klanten gericht raakte, zoals we dat in elke buurt constateerden. Maar juist ook hier kwamen we, zeker in vergelijking met Hillesluis, redelijk milde beelden tegen. Deze winkels waren anders, maar men ging er niet met een boog omheen – al liep men de deur er ook weer niet plat, zoals Caroline³⁴ vertelde.

Ik ga best wel naar die Turkse [zaken]. Er zit hier ook een islamitische slagerij en die verkoopt ook fruit en eieren. Nou, als ik iets nodig heb en ik heb geen zin om naar de Aldi te gaan [omdat er

een lange rij staat], dan ga ik daar naartoe. Daar zal je mij niet over horen.

Marga³⁵, ten slotte, gaf een uitvoerige beschrijving van Plein 1953, waarin de ambiguïteit van de wijze waarop zij zich verhiel tot de allochtone winkels op het plein tot uitdrukking komt. De mensen die stelden dat het winkelbestand niet langer aan de behoeften van Nederlanders tegemoetkwamen, waren geen mensen die per se racistische ideeën hadden of discrimineerden, maar mensen die moeite hadden te laveren tussen de betekenissen die anderen aan de openbare ruimte gaven en hun eigen interpretatie- en identificatiekader (zie ook hoofdstuk 5).

Dan heb je nog het achterste stuk. Daar zit een Hindoestaan of zo, ik weet het niet, met van die kleding. Goed, daar loop ik dan wel eens binnen, dan ga ik even kijken (...). Je komt altijd een leuk truitje of dingetje tegen. Dat vind ik dan wel leuk, dat zijn ook nog een beetje normale prijsjes. Daarnaast, vroeger zat er een Chinees. Die is er ook uit. Nu zit er..., wat zit er eigenlijk, dat weet ik geeneens. Een of andere Antilliaanse kapper, speciaal voor kroeshaar. Dus dat is hier natuurlijk ook weer. Je had daar een heerlijke slager zitten. Die is weg. Wat is d'r voor in de plaats gekomen? Een Turk! Of een Marokkaan, ik weet niet wat het is. Met fruit en vlees, weet ik wat allemaal. Dus we hebben hier helemaal niet meer een echte slager, laat ik het zo zeggen (...). Het maakt niet uit dat er dan een buitenlandse zaak is hoor, helemaal niet. Ik ben blij dat er wat inzit. Maar alles gaat weg. Wij kunnen geen karnade meer kopen. Mijn dochter werkt op de Kop van Zuid, daar zitten ook van die islamitische slagers. Vaak gaat ze dan ook d'r vlees daar halen, kip en zo. Ze zegt, ten eerste is het een stuk goedkoper, en het is gewoon ook goed vlees. Ja, ik ben er eigenlijk nooit geweest. Waarom zou het geen goed vlees zijn? Da's natuurlijk onzin. Maar je hebt dan toch zoiets van dat je niet zo gauw daar naar binnen gaat, weet je wel. Dan heb je het gevoel van dat ze je aankijken van: wat kom jij hier doen? Je hoort hier niet, weet je wel.

2.6 De winkelstraten door de ogen van de winkeliers

Hoe keken winkeliers tegen de winkelstraten aan? Zij komen in deze paragraaf aan het woord. We bespreken of zij bewust voor de winkelstraat kozen, en hoe zij de straten typeerden.

Schiedamseweg, Tussendijken

De winkeliers die we in Tussendijken spraken bleken niet bijzonder gehecht aan de winkelstraat. Een van hen zei zich verantwoordelijk te voelen voor de wijk en voor alles wat er in de wijk gebeurde. Maar de teneur was er een zoals verwoordt door deze winkelier, die zelf ten zuidoosten van Rotterdam in een middelgrote gemeente woonde, in antwoord op de vraag of het hem iets deed als er iets op de winkelstraat voorviel.

‘Nee hoor, daar lig ik geen nacht wakker van als er iets gebeurt.’

De geïnterviewde ondernemers beschreven de winkelstraat in overeenstemming met de beelden die professionals ervan hadden: een straat van ‘nietszeggende duizend-en-een-zaakjes’. Zij noemden de straat verder ‘eentonig’ en stelden dat specifieke zaken voor levensmiddelen, zoals slagers, bakkers en groenteboeren, verdwenen waren. Daarom zagen zij de winkelstraat niet langer als een ‘gezellige winkelstraat’ zoals de Schiedamseweg dat vroeger was geweest. Autochtone winkeliers wezen op de allochtone ondernemers en de producten die zij voor allochtone doelgroepen aanboden (‘Het lijkt af en toe wel of ik op vakantie ben.’) Een bloemist meende vooral dat de straat per seizoen erg verschilde: terwijl het in de zomer druk en gezellig was en er ook meer klanten kwamen, liepen er in de winter wel mensen over de straat ‘maar winkelen doen ze niet’. De winkeliers waren vrij positief over de aanwezigheid van de markt, omdat daardoor op donderdag en zaterdag extra potentiële klanten naar de straat kwamen.

Beijerlandselaan, Hillesluis

Op een na beschreven alle winkeliers die we interviewden in Hillesluis hun keuze voor de Beijerlandselaan als een bewuste keuze, omdat zij daar als ondernemer succes dachten te kunnen boeken. En zo keken zij ook aan tegen hun gehechtheid aan de straat,

zoals een slager en een bakker het formuleerden. Zij waren weinig betrokken bij de winkelstraat in organisatie of activiteiten, maar waren toch aan de straat gehecht.

We zijn met ons werk bezig. Er is geen tijd voor andere dingen. Het gaat ons meer om onze winkel en die staat op de Beijerlandselaan, en in die zin zijn we misschien wel gehecht.

Ik ben gehecht in de zin van dat mijn brood hier ligt.

Als ze van tevoren niet al gehecht aan de buurt waren, raakten ze er geleidelijk meer bij betrokken, zo meende een kapster.

Ja, je went aan de Beijerlandselaan en raakt er gehecht aan, omdat je de hele dag hier zit, je raakt bevriend met bepaalde mensen, andere winkeliers, vaste klanten.

De straat met het meeste verloop in het winkelbestand leek zo de winkeliers te hebben met de sterkste gehechtheid aan de straat.

Waar de één de Beijerlandselaan als rustig typeerde, noemde een ander de laan juist het 'hartje van Zuid'. Rustig is dan ook relatief. Ook de winkeliers stelden vast dat de winkelstraat de vroegere levendigheid wat had verloren, of zelfs meer dan dat: 'De Beijerlandselaan is echt aan het uitsterven.' Vooral de koopavond was al lang niet meer wat deze geweest was. Volgens sommige ondernemers was dat het gevolg van de komst van de euro. Winkeliers maakten zich zorgen over verloop en leegstand, en maakten zich minder zorgen over veiligheid dan enkele jaren geleden, maar men was er naar hun idee zeker nog niet. Een caféhouder meende dat mensen minder op straat kwamen als gevolg van onveiligheid: 'Als mensen zich niet veilig voelen, dan komen ze minder op straat.' Toch is het met het cameratoezicht beter geworden, meende een medewerker van een bakkerij.

R: Overdag is het wel veilig. We hebben de laatste twee jaar toezichthouders en zo, en zes, zeven maanden terug, cameratoezicht. Dat verhoogt de veiligheidsgevoelens bij mensen. Niemand doet gekke dingen overdag.

I: En 's avonds?

R: Dan heb je ook camera's, dus je merkt wel dat er minder inbraak is en dat het beter wordt.

Spinozaweg, Lombardijen

Terwijl drie winkeliers bewust voor de Spinozaweg kozen vanwege het karakter van een vrij drukke winkelstraat, kwamen de andere drie geïnterviewden er toevallig terecht: er kwam een pand leeg, iemand nam een winkel over van een vorige eigenaar, en een van hen had de gelegenheid tot franchise. De winkeliers waren betrekkelijk eensgezind in hun typering: er was geen sprake (meer) van een 'echte, gezellige winkelstraat', maar eerder van een 'boodschappenstraat'. Er kwamen weinig mensen van buitenaf naar de Spinozaweg, hetgeen winkeliers betreunden, maar men zag voor de straat wel een centrale functie in de wijk ('Er wonen veel ouderen die hier hun boodschapjes doen'). Men omschreef alleen hier de sfeer als goed en gemoedelijk. Maar erg gehecht aan de straat waren ze niet, en wederom: een slager wees op de economische binding bovenal.

Als het hier over drie jaar bij wijze van spreken afgelopen is, dan ben ik vertrokken. Maar is er over tien jaar nog een boterham te verdienen, dan blijf ik zitten (...). Ik kan wel zeggen wat een fijne winkelstraat en je bent allemaal aardig, maar als ze je deur voorbijlopen, dan eh ... dat schiet niet op natuurlijk.

Een serie diefstallen en overvallen kreeg enkele jaren geleden veel aandacht van de media. Volgens enkele winkeliers blies vooral een bedrijfsleider van een supermarkt de boel daarbij behoorlijk op ('Hij zat heel de buurt hier zo een beetje onveilig te maken'). Volgens enkelen kreeg de Spinozaweg toen een slechte naam, al ging het nu al stukken beter.

We hebben een paar jaar geleden [wel een slechte reputatie gehad]. Dat het verschrikkelijk was, een soort wild west. Nou, wat dus echt helemaal niet waar was (...). Maar dat komt zuiver door die meneer van [de supermarkt], die heeft de boel opgeblazen.

Over veiligheid maakte men zich nu geen zorgen meer. De media-aandacht had tot aandacht van de gemeente geleid. Geld, dat er toen ondernemers voor de incidenten aan de bel trokken niet was, bleek er toen wel te zijn. Volgens geïnterviewden kwam dat onder meer omdat nu de grotere winkelzaken aandacht vroegen. Hoewel alleen de Spinozaweg een zeer actieve winkeliersvereni-

ging had en er veel activiteiten werden georganiseerd, was men hier vooral bevreesd voor de terugloop van het winkelend publiek. Jaarmarkten, activiteiten rond Moederdag, Pasen en Kerstmis konden allemaal niet slagen in het langduriger vasthouden van klanten. Sommige winkeliers vonden de feestelijkheden ronduit niets, en zagen die meer als iets voor de bewoners dan als een stimulans voor het winkelgebied.

Zetten ze hier een afgetrapte caravan neer, en dan draaien ze kerstnummertjes en staat er eentje die zijn roeping misgelopen heeft een beetje mee te zingen. Het is gewoon een drama, werkelijk waar. (...) Voor mij persoonlijk, als winkelier, heb ik er totaal niets mee. Mensen kunnen hun auto niet kwijt. Maar ja. Dan denk ik, OK, laat het voor die bewoners ook eens een dag feest zijn. Er zijn erbij die vinden het prachtig en er zijn er die vinden het ook verschrikkelijk.

Plein 1953, Pendrecht

Hier kwamen we maar één winkelier tegen die zei bewust voor Plein 1953 te hebben gekozen – en die had er achteraf spijt van. Vier van de zes ondernemers die we spraken waren bepaald niet gehecht aan het plein, of zouden zelfs liever verhuizen. De sloop in de omgeving tastte het ondernemersklimaat aan, de leegstand leek een eindeloos probleem, en de belofte van de deelgemeente dat het plein en de omgeving zouden worden aangepakt leek nergens op, zo vonden enkele winkeliers. Zij onderschreven ook het beeld van professionals: ‘het was een hele nette buurt, nu is het een klerezooitje.’ Hoewel de veiligheidsscores van Hillesluis en Pendrecht elkaar weinig ontliepen, waren winkeliers in Pendrecht uitgesproken negatiever over de veiligheid dan ondernemers in de andere wijken. Zij vertelden over overvallen, berovingen, diefstallen en vechtpartijen. Volgens een kapper lag er een directe verbinding met de (te langzame) herstructurering.

Wij hebben hier een klantje, ze is al in de tachtig. Ze is in d'r huis vier keer overvallen. Ze hebben ze een keer vastgebonden aan de verwarming. Ze hebben op d'r staan springen. Ze heb geschreeuwd, van help, help. Ze heb getikt. Nou, ze hebben die mensjes laten wonen in die huizen die allemaal dichtgespijkerd waren. En daar woont zij dan in d'r eentje tussen.

Het is een ‘misdaad van de regering’ dat oudere mensen na vijf uur niet meer normaal over straat kunnen lopen. Terwijl het beeld dat uit de interviews met bewoners in Pendrecht niet over de hele linie negatief was, waren de winkeliers in vergelijking met de winkeliers in andere buurten minder tevreden over hun omgeving, meer geneigd naar elders uit te wijken, en negatiever over de gemeente en de politie. In hoofdstuk 6 zullen we straks zien, dat vertrouwen in steun van derde partijen voor het uitoefenen van sociale controle van belang is.

2.7 Ter afronding

De beschrijvingen van de winkels in onze vier buurten varieerden behoorlijk. Naast enthousiasme en tevredenheid vertelde men ook verhalen van achteruitgang. Men maakte er minder van dan mogelijk was. Sommigen ervoeren de winkelstraten als voor een ‘ander’ bedoeld, zodat zij zich er, alhoewel soms ambigu, niet meer mee konden identificeren.

Het algemene beeld dat vervolgens uit de statistieken ontstond was dat het met de enorme problemen in onze onderzoeksbuurten meeviel, al komen de buurten geregeld in minder positieve zin in de media. Dat is een kwestie van een halfvol of halfleeg glas. Voor ons doel doet het er weinig toe. Wij zijn immers niet op zoek naar hoe we ‘het probleem’ van onveiligheid kunnen aanpakken, maar naar de betekenis van functiemenging, via de these van de sociale controle van ‘ogen op straat’, voor sociale veiligheid. In het volgende hoofdstuk gaan we dieper op de metingen van veiligheid in. We bespreken de veiligheidsmonitor en de metingen van veiligheid onder onze respondenten. Daarna gaan we na welke achtergrondkenmerken en eerdere ervaringen met scores voor veiligheid samenhangen. Voor ons verdere betoog werpen de beschrijvingen van de buurten, tenslotte, twee vragen op waarop we nog terug zullen moeten komen.

In de eerste plaats keken mensen verschillend aan tegen straatmeubilair. Sommigen vonden het ontbreken ervan prima, of zagen de aanwezigheid ervan als een hanggelegenheid voor ‘ongewenste mensen’. Anderen vonden juist dat er te weinig straatmeubilair was of dat wat er was niet goed was neergezet. Waar mensen zich kritisch uitlieten over hoe sommigen zich een bankje toe-eigenden, gaven zij uitdrukking aan een (impliciete) strijd over ‘van

wie' de straat was. Straatmeubilair heeft dus zowel de potentie in zich voor conflict als voor gemeenschap, en is dus niet bij voorbaat goed of slecht voor de kwaliteit van de openbare ruimte in een buurt.

In de tweede plaats zagen we vooral in Pendrecht dat *sociale* veiligheid direct verbonden werd met de fysieke inrichting van het winkelgebied. Ook in Hillesluis kwamen we daarvan voorbeelden tegen. Ontwerpstrategieën bepalen het sociaal verkeer niet (vergelijk Gans 1991). Maar de beschrijvingen van bewoners roepen wel vragen op. Ten eerste, in hoeverre kan ontwerp frustreren dat we een openbare ruimte als 'thuis' en 'veilig' ervaren? Ten tweede, in hoeverre moet voor sommige 'sociale problemen' het antwoord niet toch, of toch ook, in vrij simpele wijzigingen van de fysieke inrichting worden gezocht? Niet gebruikelijke uitgangspunten van ontwerpers als de gebruikersroutes en bezoekersfrequenties doen er primair toe voor de beantwoording van zulke vragen. Vooral de sociologische mechanismen die gewenste of juist ongewenste interacties tot stand brengen helpen antwoorden geven. Het gaat bij de kwaliteit van de openbare ruimte niet om fysiek *of* sociaal, noch om fysiek *en* sociaal, maar om de *interactie* tussen fysieke kenmerken en de sociale betekenissen die mensen daaraan geven, onder meer door hun wijzen van gebruik.

3 Veiligheid gemeten

M.m.v. Frank Wassenberg

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk schetst de achtergrond waartegen we ons betoog over signalen van wat normaal is en niet, het inschatten van anderen en het uitoefenen van sociale controle verder opbouwen. We bespreken eerst de veiligheid in de onderzoeksbuurten volgens de Rotterdamse veiligheidsindex en vergelijken de bepalende factoren voor de scores in de buurten met elkaar. Daarna leggen we uit hoe we in ons onderzoek de veiligheidsbeleving hebben gemeten. We verbinden vervolgens de scores voor veiligheid met ervaringen met criminaliteit en overlast. Welke redenen gaven mensen voor hun beoordelingen? En hoe belangrijk waren eigen ervaringen met criminaliteit – als slachtoffer of als getuige – voor de cijfers die zij aan veiligheid gaven? Tevens laten we mensen aan het woord over onveilige plekken: welke plekken noemden zij, en waarom?

3.2 Veiligheid gemonitord: criminaliteit, overlast, veiligheid en tevredenheid

Veiligheid volgens de monitor

We kozen deze vier buurten, zoals gezegd, onder meer om hun scores in de veiligheidsmonitor 2005. Welke vormen van overlast en criminaliteit bepaalden volgens de monitor de veiligheid in deze buurten? Tabel 3.1 vat enkele van de percentages die deze scores samenstellen samen.

Tabel 3.1 Samenstellende statistieken uit de Veiligheidsmonitor

	Tussendijken	Hillesluis	Lombardijen	Pendrecht	Rotterdam
Veiligheidsindexscore voor 2005	6,6	5,5	6,3	4,9	6,9
% (zeer) tevreden met het wonen in de buurt	64	73	76	62	78
% vaak last van inbraak	9	9	19	16	15
% vaak last van geweld	6	15	8	14	6
% vaak last van drugsoverlast	13	21	10	17	11
% wel eens onveilig	-	28	24	38	-

Bron: Veiligheidsmonitor voor de stad Rotterdam, 2005

Veiligheid volgens onze enquête

We vroegen respondenten een cijfer te geven aan de veiligheid in de buurt in het algemeen, rond een van de basisscholen (de school in de buurt of een van de scholen die we hadden gespecificeerd voor mensen zonder kinderen in de buurt op school¹) en rond de winkelstraat. De gemiddelden lagen voor al deze cijfers tussen de 6 en de 7, en de afwijkingen van de gemiddelden – het aantal mensen dat veel hogere of veel lagere cijfers gaf – was gering (zie standaarddeviaties in tabel 3.2). Wel waren over de hele linie de standaarddeviaties in Lombardijen wat geringer dan elders. De mensen die we in Lombardijen spraken waren ook bij andere onderwerpen wat eensgezinder. De bewoners van de vier buurten beoordeelden de veiligheid van de hele buurt en de veiligheid rond winkels verschillend, en dat was meer dan toeval.² Onze rapportcijfers bevestigden dus de negatievere score op de veiligheidsmonitor van Pendrecht en Hillesluis. We vonden er significant lagere cijfers.

Vervolgens gingen we na of mensen met verschillende persoonskenmerken systematisch andere cijfers gaven. We deden dat ook voor de kans dat men plekken in de buurt had waar men zich niet veilig voelde. We vonden slechts enkele significante, dus niet aan toeval toe te schrijven verschillen.

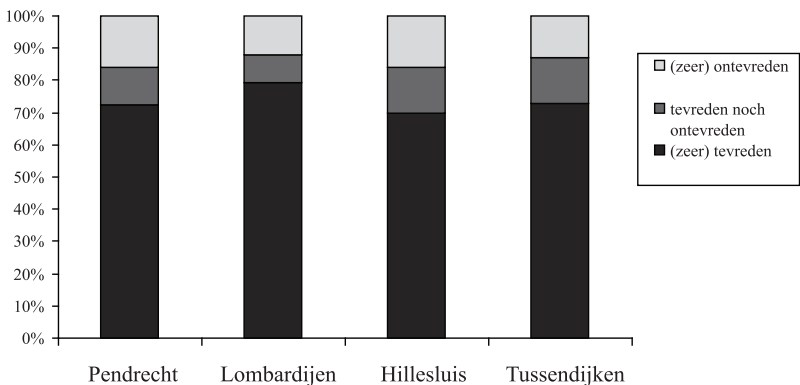
- Hoe hoger het inkomen, hoe hoger het cijfer dat men voor veiligheid van de buurt gaf.
- Hoe hoger het inkomen, hoe positiever men de veiligheid rond de school waardeerde.

Tabel 3.2 Waardering van veiligheid volgens de bewoners: een eerste kennismaking

	Gemiddeld cijfer	Minimum	Maximum	Standaard deviatie
<i>Pendrecht</i>				
Rond school	6.58	4	10	1,09
Rond winkels	6.34	1	9	1.32
Gehele buurt	6.46	1	9	1.29
<i>Lombardijen</i>				
Rond school	6.77	4	9	0.91
Rond winkels	6.90	5	10	0.98
Gehele buurt	6.87	1	9	1.12
<i>Hillesluis</i>				
Rond school	6.41	3	10	1.24
Rond winkels	6.26	1	10	1.37
Gehele buurt	6.43	2	9	1.21
<i>Tussendijken</i>				
Rond school	6.81	1	10	1.52
Rond winkels	6.34	1	10	1.19
Gehele buurt	6.54	1	9	1.31

- Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe hoger opnieuw het cijfer dat men de veiligheid rond de school toekende.
- Vrouwen waren meer geneigd plekken in de buurt te noemen die ze onveilig vonden dan mannen.

Figuur 3.1 Tevredenheid met de huidige woonomgeving

Mensen waren dus, ook in de meest problematische buurten, nog redelijk tevreden met de veiligheid in hun leefomgeving. Dat gold ook voor de tevredenheid die zij rapporteerden over hun woonomgeving. Figuur 3.1 geeft weer dat een grote meerderheid in alle buurten (zeer) tevreden zei te zijn met de woonomgeving. Die tevredenheid bleek ook uit de verhuisgeneigdheid: slechts 12% hoopte binnen twee jaar te verhuizen, 30% dacht nog minstens tien jaar in de huidige woning te blijven wonen – en bijna de helft had daar geen scherp beeld van.

3.3 Veiligheidsscores en ervaringen met criminaliteit en overlast

In hoeverre vertoonden de rapportcijfers die mensen aan veiligheid gaven samenhang met ervaringen met criminaliteit? De rapportcijfers van verschillende bewoners ontliepen elkaar niet veel, zoals zichtbaar was in de standaarddeviaties van de gemiddelde rapportcijfers. Uit de toelichtingen van mensen op hun cijfers zien we waarom. Mensen gaven om *dezelfde* redenen verschillende cijfers (tabel 3.3).

Mensen bleken buitengewoon veel moeite te hebben om hun rapportcijfers te specificeren. Vaak bleef er niet meer dan een ‘weet niet’ over bij een 6 en een 7. Ook zien we hoe de focus op de buurt niet altijd de focus van de respondenten is. ‘Mevrouw stapt voor de deur in de auto en loopt niet door de wijk. Dus zij weet niet goed een schatting te geven’, noteerde een van de enquêteurs. Wanneer respondenten, zoals in onze survey, geen voorbedacht lijstje met potentiële bronnen van onveiligheid kregen voorgesteld, bleken ze weinig uitgesproken opvattingen over het thema te hebben. In prioriteitswijken is, met andere woorden, de wijk, en de veiligheid in de wijk, niet noodzakelijk ieders prioriteit.

Tabel 3.3 De tien belangrijkste redenen om een rapportcijfer te geven

	Aantal respondenten	1-5	6	7	8	9/ 10
Geen negatieve ervaringen	60		9	33	8	1
Jeugd	56	21	17	15	2	
Positief, niet nader gespecificeerd	45		5	27	10	3
Weet niet	47	1	8	24	10	1
Positieve sociale contacten	41	1	7	19	13	1
Het is rustig	32		5	16	10	1
Politieoptreden positief	22		3	12	6	1
Drugsoverlast en verslaafden	27	14	11	2		
Thuis voelen en toe-eigening	21		4	12	4	1
Negatief, niet nader gespecificeerd	15	7	6	2		
Totaal	368	22	44	115	40	6

We mogen desinteresse, gebrek aan ideeën en onvermogen tot oordeelsvorming niet te makkelijk opvatten als gebrek aan betrokkenheid of apathie. In een buurt wonen kan status geven die er elders iets toe doet, omdat bepaalde buurten aanzien geven in een stedelijke hiërarchie, en andere mensen dat ook weten (zie bijv. Logan & Molotch 1987). In de buurten waar wij onderzoek deden waren de mogelijkheden beperkt om positieve status aan de buurt te ontlene. Pendrecht en Hillesluis hebben immers een weinig florissante reputatie, terwijl Tussendijken en Lombardijen nauwelijks een alom bekende reputatie hebben.

Het gaat niet alleen om het ontlene van status. Sommige middenklassers onderscheiden zich van anderen in hun eigen sociale omgeving met waar ze wonen (De Wijs-Mullekens 1999, Bourdieu 1984). Een woning uit de jaren dertig aan een lommerrijke laan kan dezelfde inkomensgroep huisvesten als een luxeappartementencomplex of een carportwoning op een vinexlocatie, maar

deze woonmilieus geven wel uitdrukking aan verschillende sociale identiteiten. Zulke mogelijkheden voor sociaal onderscheiden bestaan veel minder voor mensen die in buurten met een lage status wonen. Vrienden en bekenden in het eigen sociale netwerk wonen bijvoorbeeld niet per se in *dezelfde* buurt, maar wel in een naar gemiddelde huurprijs, bouw- of renovatieperiode, architectuur en sociale samenstelling *vergelijkbare* buurt. Waar men woont heeft dan voor de eigen identiteit niet een heel sterke waarde, hoe graag men er wellicht ook woont. Het symbolisch gebruik dat men van de buurt maakt blijft, met andere woorden, beperkt. Anders ligt dat voor mensen die over voldoende middelen beschikken om een woning en woonomgeving te kiezen, en die zich op die wijze van anderen kunnen onderscheiden.³ Een gebrek aan uitgesproken opvattingen over een buurt kan dus ook het gevolg zijn van gebrek aan relevantie van de woonomgeving voor hoe men zichzelf sociaal positioneert, en van een beperkte keuzevrijheid tussen woonmilieus, omdat er binnen iemands financiële mogelijkheden weinig variatie bestaat.

Daadwerkelijke overlast kan overal het leven behoorlijk verzieken. Uit de toelichtingen bleek in ieder geval dat vormen van overlast niet de *meest voorkomende* redenen waren voor de cijfers. Zonder de problemen die er wel zijn te relativieren, wonen er in achterstandsbuurtten ook veel mensen voor wie de buurt oké is, maar die er verder symbolisch noch praktisch veel gebruik van maken en dat, voor zover ze het wel doen, betrekkelijk ongestoord doen. Juist een aselechte steekproef brengt de opvattingen van deze mensen in beeld.⁴

Kortom, een eenzijdige nadruk op 'veiligheid' heeft voor de mensen in deze buurten niet veel betekenis. Zij deelden onze pre-occupatie met veiligheid niet zonder meer. Gaandeweg zullen we zien dat zij *wel* onze pre-occupatie delen met de sociale kwaliteit van de openbare ruimte, vooral in hun korte interacties met onbekenden. Hoewel zij hun zorgen niet zonder meer in termen van onveiligheid goten of wilden gieten, schetsten zij evenmin een beeld van een buurt waarin zij zonder meer op hun gemak waren en zich thuis voelden.

Ervaringen met criminaliteit

Eerdere ervaringen met criminaliteit, vooral met gewelddadige delicten door vreemden op straat, kan in een buurt het sociaal vertrouwen van bewoners aantasten (Bellair 1997; Skogan 1990).

We interviewden 254 mensen die slachtoffer of getuige van criminaliteit waren (tabel 3.4 en 3.5). Bijna de helft van de mensen (113) had deze ervaringen langer dan een jaar geleden opgedaan. Voor de verschillende voorvallen varieerde de gemiddelde tijd dat men iets had meegemaakt van ruim vier (voor getuigenis van geweld) tot meer dan tien jaar geleden (voor getuigenissen van overvallen). Zo'n 80% had deze ervaringen in hun eigen buurt opgedaan.

Tabel 3.4 Totaal slachtofferschap van respondenten of iemand in naaste omgeving

	Frequentie	Percentage
Geen slachtoffer	308	74,9
Slachtoffer	89	21,7
Wil niet zeggen	14	3,4
Totaal	411	100,0

Tabel 3.5 Totaal getuigenissen van criminaliteit

Getuigen van	Aantal respondenten dat getuige was	Percentage
Vernieling	42	10,2
Overval	18	4,4
Geweld op straat	54	13,1
Inbraak	23	5,6
Totaal	137	100,0

Terwijl men inbraken en diefstal in alle buurten voornamelijk in de eigen woonomgeving waarnam, waren Hillesluisers hier in *alle gevallen* in de eigen buurt getuige van. Overvallen zagen bewoners van Lombardijen en Tussendijken wat vaker dan mensen uit Pendrecht en Hillesluis, maar de laatsten zagen de overvallen *altijd* in de eigen buurt.

Pendrecht en Hillesluis scoren slechter op de Rotterdamse veiligheidsmonitor. Wat men aan onveilige situaties meemaakte deed zich daar vaker voor in de buurt (tabel 3.6). Getuigenissen beïnvloedden het rapportcijfer voor veiligheid in de buurt echter niet. Terwijl de scores in de veiligheidsmonitor van Tussendijken

en Lombardijen elkaar weinig ontliepen, hadden mensen in Lombardijen een veel positiever beeld van hun eigen buurt dan mensen in Tussendijken. ‘Je hoort nooit wat’ en ‘Het is hier rustig’ waren de typeringen die we in de diepte-interviews in deze buurt het meeste terugzagen, vooral bij mensen die ooit uit buurten als het Oude Noorden, Oud Charlois en Hillesluis naar Lombardijen waren verhuisd. Tussendijkers typeerden hun buurt nauwelijks als ‘rustig’. Zij waren eerder geneigd te benadrukken dat je ‘van alles’ hoorde over de buurt, maar er zelf geen last van had.

Tabel 3.6 Plaats van getuigenis of slachtofferschap

Buurt	In de buurt (%)	Ergens anders in Rotterdam (%)	Buiten Rotterdam (%)	Totaal (%)
Tussendijken	20 (24,4)	44 (53,7)	18 (22,0)	82 (100,0)
Pendrecht	21 (25,0)	38 (45,2)	25 (29,8)	84 (100,0)
Hillesluis	22 (25,0)	41 (46,6)	25 (28,4)	88 (100,0)
Lombardijen	37 (46,8)	34 (43,0)	8 (10,1)	79 (100,0)
<i>Totaal</i>	100 (30,0)	157 (47,1)	76 (22,8)	333 (100,0)

Het is mogelijk dat mensen hun veiligheidscijfers vooral gaven vanuit zichzelf gezien, terwijl onderzoekers wel hebben opgemerkt dat niet de angst om zelf slachtoffer te worden, maar de angst dat een partner of kinderen iets overkomt de zorgen van mensen over veiligheid in hun woonomgeving bepaalt (*altruistic fear*). De tabellen 3.7.a en 3.7.b laten zien hoe vaak dit voorkwam. De buurten verschilden niet significant van elkaar. Mensen maakten zich meer zorgen over hun kinderen dan over hun partners.

Tabel 3.7a Hoe vaak maakt u zich zorgen over de veiligheid van uw kind(eren)?

	Tussendijken (%)	Pendrecht (%)	Hillesluis (%)	Lombardijen (%)	Totaal (%)
Vaak	14 (18,9)	10 (14,3)	18 (21,7)	9 (10,5)	51 (16,3)
Soms	9 (12,2)	16 (22,9)	17 (20,5)	12 (14,0)	54 (17,3)
Nooit	51 (68,9)	44 (62,9)	48 (57,8)	65 (75,6)	208 (66,5)
Totaal	74 (100,0)	70 (100,0)	83 (100,0)	86 (100,0)	313 (100,0)

Tabel 3.7b Hoe vaak maakt u zich zorgen over de veiligheid van uw partner?

	Tussendijken (%)	Pendrecht (%)	Hillesluis (%)	Lombardijen (%)	Totaal (%)
Vaak	14 (18,9)	10 (14,3)	18 (21,7)	9 (10,5)	51 (16,3)
Soms	9 (12,2)	16 (22,9)	17 (20,5)	12 (14,0)	54 (17,3)
Nooit	51 (68,9)	44 (62,9)	48 (57,8)	65 (75,6)	208 (66,5)
Totaal	74 (100,0)	70 (100,0)	83 (100,0)	86 (100,0)	313 (100,0)

Analyseren we vervolgens de effecten van slachtofferschap en getuigenissen, en van de zorgen over anderen, op de cijfers die mensen voor veiligheid gaven aan hun buurt, de omgeving van de school en het winkelgebied, dan blijkt het volgende:

- Een respondent die zelf slachtoffer was geweest van diefstal of inbraak, van een geweldsmisdrijf of van beide, of iemand in de naaste omgeving had die zoiets was overkomen, gaf de veiligheid in de buurt en rond de scholen een significant lager cijfer dan andere respondenten.⁵ Op waardering van de veiligheid rond winkels had het slachtofferschap geen effect. Vermoedelijk komt dit verschil voort uit de weinig specifieke betekenis die de omgeving van scholen voor de respondenten had: zij waren daarom wellicht geneigd met dezelfde blik naar het schoolplein en de hele buurt te kijken, terwijl zij zich van de winkelstraat wel een uitgesproken beeld vormden.
- Van alleen het zien van criminaliteit, zonder dat men daar zelf bij betrokken was, gingen mensen geen lagere cijfers geven.
- Respondenten die zich zorgen maakten over de veiligheid van hun kind(eren), beoordeelden de veiligheid in de buurt en rond het winkelgebied significant lager dan anderen.⁶ Zich zorgen maken over de veiligheid van kind(eren) had geen effect op de waardering van de veiligheid rond de school. Hieruit kunnen we opmaken dat ouders de omgeving van de school niet zagen als de ruimte waar zij extra bedacht voor hun kinderen moesten zijn. Scherper gesteld boden de omgevingen van de scholen voor mensen die *wel* de buurt en de winkelstraat in de buurt bedreigend vonden, een relatief veilige haven. Mensen die bezorgd waren om de veiligheid van partners waardeerden de veiligheid van buurt, schoolomgeving en winkelgebied net als anderen.

3.4 Professionals aan het woord

Beschrijvingen

In het voorafgaande hebben we zicht gekregen op de manieren waarop bewoners hun buurten beschreven en de veiligheid waardeerden. We zullen nu ingaan op de beelden van professionals.

De professionals benadrukten allereerst het dichtbebouwde en dichtbevolkte karakter van Hillesluis en Tussendijken, en betitelden ook de naoorlogse buurten in termen van de bouw. Plein 1953 noemden ook zij ‘geen fijne plek om te zijn’, en ze verguisden de leegte van het plein, die de ontwerpers ervan juist positief voor ogen had gestaan. Ook beschreven zij de wijken in termen van de gemêleerde bevolkingssamenstelling. Anders dan bewoners wazen de professionals op het gebrek aan economische draagkracht van de bewoners (‘Winkels merken het wanneer de uitkeringen worden overgemaakt, in die week wordt er beduidend meer besteed; ook worden de beleende spullen weer terugggekocht’), de verborgen armoede, de beperkte schoolprestaties en ‘te weinig sociaal kapitaal’. ‘Veel mensen hebben moeite om maandelijks rond te komen’, zo legde een van hen uit, ‘en zijn meer bezig met maandelijks overleven dan met bewonersparticipatie, buurtbetrokkenheid of verbetering van de leefomgeving’ – en we kwamen zulke opmerkingen niet in onze interviews met bewoners tegen.

De beroepshalve betrokkenen schetsten voorts een ontwikkeling van de buurten die bewoners minder scherp naar voren brachten, maar die wel een belangrijke context vormt voor het begripen van de beelden van bewoners – vooral van de ervaring van *mistrust* en verschuivingen in vertrouwen in Lombardijen. In Hillesluis en Tussendijken zou het proces van verarming, het ‘vertrek van de middenklasse’ en de ‘verkleuring van de buurt’ er al toe hebben geleid dat mensen die ‘daarmee problemen hadden’ waren vertrokken. In Pendrecht zou dat proces nog gaande zijn, want tot in de jaren tachtig was Pendrecht een ‘gegoede wijk’: dan zei men ‘Zo, zo, die woont in Pendrecht, toe maar’, volgens een van de geïnterviewden. In de jaren negentig ging dat snel achteruit en daaraan was de goedkope woningvoorraad debet. Dezelfde woningvoorraad waar je eerder nog op stand woonde trok allerlei mensen van elders aan: ‘De gevolgen van de herstructurering in Hoogvliet zagen we in Pendrecht.’ In deze jaren groeide volgens de betrokkenen om die reden de criminaliteit en nam de veilig-

heid ‘zienderogen’ af. Veel ouderen hadden echter ‘het oude beeld van Pendrecht nog in hun hoofd’, en de verschillen tussen ouderen en nieuwkomers waren navenant groot. De professionals in Pendrecht legden daarom juist een sterk accent op het belang van het verstevigen van de cohesie tussen oude en nieuwere bewoners. Ook de profs beschreven Lombardijen als de ‘beste’ van de vier wijken, maar zij vergeleken de buurt ook met Pendrecht van een aantal jaar geleden: ‘Het volgende gebied is Lombardijen’ – waarmee bedoeld werd dat de goedkope woningvoorraad weinig bijdroeg aan het welvaren van de wijk als geheel, en om dat niet op zijn beloop te laten begon men dus maar vast met het afbreken daarvan.

Sociaal beheersten drugsoverlast, criminaliteit en onveiligheid volgens de professionals tot voor kort alle buurten behalve Lombardijen. Dit beeld brachten bewoners *niet* ongevraagd naar voren, en alleen winkeliers in Pendrecht deden dit uitgesproken en eenstemmig. Alle professionals maakten melding van het daadkrachtiger optreden en de ‘duidelijkheid’ van de laatste vijf jaar: ‘Het gedrag op straat is, of was, niet altijd in overeenstemming met de algemene normen en waarden’ (op normaliteit komen we in het volgende hoofdstuk nog uitvoerig terug). Nu had men de situatie meer in de hand en was onveiligheid slechts ’s avonds nog een issue: de Beijerlandse laan (waar bewoners ’s avonds liever wel dan niet overheen gingen, zo zullen we nog zien, en waaraan zij significant vaker de voorkeur gaven dan mensen in andere buurten) zou ’s avonds worden gemedend ‘omdat mensen het te gevaarlijk vinden’. En angst zou overheersen bij bewoners: ‘Als bewoners bellen wanneer er iets gebeurt, zijn ze toch bang dat het duidelijk zal worden wie er heeft gebeld. Ze vrezen wraakacties. Veel bewoners doen niks.’

Winkels

Professionals maakten zich zorgen over het geringe ‘niveau’ van de winkels, de differentiatie (‘te gering’) en de lage organisatiegraad van winkeliers. Te veel winkels konden naar het inzicht van de professionals nauwelijks het hoofd boven water houden, en te veel winkeliers waren allochtoon – en die ‘hechten weinig waarde aan een actieve winkeliersvereniging.’ Straat- en pleinmanagers moesten nu het tij keren en een ‘vitaal winkelgebied’ maken dat ‘aantrekkelijk’ was voor bewoners en bezoekers, door ongewenste

winkels tegen te houden en andere juist te stimuleren, en leegstand te voorkomen. Wat goede en foute winkels waren vonden de professionals eenvoudig. Zij deelden niet de ambiguïteit over belwinkels, bijvoorbeeld. Zij classificeerden die stevast als probleem: ze trekken hangjongeren aan, er wordt in drugs gehandeld, er gebeurt van alles ‘wat het daglicht niet kan verdragen’.

Brede scholen en schoolpleinen

Veiligheid was nauwelijks een probleem vanuit de optiek van de scholen, los van verkeersveiligheid en parkeerproblemen. Gedrag op straat buiten schooltijd, en het gebrek aan toezicht van ouders, was dat wel – vandaar de roep om preventie. Ook over de rol van de schoolpleinen voor bredere veiligheidsnoties in de wijk hadden de schoolhoofden geen uitgesproken ideeën. Een schoolplein met een hoog hek erom werd omschreven als ‘veilig’, omdat er sinds het hek eromheen stond niet meer was ingebroken of vernield. De open schoolpleinen met slechts een laag hek werden omschreven als pleinen die bewust zo waren, zodat ze ook buiten schooltijden konden worden gebruikt. Men merkte slechts op dat mensen die ernaast woonden daarmee niet onverdeeld gelukkig waren: ‘Bewoners houden niet van open schoolpleinen voor hun deur. Er kan van alles gebeuren, zeker bij mooi weer, en mensen hebben daar geen toezicht op. Ze voelen zich dan een stuk onveiliger.’ Want *klaarblijkelijk*, is de gedachte die deze uitspraak onmiddellijk oproept, ervaren zij dat open schoolplein toch niet als hun *eigen* plein.

Schoon, heel en veilig: een lofzang op het Rotterdamse beleid

Wij kregen bewoners maar moeilijk aan de praat over ‘schoon, heel en veilig’ als beleid. Zij hadden nauwelijks iets te vertellen over het hotspotbeleid, of de straatmariniers – behalve, in Hillesluis, in positieve zin over het cameratoezicht. Wel signaleerden zij in algemenere termen, in vooral Hillesluis, verbetering. De professionals roemden juist de positieve richting van schoon, heel en veilig. Zij noemden de hotspotaanpak, waarbij verschillende diensten samenwerken om binnen een zeer klein gebied pandsgewijs ‘alle problemen in een keer’ aan te pakken, zeer succesvol: ‘een aanpak waarvan de resultaten voor iedereen zichtbaar zijn.’

Ook over de aanpak van hangjongeren was er veel enthousiasme. Met een bepaalde methodiek vulden buurtagenten vragenlijsten over de jongeren in, om groepen vervolgens als 'hinderlijk', 'overlastgevend' of 'crimineel' te kunnen indelen.⁷ Met de eerste groep maakte men afspraken en gaf men grenzen aan, de tweede werd teruggefloten, de derde opgepakt. Zo werden in een van de wijken 80 jongeren 'crimineel'. Het enthousiasme over deze aanpak deelden de winkeliers overigens niet volmondig. Zij vonden het politieoptreden te hardhandig, te veel gericht op bepaalde groepen, en weinig effectief. Het beeld van jongeren zelf (zie bijvoorbeeld ook Binken 2006 en Binken en Blokland 2007) en van andere bewoners dat er te weinig te doen was, bevestigden ook de professionals: het aanbod was te veel op jongere kinderen gericht en te versnipperd, en het ontbrak aan geschikte ruimtes. 'De buurthuizen zijn weggesaneerd tien jaar terug, maar nu ontbreken plekken om bij elkaar te komen. Gewoon ruimtes. Dat zouden ze weer terug moeten draaien.' Hierover waren professionals, jongeren en bewoners het opmerkelijk eens.

Bewoners die wij interviewden waren niet zo expliciet over het recente beleid. We zullen er in de volgende hoofdstukken nauwelijks verwijzingen naar tegenkomen. Maar ze constateerden wel dat er 'eindeloos gecontroleerd werd' en dat bepaalde mensen uit het straatbeeld – en uit de fietsenboxen en portieken! – waren verdwenen. Zij bevestigden dus in die zin het succes van het beleid of bevestigden niet het idee dat het ergens toe leidde, maar wel dat men 'alles probeerde'.

De scores op objectieve indicatoren gingen, volgens de professionals, harder vooruit dan de subjectieve, maar dat lag 'aan de bewoners'. In wijken als Hillesluis en Pendrecht 'zie je dat de objectieve kant verbetert, maar de subjectieve kant najlt. Bewoners moeten het blijkbaar eerst beter zien voordat ze het geloven.' Ook in Tussendijken 'gaat de beleving van beleidsmakers sneller dan van bewoners. De professionals zijn daarin verder dan de bewoners. Het lijkt wel alsof de bewoners eerst goed moeten ervaren, en feitelijke veranderingen moeten zien, zoals de voorgenomen aanleg van nieuwe projecten.' Zoals we in de rest van dit boek zullen zien, is het ook mogelijk dat bewoners een heel wat minder sterke verbinding maken tussen objectieve indicatoren en hun beleving van veiligheid. Met die beleving zijn hele vage, niet in indi-

catoren te vangen ervaringen van 'thuis zijn' en het kunnen inschatten van anderen in de openbare ruimte verbonden.

Opmerkelijk was voorts de professional die de volgorde van schoon, heel en veilig precies omkeerde. Veiligheidsbeleid ging naar zijn inzicht vooraf aan verdere 'integrale aanpak': 'Het zorgen voor een veilige situatie is de basis voor verbetering van de wijk. Eerst moet de wijk worden heroverd en moet de veiligheid beheersbaar zijn. Pas daarna heeft het zin om sociaal, fysiek en economisch te investeren.' In de volgende hoofdstukken zullen we zien dat voor de veiligheidsbeleving juist die *andere* investeringen er weleens meer toe zouden kunnen doen dan het aantal gesloten drugspannen, gearresteerde illegale prostituees of opgeholde hennepkwekerijen. Maar dat kan ook het gevolg zijn van een zo succesvol beleid, dat zulke problemen reeds uit de beelden van bewoners zijn verdwenen.

3.5 Ter afronding

Waar de veiligheidsindex gedetailleerd in kaart brengt hoe het met de objectieve en subjectieve veiligheid in onze onderzoekswijken is gesteld, hanteerden we in onze enquête een vrij algemene methode. We waren juist geïnteresseerd in de moeilijk van tevoren vast te stellen algemene gevoelens van onveiligheid. We verwachtten daarvan immers dat die samenhangen met of men zich thuis voelt in de buurt en daar tegelijk ook uitdrukking aan geven. Bewoners van de vier buurten bleken ook bij zo'n weinig precieze maat per buurt te verschillen: in Pendrecht en Hillesluis gaven zij aan de veiligheid in hun buurten en rond de winkels significant lagere cijfers. Deze buurten scoorden ook lager in de Rotterdamse monitor.

Mensen met hogere inkomens en meer opleiding waren wat positiever dan andere bewoners. We zullen nog zien dat dit verschil kan samenhangen met hun in vergelijking met anderen meer 'robuuste identiteiten.' Niet objectieve kenmerken van de buurt op zich doen er daarvoor toe, maar hun *beleving* van de openbare ruimte in de buurt is van een andere orde.

Mensen die zelf slachtoffer van criminaliteit waren geweest beoordeelden de veiligheid in de buurt en rond scholen negatiever dan anderen. Zij differentieerden weinig tussen de buurt als ruimtelijke eenheid en de omgeving van de school als onderdeel

daarvan. Voor mensen die zich zorgen maakten over de veiligheid van hun kinderen lag dat anders. Zij waren positiever noch negatiever over de omgeving van de school, maar wel negatiever over de buurt als geheel en over de winkelstraten.

Het getuige zijn van criminaliteit bleek de cijfers die men voor veiligheid uitdeelde niet te beïnvloeden. Klaarblijkelijk maakten mensen voor het inschatten van hun veiligheid van andere signalen gebruik dan de criminaliteit die ze zagen. Op zulke signalen van wat 'normaal' is en wat niet gaan we in het volgende hoofdstuk in.

Tevens hebben we geconstateerd dat de beschrijvingen van bewoners en professionals aardig wat overeenkomsten vertoonden. Maar we hebben op één punt onze twijfel geuit: de gedachte dat de objectieve gegevens in de veiligheidsmonitor een positiever beeld geven dan de subjectieve, omdat de bewoners het nog niet helemaal beseffen, lijkt ons wat al te simpel. We zullen laten zien dat er voor de beleving van sociale veiligheid heel wat minder hard te meten zaken toe gaan doen, en dat wat 'goed' en 'slecht' en wel of niet volgens 'de normen en waarden' is nou precies een van de kernen van de problemen van sociale controle betreft.

Hoofdstuk 4 toont bovendien, dat woontevredenheid zoals we die met maar één algemene vraag maten en de heel algemene vraag naar een rapportcijfer voor veiligheid, maar ook het complexe samenstel van factoren dat de Rotterdamse veiligheidsmonitor bepaalt, geen recht doen aan de veelheid aan componenten die mensen als signalen voor het type omgeving waarin ze wonen oppakken als 'codes van de straat': informele regels die richtinggevend zijn voor interpersoonlijk gedrag in de openbare ruimte (Anderson 1999: 33). Daarom hebben we de enquête met diepte-interviews gecombineerd. Vooral vuil in de omgeving was aanleiding voor mensen om zich minder positief over anderen in hun buurt uit te laten. Zij zagen vervuiling als signaal dat de buurtbewoners om hen heen de openbare ruimte blijkbaar niet erg belangrijk vonden. Dat, zo betogen we, schept een context waarin mensen inschattingen maken van wat ze van anderen op straat kunnen verwachten, zeker wanneer zij verder over weinig kennis van die anderen beschikken.

4 Van fysiek naar sociaal: signalen in de openbare ruimte

4.1 Inleiding

De beleving van mensen van hun omgeving is mede gebaseerd op interpretaties van de fysieke omgeving. Al is de openbare ruimte slechts doorgangsruijnte en geen verblijfsruimte, dan *nog* geven ook al onze kleine en grotere ervaringen in de ‘time out’ (Byrne 1978) tussen hier en daar betekenis aan onze eigen sociale plaats en die van anderen, en bepalen we of we ons in zo’n context wel of niet op ons gemak voelen (vergelijk Lemert 1992). Ook voor onszelf als argeloze voorbijgangers in buurten die we verder niet kennen zijn de signalen die de fysieke staat van een buurt ons afgeven – of beter gezegd, de codes die we daarin lezen – het eerste kader waarmee we greep proberen te krijgen op waar we ons, sociaal gezien, bevinden. In die zin is het fysieke ook sociaal. Aangeharkte voortuintjes met bankjes uit de Gamma-voorjaarsaanbieding en schone stoepen met keurig geparkeerde biobakken doen velen veiliger aan dan de gemiddelde straten in onze onderzoekswijken. We registreerden kapotte bergingen en slecht onderhouden bosjes vol zwerfafval en met graffiti bespoten garagedeuren in Lombardijen, kapotte straatverlichting en jongens die zich met onduidelijke bedoelingen in een verlaten winkelstraat ophouden om 00.30 uur, wachtend, maar niet op de tram, in Hillesluis, gejaagde drugsverslaafden bij het metrostation en dubbel geparkeerde auto’s met een hele boze toeteraar erachter in Tussendijken, of een totaal verlaten Plein 1953 met te veel wind en te weinig licht op een koude novemberavond, en een dichtgetimmerde winkelruit van een laatste inbraak. Vroegen we mensen naar schoon, heel en veilig, dan noemden mensen de straten vrijwel zonder uitzondering een troep. Ze vinden dat zelf meestal niet ‘normaal’, maar zijn er wel aan gewend geraakt dat het in hun buurt ‘normaal’ is. Deze ogenschijnlijke tegenstelling diepen we aan de hand van het werk van de sociologe Barbara Misztal in dit hoofdstuk uit.

In de inleiding hebben we gesteld dat de vraag naar wat men in de ogen van anderen op straat vermag afhankelijk is van het maken van inschattingen van anderen (kan ik erop vertrouwen of juist niet (*trust* en *distrust*) dat anderen me zullen bijstaan als er problemen zijn, of heb ik er geen idee van? (*mistrust*, zie Sztompka 1999)). Die inschattingen zullen we toch ergens op moeten baseren. Het minimale dat we daarvoor tot onze beschikking hebben zijn de signalen die de fysieke omgeving over het sociale van de buurt aan ons afgeven.

In de *broken windows theory* is wel gesteld dat verloederde buurten tot verhoogde criminaliteit leiden, omdat zo'n omgeving signalen afgeeft aan mensen met plannen die buiten de wet vallen, dat men er in deze buurten blijkbaar niet om geeft wat er gebeurt – men kan er dus net zo goed drugs gaan dealen of andere ongein uithalen. Onderzoek naar deze theorie laat zien dat het een grove oversimplificatie betreft om het verband tussen schoon, heel en veilig zo direct te leggen en dat de stelling populair is, maar dat onomstotelijk empirisch bewijs ervoor ontbreekt (Skogan 1990; Sampson e.a. 2002). In hun presentatie van de theorie lieten de auteurs zien dat onveiligheid niet alleen samenhangt met criminaliteit, maar ook met de angst te worden lastiggevallen door 'disorderly people' (Wilson en Kelling 2003: 401). Zij stelden vervolgens dat een gebroken raam van een verlaten auto waaraan niets wordt gedaan, het signaal afgeeft dat 'no one cares so breaking more windows costs nothing' (ibid.) en dus uitnodigend werkt. Maar Wilson en Kelling gaan er dan te gemakkelijk vanuit dat het ingooien van ruiten een pleziertje is dat geen verdere symbolische betekenis heeft en nergens anders voor staat (zie Wacquant 2008: 16-20 voor tegenargumenten). Het kan correct zijn dat criminaliteit welig tiert, daar waar er tegen wangedragingen of overlast niet wordt opgetreden (Wilson en Kelling 2003: 404). Maar daarom kunnen we nog niet zonder meer schakelen tussen *fysieke* verloederding en *overlastgevende individuen* op de wijze waarop Wilson en Kelling dat deden (vgl. St. Jean 2007).

Een schone, én hele, én veilige buurt is natuurlijk wel voor iedereen een prettigere woonomgeving dan een buurt waar het vuil is en waar bankjes, groenvoorzieningen of speelplaatsen vervallen zijn. Over de esthetiek van de woonomgeving op zichzelf hebben verschillende auteurs opgemerkt dat een slechte fysieke omgeving mensen in achterstandsposities nog maar eens het bewijs levert

dat zij een inferieure positie op de maatschappelijke ladder innemen (Rainwater 1966, geciteerd in Newman 1973: 108; St. Jean 2007: 85-86), en dat er een deprimerend effect op mensen van uitgaat (Rainwater 1966 in Newman 1973). Zulke individuele effecten zijn hier minder van belang. In de woorden van een van onze geïnterviewden in Tussendijken, die psychiatrische problemen had, zien we echter wel mooi verwoord hoe belangrijk esthetiek en een schone omgeving kunnen zijn, *juist* voor mensen die behoorlijk in de klem zitten¹.

Als het schoon is, mooi, je voelt je goed, je voelt je lekker (...), dan voel ik me ook eh ... op je gemak (...). Want als je ziet, mensen die gooien dingen op straat, eh ... je ziet, die mensen hun leven is niet op orde.

Want, zo constateerde ook buurtgenoot Irma, 'Ik loop natuurlijk wel met een blijer gevoel over straat als het er leuk en netjes uitziet dan wanneer het een troep is.'

Fysieke verloederings kan bovendien als signaal worden opgevat dat anderen in de buurt lak hebben aan de omgeving en zich nergens wat aan gelegen laten liggen, of zelfs de veroorzakers van de verloederings zijn. Dit kan een gevoel ondermijnen dat men gezamenlijk sociale controle in de buurt *kan* uitoefenen of tot *collectieve efficacy* in staat is (Sampson e.a. 1997). De redenering is dan een wat andere dan in de theorie van Wilson en Kelling. Niet zozeer het ongewenste gedrag van 'disorderly people' in de openbare ruimte dat ongestoord kan plaatsvinden in een verloederde omgeving boezemt mensen angst in en maakt dat zij zich terugtrekken (vgl. Wilson en Kelling 2003: 405), maar *het idee dat men niet op andere 'gewone' mensen aankan* geeft een gevoel van onveiligheid.

Daarnaast kan men in een veronachtzaamde openbare ruimte een signaal zien dat de verantwoordelijke partijen, in het bijzonder de gemeente en de woningbouwcorporaties, de buurt van weinig belang achten. De verloederings ziet men dan als 'er niet toe doen'. Men ervaart gebrek aan serieuze aandacht, een ervaring die in lagere sociaal-economische groepen in onderzoek naar draagvlak voor democratie en openbaar bestuur ook wel is geconstateerd (Bureau Veldkamp, in RMO 2007). Wie zich in deze zin veronachtzaamd voelt zal minder geneigd zijn betrokkenheid te tonen in de ruimtelijke setting waarin men die onachtzaamheid ziet uitgedrukt. Uitsluiting van de dominante samenleving in alle-

daagse interacties en die positie bevestigd zien in gebrek aan schoonheid van zijn woonomgeving – in esthetische en propere zin – vermindert sociale controle volgens Newman.

A resident who has resigned himself to not caring about the condition of his immediate surroundings – who has come to accept his ineffectualness in modifying his condition – is not about to intercede, even in his own behalf, when he becomes the victim of a criminal. (Newman 1973: 108)

Wie in de fysieke omgeving tekenen ziet dat de autoriteiten weinig zorgzaam met bewoners van een buurt omgaan (los van de vraag of dat terecht is), zal bovendien weinig van die autoriteiten verwachten als de nood aan de man is. En wie niet zeker is van de steun van het bevoegd gezag zal weer minder geneigd zijn zelf sociale controle uit te oefenen. Of men zelf sociale controle uitoefent hangt, met andere woorden, samen met de betekenissen die men in de fysieke omgeving 'leest'.

En dat kan dus ook indirect. Men kan signalen uit de fysieke omgeving interpreteren en zo een kader vormen voor interacties met anderen. Uit de interacties haalt men dan wel of niet het vertrouwen (of komt er niet uit, *mistrust*) dat anderen je zullen bijstaan als de nood aan de man is: dat ze je zullen sterken als jij sociale controle uitoefent, en zelf zullen ingrijpen in onwenselijke situaties. We zullen in dit hoofdstuk laten zien dat vervuiling van de openbare ruimte inderdaad over het algemeen niet direct samenhangt met de veiligheidsbeleving van bewoners (al zijn daarop uitzonderingen).

Voorals zwerfpuil en afval op straat vatten mensen vaak op als een signaal dat de buurt anderen weinig kan schelen.² Zij hoeven daaruit niet af te leiden dat er dus dingen plaatsvinden waardoor ze hun veiligheid bedreigd zien (zoals in de these van Wilson en Kelling is uitgewerkt). Zij kunnen er ook uit afleiden dat zij er alleen voor staan op straat, en niet op anderen kunnen rekenen. Zo komen we op voornoemde tegenstelling. Wat 'normaal' is in de zin van wat mensen om zich heen interpreteren als de 'norm', uitgedrukt in hoe de dingen in de praktijk van alledag gaan, raakt verwijderd van wat zij zelf normatief gezien normaal vinden (vgl. Misztal 2001), zo zullen we zien. Deze discrepantie brengt mensen ertoe dat ze zelf wat 'normaal' is niet meer proberen af te dwingen, een onverschillige houding aannemen of zelfs hun ge-

drag aanpassen. Zo contextualiseren zij wat normaal is: zoals wij hier leven is niet normaal, maar in dit soort buurten is het wel normaal. We zullen beargumenteren dat vuil op straat daarom *indirect* invloed heeft op het vertrouwen in sociale controle door anderen. Zo beïnvloedt het hun bereidheid zelf sociale controle uit te oefenen. Als verwachtingen van ervaren sociale controle de veiligheidsbeleving inderdaad beïnvloeden – en dat zullen we in het volgende hoofdstuk statistisch aannemelijk maken – en vervuiling op straat weer met sociale controle samenhangt, dan hangen ‘schoon en heel en veilig’ dus op ingewikkelde wijze *toch* met elkaar samen.

Geheel statistisch testen kunnen we deze redeneringen hier niet, maar onze opzet is dan ook explorerend. Wel kunnen we de interpretaties van de buitenruimte van de mensen die we interviewden hier analyseren. Allereerst vragen we ons af of zij vuil en verloederingsproblemen zien. Dat blijkt, in overeenstemming met de monitor, het geval. We bespreken waarvan vuil en verloederingsproblemen in de ogen van de geïnterviewden signalen zijn: relateren zij hun observaties zelf aan veiligheid en criminaliteit?

4.2 Signalen in de openbare ruimte: vuil en veiligheid

Hoe de mensen zich gedragen ... (...) ... ik bedoel, alleen mensen die rommel neergooien ... (...)Vertrouwen in de mensen, dat mis ik af en toe (...) ... ik kan daar geen uitsluiting over geven hoe dat komt. Een soort feeling die je hebt. Een optelsom van verschillende dingen.

Lennart³

Vuil op straat en slecht onderhouden woningen, winkelpanden en straatmeubilair waren veel van de mensen die we interviewden een doorn in het oog. Ze waren over het algemeen *niet* direct geneigd een verband met onveiligheid of criminaliteit te leggen. Uit de verhalen bleek wel dat zij vervuiling van straten en pleinen inderdaad oppakten als signaal voor de sociale sfeer in de buurt. Enkelens legden juist wel een expliciet verband met veiligheid, wanneer zij vroegen of men zich door het vuil op straat minder veilig voelde, maar eensgezindheid was er hierover allerminst. Trees⁴ interpreteerde veiligheid als angst voor slachtofferschap, en zag in ieder geval geen direct verband.

Ken net zo schoon zijn als je wilt, maar als je iemand tegenkomt die kwaad met jou wil, dan gebeurt het. Of je nou in een mooie buurt of een slechte buurt woont. Ik geloof niet dat dat uitmaakt.

Corrie vond vooral dat het vuil de uitstraling van Hillesluis negatief beïnvloedde, al voelde ze zich er niet minder veilig om. Deze opvatting kwamen we bij meerdere mensen tegen, maar nergens zo expliciet. Mevrouw was aan de rotzooi op straat gewend en had er geen last van, maar:

... ik schaam me eigenlijk als ik iemand meeneem van mijn familie (...). Mijn zus wist niet wat ze zag een poosje geleden, ze zegt 'Dat is ook niet gewoon.' Ik heb vroeger de nette tijden meegeemaakt, maar nu vind ik het echt niet meer schoon (...). Ik had een keer een nichtje, toen was ze 8 of 9, die gingen we naar huis brengen (...). Ze zegt, kijk eens opa, hoe slordig ze hier op straat zijn. Een kind van 9 ziet het al.

We kwamen ook mensen tegen die benadrukten dat, ook al was het dan een zootje, hun buurt, zoals Pendrecht in het geval van Theo, wel 'een redelijk goede buurt' was waar mensen zich 'normaal' gedroegen. Theo voelde zich wel degelijk thuis, en vervuiling had niets met de vraag te maken of je je op je gemak voelde in de buurt. Hij stond overigens wel op het punt te verhuizen.

[Vuil op straat] heeft niet zozeer met een thuisgevoel te maken, maar meer met je ergeren aan je woonomgeving. Je voelt je eigen wel thuis, maar je ergert je aan de troep die er in deze buurt is. Ik zeg, dat gepis in je portiek, daar erger ik me aan. Maar daarom voel ik me nog wel prettig in mijn buurt. En doordat je je ergert aan hetgeen gebeurt, dan heb je zoiets van nou, eigenlijk ben ik liever weg. Maar de reden dat wij verhuizen is dat wij gewoon groter wilden wonen.

Maar Maria zag dat verband wel. Ze pendelde tussen Tussendijken en de omgeving van de Amsterdamse Arena, waar ze werkte.

Als ik naar mijn werk ga naar de Arena en ik stap uit de trein, dan denk ik elke dag weer, hè lekker, ze zijn daar aan het vegen van 's morgens vroeg tot 's morgens vroeg. Die mensen zijn bezig om het daar lekker schoon te houden. Het ziet er mooi uit door de

plantenbakken, het ziet er gewoon veiliger uit. Misschien terwijl dat niet zo is, het is verkapt hè.

Cheyenne zag ook een direct verband tussen een ‘vuile buurt’ en een ‘veilige buurt’, want in een ‘buurt die vies en slordig is’ zouden buurtbewoners ook ‘tot veel in staat zijn’ – en zij was om die reden behoorlijk tevreden over haar buurt Lombardijen. Zij lichtte verder toe dat tolerantie van deviant gedrag en vuil op straat samengingen – en dat mensen met een wat afwijkende leefstijl zich om die reden beter op hun gemak voelden in een buurt waar het er allemaal niet zo toe leek te doen. De *broken window theory* toepassend, keek ze terug op de Kruiskade in Rotterdam-West. Daar had ze familie en had ze zelf een tijd gewoond. Hier bleek ook hoe nauw signalen die over vuil gaan, samenhangen met het bepalen van ‘thuis’, en hoe lastig dat thuisgevoel van veiligheid te scheiden valt.

Een kennis van mij vroeger (...), zij voelde zich echt thuis daar. Ze wilde nergens anders heen. Ze wilde niet naar een schone wijk, ze zei ‘Je kan doen en laten wat je wilt.’ Ik snap dat niet. Nu zijn al die mensen daar weg, al die Turken en Marokkanen zijn daar en het is nog erger geworden. Ik heb het niet over veiligheid, maar het is daar gewoon vies. (...) De Kruiskade, ik ga nooit in de zijstraten. (...) Ik voel me niet onveilig, maar ik voel me niet thuis daar. Ik kan niet tegen die slordigheid.

We zagen hier dus voorbeelden van vrij directe verbanden tussen vuil als signaal voor onveiligheid, maar mensen konden die moeilijk verder preciseren. De relatie tussen vuil en veilig op straat via de tussenstap van de interpretatie van vervuiling als een signaal dat anderen niet om de omgeving geven, zien we wel sterk in het materiaal terug, zoals we in onderstaande analyse zullen laten zien.

4.3 Vuil op straat als signaal voor gebrek aan zorg voor de buurt – en elkaar

In reacties op vervuiling en verloedering van de openbare ruimte zagen we twee interpretaties van andere bewoners. In de eerste plaats zagen mensen hun observaties als signalen dat anderen

geen aandacht hadden voor hun woonomgeving, en bij implicatie niet voor andere mensen in die woonomgeving. In de tweede plaats zagen mensen vervuiling als signaal dat er te veel van mensen werd gevraagd. De minimale voorzieningen (vuilnisbakken, vuilcontainers, reparaties door corporaties en handhaving van regels) waren simpelweg niet voldoende op orde om het mensen mogelijk of tenminste makkelijk te maken de buurt schoon te houden of, inderdaad, anderen daarop aan te spreken. Soms verbond men dit met het idee dat de verantwoordelijke partijen hun buurt minder hoog op de agenda hadden staan dan andere wijken. Deze opvatting komt verderop aan de orde.

De context van het 'normale' en veiligheid

Treffend was in de interviews hoe geregeld de afwijzing van het neergooien van vuil op straat in combinatie met een notie dat dit in deze buurten 'normaal' gevonden werd naar voren werd gebracht. Aan de autoriteiten lag het dan volgens een deel van de respondenten niet, maar hun inspanningen waren tevergeefs, in de ogen van Suzanna.

Ja, schoon, ja, ik zie wel regelmatig zo'n wagen in de straat en dat er vegers zijn, maar het blijft niet lang schoon. Het is zonde, met zoveel geld proberen de buurt schoon te houden, de kinderen maken er gewoon een teringzooi van. Zonde.

Sociale controle, zo hebben we eerder opgemerkt, gaat niet over het ingrijpen in levensbedreigende incidenten, maar juist over het elkaar corrigeren bij betrekkelijk onschuldig gedrag, dat toch ingaat tegen de norm van wat hoort en wat niet. Zoiets nauwelijks opzienbarends als het wel of niet op straat gooien van een papiertje blijkt in de praktijk een belangrijk signaal: een signaal van hoe je je tot de buitenruimte verhoudt, en wat je daar normaal vindt, zoals geïllustreerd in de woorden van Yaamina in Hillesluis.

Een jongen met een zak patat, dat was heel leuk (...) die klettert die zak patat op de grond. Ik zeg: vind je dat normaal? Ja, zegt ie, ik wel. Moet je kijken hoe je onze buurt, onze buurt onleefbaar maakt. Ja, zo ben ik dan wel [Interviewer: En hoe reageerde hij daarop?] Hij was verontwaardigd dat ik iets tegen hem gezegd had. Patat op de grond gooien, dat doe je toch niet?

‘Normaal’ en ‘abnormaal’ hebben in het alledaagse spraakgebruik al snel normatieve betekenissen. Zo werd in de twintigste eeuw ‘normaal’ het meest krachtige ideologische werktuig van de eeuw’ (Hacking 1990: 169, geciteerd in Misztal 2001: 313). Daarom stelt de sociaal theoretica Misztal, gebruikmakend van het werk van de sociologische interactionisten Goffman en Garfinkel, dat normaliteit het best te definiëren is door aan te geven wat het niet is. Zonder een ervaring van normaliteit komen ons gevoel van continuïteit en van ons vermogen om toekomstige gebeurtenissen in te schatten onder druk te staan (Misztal 2001: 313). Wat we normaal vinden of niet kan dus afhangen van hoe vaak we iets zien gebeuren en van of we wat we om ons heen zien indelen als wel of niet conform normen of regels (Misztal 2001: 314). Het betekent echter niet, dat wat normaal is in de zin dat we ervan uit kunnen gaan ook gelijk staat aan hetgeen we in normatieve zin normaal vinden.

In other words, our perception of collective order as normal is sustained by rule-following behavior that makes our world predictable, reliable, and legible. All these rules ensure that actors sustain each other's expectations of 'things as usual', which leads them to judge such a situation as normal. (Misztal 2001: 313)

Vertrouwen en wantrouwen gaan dan *beide* samen met een ervaring dat de sociale omgeving (misschien niet wenselijk maar wel) normaal is. Volgens Misztal zal zulke ‘situationele normaliteit’ vertrouwen tot gevolg hebben *dus ook wanneer* we volgens onze eigen normen en waarden het normale in onze omgeving onbehoorlijk vinden. Vertrouwen is, zo betoogt Sztompka, afhankelijk van risico's, inschattingen van risico's en verwachtingen van het handelen van anderen (*expected conduct*, Sztompka 1999: 53). Sztompka wijst erop dat verwachtingen van het handelen van anderen een glijdende schaal vormen, van verwachtingen die weinig van ons vragen tot verwachtingen die veel van ons vragen – of van weinig risicovolle inschattingen tot inschattingen met juist hoge risico's. We kunnen bijvoorbeeld instrumentele verwachtingen van anderen hebben op basis van regelmaat, redelijkheid en efficiëntie (*ibid.*). We verwachten dat de winkels om negen uur opengaan, omdat ze dat elke dag doen (regelmaat). We verwachten dat de pakken melk niet van de een op de andere dag tweemaal zo duur worden (redelijkheid). En we verwachten dat de winkeliers eropuit zijn hun winst veilig te stellen (efficiëntie) en zich dus

zullen inspannen in het belang van hun onderneming. Het instrumenteel vertrouwen dat gebaseerd is op deze verwachtingen is minder kwetsbaar, zo stelt Sztompka (1999: 53), dan vertrouwen dat we baseren op morele aspecten van andermans handelen. Zulk vertrouwen, zo vervolgt hij, bestaat uit de verwachtingen dat anderen moreel verantwoordelijk handelen ('met andere woorden (...) eerlijk, rechtvaardig handelen, bepaalde morele regels volgen, integriteit betrachten', *ibid.*), dat zij ons welgemeend tegemoet treden, dat zij authentiek, waarheidsgetrouw en direct zijn, en dat zij universele criteria van gelijke behandeling van gelijken toepassen. Varen op de morele kwaliteiten van anderen is risicovoller dan geloven in hun basale rationaliteit: 'The category of moral agents is certainly narrower than that of rational agents.' Nog kwetsbaarder is het vertrouwen gebaseerd op inschattingen van anderen als mensen die niet hun eigenbelang vooropstellen (belangeloosheid), die zich bekommeren om het welzijn van anderen (representatief handelen) of genereus en 'benevolent' zijn (zorgen voor anderen, anderen helpen, gevoelig zijn voor het lijden van de ander) (Sztompka 1999: 54).

Vertrouwen dat anderen hun nek voor ons zullen uitsteken wanneer wij op straat in moeilijkheden komen, of, beperkter, dat zij anderen zullen aanspreken op kleinere vormen van ongewenst gedrag betekent dat we ons dus door sociale controle veilig weten. Zulk vertrouwen bestaat uit inschattingen van morele kwaliteiten of zelfs verwachtingen van benevolentie (vergelijk ook Gouldner 1973). De *context* zet echter de piketpaaltjes uit van wat we redelijkerwijs van anderen *kunnen* vragen. Van een vriend ligt het voor de hand hulp te verwachten, van een vreemdeling op straat is dat veel minder vanzelfsprekend, zo constateert Sztompka zelf (1999: 55). Wat normaal is hangt, kortom, van de context af. Die context bepaalt dus ook de discrepantie tussen wat we normatief normaal vinden (hoe het hoort) en situationele normaliteit (hoe het is). Die situationele normaliteit beïnvloedt weer wat we van anderen verwachten en de omvang van de discrepantie tussen onze normatieve normaliteit en de situationele normaliteit beïnvloedt of we ons daar thuis bij voelen.

Zwerfvuil kan, zoals gezegd, een signaal zijn dat anderen in de buurt minder om de openbare ruimte geven dan jijzelf – en dat anderen zich dus ook meer distantiëren van wat er zich daar afspeelt. Dat is dus een context waarin er weinig aanleiding is erop

te vertrouwen dat anderen sociale controle zullen uitoefenen. Of het is een context waar de publieke familiariteit juist de informatie verschaft om te wantrouwen in plaats van te vertrouwen, zoals in het geval van mensen die precies konden aangeven wat anderen, die zij verder niet kenden, in hun buurt zoal deden.

Vuil op straat gooien is dan dus situationeel normaal. In zo'n context is het niet hebben van moreel of benevolent vertrouwen in anderen geen tekortkoming van een individu, maar een relationele kwestie. Als de signalen ontbreken *dat* men wat van anderen kan verwachten en dat anderen sociale controle uit zullen oefenen, is het naïef om daar *wel* vanuit te gaan. De situationele normaliteit van vervuiling van de openbare ruimte was er een van 'Zo gaat dat nu eenmaal in deze buurt, al valt het anderen van buiten natuurlijk op, al zijn ze pas negen jaar.' Cynthia, bijvoorbeeld, zag in hoe men met afval omging een duidelijk signaal over de zorg die anderen in Hillesluis voor hun omgeving hadden.

R2: [De mensen] zorgen [niet] voor de straat. Het is jammer dat er vuil naast de vuilnisbakken ligt en dat ze in een loos hoekje in de straat ijskasten neerzetten en allemaal dingen. Dan denk ik, bel even de Roteb, is dat zo moeilijk?

I: Waaraan ligt dat volgens u dat mensen dat niet doen?

R2: Omdat ze makkelijk zijn. Als het buiten de deur staat zijn ze ervan af.

Hoewel Cynthia in het algemeen vrij positief was over Hillesluis en de multiculturele gezelligheid roemde, maakte zij in bovenstaand citaat wel een cruciale opmerking. Klaarblijkelijk ging zij ervan uit dat niet zichzelf en ook haar beste burens niet, maar andere omwonenden *wel* hun belang definieerden als niet verder reikend dan hun eigen voorkeur. Wie er vanuitgaat dat anderen in je straat een koelkast kunnen dumpen, omdat ze die ruimte niet als 'van hen' ervaren, ziet anderen als mensen met een uiterst beperkte *sociale* identificatie met de buurt. En dat is weer een signaal dat je van buurtbewoners dus niet veel hoeft te verwachten. Voor Cynthia is het dan maar goed ook dat de politie de dienst uitmaakt op straat en de boel er in Hillesluis goed onder heeft, want 'Als ze dat loslaten krijg je weer een zootje.' Dat lijkt van afstand boud, maar is het bij nader inzien wellicht niet. Ook Sztompka (1999: 58) constateert dat we de risico's van vertrouwen aanzienlijk verhogen als we verwachtingen van anderen hebben

die niet normatief gehouden zijn om aan die verwachtingen tegemoet te komen. Dat risico wordt nog groter als er geen sancties van en voor elkaar mogelijk zijn als men niet aan de verwachtingen voldoet (vergelijk Coleman 1990). Voor Cynthia was het dus *sociologisch* gezien bepaald niet vreemd dat zij wel moreel en benevolent vertrouwen stelde in haar eigen 'goede burens', maar geen vertrouwen had in 'de buurt'.

Opmerkingen dat anderen voortdurend de omgeving vervuilden, omdat het hen niets kon schelen kwamen we in elk van de vier buurten veelvuldig tegen ('Een hoop rotzooi op straat, ze gooien alles maar neer, ze doen maar' (Veerle), 'Of er nou moeders met die kinderen lopen, snoeppapiertjes, puh, terwijl er toch overal vuilnisbakken staan, ze gooien het gewoon op straat' (Pieter). '[De vuilnisbakken] zullen wel leeg zijn, want het leg d'r allemaal naast' (Deborah), 'Hup, gooi het daar maar neer' (Raoul⁵), 'Mensen [smijten] gewoon hun spullen op straat' (Patrick⁶), 'Veel mensen hebben er maling aan, die gooien [vuil] op straat in plaats van het die ene meter nog in hun hand te houden' (Irma)).

Vuilniszakken naar beneden sodemieteren, blikjes en flesjes achterlaten op straat, patatzakken en kippenpootjes achteloos op straat gooien, grof vuil verkeerd aanbieden of aangeboden grof vuil overhoop halen op zoek naar iets waardevols en heel veel hondenpoep: een greep uit de vele manieren waarop anderen in de buurt zich, volgens onze respondenten, tot de openbare ruimte verhielden.

Bewoners van Lombardijen waren hierover wel wat positiever dan mensen in de andere buurten. Zorgen over verloedering van de openbare ruimte beperkten zich daar veelal tot huisvuil. Veel mensen vonden dat de voorzieningen het volgens de regels aanbieden van huisvuil vrijwel onmogelijk maakten. Bewoners van Lombardijen, de best scorende wijk in de berekeningen van de veiligheidsmonitor, rapporteerden dus niet per se minder ergernis over vervuiling, maar waren *wel* geneigd daaraan een andere uitleg te geven. Een enkeling in Lombardijen verwees naar de gebouwde omgeving, niet naar de sociale sfeer in de buurt, om uit te leggen waarom er troep op straat lag, zoals Deborah. Bij galerijflats hield de verantwoordelijkheid van mensen haars inziens op bij de voordeur van het trappenhuis.

Je hebt hier geen eigen straatjes, op de galerij maken mensen wel hun eigen stoepjes schoon. Wij maken ook ons eigen trappenhuis

schoon, er hangt een schoonmaakrooster, en dan doen we dat ook voor anderen. Dat is geloof ik één keer in de acht weken. Maar niet hiervoor zal ik maar zeggen. Maar dat is ook, vind ik wel, een taak van de gemeente.

Waar mensen in Lombardijen op zwerfvuil wezen, deden ze dat verder altijd in de context van wat kinderen en jongeren deden en niet zouden moeten doen, soms verbonden met de gebrekkige sociale controle van 'asociale' ouders die niet op hun kinderen letten – en soms verbonden met 'etniciteit'. Ook in Pendrecht wezen mensen op het gebrek aan opvoeding van de kinderen in de buurt als verklaring voor het 'gooien en strooien'. Dat deden Hillesluisers ook, maar niet zo sterk over de hele linie: wat kenmerkend was voor de interviews in Hillesluis was bovenal de pluriformiteit aan beelden van de buurt.

Sharon⁷, zelf Antilliaanse, legde het probleem van zwerfvuil in Lombardijen uit als een probleem van Turkse en Marokkaanse mensen, die volgens haar zo op hun eigen kring gericht waren dat zij zich verre hielden van identificatie, en bemoeienis, met de openbare ruimte in Lombardijen.

Die (...) leven binnen, ze leven meestal opgesloten. Je ziet ze alleen maar komen en gaan. En de kinderen zijn ook heel lastig (...), ze eten wat en ze gooien het gewoon bij jou voor de deur. Of het een bananenschil is of een zakje chips, ze gooien het gewoon bij jou voor de deur.

Cheyenne, eveneens in gesprek over Lombardijen, zag eveneens verschil langs etnische lijnen.

... Wat me [...] opvalt is dat de wijken waar veel Nederlanders wonen altijd netjes zijn. Netjes en rustig. In de wijken waar buitenlanders wonen is het altijd troep. Ze geven buitenlanders schande, want ze zijn niet allemaal slordig. En degenen die het wel proberen, je krijgt de kans geeneens om het waar te maken. Doordat een andere buurt weer slordig is.

De relatie tussen allochtonen en vervuiling van de openbare ruimte kwamen we in Tussendijken en Hillesluis nauwelijks tegen (zoals we bij de bespreking van de signalen die de winkelstraten afgaven zullen zien, pakt het in die wijken op dat punt wel

anders uit). In Pendrecht en Lombardijen is de demografische verandering naar een groter aandeel van allochtonen van recenter datum, en gaat de verschuiving bovendien gepaard met een generatieel verschil waarop ook de professionals die we spraken wijzen (zie hoofdstuk 3): ouderen waren veelal autochtoon, allochtonen die in de buurt waren komen wonen zijn vaak wat jonger. Voor zover verschillende opvattingen over 'normaal' in de openbare ruimte dus langs etnische lijnen liepen, vielen die onderscheidingen met generatieverschillen samen. In Tussendijken en Hillesluis, waar meer oudere allochtonen wonen, waren zulke scheidslijnen veel minder helder. We hebben daar ook oudere autochtonen gesproken die zich negatief over allochtone bewoners uitlieten, maar minder sterk gerelateerd aan een achteruitgang van het fysiek aanzien van de buurt op zichzelf. Terwijl menigeen in Hillesluis enige verbetering zag sinds enkele jaren (maar niet bezien over een wat langere termijn), meende men vooral in Lombardijen en Pendrecht achteruitgang te zien, zoals Gerda over de singels van Pendrecht vertelde.

[De singel] was [...] hartstikke leuk. Er zaten eenden, er zaten zwanen, nou, je ziet geen zwaan meer. Echt niet. Winkelwagentjes liggen erin, ja. Oh, ik heb het niet meer nodig en hup, erin.

Dayita deelde de opvatting dat Pendrecht vroeger netter was.

Ja, zoals het vroeger was is het natuurlijk niet meer. Vroeger was deze wijk echt een hele mooie wijk. Nette mensen woonden er, geen rijke mensen, maar keurige mensen, die wisten van normen en waarden. Die hielden de wijk netjes schoon, en die hun huis schoonhielden, die de stoep schoonhielden. Het is nou echt een troep.

In Hillesluis en Tussendijken kwamen we een algemeen beeld tegen van gebrek aan zorg voor de openbare ruimte. In Hillesluis leek daarover nog het sterkste ongenoegen te bestaan, en kwamen we precies ook de verhalen tegen van mensen die anderen aanspraken op het vervuilen van de buitenruimte, zoals Suzanna dat deed.

[Als] het net geveegd [is] [...], dan komen de kinderen met een zak chips en [die] gooien ze gewoon over de stoep. Ze zitten ook voor

mijn deur. Ik word niet boos, maar ik zeg er wel wat van. Ze zeggen, ja mevrouw, we gaan opruimen en ik zeg, jazeke, daar staat de bezem, ga maar vegen.

Hierin zien we het belang van het interpretatieve karakter van signalen, en van de rol van actorschap (of *agency*). Waar anderen de vervuiling simpelweg zagen als signaal van het ontbreken van zorg voor elkaar, trad Suzanna buiten de normaliteit van de buurt die anderen feitelijk constateerden. Ze nam haar eigen normatieve normaliteit, in Misztal's termen, tot uitgangspunt. En met succes. De kinderen die zij aansprak voldeden immers aan haar verzoek hun rommel op te ruimen. Yaamina (p. 102) kon de vervuiling en de reactie van een jongen die ze aansprak slechts opvatten als een discrepantie tussen wat zij zelf normatief normaal vond en de situationele normaliteit van Hillesluis. De ervaring van Suzanna bood haar ruimte om die discrepantie te overbruggen – en daaraan vertrouwen te ontleen. Die van Yaamina deed dat niet.

Zulke verhalen troffen we in de andere drie wijken veel minder aan. Pendrecht was de enige buurt waar negatieve ervaringen met het aanspreken op vervuilen de boventoon leken te voeren. Theo, die reeds had benadrukt dat in Pendrecht heel normale mensen woonden en dat hij zich prima in de buurt op zijn gemak voelde, kreeg geen grote bek ('Dat valt wel mee') als hij anderen aansprak. Hij ging opmerkelijk gedistantieerd om met het gebrek aan respons op zijn aanmaningen.

Een paar weken geleden, komen we pakweg 1.00 uur thuis. Dus er staat een voor mij bekende groep van 12 jongeren, die gezichten ken je dus wel langzamerhand. Ik zie dat ze staan te drinken, dus ik vraag of ze d'r troep daar niet neer willen gooien en of ze in ieder geval niet in de hoek van het portiek willen gaan staan pissen, laat ze dan een boom pakken. Nu, dan sta je de volgende morgen op, alles helemaal onder, bierblikjes, papiertjes, nou ja goed, de urine loopt over de tegels heen. Dat is niet een keer gebeurd, maar meerdere malen.

Zowel in Tussendijken als in Hillesluis leek het in de alledaagse praktijk normaal geworden dat je je niet om de buitenruimte bekommerde, zij het dat dit beeld in Hillesluis kon worden bijgesteld door ervaringen als die van Suzanna. In Tussendijken, de

beter scorende van de twee op de veiligheidsmonitor, leek het idee dat de buurt schoner kon, en schoner moest, eigenlijk verlaten. Al vond men, zoals Maria, wel dat het elders mooier en schoner was en daarom misschien zelfs veiliger in de beleving, men lag er niet bepaald van wakker.

Alleen in Tussendijken kwamen we bovendien mensen tegen die deze normaliteit expliciet als een voordeel van de buurt noemden. Ze waren er om die reden vrijer en hadden het gevoel meer zichzelf te kunnen zijn, omdat mensen er niet zo 'zeikten'. Of ze wezen erop dat je niet veel anders kon verwachten. Zo stelde Jet vast dat het onderhoud van veel woningen te wensen overliet, maar vond het begrijpelijk dat huurders zich daar weinig om bekommerden.

De mensen die er wonen zijn toch starters (...) en zijn niet van plan hier lang te blijven wonen, dus die maken zich er waarschijnlijk ook niet zo druk om. Want ik bedoel, een verhuurder heeft zo z'n plichten en ik denk, als je daar goed tegenin gaat, dan moeten ze het toch desnoods hogerop zoeken. Maar ik zie niet bij de mensen dat ze dat doen.

Dragan⁸ voelde zich in een schone omgeving wel beter en veiliger, maar ergerde zich niet aan verloedering.

Ergeren is een groot woord, het is eerder jammer. Jammer dat mensen zonodig dingen kapot moeten maken.

Hier leken normatieve opvattingen van wat 'normaal' was in de manier waarop je je tot je buurt verhield dus meer in evenwicht met de situationele normaliteit dan in Hillesluis en Pendrecht. In Tussendijken dacht men er verder niet al te veel van. Soms was het relatief belang van de buurt in de rest van iemands leven gering, soms was men juist zo sterk ingebed in lokale netwerken van kennissen en vrienden dat de vervuiling van de buurt geen belang had in vergelijking met alles wat de buurt wel aan sociale setting bood. Dat zagen we bij Radin, die zichzelf 'hangoudere' noemde. Geïnterviewden die met plezier in hun buurt woonden, en zich aan weinig stoorden, waren ook de mensen bij wie het nauwelijks leek op te komen dat zij verantwoordelijkheid voor schoon op straat konden dragen. Als we daarnaar vroegen, kwa-

men we, specifiek in Tussendijken, twee verklaringen tegen: distantie en aanpassing.

Distantie

Bewoners voor wie de buurt vooral het als prettig ervaren, multiculturele en diverse stedelijke decor was waartegen de rest van hun levens zich afspeelde (vgl. May 1996) hadden best vertrouwen in anderen in de openbare ruimte. Vermoedelijk kwam dat meer doordat zij *zelf* beschikten over wat we nog als 'robuuste identiteiten' zullen bespreken, dan doordat zij concrete signalen in de openbare ruimte oppikten die hen zulk vertrouwen in hun buurt gaven. Of mensen neigen te vertrouwen hangt immers ook samen met 'subjectieve inschattingen van risico's, en met de persoonlijke geneigdheid om risico's te nemen of juist uit de weg te gaan' (Sztompka 1999: 35). Wie goed in het zadel zit in andere domeinen van zijn leven, kan meer 'hebben' aan onzekerheden in de woonomgeving. Zo iemand heeft algemeen meer distantie van de buurt, en is minder gericht op signalen in de woonomgeving voor vertrouwen of juist wantrouwen. Nanda⁹, bijvoorbeeld, kwamen we eerder tegen als een van de bewoners van Tussendijken die de buurt met distantie als 'net een dorp' omschreef, omdat er een 'gemeenschap' bestond die ze leuk vond, maar waarvan zij zichzelf niet als onderdeel zag (vergelijk ook Blokland 2005a, hoofdstuk 3, waar deze 'moderne stedelingen' worden besproken als mensen voor wie de symbolische waarde van waar ze wonen in hun eigen sociale kringen *buiten* de buurt van veel betekenis is, zonder dat zij in praktische zin erg op de buurt zijn gericht; zie ook Anderiesen en Reijndorp 1990). Nanda vond de buurt niet schoon, maar zat daar niet bijzonder mee. Ze voelde zich niet geroepen om vuil voor de eigen voordeur op te ruimen.

Nou nee, dat heb ik zelf eigenlijk niet nee. Ja, daar kun je ook eigenlijk niet aan beginnen. En ach [*haalt nonchalant schouders op*], het is niet belangrijk genoeg, en het heeft ook niet veel zin gewoon (...). Die ene vierkante meter voor mijn deur, haha.

Dat anderen vuil op straat neergooiden leidde soms tot frustratie: men probeerde zelf de straat netjes te houden, maar zag met lede ogen aan dat anderen er weinig aandacht voor hadden. Gebrek

aan actie bij kapotte portiekverlichting verklaarde Yildiz¹⁰ vanuit de opvatting dat het niemand wat interesseerde.

Als er iets kapot is, niemand belt. Heel bepaalde mensen, twee Nederlandse mensen beneden, mijn buurvrouw en ik, verder doet niemand iets of belt niemand. Of iedereen vernielt en maakt zelf vuil, weet je. Verder eh ... niemand doet wat. Het interesseert niemand verder (...). Iedereen voor zijn eigen deur, iedereen voor zichzelf.

Distantie zagen we voorts bij mensen die zich nergens meer mee bemoeiden: 'Ik houd mezelf aan de regels, maar ik ga niet voor anderen bepalen wat hun dan wel of niet moeten doen' (Irma). Veerle had geleidelijk de moed opgegeven. De distantie die uit dit interview spreekt is van een geheel andere orde dan bij Nanda. Het was hier juist het zeer ver uit elkaar liggen van normatieve normaliteit en situationele normaliteit die maakte dat Veerle zich meer en meer van 'haar' wijk verwijderd wist, en wantrouwen als gevolg van precies het ontbreken van morele of benevolente inschattingen van anderen overheerste.

Ze gooien hier gewoon het vuil op straat, het maakt hun allemaal niet uit. De mensen in de omgeving, die hier wonen (...) [De verloedering] doen de mensen zelf. Als ik hier naar de overkant kijk (...), het gezicht waar je naar zit te kijken en dat wordt wel steeds erger hier hoor. Ik denk nou, laat maar, dan doe ik [het rolgordijn] wel naar beneden en dan heb ik er geen last van (...) [na een korte inleiding over zwerfvuil en volle containers] En als ik mijn vuilniszak weg wil gooien, dan zit [de container] helemaal vol, met kartonnen en weet ik wat allemaal, en dan denk ik van ja, ik baal hier wel eens van hoor (...) [De gemeente] reageert ook niet hoor. En ik gaat ook niet meer bellen, daar heb ik geen zin in. Dan ga ik verder kijken waar een container leeg is. Ik bedoel, ik haal wat dozen eruit en ik gooi mijn eigen vuilniszak erin.

Uit dit citaat blijkt de subtiele overgang van sociale identificatie met de wijk naar sociale desidentificatie (vgl. Jenkins 1990; De Swaan 1996) en naar een ervaring van *uncommunity* (Williams 1989; zie ook Reijndorp 2004; WRR 2005: 182-185). Veerle bleef niet langer 'schoppen tegen het bestaande, omdat zij wat beters voor ogen [had] [...]' (WRR 2005: 203) en werd er een afzijdige

burger van. Daar kan men van alles van vinden – bijvoorbeeld dat zo iemand gereactiveerd moet worden, of juist niet –, maar hier gaat het om het vraagstuk van sociale controle en veiligheid. Doet de context die ontstaat door de veranderingen die mensen als Veerle doormaken ertoe voor sociale controle en veiligheid? De kunst van het thuis zijn op straat verloren, trok Veerle zich terug binnen de eigen woning. Veerle wantrouwde anderen – in de zin dat ze op morele noch benevolente inschattingen veel positieve verwachtingen had van ‘de mensen in de omgeving’. Dat betekende ook dat Veerle overging tot het doen van dingen – rotzooi van anderen uit de container halen om haar eigen afval kwijt te kunnen – waarvan ze *eigenlijk* vond dat dat niet kon. Het wantrouwen op zich is niet de kern. Wantrouwen is niet per definitie in strijd met je veilig voelen. Immers, ook anderen inschatten als niet te vertrouwen kan iemand toerusten om de straat te navigeren, zonder door de straatcodes geïntimideerd te raken (vgl. Anderson 1999). Wat er toe doet is het handelen van Veerle. Immers, door zelf geen acht meer te slaan op anderen in de buurt, oefende Veerle geleidelijk minder sociale controle uit (niet meer bellen). Zij versterkte bovendien de normaliteit van het *niet* op elkaar gericht zijn. Typerend voor zo’n sociaal klimaat is immers dat het niet tot stand komt als een collectief product dat mensen doelbewust gezamenlijk creëren, maar, zoals het klimaat zelf, als het onbedoelde gevolg van vele, onbedoelde of ondoordachte, kleine handelingen.

*‘Als iets kapot is denken anderen dat ze ook kapot kunnen maken’:
aanpassing*

Je aanpassen aan wat blijkbaar normaal was in de buurt zagen we op twee manieren in de interviews terug. Enerzijds wezen mensen erop dat anderen ertoe werden uitgedaagd zich weinig zorgen om de openbare ruimte te maken, anderzijds gaven mensen aan dat zij *zelf* het minder nauw namen met zorgen voor hun woon-omgeving dan ze eigenlijk vonden dat ze zouden moeten doen. Marinus, uit Tussendijken, illustreerde de eerste manier, en gaf tevens aan hoe de corporatie op dat punt nog wel wat kon leren.

Het is belangrijk dat je je veilig voelt en dat het nog heel is. Als iets kapot is, dan denken andere mensen dat ze ook weer alles kapot kunnen maken. Even een klein voorbeeld. Als je naar bui-

ten loopt hier, [de deur naar het trappenhuis] [...], op verschillende verdiepingen zijn de ruiten kapot. Daar hebben we contact met [de woningbouwcorporatie] over gehad en die zeggen, ja er zit wel een scheur in, maar die wordt pas vervangen als die eruit valt.

Jeanette^{II} illustreerde het tweede punt. Ze belde verscheidene keren met de gemeente en de Roteb over de te kleine vuilcontainers in haar Pendrechtse buurt.

Dan is-t-ie vol en dan leggen de zakken over de straat heen. Hebben we ook al een paar keer voor gebeld. Ik heb ook een keer een bekeuring gehad, omdat mijn zak ernaast stond. Het mag niet, maar dan heb ik zoiets van, die burens die daar wonen, de burens die daarachter wonen, die gooien hun zak d'r ook in. Dan heb ik zoiets van, ja, bekijk het maar. Wat jullie kennen ken ik ook. En ik word natuurlijk toevallig d'r uitgepikt, en ik krijg een prent natuurlijk. Maar ik heb 'm niet betaald hoor, ik ben in hoger beroep gegaan. Nou, ik heb d'r nog niks van gehoord (...) Ik zie het allemaal wel. En schoon, ja ja ...

Maria vergeleek Tussendijken opnieuw met Amsterdam, en was het meest direct over het effect dat de vervuilde Schiedamseweg op haar eigen handelen had.

Het is denk ik de aanblik (...), het daagt je uit (...) Ik heb hier als ik rondloop, ik gooi mijn peuk gewoon neer. Als ik naar Amsterdam ga en ik stap uit de tram, dan doe ik dat niet. Dat is het vreemde. Ik doe mee met de mensenmassa (...). Hier heb je zoiets, er ligt genoeg, iedereen doet het. Dom, maar je doet hetzelfde als de rest.

Elisabeth hield het erop dat er simpelweg te weinig werd gecontroleerd in Tussendijken, en dat er zo een context was ontstaan waarin alles kon.

Er wordt niet gecontroleerd. Alles mag, zeg, hier mag alles. Ja kijk, het zal officieel wel niet mogen, maar het gebeurt gewoon, alles, zonder dat er iets aan wordt gedaan (...). Ja, en dat is voor mijn gevoel, is dat soms ongelooflijk.

En voor Nanda sloot wat er situationeel normaal was in Tussendijken weliswaar niet aan bij wat zij zelf belangrijk vond, maar ze paste zich aan omdat ze niet anders durfde. Het ontbrak blijkbaar aan vertrouwen om anderen te durven aanspreken. We zien aldus hoe signalen van vervuiling kunnen samenhangen met sociale controle – of beter gezegd, met het niet uitoefenen daarvan.

Schoon vind ik het hier helemaal niet. Ik denk niet zozeer dat dat komt door die vuilnismannen enzo. Ik denk dat het door de mensen zelf komt dat het zo'n troep is, ik vind, die gooien veel te snel dingen op straat, dat vind ik echt asociaal. En als ik het zie, dan wil ik er eigenlijk wat van zeggen, maar dan durf ik weer niet (...), dan denk ik van 'het zal allemaal wel', weet je wel. Maar eigenlijk moet ik er ook wat van zeggen.

De redenering dat een collectieve manier van doen invloed heeft op het gedrag van anderen in negatieve zin, keerden sommige respondenten om, zoals Pieter.

Hoe schoner het is, misschien gaan mensen het nog wel zien, van het is toch wel schoon, misschien, laat ik dat papiertje toch maar in m'n zak steken. Het is misschien langetermijnplanning, maar ik denk wel dat het zal helpen.

Vuil op straat was, kortom, een belangrijk signaal voor het sociale klimaat van de buurten rond de winkelstraten. Voor zover mensen vuil op straat als een uitdrukking zagen van het verschil met anderen, kunnen we dit met sociale controle en het inschatten van anderen in de openbare ruimte verbinden. Daar waar familiariteit met anderen in de openbare ruimte ontbrak, pikten mensen deze signalen gauw op als indicaties dat anderen zich niet identificeerden met de openbare ruimte, en derhalve ook niet met de *mensen* in die openbare ruimte. Het was ieder voor zich. Dat tast vertrouwen aan. Het vertrouwen van anderen op basis van morele of benevolente verwachtingen is al lastig in een context van relatieve anonimiteit. Maar zulk vertrouwen wordt extra bemoeilijkt wanneer de signalen van anderen waarover men, bij gebrek aan meer kennis, wél beschikt, overkomen als onverschilligheid ('dat gooit en strooit maar'). De signalen van de fysieke ruimte lezen we als signalen van een sociale ruimte waarin je niet op anderen kunt rekenen. Dat leidt tot reacties van distantie en aanpassing aan een

situationele normaliteit die men eigenlijk afkeurt, en daarmee tot een verdere neergang van potentieel vertrouwen door anderen. En als je over niets meer dan zulke beperkte signalen beschikt, ligt dat misschien wel voor de hand.

4.4 Vuil als signaal dat buitenstaanders niets om deze buurt geven

Ook waren er mensen die hun eigen buurt met andere buurten vergeleken, en dan vooral meenden te signaleren dat de zorg voor schoon, heel en veilig in de eigen buurt niet de prioriteit kreeg van de (deel)gemeente die men elders in de stad meende te zien. Suzanna merkte op dat de ondergrondse containers volstrekt ontoereikend waren, en dat wisten 'ze' ongetwijfeld, maar er werd niks aan gedaan.

Kijk eens hoeveel mensen hier wonen. Als iedereen elke dag een zak in de container gooit, dan is die binnen de kortste tijd vol. Dan zetten de mensen 'm ernaast. Dan komen ze weleens langs, en dan krijg je een boete (...), maar de gemeente moet ervoor zorgen dat er meer containers komen. Het is nu onmogelijk. Het is nu niet zo erg, maar straks in de zomer gaat het zo stinken. Dan komen er allemaal vogels op af, dat is geen prettig gezicht.

Heel veel geïnterviewden beklagden zich over de vuilcontainers, of over andere, soms specifieke regels over het aanbieden van huisvuil, zoals die voor bewoners van de Schiedamseweg, zoals Patrick.

Wij als bewoners van de Schiedamseweg, wat dus een winkelgebied is, moeten ons vuil twee keer per week langs de kant van de weg zetten, en expliciet niet op de dagen dat de winkels hun vuil op straat zetten, want dan zijn we in overtreding. Dan kunnen we een boete krijgen. En we mogen ook geen gebruikmaken van de containers hierachter, want die zijn dan weer voor de mensen in de zijstraten (...), dus dat is eigenlijk heel vaag, want ze willen wel schoon, maar als je je vuil netjes bij ander vuil zet, dan is het niet goed.

Terwijl menig bewoner van Lombardijen best tevreden was over hoe schoon de buurt was, dacht Henk dat de gemeente met opzet de boel niet schoonhield: door een straat niet te onderhouden zagen automobilisten de gele verbodsstrepen op het wegdek niet, en 'dat scheelt natuurlijk bekeuringen'. Ook vond Henk dat de vuilcontainers te klein waren. Hij voelde zich behoorlijk machteloos en onbegrepen om daar wat aan te doen.

Er staan hier op de hoek vuilcontainers waar drie flats gebruik van moeten maken. Nou, ik kan je vertellen, het zit binnen twee dagen weer vol. Wat gebeurt er? De mensen moeten hun vuil kwijt, ze gaan het ernaast zetten en krijgen 59 euro bekeuring. Wat gebeurt er dan? Mensen gooien het in hun auto, rijden even en dumpen het [achter de winkelstraat]. Wat niet mag. Ik had toen een bekeuring [die ik wilde aanvechten, maar] als ik het door de Hoge Raad wou laten uitzoeken, moest ik 86 euro griffiekosten betalen. Dan heb je toch geen poot om op te staan. Toen dacht ik, laat maar zitten, ik betaal het gewoon. Dat vind ik heel erg. Dat vind ik eigenlijk het ergste van hier wonen. Dit is een heel groot punt, en je blijft schrijven [aan de Roteb], maar ze doen er niks aan (...). Belachelijk gewoon.

Terwijl Henk de vervuiling op straat wel zag als een signaal dat de gemeente en andere partijen (die veel respondenten gemakkelijk met de gemeente als één partij opvatten) te weinig zorg hadden voor de schoonheid van de buurt, legde hij geen verband met veiligheid.

Ik begrijp wel [dat mensen zich niet veilig voelen waar er rommel is], maar ik voel me niet onveilig hoewel het een pokkenzooi is. Het is niet netjes, het is gewoon armoedig.

Klachten over gebrek aan aandacht voor de kwaliteit van de openbare ruimte betroffen in Lombardijen ook het Spinozapark en het onderhoud van de straten, zoals bij Sjaan¹².

... Gewoon hele diepe gaten. Elke keer maken ze het weer na een tijd (...), de straten zijn gewoon heel slecht en de hobbels zijn niet volgens de normen. Over de meeste moet je zo zachtjes gaan dat je met 20 kilometer nog omhoog gaat. Je moet er toch met 30 vrij normaal overheen kunnen rijden. Daar waren ze toch voor?

Ook Lennart vergeleek het onderhoud en het schoonhouden van de buitenruimte van Pendrecht met plekken elders in de stad, om te constateren dat 'ze' weinig om Pendrecht gaven.

Als ik (...) het verschil zie met zoals het in het centrum gaat, dat ze haast achter je lopen met een knijpertje om vuil op te rapen. Dat heeft u misschien zelf ook geconstateerd: waar zijn ze hier mee bezig? Betalen we daar onze reinigingsrechten voor? Er wordt te weinig aandacht aan besteed. Want we hebben die verslaafden wel (...), maar ja, die geloven het wel. Ze krijgen hun geld en ze kunnen weer wat drugs kopen.¹³

Het idee dat sommige inspanningen en acties weliswaar plaatsvonden, maar eigenlijk niet vanuit een betrokkenheid bij of zorg voor de buurt, vonden we overigens ook terug bij winkeliers. Een winkelier in Pendrecht illustreerde dit toen zij sprak over het preventief fouilleren.

De laatste fouilleeractie is geweest, toen kwam er een aantal politieagenten het plein op met goud op de pet (...). Toen was er een delegatie van buiten het plein. Misschien van een andere stad. Toen moesten ze zo nodig laten zien hoe je nou eigenlijk gefouilleerd werd. Toen werd daar een Antilliaanse dame aangehouden, met haar dochter, die gingen naar de Edah om boodschappen te doen en dat vond ik een beetje zielig. Waarom doen ze dat niet op Zuidplein of op de Lijnbaan of op de Coolsingel, nee, hier moesten ze dat even laten zien hoe hier een fouilleeractie gaat. Voor een delegatie.

Yildiz zag in de wijzen waarop 'ze' naar haar idee in Pendrecht met kinderen omgingen een signaal dat de buurt er eigenlijk niet echt toe deed, in vergelijking met andere buurten in Rotterdam. Het ontbrak er aan goede speelplekken voor de jeugd.

Ze doen nergens iets voor de kinderen en dat (...) is niet leuk. Voor mij wonen klaar. Dat is het (...). En in andere wijken zie je dat wel, kleine wijkjes hebben dan al speeltuinen, zeg ik dan. En waarom dan niet in zulke wijken?

Yildiz behoorde met enkele anderen in haar flat tot een groep actieve bewoners die hun problemen direct aanhangig maakten en

ook onderling kleine reparaties voor elkaar deden – een buurman repareerde de lichten in de kelder die altijd maar weer kapot gingen. Want als je op de woningbouwcorporatie moest wachten, zat je nog in het donker. We interviewden Yildiz eind januari.

Al die glas is kapot van de ingangdeuren, die was [met Oud en Nieuw] al kapot gegaan. Heb ik gebeld, bellen we al vanaf toen en niemand maakt dat en dat vind ik hartstikke gevaarlijk voor die kinderen. En ik heb gezegd van eh ... ja mevrouw, maak het alstublieft snel, want er zitten kinderen in. Want mijn kinderen durf ik ook niet zo gauw meer [langs die deur te laten gaan]. Maar ze zegt, ja, u zult moeten wachten, geduld, want er zijn in heel veel flats ramen kapot en die mannen hebben ook maar twee handen en dan moet je toch [wachten]. En dan denk ik toch, waarom doen ze er niet toch gauw wat aan wat gevaarlijk is.

Ook Theo vond de huisbaas onverschillig over onderhoud, en dat gebrek aan onderhoud in combinatie met het gedrag van bewoners – bewoners die, zoals Theo eerder in het interview benadrukte, heel normaal waren en zich normaal gedroegen – leidde tot verloedering. Gebrek aan aandacht van de corporatie voor intensief beheer van de openbare ruimtes leidde er volgens mensen als Theo toe dat sinds de renovatie de achteruitgang alweer had ingezet. En het leek maar weinig mensen iets te kunnen schelen – ook de corporatie en de verenigingen van eigenaren (VVE) niet. In de beleving van Theo zien we bovendien een directe relatie tussen het interpreteren van vervuiling en de opvatting dat ‘de buurt achteruitgaat’ als algemeen kader, waarbinnen veiligheid of het ontbreken daarvan wordt begrepen.

De verlichting van het portiek is gedeeltelijk defect. Met name de donkere hoekjes hebben geen licht en dat is al meer dan een jaar zo. Een deel van de woningen is van de Nieuwe Unie en een ander deel is VVE. En ook de vereniging van eigenaren krijgt het blijkbaar niet voor elkaar om het gerepareerd te krijgen. Het is al een jaar defect en dat helpt de veiligheid ook niet echt. Het probleem is gewoon van een redelijk nette gerenoveerde buurt, [die] naar mijn smaak ontzettend snel terugvalt. En ja, de vervuiling met name, je kijkt naar zwerfvuil, blikjes, die troep, hasjzakjes onder andere. Als ze het schoonmaken, dinsdag maken ze het

schoon, nou, donderdag, vrijdag is het hier een gigantische ben-
de. Het gaat heel snel achteruit.

Theo was wel positief over de snelheid waarmee de Roteb reageerde op klachten over misplaatst grof vuil. Soms meende men juist dat de responsiviteit van betrokken instanties te wensen overliet, zoals Cynthia, die verbetering zag in Hillesluis sinds de camera's waren opgehangen qua veiligheid, maar vond dat er van 'schoon' nog maar weinig terecht kwam (al meenden anderen dat zelfs de camera's daartegen wel hielpen, want vroeger 'leek het hier op een vuilstortplaats'). Als dinsdag het vuil werd opgehaald stonden zondags de zakken alweer buiten, maar:

Dan bel je de reinigingspolitie, die komen dan maandags als ze ooit een keer komen. Als er gewoon consequent op ingegaan wordt, dan is het gewoon weg.

De klacht dat de overheid verwachtte dat mensen hun buurt schoon hielden en zich aan regels over vuilophaal hielden terwijl de voorzieningen om vuil behoorlijk kwijt te kunnen beneden de maat waren, kwamen we in elk van de vier buurten tegen. Mensen verbonden een fijne buurt sterk met een schone buurt, en wilden ook graag hun medebewoners en voorbijgangers verantwoordelijk houden voor de openbare ruimte. Maar ze constateerden te kleine vuilcontainers, gebrek aan vuilnisbakken, te veel onterechte bekeuringen op de verkeerde plekken (niet bij vuil dat zomaar gedumpt werd ergens in de buurt, wel voor een keurig naast een volle container geplaatste vuilniszak) en weinig reactie op klachten daarover: 'Je blijft maar schrijven, maar ze doen er niets aan.' Therese¹⁴ vond ook dat klagers te weinig serieus genomen werden. Zij stelde, net als enkele bewoners van Pendrecht overigens, dat mensen uit de buurgemeente Barendrecht vuilnis in de containers kwamen dumpen, 'Want zij moeten daar betalen voor hun vuilniszakken'.

Als ik dan met mijn vuilnis kom, dan zit [de container] weleens vol. Tja, dan kan ik de politie bellen, dan noteren ze het, maar dat gaat de prullenmand weer in.

Onvoldoende inspanning om de Schiedamseweg schoon te houden verstond Elisabeth wat algemener als een signaal dat de buurt er relatief gezien niet zo toe deed voor Rotterdam.

Ik heb soms wel eens het idee van het is een beetje ondergeschoven. Die straat wordt niet optimaal bijgehouden.

We hebben eerder geconstateerd dat sociale controle niet om grootse ingrepen in extreme situaties gaat, maar juist om het elkaar kunnen aanspreken op kleine dingen. In elk van de wijken zagen we echter dat bewoners die best bereid zeiden te zijn anderen aan te spreken op het vervuilen van de openbare ruimte, daarvan afzagen, omdat ze vonden dat de alternatieven om de buurt wel netjes te houden simpelweg te mager waren.

Bij autochtonen die waren gebleven in wijken waar allochtonen nu de numerieke meerderheid uitmaken, zoals Hillesluis, Tussendijken en in toenemende mate Pendrecht, kwamen we het idee dat de wijk was afgeschreven net zo goed tegen als onder allochtonen geïnterviewden. De laatsten betrokken soms wel het politieke klimaat van de afgelopen jaren expliciet in hun interpretaties. Zoals Mehmet¹⁵, wiens schoonvader door autochtone jongeren in elkaar was geslagen, nadat ze hem eerst hadden gevraagd of hij een uitkering had, en die om die reden Rotterdam en hun buurt Hillesluis volstrekt niet veilig vond, het formuleerde in een gesprek waaraan hij samen met zijn vrouw, diens zus en echtgenoot, en schoonvader deelnam.

Ze hebben het altijd maar over veiligheid, veiligheid, maar wij zitten alsmáar in de troep. Dat maakt ze niet uit, want wij tellen niet mee. Eerst hebben ze alle buitenlanders bij mekaar gedouwd. Nou laten ze 't versloffen. Ze hebben d'r een ghetto van gemaakt, zo kunnen ze ons allemaal onder de duim houden en ons honderd keer om identificatie vragen, maar de straten die hoeven ze niet schoon te houden, want wij tellen toch niet mee, weet je, ze willen van ons af. Ze stoppen ons allemaal bij mekaar, ze stoppen d'r hier alleen maar buitenlanders in, da's beleid, ik zweer 't je.

4.5 Conclusie: schoon, heel en sociale controle

Hoe belangrijk interpretaties als die van Mehmet ook zijn, voor ons doel is vooral de vraag van belang wat het idee dat derde partijen niets om de buurt gaven betekent voor sociale controle. In de eerste plaats bevestigt dit de these van de WRR dat ‘sociale herovering’ ertoe doet, maar dan wel precies verstaan als het *heroveren van de leefbaarheid* (WRR 2005: 198), niet zozeer als handhaving van strakke regels. Schoon heeft prioriteit vóór veiligheidsbeleid in de zin van ‘zero tolerance’. Terwijl ook retorisch de sociale hervorming in Rotterdam vooral in termen van handhaving van regels is uitgelegd, is de stad er nog niet in geslaagd prachtige wijken te maken die perfect schoon en heel zijn en niet alleen maar af en toe ‘met de Franse slag door een paar junks worden aangeveegd’. Een overheid (en corporatie) die ‘schoon en heel’ responsief, intensief en vooral heel snel op orde heeft is er een die uitstraalt naar mensen dat hun buurt, en zichzelf, ertoe doen. Dat kost geld, maar is voor het overige niet buitengewoon ingewikkeld, en zeker minder ingewikkeld dan bijvoorbeeld investeren in ‘de sociale cohesie’.

Als de signalen die vuil afgeven inderdaad zo belangrijk zijn als onze geïnterviewden presenteren, dan hebben we immers buitengewoon veel belang bij schone wijken. Bij gebrek aan bekendheid met elkaar ziet niemand meer of er vuil op straat gegooid wordt, omdat het steeds maar weer wordt opgeruimd – vergelijk de opmerkingen van Maria over de Amsterdamse Arena. Het beperkte signaal dat ervan uitgaat is er niet langer een van ‘hier is het ieder voor zich.’ Het is er een van ‘het is hier schoon, het is hier dus misschien ook wel veilig, en klaarblijkelijk is er *iemand* die erom geeft wat er hier op straat gebeurt’. Dat maakt het mogelijk verwachtingen te scheppen van anderen op morele of benevolente gronden, ook al geeft de feitelijke normaliteit daartoe aanvankelijk nog geen aanleiding. Die normaliteit, echter, is typisch het onvoorziene gevolg van een eindeloze reeks van handelingen die verder vrijwel onafhankelijk van elkaar zijn. Lukt het nu om, door intensief voor schone winkelstraten en buurten zorg te dragen, althans de *indruk* van een andere normaliteit te wekken – en een die zeer dicht ligt bij wat de meeste bewoners normatief gezien voor normaal houden –, dan kan men ook *die* normaliteit dat het ‘niemand’ iets kan schelen doorbreken.

Het is rationeel noch reëel om dat van bewoners te verwachten. De strategie voor het bevorderen van schonere *bewoners* zou immers al snel bestaan uit bewustwordingscampagnes. Maar we hebben in dit hoofdstuk geconstateerd dat het probleem van vuil op straat niet het gevolg is van afwijkende normen.

Een tweede strategie, die van het creëren van meer vermogen om gezamenlijke effectieve sociale controle uit te oefenen (*collectieve efficacy*, ook vaak als sociale cohesie benoemd) veronderstelt dat door het stimuleren van vertrouwen schoon en heel tot stand komt. Maar onze analyse suggereert dat het minstens zo effectief kan zijn om eerst 'schoon' voor elkaar te hebben en de verantwoordelijkheid daarvoor *niet* bij bewoners te leggen, en pas dan te streven naar sociale controle.

In hoofdstuk 1 stelden we in navolging van Oscar Newman (1974: 9 en 79) dat de mate waarin bewoners het gevoel hebben *effectief* in staat te zijn datgene wat naar hun inzicht gecorrigeerd zou moeten worden ook aan te pakken van belang is voor hun eigen sociale controle en hun verwachtingen van anderen. Het gevoel van effectiviteit hangt af van de steun die mensen ervaren van de instituties waarop zij een beroep doen. De ervaren effectiviteit blijft beperkt zolang men denkt dat het 'ze' niet kan schelen hoe het er in de buurt voorstaat, omdat corporaties en gemeentelijke diensten bellers vaak te lang in de wacht zetten, of de reacties op klachten en inspanningen van bewoners om sociale controle uit te oefenen uitblijven of halfslachtig zijn. Zo wordt de potentie voor sociale controle onnodig beknot ten koste van de beleefde veiligheid. De interpretatie van vuil op straat als signaal dat anderen zich niet met de buurt identificeren en dat men daarom geen moreel vertrouwen in hen kan hebben, kan vervolgens nog twee kanten op. We zagen in dit hoofdstuk voorbeelden van mensen die benoemden dat dat niks van elkaar aantrekken 'blijkbaar' normaal was geworden in hun buurt. Zulke vermeende onverschilligheid van anderen kan reden zijn tot wantrouwen, ofwel tot ervan uitgaan dat anderen niet voor je op zullen komen. De discrepantie tussen de eigen normatieve normaliteit en de situationele normaliteit geeft in ieder geval geen vertrouwen. De combinatie van beperkte signalen en gebrek aan publieke familiariteit zorgt ervoor dat mensen simpelweg niet *weten* wat ze van anderen kunnen verwachten. Deze onzekerheid van 'mistrust' maakt het sociaal weefsel van de stad extra kwetsbaar. Afhankelijk van alledaagse ervarin-

gen kan zij gemakkelijk in wantrouwen omslaan. Het opbouwen van onderling vertrouwen tussen mensen die elkaar niet kennen is veel moeilijker. In hoofdstuk 5 laten we zien dat het gebruiken van signalen niet tot de fysieke verloedering of vervuiling van een buurt beperkt blijft. Bij gebrek aan betere informatie halen mensen ook uit de sociale omgeving signalen om hun plaats ten opzichte van anderen te bepalen. Vervolgens zullen we laten zien hoe het inschatten van anderen en onzekerheid over anderen samenhangt met de perceptie van de veiligheid in de buurt – in de enquête, maar vooral ook in de verhalen. In hoofdstuk 6 gaan we dieper in op deze vormen van vertrouwen: hebben bewoners vertrouwen in elkaar?

5 Sociale signalen: thuis in de buurt

5.1 Inleiding

Wie in zijn buurt de kunst van het thuis zijn kan uitoefenen woont niet per se in een objectief veilige buurt, maar slaagt er in ieder geval in het sociale om hem of haar heen voor zichzelf te plaatsen. Dat doen we door het maken van sociale onderscheidingen en stereotype categorisering, manieren voor het definiëren van een ‘wij’ en een ‘zij’. Direct contact tussen mensen is geen enkele garantie voor ‘goed’ contact of zelfs ‘begrip’ (vgl. RMO 2005), maar biedt wel voldoende informatie om sociale onderscheidingen te maken. Zonder interacties met anderen en zonder dezelfde anderen geregeld tegen het lijf te lopen hebben we niet veel meer dan uiterlijkheden, incidentele gebeurtenissen en uit de media opgepikte algemeenheden om onze eigen positie in het sociale om ons heen te bepalen (vgl. Coyle 1930: 16-18). Mensen vormen zich beelden over de veiligheid van hun buurt op basis van eigen ervaringen, verhalen die ze van anderen horen en informatie die hen via de media bereikt. De openbare ruimte is *meer* dan alleen decor, maar wordt actief sociaal geconstrueerd (vgl. Reinders 2006). Onze levens spelen zich niet af tegen een vaste achtergrond. Door ons gebruik van de ruimte geven we betekenis. En we ontleen betekenissen aan het gebruik dat anderen van die ruimte maken, en aan de berichten die ons, via verhalen van anderen en via de media, over sociale aspecten van de openbare ruimte bereiken.

Stereotype categorisering, waarbij op basis van oppervlakkige kennis kenmerken aan een categorie (een buurt, een etnische groep, een groep van een bepaalde leeftijd) worden toegeschreven, of waarin men op basis van beperkte informatie de buurt typeert, zijn interpretaties van het sociale van de omgeving. In dit hoofdstuk werken we zulke patronen van categorisering uit. Ten eerste gaan we in op de wijzen waarop mensen hun buurt typeren als

‘rustig’ of ‘druk’ en daaraan betekenissen van veiligheid ontleenden, en welke rol hun beleving van criminaliteit daarbij speelde. We gaan ten tweede in op signalen die etnische groepen (inclusief Hollanders) van elkaar oppakten en hoe etniciteit dus met veiligheid werd verbonden. Ten derde bespreken we opvattingen van mensen over ‘de macht’ op straat, en hoe zij tot die opvattingen kwamen.

5.2 Criminaliteit, rust, drukte en veiligheid in de buurt

De geïnterviewden in onze enquête rapporteerden niet veel ervaring met de vormen van criminaliteit waarnaar wij ze vroegen, zoals uit de statistieken in hoofdstuk 3 bleek. Vuil en verloedering gaven explicieter signalen af. Hoe kijken zij wel aan tegen veiligheid in hun buurt in relatie tot criminaliteit?

Door ervaring wijs geworden

We zien dat ervaring met criminaliteit het gevoel doet afnemen greep te hebben op de omgeving (Bellair 1997; Strogan 1999) en vinden dat terug in de verhalen van slachtoffers. Ervaringen met criminaliteit betroffen veelal inbraak in woningen of auto's, of diefstal van fietsen. In de verhalen van oudere bewoners, vooral in Pendrecht, bleek tasjesroof het belangrijkste (zoals dat wellicht voor ouderen in het algemeen geldt, zie Bruinsma & Bernasco 2004: 15-16). Dayita vertelde ons hierover.

[Ik ben wel voorzichtig], wel dat ik mijn tas onder mijn jas houd (...) en mijn portemonnee diep in mijn zak. En van vriendinnen hoor je het ook. Een vriendin van me ging naar haar flat met de fiets en onder de flat moest ze haar fiets, zo naar beneden wegzetten en toen was er een jongen die keurig de deur voor haar openhield, dat is toch aardig. Nou die zelfde jongen wilde haar beroven, zeg [*met een hoge stem, verontwaardigd*]. Ze wilde haar fiets wegzetten in van die boxen en nou, ze schrok zich wild en ze is gillend weggelopen. Oh oh, verschrikkelijk [*lachend*]. En een andere vriendin van me had een zware tas tussen d'r benen gezet en die tas werd weggetrokken en ook een andere waarvan ook d'r tas is weggerukt. Maar die hield d'r tas zo goed vast dat het heng-

sel van d'r tas weggetrokken werd. Het hengel had ze zo in d'r hand. Je hoort allemaal van dat soort dingen. Ook oudere dames met die rollators, die hebben dan hun tasje zo in die rollator, 'Ja dat moet je eigenlijk niet doen', maar dan wordt het tasje weggepikt. Ja, het is echt verschrikkelijk.

De angst om zelf slachtoffer te worden, maar ook de angst dat onze kinderen iets zal overkomen, beïnvloedt het beeld van veiligheid. In de enquête vonden we geen hoge percentages mensen die zich veel zorgen maakten over de veiligheid van hun partner of kinderen. In de verhalen over veiligheid zagen we wel, dat geïnterviewden slachtofferschap van mensen in de directe omgeving onmiddellijk in verband brachten met ervaringen van hun kinderen of partners. Soms vormden verhalen over de buurt aanleiding zich zorgen te maken om de eigen kinderen, zoals bij Suzanna. Zorgen betreffen niet alleen de kans op slachtofferschap, maar ook de kans dat kinderen daders worden. Zij hoorde over Antilliaanse jongens die waren opgepakt voor drugsgebruik en seksueel misbruik.

Ik had [...] het niet zelf gezien, maar wel gehoord dat ze Antilliaanse jongens hadden opgepakt voor drugsgebruik, seksueel misbruik. Ik had op Tv Rijnmond gezien dat ze tegenover de bank een huis waren ingevallen, dat ze daar meisjes hadden misbruikt, drugs hadden, wapens hadden. Kijk, mijn oudste jongen is niet iemand die gevaar opzoekt. Maar de jongste is iemand die makkelijk meegaat. Zonder kwade bedoelingen gaat hij mee. Dan ben ik wel bang, je weet nooit wat er kan gebeuren, zeker als je in een groep zit. Je merkt dan toch de laatste tijd op de Beijerlandselaan dat je veel meer beveiligingsmensen ziet lopen en meer politieagenten. Ik zie ze heel veel. Zeker in het weekend, op vrijdagavond.

Jeannette maakte zich in het algemeen geen zorgen over haar veiligheid, maar had 'toch wel angstige momenten', vooral voor haar twee dochters die bij een supermarkt in Pendrecht werkten. Daar gebeurde geregeld iets. Dan had ze zelf wel een 'moment' dat ze dacht 'moet ik dadelijk die winkel in, zal er wat gebeuren als ik in die winkel ben', maar haar zorgen richtten zich vooral op haar dochters: 'En die moeten ook vaak 's avonds sluiten ..., maar dan heb ik wel zoiets van, oh ja ...' Haar dochters mochten 's avonds

niet over Plein 1953. Haar jongste dochter, van 14 jaar, kreeg ze de deur ook niet uit.

Die (...) wil absoluut niet. Als ik wat vergeten ben bij de drogist of zo, dan krijg ik ze daar niet meer naar toe. Gewoon van die hangjongeren. Misschien zullen die jongens ook helemaal niks in de zin hebben, maar het idee. Je hoort vaak van, ze steken je, de kogels vliegen hier rond, overvallen, de kelders worden constant leeggeplunderd.

Mensen die verhalen vertelden over onveilige situaties die anderen in hun buurt hadden meegemaakt trokken daaruit zelf lering.

En dan heb je nog de groep [jongeren], die daar zeer lawaaiig rondloopt, te sjouwen en te doen. Ik kom dan van m'n vriendin af en dan is het hartstikke donker en dan denk ik godver, daar staat weer zo'n stel. Niet dat ik er voor omloop, maar ik denk toch nou hé, dan pak ik maar mijn sleutelbos en dan pak ik zo'n sleutel vast. Je wapent je er al voor. Je voelt je dan niet veilig. (...) Want het is best wel stoer om iemand lastig te vallen. En dat gebeurt wel, dat hoor ik ook. Mensen die neergestoken worden. Je hoeft maar een keer neergestoken te worden en voor de rest voel je je niet veilig.

De wijsheid die mensen door hun eigen ervaringen en verhalen van anderen opdeden betrof bovenal het rekening houden met de mogelijkheid het slachtoffer van criminaliteit te worden, of het pogen anderen daarvoor te behoeden. Enerzijds maakte informatie bang: horen dat er ergens dingen voorvielen leidde tot angstgevoelens, zoals we bij Jeanette zagen. Anderzijds gaf informatie ook rust. Je weet dat je op je hoede moet zijn maar je hebt ook het idee dat je je daarop kunt voorbereiden. Je kunt bijvoorbeeld twee portefeuilles bij je dragen, je sleutel als steekwapen gebruiken, weinig contant geld op zak hebben, je kinderen niet toestaan 's avonds alleen naar buiten te gaan of bepaalde routes te mijden. Van zulke wijsheid kan men zich afvragen of het gaat om 'onveiligheid' die verminderd kan worden. Dat we sommige situaties onveilig vinden is onvermijdelijk in grootstedelijk leven. Steden zijn immers van oudsher de broeinesten van onveiligheid en criminaliteit, tenminste in de beleving van mensen (Body-Gendrot 2000). De vraag is niet hoe we onveiligheid uit de stad kunnen

wegnemen, maar veeleer hoe mensen adequaat in staat kunnen worden gesteld te kunnen vertrouwen *en* wantrouwen. Hoe beperkter de informatie over anderen, hoe meer we categoriseren op basis van gender, ras en etniciteit. Het ontbreken van publieke familiariteit werkt, met andere woorden, stereotyperingen in de hand.

Criminaliteit betreft een andere wereld in de buurt

Hoe sterk criminaliteit de beelden van veiligheid bepaalt varieert wellicht ook met hoe ver men ervan afstaat. Een deel van de criminaliteit geeft immers niet per se overlast. Is, met andere woorden, criminaliteit een factor die als het ware exogeen op 'de bewoners' doorwerkt, of is het onderscheid tussen 'bewoners' en 'criminelen' heel wat minder hard? Ook criminelen wonen immers ergens, hebben vrienden en familie.

Onze respondenten bleken niet bijzonder verbonden met een directe omgeving van bijvoorbeeld drugs. Was dat wel het geval, dan zouden zij als vanzelf dichter kunnen staan bij aan drugs gerelateerde criminaliteit (vgl. Anderson 1999). Slechts 12 respondenten (3%) had zelf direct te maken met iemand die harddrugs gebruikte; 32 mensen kenden iemand die was gearresteerd (van wie er 7 mensen met beide situaties te maken hadden). Ongetwijfeld geeft dit weer dat een steekproef ons brengt bij de meest 'gewone' mensen.

Klaarblijkelijk gaat de verwevenheid van drugshandel, geweldpleging en andere vormen van criminaliteit met het alledaags leven van 'gewone' mensen in probleemwijken niet heel ver.¹ Waar mensen wel over geweldpleging vertelden, ging dat met veel nuchterheid. Zo vertelde Louis over wat hij zoal hoorde in Lombardijen.

Nou, gewoon schietpartijtje (...), noem maar op. Maar niet zoals andere plaatsen hoor. Je hoort het een keertje, overal hebben ze dat. Er is geen enkele plaats in Nederland, die geen schietpartij heeft. Overal heb je dat. Maar dan toevallig hier in de buurt.

I: U heeft het niet zelf meegemaakt?

R: Nee. Maar ik ga niet eruit. Na het eten zit ik hier zo voor de tv. Of ik moet naar vergadering gaan van onze club, dan ga ik naar vergadering van onze club. Van daar kom ik terug naar huis.

De ‘andere’ wereld in de buurt, voor zover men daar weet van had – we zagen dit het meest duidelijk terug in Hillesluis – en alles wat daarbij hoort (zoals geweld en geluidsoverlast in de nachtelijke uren) gaf aan hoe belangrijk het onderscheid is tussen dag en nacht: ‘s nachts komen er mensen naar buiten die dingen doen die het daglicht niet kunnen verdragen, maar dan liggen ‘wij, gewone mensen’, op een oor, zoals Ruth².

[Ik voel me veilig maar] ‘s avonds niet zo. Volgens mij voelt niemand zich te laat nog veilig buiten. En wat heb je te laat nog te zoeken (...). Het is gewoon de nacht. Je dient gewoon binnen te zijn. Overdag heb ik geen last van [wat er zich ‘s nachts afspeelt].

Op vergelijkbare wijze vertelt Marga in Pendrecht.

Je hoort wel van dingen van mensen die ergens anders in de wijk wonen (...). En nou kom ik natuurlijk ‘s avonds, kom ik niet buiten. Ik zou niet weten wat ik buiten moet doen, ‘s avonds. Dus ik weet niet wat er ‘s avonds gebeurt, maar overdag heb ik nooit ergens last van.

De drukte was ‘op straat, niet in mijn huis’ en alleen als je de ramen in de zomer open houdt hoor je nog wel eens wat, meende Ruth. Vanuit haar woonkamer kon ze net de Beijerlandselaan opkijken, maar dan moest ze er echt voor gaan zitten: ‘Je ziet niks van wat er op straat gebeurt.’

Op de betekenis van media voor beeldvorming gaan we in dit boek niet in. Maar media doen er veel toe voor de beleving van veiligheid van de woonomgeving, vooral wanneer, zoals bij ons, de cijfers van criminaliteit en ander onheil voortkomen uit een wereld die – gelukkig – nogal ver af ligt van de meeste geïnterviewden. Hoewel in het denken over stedelijke vernieuwing wel eens de ‘interne’ reputatie tegenover de ‘externe’ reputatie wordt gezet, zijn beelden die buiten de buurt gecommuniceerd worden ook onderdeel van de beelden die de bewoners uitdrukken. Dit bleek bijvoorbeeld bij Nebahat.³ Zij was behoorlijk positief over veiligheid in Hillesluis, een wijk die vrijwel naast de Kuip ligt.

Het is alleen niet meer veilig als Feyenoord gaat voetballen. Een keer zijn hierachter de rellen geweest. (...). [Op de weg tussen het

spoor en de speeltuin] heeft het zich afgespeeld, ik heb het op televisie gezien.

Geïnterviewden verklaarden hun eigen ideeën over veiligheid direct vanuit de beelden die ze van de media over hun eigen buurt kregen aangereikt, zoals Lennart en zijn partner.⁴

R1: [Je onveilig voelen] komt natuurlijk ook door de media. Ik bedoel, als je de televisie aanzet, en je kijkt naar het nieuws, dan hoor je steeds: daar is dat (...) die heeft een mes getrokken. De media, die zitten overal bovenop. Da's op zich wel, aan de ene kant goed, maar je brengt toch een zekere angst bij de mensen over. Ik bedoel, nou zijn wij echt niet bang om op straat te gaan 's avonds laat, dat hebben we ook wel gedaan. Gingen we van het metrostation Slinge hierheen lopen, saampjes hè.

R2: Ja, en dan waren er ook, die zeiden van: doen jullie dat nog?!? Ik zeg: 'maar we zijn helemaal niemand tegengekomen!'

Vooraf in Pendrecht en Tussendijken relativeerden respondenten wat de media over hun buurt schreven: 'Maar Rotterdam is gewoon veilig.' (Lonny⁵) Bovendien vonden Pendrechtelingen dat de media de zaken opbliezen, maar dat ook de verhalen die de ronde deden werden overdreven.

Tuurlijk is er wat aan de hand (...). Ik heb ooit eens een verhaal gehoord dat wij zelf hebben meegemaakt. Een diefstal in onze kelder in [onze straat]. Dat kregen we dan na een aantal weken terug (...) dat ging dan rond, en dan heb je eigenlijk van 'mensen in [onze straat], daar is het erg, daar wordt aan de lopende band ingebroken'. Dat was één inbraak! Heel beklemmend als dat bij je gebeurt. Maar zo gaat dat dus. En ieder verhaal, ieder dingetje dat hier gebeurt, dat wordt zo opgeblazen, zo groot gemaakt, dat wordt aan iedereen doorverteld (...). De media hebben daar ook de hand in (...), ze leggen zich met z'n allen vast op slecht nieuws.

Veiligheid mag hoog op de publieke agenda staan, mensen die we interviewden hadden lang niet altijd het idee dat zij er zelf veel over konden vertellen. Dan stelden ze onveiligheid gelijk aan het voorkomen van criminaliteit, waarover ze vervolgens vooral via de media hoorden. In Lombardijen viel dit het meeste op. Geïnterviewden hadden weinig associaties met 'veiligheid' of 'onveilig-

heid' rond de winkelstraat. Ze kochten 'gewoon' hun krantje of gingen naar het postkantoor op de Spinozaweg. Ze zagen er 'nooit een hangjongere', maar hadden 'wel in de krant gelezen dat de winkeliers er veel last van hebben en dat ze er stelen', zo vertelde Cheyenne, of zoals Louis zei.

Ik kan niet veel zeggen over [veiligheid op de Spinozaweg], want dan ga ik het verzinnen (...). 's Avonds ben ik nooit daar in de buurt, met de veiligheid daar zo, dat weet ik echt niet. Als ik iets hoor morgen, over een vechtpartij daar zo, dan is het (...) op het nieuws bijvoorbeeld.

Daarmee zijn de problemen in elk van de buurten niet gerelativeerd. Echter, als een 'wereld van wat het daglicht niet kan verdragen' ver af staat van willekeurige bewoners zoals in onze studie, moeten negatieve beoordelingen van veiligheid en leefbaarheid van buurten op *alternatieve manieren* worden geïnterpreteerd. Zij gaan dan niet langer over cognitieve of affectieve angstgevoelens, maar zijn uitdrukkingen van ervaringen ergens 'thuis' te zijn of de stad juist – om maar eens met een oude term uit de jaren zestig te spreken – als 'onherbergzaam' te ervaren (Mitscherlich 1967: 9). Net zoals vuil op straat kunnen ervaringen met en berichten over criminaliteit signalen worden voor een algemeen idee dat het 'normale' in de buurt ver te zoeken is. Zonder bang te zijn om slachtoffer te worden kan men dan toch de buurt als onherbergzaam ervaren en niet weten wat men van anderen kan verwachten.

Met alle vooringenomenheid die de psycho-analyticus Mitscherlich verder had sloeg hij de spijker op de kop om 'thuis zijn' een kunst te noemen (idem: 10). De kunst om thuis te zijn is een persoonlijke verworvenheid, of zelfs vaardigheid. De wooncultuur bepaalt dit vermogen mede. Die wooncultuur is intrinsiek verbonden met de gebouwde omgeving. Zelfs al verstaat men de kunst van het thuis zijn, kan men haar dan in onze huidige stadswijken beoefenen? In het vervolg van dit hoofdstuk zullen we laten zien dat de condities daarvoor niet zonder meer voor iedereen optimaal zijn.

Hier is het rustig: te veel cohesie maakt onveilig

Deborah voelde zich, zoals velen, prettiger in een drukke omgeving. De these van Jane Jacobs ging bij uitstek uit van de kracht van sociaal verkeer op straat. Soms noemde men juist de *rust* en het ontbreken van sociaal verkeer als reden voor ervaren veiligheid. Zoals ook onderzoekers over Amerikaanse getto's wel hebben opgemerkt kan *te veel* sociaal verkeer waaraan men zich moeilijk kan onttrekken ook tot problemen leiden (zie bijvoorbeeld Anderson 1999; Patillo-McCoy 1998).

Zeren⁶ en Zardest, een jong Turks echtpaar in Lombardijen dat nu, met het eerste kind op komst, in een vierkamerwoning woonde met Zerens ouders verhuisde uit het vooroorlogse Oude Noorden, omdat het 'daar leuk maar hier rustig' was, en ze zich nooit onveilig voelden. Gaandeweg het interview legden ze echter ook uit dat er drugsgebruik plaatsvond in de bosschages naast hun portiekflat, en dat de vader van Zeren onder de indruk was geweest van een schietpartij die hij van nabij had meegemaakt, vrijwel om de hoek. Desalniettemin was Lombardijen 'rustig' en daarom veilig. Er waren wel incidenten, maar anders dan in de 'drukte' op straat in het Oude Noorden, kon je je er gemakkelijk aan onttrekken. Vooral Zardest, zelf 'snel boos', kwam in het Oude Noorden geregeld in de problemen. Het ontbrak, zo bleek uit de verhalen van dit echtpaar, in Lombardijen aan sociale cohesie, aan onderlinge betrokkenheid van bewoners op elkaar en de daarbij behorende bemoeizucht, onderscheidingsdrang en claims op de openbare ruimte.

Er dringt zich hier een vergelijking op met de voorstelling van een buurt als Hillesluis in de verhalen van oudere autochtone bewoners, over de eerste helft van de twintigste eeuw. Mensen in de buurt bleken inderdaad precies van elkaar te weten wie of wat ze waren. Maar die kennis over anderen gaf minstens zoveel aanleiding om zich van anderen te onderscheiden als om positieve sociale relaties met hen aan te gaan. Dicht op elkaar leven met leefstijlen waardoor men elkaar veelvuldig op dezelfde plekken trof bleek de sociale controle van het 'letten op elkaar' bijzonder groot te maken – maar dan ook in de zin van het elkaar be- en veroordelen op basis van geconstateerde verschillen, die in die jaren vaak samenvielen met religieuze scheidslijnen en scheidslijnen tussen sociale klassen (zie Blokland 2003).

De 'drukte' die Zardest omschreef is een variatie op hetzelfde thema: het sterk(ere) praktisch buurtgebruik van bewoners met weinig financieel, cultureel en sociaal kapitaal in buurten waar winkelstraten liggen die historisch functies voor flaneren hebben vervuld, hebben die rol voor delen van de huidige buurtbevolking wederom. Dat is leuk. Maar het balanceren tussen al de onderscheidingen die mensen maken in zo'n situatie waarin zij zeer familiair met elkaar zijn, is geen sinecure – en daarom niet altijd 'veilig'. Mannen met lage inkomens en geen werk voor wie geen enkele andere sociale context veel mogelijkheden biedt om uit te drukken wie zij als individu zijn (vgl. Gans 1962; Winlow 2001; Sennett 2006) zijn op straat het minst veilig. Zij zijn het meest op straat, hun status wordt er het meest gevormd en de straat is voor hen het belangrijkste toneel om hun persoonlijkheid uit te drukken in de eigen groep (Gans 1962; zie ook Anderson 1999). De 'territoriale belangen' en 'markeringen van identiteit' (*identity pegs*, zie Lyman & Scott 1967: 238, ook geciteerd in Lofland 1998: 69) in hun gebruik van de ruimte kunnen een sterk gevoel van thuis voorbrengen, maar ook conflicten opleveren.

Het ruim opgezette Lombardijen ontbeerde het type stedelijkheid en niveau van gebruiksintensiteit van het Oude Noorden, waardoor ontmoetingskansen sterk verminderden. Zo kan men ook de eigen manier van leven meer voor zichzelf houden en persoonlijke informatie selectiever met anderen delen. De alleenstaande Antilliaanse Markeesha⁷ was met haar twee jonge kinderen in Lombardijen komen wonen. In vergelijking met Rotterdam-Centrum gold deze buurt als 'rustig', omdat er in haar vorige buurt te veel geroddeld werd. 'Iedereen roddelt wel', maar het met meerdere monden spreken dat tot problemen leidde in haar vorige buurt deed zich in Lombardijen niet voor. Tegelijk ervoer zij Lombardijen als 'vrij afstandelijk'. De privacy van Lombardijen bracht zo rust. Publieke anonimiteit en het ontbreken van een levendig straatleven was in de ogen van Zeren en Zardest, met andere woorden, vanuit het perspectief van veiligheid juist te prefereren.

De rust of drukte is aantrekkelijk

Stond 'druk' echter niet voor te veel cohesie, dan kwam wonen in een buurt met enige 'drukte' vrijwel in alle diepte-interviews zoals we ook vaak verwachten van gedifferentieerde omgevingen, als

positief naar voren. Functiemenging alleen leek er minder toe te doen dan het alledaagse verkeer op straat: aan de kwaliteit en de intensiteit ervan ontleenden mensen signalen voor hun perceptie van veiligheid.

Vooraf in Lombardijen typeerden de mensen hun buurt als 'rustig'. De functiemenging deed er in het beeld van sommigen nauwelijks toe: 'Voor [mijn gevoel] is het nauwelijks een winkelstraat [...]', zo merkte Sharon, en 'Je gaat alleen voor wat je nodig hebt', volgens Anja. Aeron gaf aan hoe sterk 'rustig', hier vooral opgevat als 'Je hoort nooit wat', werd bepaald door een eigen referentiekader, waaruit de grootstedelijke gewenning bleek (mijn cursivering).

Dit is een rustige wijk. Natuurlijk heb ik weleens last gehad van burens, maar er is gelukkig nog nooit bij ons ingebroken. Een keertje een leeg kratje is weggepikt uit de tuin, maar nog nooit echt last gehad. *Dat was vast een junk of zo.*

In die rustige wijk zie je, volgens Aeron, echter ook de algemene maatschappelijke veranderingen die maken dat de openbare ruimte niet meer veilig is, veranderingen die simpelweg niet aan de eigen buurt voorbijgegaan waren. Volgens Aeron waren er bij gevolg steeds minder mensen op straat.

Er zijn minder mensen op straat (...) dan vroeger. Mijn vrouw gaat na 21.00 niet meer alleen op straat. Ik zelf in principe wel, maar ik heb ook een auto. Ik loop zelf amper door de buurt, maar ik zou er geen moeite mee hebben. Zo erg is het nou ook weer niet. Je wordt niet echt lastiggevalen. Je moet zorgen dat je er niet mee bemoeit.

In Hillesluis en Tussendijken zagen we juist dat mensen om reden van de vooroorlogse winkelstraten hun buurten als 'gezellig druk', 'altijd wat te zien', en 'je hoort hier zat' typeerden. Soms meende men dat het minder druk worden een reden was waarom het minder gezellig op straat was, zoals Ali⁸.

Vroeger was het wel iets gezelliger vind ik (...). Een jaar of tien geleden was het veel drukker op straat. (...) De straat is veranderd.' Interviewer: 'Wat is er dan veranderd?'

R2: Er is nu een Aldi.

‘Rustig’ kan dan ook gaan betekenen ‘vrij van criminaliteit’. Zo vertelde Suzanna over de Beijerlandse laan van zo’n 10 tot 15 jaar geleden.

Het was een rustige straat, een mooie straat. Het was druk, maar met leuke mensen, die kwamen om te kopen (...). De sfeer was heel relaxed (...). Maar op een gegeven moment zijn alle winkeliers weggegaan omdat ze werden overvallen. Er kwamen drugsgebruikers, alcoholgebruikers, ze werden constant lastiggevalen door de junkies.

Het associëren van ‘druk’ met allochtonen zien we terug in de woorden van Chiara⁹ uit Lombardijen, waar de instroom van migranten volgens sommigen de ‘rust’ verstoort.

(...) hier waren best alleen maar Nederlandse mensen, maar nu komen alleen maar allochtone mensen hier, weet je wel. Echt druk en ruzie in de straten, en zelfs de ouders hebben ruzie met de ouders.

In Pendrecht vertelde Cornelis over hoe sinds een jaar of 15 de buurt was veranderd en ‘drukker’ was geworden, met gevoel voor ironie.

(...) Een hele ander type mens. Vele luidruchtiger, midden in de nacht hoor je ze nog gillen en schreeuwen, dat was je niet gewend in dat keurige Pendrecht.

Voor Marga hoorde overlast bij de stad.

Je hoort allemaal weleens wat en ze zullen mij ook weleens [te pakken] hebben, maar ja, als je dat niet moet, moet je maar in een hutje op de hei gaan zitten.

In Pendrecht kwamen typering en als ‘druk’ of ‘rustig’ het minste voor, en dat is gezien de aard van de wijk ook niet verwonderlijk. Net als in Lombardijen bevreemde het mensen enigszins dat wij verwachten dat de winkels er in sociale zin toe deden in hun buurt, men ging er bij voorbeeld niet op in (‘Alles wat zich afspeelt speelt zich in de winkels binnen af’) of zag vooral parkeeroverlast.

Nachtelijk lawaai verstoorde de rust van menigeen in Pendrecht, en was de belangrijkste associatie met de typeringen 'rustig' of 'druk'. En precies in Pendrecht noemde Kees de 'multiculturele samenleving' als een verandering die het niet meer nodig maakt om de stad in te trekken om levendigheid op te snuiven, want de levendigheid is naar Pendrecht gekomen, vond Kees¹⁰.

I: En wat voor soort buurt is dit dan voor je idee?

R: Dit is een multiculturele samenleving. Nou ik vind het prachtig.

I: Dat is wel gezellig?

R: Ja ik vind het wel gezellig. Je hoort nog eens wat en eh ..., ik ging zomers altijd naar de Kruiskade toe en naar de Binnenweg, omdat de mensen daar op straat leven en dat vind ik echt prachtig. Maar dat hoeft nu niet meer, want er wordt hier nu op straat geleefd. Er zijn mensen die zetten 's zomers een compleet bankstel beneden op de stoep en die blijft daar dan een maand staan en die zitten dan lekker, nou dan zitten ze lekker de haren te doen, die is kapper, die is dat en die is dat. Nou, en dan zit ik hier lekker boven, dan zit ik hier lekker vanaf vier hoog alles te overzien. En ja, ik vind dat prachtig. Dus, en er wordt altijd gezwaaid naar mekaar en eh ... van die vingers opgestoken van 'Gaat het goed' en eh ... nou dat vind ik.

Mensen die in de 'drukke' buurten Hillesluis en Tussendijken woonden, benadrukten dat zij de drukte waardeerden in combinatie met het gemak van 'alles dichtbij'. Ze wezen ook op de keerzijde van 'het stadse' in vergelijking met 'de buitengebieden', maar – binnen de beperkingen op de woningmarkt – prefereerden de drukte. Ook mensen die iets te kiezen hadden, zoals de Surinaamse Ruth en haar partner uit Hillesluis, die op zoek waren naar een koopwoning, zagen weinig in een 'rustige' buurt.

I: Zijn er bepaalde buurten in Rotterdam waar u liever zou willen wonen?

R2: Nee hoor.

R1: Nou, we willen een huis kopen in Capelle, maar het is daar toch wel erg rustig. In tien minuten zie je nog geen fiets voorbijkomen. Ik wil liever naar een drukke buurt.

R2: Misschien als we ouder worden.

We zullen straks zien dat het algemene beeld over korte contacten en wat van anderen te verwachten op straat varieerde. Voor zover men op de woningmarkt iets te kiezen had was de keuze voor een drukke buurt, en dus voor een deel van de overlast die met die vorm van stedelijkheid gepaard ging, van invloed op dit beeld. Men heeft er misschien 'objectief' gezien niet meer of minder last van zaken die het leven onveilig kunnen maken. Maar bewoners van 'drukke buurten' zijn meer gewend aan en meer voorbereid op afwijkingen van hun eigen normatieve normaliteit. Zij moeten immers accepteren dat het leven in een drukke, diverse stedelijke omgeving ook betekent dat de 'andere' kant van die diversiteit, de rafelrand van de stedelijke samenleving, onderdeel is van hun alledaagse leefwereld. Bewoners van Tussendijken of Hillesluis waren niet milder dan anderen in oordelen over verschillen in leefstijlen. Wel zagen zij meer dan de anderen hun buurt als een omgeving waarbij *hoort* dat leefstijlen zeer uiteenlopen.

Bewoners in Tussendijken noemden ook 'allochtonen' als onderdeel van de drukte. In andere buurten is het 'echt rustig. Echt Nederlandse cultuur'. Daar verdwijnt iedereen om 19.00 achter de voordeur, maar in Tussendijken is er 'altijd drukte', zo legde Anissa¹¹ uit. 'Als er iets gebeurt, iedereen heeft gezien, laten we zo zeggen. Ja, er is altijd mensen hier op straat, altijd mensen buiten praten, altijd mensen.'

Qua stedenbouwkundige structuur waren Pendrecht en Lombardijen uiteraard andere buurten. In Lombardijen en Pendrecht hielden bewoners ook vast aan die originele conceptie van de wijk. Daarin paste geen drukte, en paste volgens een deel van de bewoners ook de overlast niet die men in andere delen van de stad wel kon dragen. Zo beklagden bewoners in Pendrecht zich erover dat 'de stad' naar de buurt was gekomen, en merkte men in Lombardijen op dat de buurt steeds meer 'op de rest van Rotterdam' ging lijken. Anissa wilde om die reden niet 'echt in een stille buurt' wonen: Anissa luisterde graag naar muziek, maar kreeg daar in Tussendijken nooit klachten over: '(...) Als je in een wat drukker buurt woont, dan gaan ze niet echt zeuren.'

In zo'n 'drukke' buurt geven de manieren waarop mensen de ruimte gebruiken en met hoeveel mensen ze dat doen belangrijke signalen af. Drie aangeschoten jongens op een leeg plein hebben een andere betekenis voor een voorbijganger dan drie aangeschoten jongens op een plein waar daarnaast nog allerlei andere men-

sen zijn die er van alles doen. Whyte toonde zich in zijn studie van piazza's in New York een groot voorstander van het bevolken, niet het ontvolken van openbare ruimtes.

The best way to handle the problem of undesirables is to make a place attractive to everybody else. The record is overwhelmingly positive on that score (...). The way people use a place mirrors expectations. (Whyte 1980: 63)

Kortom, 'massa' maakt 'self-policing' mogelijk. Mits, en op deze voorwaarde zullen we nog uitvoeriger terugkomen, zo'n massa bestaat uit een diversiteit aan mensen die er allemaal de kunst van het thuis zijn kunnen uitoefenen. Bovendien moet de discrepantie tussen hun eigen normatieve normaliteit (wat vindt men persoonlijk 'de norm?') en de situationele normaliteit (de codes van wat normaal is in de straten) niet zo groot zijn dat mensen zich überhaupt geremd voelen om door het gebruik van de buitenruimte 'thuis' uit te drukken. Uit wantrouwen of omdat men op het sociale geen greep heeft verwacht men dan van sociale controle niets meer, en oefent men zelf ook geen sociale controle meer uit. Het mengen van functies om ogen op de straat te krijgen en zo sociale controle te bevorderen kent namelijk ook een inherente spanning. Het uitoefenen van sociale controle is immers, zo stelde Newman (1973: 73), eenvoudiger wanneer we anderen kunnen herkennen. De kans daarop is precies groter als het om minder mensen gaat, en functiemenging kan juist *meer* mensen op straat brengen.

5.3 Etniciteit als scheidslijn: categorisering en signalen

Zo lang je in je eigen wereldje leeft in deze buurt heb je nergens last van.
Ade¹²

Voorbeelden van hoe men bij gebrek aan meer informatie stereotype categorisering en mensen op hun uiterlijk indeelde als 'anders' kwamen veelvuldig voor. Bij de Edah in Pendrecht zag Caroline altijd hetzelfde groepje hangjongeren – tenminste, ze nam aan dat het steeds om dezelfde jongeren ging, want je kon het eigenlijk niet zien.

R1: Ja weet je, ze zeggen dat wij op elkaar lijken als Nederlanders. Maar dat vind ik van Antillianen ook, die ken ik weinig uit elkaar houden.

R2: Het zijn donkere mensen, merendeel donkere mensen. Echt waar, het zit altijd helemaal vol.

Vaak ging het alleen maar om het zien van kleur, zoals in het geval van Dayita.

Je ziet hier ook altijd alleen maar buitenlandse kinderen. Het is maar een enkel keertje dat je een Nederlands kindje ziet. Vroeger speelden hier overal Nederlandse kinderen, maar dat zie je niet meer (...). Ja, wat voor gevoel geeft mij dat (...). Je hebt niets meer te vertellen hier in Nederland.

Lena definieerde de aanwezigheid van onbekende allochtonen als een signaal dat zij de dienst uitmaakten op straat, en haar ruimte ontnamen.

Dat parkje, tegenover de Spinozaweg heb je een parkje. Mensen zitten daar gewoon te barbecuen, daar zijn de allochtonen de baas. Want het was een heel gezellig park. Gezellig om door te wandelen (...). Nou, geen haar op m'n hoofd die daar aan denkt om dat te doen! Daar zijn de allochtonen de baas.

De kunst van het thuis zijn, waarover we in hoofdstuk 4 reeds spaken, bestaat uit het vermogen de eigen identiteit in een complexe omgeving te positioneren, steeds weer opnieuw. Alledaagse korte contacten en interacties op straat zijn onderdeel van de processen waarmee we onze sociale identiteit ('wie ben ik in relatie tot anderen?') positief met een 'plaats' kunnen verbinden. Lukt ons dat, dan ervaren we de omgeving niet als *unheimisch*. Dat gaat in sommige situaties veel vanzelfsprekender dan in andere.

We hoeven niet aan te nemen dat 'soort soort zoekt' en dat 'etniciteit' in alle situaties een 'soort' bepaalt (en niet het supporterschap voor Feyenoord of Ajax, of men man of vrouw is, of men in de fabriek werkt of heeft doorgeleerd). Dat verabsoluteert etniciteit ten onrechte (RMO 2005). Maar omgeven zijn door mensen die erg op onszelf lijken en die we verder *niet kennen* kan het wel vanzelfsprekender maken om ergens thuis te horen. Autochtonen in een vinexwijk kunnen op basis van het tuinbankje in de met grind

geplaveide lage onderhoudsinvesteringsvragende voortuin, het autotype en de klederdracht van de kindertjes inschatten dat de vinnigburen in leefstijl op elkaar lijken. Dat men dus ook een gemeenschappelijkheid in basale normen en omgangsvormen veronderstelt, is niet vreemd. De wijze van kleden, het type vitrage, de aankopen die iemand in de islamitische slagerij doet, of men alcohol in het winkelwagentje heeft, het type auto en hoe vaak men in de moskee verschijnt maken het voor Turkse Nederlanders mogelijk leefstijlen te onderscheiden. Zo kunnen ook zij inschatten of zij gemeenschappelijke uitgangspunten hebben. Het 'lezen' van anderen in de openbare ruimte die we verder *niet* kennen berust dus op gecodeerde informatie – in de huidige tijd vooral gecodeerd langs etnische lijnen. Hollanders weten veelal snel hoe ze elkaar qua leefstijl moeten plaatsen op basis van het 'lezen' van subculturele kenmerken. Turkse Nederlanders weten dat ook. Over de etnische grenslijnen heen zijn de finesses in leefstijl minder makkelijk direct te herkennen. Als men zich niet thuisvoelt komt dat *niet* omdat soort soort zoekt en er in de wijken die wij onderzochten allerlei 'soorten' door elkaar geraakt zijn. De kaders ontbreken slechts om de culturele codes van anderen op straat te interpreteren. In zulke situaties is 'thuis zijn' niet meer vanzelfsprekend.

In Lombardijen en Pendrecht wezen oudere bewoners nog wel eens op een 'band' die ze met andere buurtbewoners hadden waardoor zij zich prettig voelden in de buurt. Terwijl men over de openbare ruimte in het algemeen negatief kon zijn, en over de alloctonen die men op straat passeerde in het bijzonder, bepaalde de band met die bewoners nog altijd hun thuisgevoel: 'Praatjes maken op straat, heel gezellig' (Sjaan), al werd dat met het verhuizen naar verzorgingstehuizen en overlijden allengs minder. Ook Sharon is er blij mee dat de mensen 'die elkaar goed kennen' bij elkaar wonen. Die hebben 'een band', want 'ze weten alles'. Ze hebben, zo bleek, onderlinge familiariteit opgebouwd door herhaaldelijk dezelfde mensen te zien.

(...) ze weten wat voor auto je hebt, ze weten hoe je woont, ze weten dat je twee kinderen hebt enneh (...). Je ziet dat die persoon iedere dag langsloopt en je weet dat die daar ergens woont. En dat-ie altijd een kindje bij zich heeft. Ja, dat soort dingen, en dan ga je gewoon groeten.

Toen de interviewer verder doervroeg naar wat voor band er dan precies ontstond, bleek nog scherper het belang van herhaalde ontmoeting op straat.

(...) een beschermende band, in de zin van, voor mekaar voorstaan, zo'n band. Dingen doen voor elkaar in nood, of eh ... niet echt (...) een vriendschappelijke band, maar meer eh ... de buurt veilig houden, onbewust hè. Dat gebeurt denk ik.

En dat leidde tot vertrouwen dat men elkaar aansprak als er iets was. Zo bewaakte men samen de 'kindvriendelijkheid' van de buurt, ook bij dingen waar men zelf niet direct mee te maken had. Men hield elkaar volgens Sharon goed op de hoogte van wat er in de omgeving gebeurde. In 'dit buurtje' greep men dus vanzelfsprekend in, verwachtte Sharon. Een 'goede band' betekende veelal 'niet elkaars voordeur platlopen, maar gewoon goed zijn voor mekaar,' zoals Cheyenne het omschreef. Het gaat er dan om elkaar 'zo'n beetje te kennen' (Markeesha). Ook Hillesluisers die zich sterk thuis voelden in hun buurt 'letten op elkaar', zoals Ruth en haar partner.

R2: We zijn met elkaar vertrouwd. We letten op elkaars huis. Het is vertrouwd.

R1: Wij gunnen elkaar alles. We hebben al veel voor elkaar gedaan.

R2: Net broers en zussen.

R1: We houden het gezellig hier met elkaar.

(...)

R1: Alleen hebben we nieuwe burens, die zijn niet allemaal even vriendelijk.

R2: Die sluiten zich niet aan buiten.

R1: Maar dat komt nog.

R3: Ze moeten zich hier nog aanpassen, nog thuis voelen.

Saamhorigheid binnen de eigen etnische groep kwam niet alleen bij oudere Nederlanders voor. Ook Yildiz waardeerde de onderlinge contacten, *en* het straatbeeld: 'Je ziet hetzelfde als je eigen cultuur. Het is gewoon.'

Dan zeg je gelijk van, hallo, hoe is het. Met je eigen cultuur of met je eigen mensen. Het is echt leuk. Ik hoor echt hierbij, ik

vind het echt leuk gewoon, verder. (...) Ik kom gewoon echt makkelijk buiten ook (...). Prettig, gezellig. Overdag voel ik mij echt [met] dezelfde mensen, allemaal dezelfde.

Maar in haar eigen straat, waar Yildiz zowel met Turkse als met Nederlandse mensen contact heeft, is haar 'echt leuke' buurt wel een opvatting van buurt-in-de-buurt, zoals bleek toen ze vertelde over Opzoomeren. Met Opzoomeren kunnen Rotterdamse straten thans feest-, veeg- en andere pakketten bestellen om samen met andere bewoners de cohesie te bevorderen. Maar voor de buurtbarbecue moeten er niet alleen gerechten worden gekookt uit 'minimaal drie culturen', zoals het organiserend bureau Opzoomer Mee als voorwaarde stelt, maar moeten er ook minimaal 5 mensen de organisatie op zich nemen. Bij Yildiz in de straat lukte dat niet.

Nee, niemand doet hier mee. Want als wij dat doen, dan twee mensen. Want je had dan in de krant voor bepaalde zoveel mensen moet je hebben om Opzoomeren in de straat te kunnen doen, maar ik had niet zoveel mensen. Niemand wilde meedoen. Dus ik zat helemaal alleen en dan zie je in de andere straten, die Opzoomer-straten. En dan zeg ik dat had ik ook willen doen (...). Dat vinden mijn kinderen ook wel leuk. Maar hier in de straat zat iedereen binnen (...). Iedereen op zichzelf. Dat vind ik jammer.

Suzanna deelde die mening, en legde een direct verband met sociale controle. Ze had haar buik vol van Opzoomeren en allerlei buurtinitiatieven, want 'Ik woon hier al zestien jaar. Je kent je burenen gewoon niet meer.' Voor haar ontbrak de saamhorigheid dus juist, en een decennium Opzoomeren was 'tegen de klippen op'. En als je ervan uitgaat dat alleen mensen die je kennen de politie zullen bellen als er ingebroken wordt, en die je niet kennen niet, want 'Zij zullen zich niet zo druk maken', dan wordt die saamhorigheid uiteraard steeds belangrijker. Suzanna benadrukte het belang van *vanzelfsprekende* ontmoeting waarin men geen stappen naar elkaar hoeft te doen, maar vanzelf in elkaars nabijheid terecht komt.

Als je je buurman of buurvrouw kent [en] [er] wordt ingebroken, dan denkt [de buurman] hé, er wordt ingebroken, ik loop er even naartoe. Nu doet iedereen zo [*mevrouw opent gordijntje, kijkt in de straat en doet het heel snel weer dicht*]. Het is bij de burenen, dus het

maakt voor mij niet uit. Omdat de buurman mij niet zo goed kent, durft hij de stap naar mij toe niet te doen en ik andersom niet. Dat vind ik wel jammer.

Anissa woonde, zei ze na zich te hebben verontschuldigd en te hebben benadrukt de autochtone interviewer niet te willen beledigen, graag tussen 'buitenlanders', ongeacht de groep: 'Als je woont met buitenlanders, zij begrijpen jou.' Anissa vond bovendien, dat 'in de buurt van Nederlanders' de sociale controle veel te ver doorschoot.

Als iets is gebeurd, dan gaan ze echt van 'Hé, waarom doe jij dat?' [met boze roepstem], als je bijvoorbeeld met fiets rijdt op een eh ... voetgangers[pad], dan zeggen echt die Nederlanders van 'je rijdt verkeerd' blablabla. Want echt die auto..auto.. autochtonen zijn jullie toch? Die zeggen echt wat! Allochtone mensen die bemoeien zich niet zo met die dingen.

5.4 De macht op straat

Schrijf dit alsjeblieft op: het uitschrijven van parkeerboetes lijkt veel belangrijker dan de veiligheid van burgers.

Karim

Vanuit de gedachte dat de kunst van het thuis zijn samenhangt met het gevoel greep te hebben op wat er zich op straat afspeelt en daarop invloed te kunnen uitoefenen, hebben we in de diepte-interviews veel aandacht besteed aan het thema wie het op straat voor het zeggen heeft. Dit was mede ingegeven door verhalen uit Hillesluis. In eerder onderzoek een jaar of tien geleden daar hadden mensen aangegeven, dat zij geregeld jonge allochtone kinderen aanspraken op hun gedrag. Die kinderen riepen dan terug dat 'zij' het straks toch voor het zeggen zouden hebben. We waren uiteindelijk in staat om voor 55 interviews een expliciete code toe te kennen van 'macht op straat': 12 verhalen betroffen mensen die de politie aanwezen als dominante macht op straat, 10 mensen vonden dat buitenlanders op straat de dienst uitmaakten en 32 mensen stelden dat de straat van iedereen was.¹³

Aan de hand van een aantal stellingen gingen we in de enquête na in hoeverre mensen vertrouwen hadden in de politie. De mensen uit de vier buurten dachten hierover verschillend. Twee van de items gingen over het daadwerkelijk uitoefenen van de controlerende taken van de politie.¹⁴ Hillesluis en Pendrecht zijn de twee wijken waar meer blauw op straat en hotspotbeleid tot meer veiligheid moet leiden. Vooralsnog is daar het vertrouwen dat de politie voldoende onderneemt om de criminaliteit in de buurt binnen de perken te houden (net) significant *lager* is dan in Tussendijken en Lombardijen (tabel 5.1). In Lombardijen is niet alleen de criminaliteit het laagst, maar onderschrijft men het meest dat de politie haar werk goed doet.¹⁵

De tweede stelling, dat de politie goed in staat was de orde te handhaven in de buurt, liet opnieuw significante verschillen tussen de buurten zien.¹⁶ In Tussendijken en Lombardijen onderschreef men die stelling het sterkst, in Hillesluis opnieuw het minst. Tegen deze achtergrond analyseren we de interviews met mensen die de politie de baas op straat noemden.

Tabel 5.1 De politie doet niet voldoende om de criminaliteit binnen de perken te houden

	(Ze ^e r) eens (%)	Eens noch oneens (%)	(Ze ^e r) oneens (%)	Totaal (%)
Tussendijken	14 (14,3)	38 (38,8)	46 (46,9)	98 (100,0)
Pendrecht	27 (26,5)	46 (45,1)	29 (28,4)	102 (100,0)
Hillesluis	24 (23,5)	50 (49,0)	28 (27,5)	102 (100,0)
Lombardijen	19 (18,6)	48 (47,1)	35 (34,3)	102 (100,0)
Totaal	84 (20,8)	182 (45,0)	138 (34,2)	404 (100,0)

Tabel 5.2 De politie is niet goed in staat orde te houden in deze buurt

	(Ze ^e r) eens (%)	Eens noch oneens (%)	(Ze ^e r) oneens (%)	Totaal (%)
Tussendijken	16 (16,3)	36 (36,7)	46 (46,9)	98 (100,0)
Pendrecht	36 (35,3)	33 (32,4)	33 (32,4)	102 (100,0)
Hillesluis	23 (22,3)	50 (48,5)	30 (29,1)	103 (100,0)
Lombardijen	23 (22,5)	37 (36,3)	42 (41,2)	102 (100,0)
Totaal	98 (24,2)	156 (38,5)	151 (37,3)	405 (100,0)

Het zerotolerancebeleid in Pendrecht en Hillesluis maakten het draagvlak voor politie statistisch niet positiever, maar twee bewoners die de macht bij de politie legden zagen wel een direct verband met dit beleid. Zo vond Cynthia de controles noodzakelijk.

R1: Tegenwoordig met de controles van de politie vind ik dat meer de overheid de controlerende taak heeft. Als ze dat loslaten krijg je weer een zootje.

R2: Ja, want het valt eigenlijk toch allemaal reuze mee hierzo, want hier zijn bijna nooit vechtpartijen.

Ook in Pendrecht hechtte een van de geïnterviewden, Lonny, aan het nieuwe beleid.

Voor mijn gevoel bepaalt [de politie wat er op straat gebeurt]. Zo moet dat blijven. Ja oké, je mag niet autoritair zijn. Sommige wijken hebben dat gewoon nodig. Sommige mensen hebben dat gewoon nodig. Om onderdrukt te worden. En op een paard begeleid te worden.

Alle anderen die van mening waren dat de politie het voor het zeggen had op straat, kwamen uit andere buurten. Harron was een van de zes Tussendijkers die de macht op straat bij de politie legde.

De politie is de baas op straat. Omdat die politie laat zien ook, omdat eh ... je kan niks, je kan [g]een klein ding proberen, het hoeft niet groot te zijn. Je ziet niet een politie, twee politie, maar hele veel politie gewoon. En eh ... daaraan zie ik, de politie, die is de baas.

Volgens Laila is er eigenlijk geen groep die de dienst uitmaakt, maar 'Als je mij zou vragen, dan zou ik zeggen dat deze straat in handen van de politie is.'

Allochtonen en autochtonen verdeeld over de macht op straat

Autochtonen in Hillesluis en Tussendijken zijn niet alleen een numerieke minderheid geworden. Het aantal niet-werkenden, vrouwen met kinderen thuis en kinderen en jongeren was groter onder allochtonen. Hoe intensief men de openbare ruimte van de

buurt gebruikt (praktisch buurtgebruik) hangt van vele dingen af, maar niet in de laatste plaats van levensfase, arbeidsmarktpositie en gezinssamenstelling. Jonge moeders met peuters zonder auto hebben een andere radius van activiteiten in de stad dan bijvoorbeeld studenten. Voorzieningen zoals winkels, peuterspeelzalen, speeltuinen en consultatiebureaus, specifiek op hun behoeften gericht, liggen vaak in de buurt. Kunstinstellingen, 'kijk-maar-koop-nietwinkels', grand café's of bibliotheken, tandartspraktijken, fysiotherapeuten en sportscholen zijn vaak bovenwijks of in andere wijken gesitueerd. Die combinatie leidt ertoe dat *sommigen* het straatbeeld meer bepalen dan anderen. De spreekwoordelijke allochtone peuter moeder gaat vaker van A naar B in de buurt dan de student.

Combineren we dat voorts met een aan sociale klasse verbonden leefstijl en netwerken van *peer groups* (Gans 1962; zie Blokland 2005a voor een analyse van *peer groups* in Hillesluis), dan begeven sommige bewoners zich niet alleen vaker van A naar B door de buurt. Ook voor hun sociaal leven speelt de buurt een veel grotere rol omdat men elkaar in *peer groups* bij voorkeur treft op straat. Dat is niets nieuws. Maar in een wijk als Hillesluis zijn er allengs minder autochtonen die de sociale klasse, levensfase, leefstijl en het sociale netwerk hebben die samen in een hoog buurtgebruik resulteren. Bij gebrek aan andere kennis over elkaar dan een etnische classificatie *en* bij gebrek aan vergelijkbare groepen van autochtonen ontstaat vanzelf het beeld dat 'zij' op zichzelf zijn georiënteerd. De vele verschillen in levensfase, praktisch buurtgebruik, voorzieningenbehoefte, leefstijl en netwerken die *op zichzelf* niet door etniciteit worden *bepaald*, kunnen wel als etnische scheidslijnen worden *beleefd*. Passeert men bovendien groepjes die zich op straat met elkaar onderhouden in een andere dan de Nederlandse taal, dan kan dat leiden tot een gevoel dat 'de buitenlanders' zich met elkaar verbinden, maar niet met 'ons'. Etniciteit wordt zo een scheidingsveld waarmee mensen hun beleving van de openbare ruimte (vervolgens blijven) ordenen. Amba, bijvoorbeeld, verklaarde *wel* waarom de buitenlanders elkaar groeten – allemaal op weg naar dezelfde voorziening – maar niet waarom de Hollanders dat deden.

Het valt wel op, de Hollander groet de Hollander. De buitenlanders waarschijnlijk omdat ze allemaal naar de moskee lopen of

wat dan ook, die groeten elkaar. Het is niet echt een mix (...). Het is echt nog steeds gescheiden allemaal.

Het belang van familiariteit in wie men wel en niet groet bleek uit het vervolg: '(...) Het leeft langs mekaar heen. Ik let er niet zo op. Wat hier in de straat woont, twee Nederlanders, de rest allemaal buitenlanders. Wel grappig. We gaan met mekaar om als broer en zus.'

Anders lag dat voor Suzanna, die afstand zowel bij haar meer directe burens als in de buurt als geheel signaleerde. Na de renovatie van de buurt is het niet gelukt contact te maken.

Ik heb het in het begin wel geprobeerd, contact te leggen, maar het is gewoon moeilijk. Het zijn Turkse gezinnen, Marokkaanse gezinnen. Het zijn toch mensen die denk ik op hunzelf zijn en niet openstaan voor contact met andere mensen, andere culturen, ik weet het niet.

Later kwam zij daar nog eens op terug.

Ik zie bijvoorbeeld wel dat de Turkse en Marokkaanse gezinnen met een heleboel dezelfde cultuur bij elkaar [staan]. Of ze familie zijn of niet, dat durf ik niet te zeggen. Maar je ziet ze wel met landgenoten lopen en niet met mij of de buurvrouw die Nederlands is.

Yaamina contrasteerde de eigen bereidheid om *wel* met iedereen op straat kort contact te maken met het op zichzelf gericht zijn van andere allochtonen. Ook in Pendrecht, zo stelde Raoul vast, hield men 'wel afstand van elkaar', vooral langs lijnen van etniciteit, gender en generaties.

Je ziet niet echt vaak, bijvoorbeeld, een neger of een Turk even een oud vrouwtje helpen als ze d'r boodschappentasje laat vallen of wat dan ook. En ik denk dat dat vrouwtje daar niets van moet hebben. Die heeft liever zoiets van, dat doe ik liever zelf dan dat je me helpt. Maar dat is de algemene verstandhouding denk ik met de ouderen en de buitenlanders.

Sabine meende evenzo dat mensen op straat vooral spraken met mensen uit de eigen etnische groep en van de eigen sekse.

Antilliaanse vrouwen met elkaar daar een praatje maken. Blanken met blanken. Iedereen beperkt zich [tot de eigen groep]. En dan is het een praatje maken, en *that's it*.

We vroegen mensen aan te geven of zij zich met anderen op straat konden identificeren, door ze te vragen of ze zichzelf als heel anders dan onbekenden op straat zagen. Geïnterviewden pakten deze vraag vrijwel altijd in etnische termen op.

Ehh (...) dat vind ik een moeilijke, denk ik, omdat, ik ben heel makkelijk en ik praat natuurlijk heel gauw met iedereen, dus ik heb dat niet, dus nee, ik vind niet dat ze hetzelfde zijn als ik, ik vind dat ze zichzelf voornamelijk op zichzelf fixeren, dus, op de eigen bevolkingsgroep of de eigen afkomst of zoiets. Dus ik kan niet zeggen dat ik het een supergeïntegreerde buurt vind. Dat niet. Nee, dat kan ik er niet van maken (...). (Yaamina)

Maar 'supergezellig' is het er wel: 'Je kan altijd een praatje maken, iedereen leeft met elkaar, maakt niet uit wat voor afkomst het is, mensen helpen elkaar.'

In Lombardijen waar de straten veel minder levendig zijn, zagen we nauwelijks verwijzingen naar belevingen van allochtonen op straat. Anja constateerde dat de buurt 'niet zo gezellig' was, omdat allochtonen *of* te veel op zichzelf waren, *of* bij elkaar kwamen. Deze mening werd gedeeld door Sharon, die over allochtonen opmerkte: 'Ze leven binnen, ze leven meestal opgesloten. Je ziet ze komen en gaan. En de kinderen zijn ook heel lastig. Heel frustrerend.'

Anja meende dat allochtonen en autochtonen ook vooral elkaar helpen. Hoewel zij aanving met de stelling dat het 'bij ons' in de opvoeding zit om anderen te hulp te komen, en dat die bij andere groepen minder zo zou zijn, schoof het verhaal net wat verder: *omdat* Nederlanders elkaar helpen, stonden ook buitenlanders eerst voor elkaar klaar.

Ik zie niet zo gauw een Turks iemand te hulp schieten. Dat heeft wel met taalbarrière te maken. Maar je ziet het toch minder. Dat valt op, maar dat valt niet alleen hier op, dat valt in elke wijk op. Kijk, zou er nou een Turkse vrouw gevallen zijn, dan zouden Turkse mensen mekaar helpen. (...) Omdat Nederlanders toch gauw een Nederlander helpen. Dat blijft een cultuurstrijd.

Je schiet elkaar ook niet zo snel te hulp, en Anja legde uit hoe genuanceerd en relationeel – dus niet vanuit wat er tussen de oren van de mensen zit, maar vanuit wat zij opmaken en verwachten van interacties met anderen – dat gaat.

Als je mekaar niet kent, dan [help] [...] je niet, tenminste niet zo gauw. Dan zouden wij dat nog iets sneller doen dan een ander misschien (...). Net zoals [een] Nederlandse man (...) die ging een brandend huis in om een Turks kindje te redden. Dat is fantastisch. En zou dat andersom zijn, dan zou een andere Nederlander zeggen van, hé, wat moet je daar! Omdat ze gelijk met hun oordeel klaarstaan.

Maar Sjaan nuanceerde dat beeld: ‘De sociale contacten zijn toch een eind bekoeld’, maar ‘is er echt wat, dan sta je denk ik nog echt wel voor mekaar klaar (...)’. In Pendrecht was het beeld dat geïnterviewden schetsen van de korte contacten tussen allochtonen onderling en met autochtonen het meest gevarieerd. Yildiz, zelf van Turkse komaf, groette alleen Nederlandse mensen in de directe omgeving.

Je bent toch zelf een buitenlandse, maar je kan niet veel met buitenlandse mensen. Je hebt er, eh (...) groeten doe je niet, je vraagt niet hoe het met ze gaat. Maar Nederlandse mensen zijn toch weer anders, dan, die hebben toch weer wat manieren geleerd (...) die vragen hoe is het met je, hoe is het met je kinderen, die vragen dat en dan vraag je ook gewoon aan die oude mevrouw van eh ... hoe is het met je huis, weet je, dat gaat zo. Maar eh ... met Marokkaanse, Turkse, Antilliaanse en Surinaamse (...) [heb] je [...] geen gemakkelijk praatje. Ik weet niet waarom.

Jeannette had ‘absoluut geen last’ van ‘buitenlanders’, maar vond dat hun manieren van doen op straat wel ten koste ging van ‘gezelligheid’, direct verbonden met de winkels op en rond Plein 1953.

Want nou zie je allemaal winkels openen, waar bij wijze van spreken Marokkanen of een Turkse [in zit], of wat er ook in zit. Dat is niet erg, dat ze er zitten, maar dan komt er een Turkse familie, ik geef maar een voorbeeld. Ze blijven allemaal plakken voor de deur. Ze gaan wel boodschappen doen, maar ze blijven altijd plak-

ken. Het wordt zo'n kringetje, dat je denk van, sorry, maar daar
hoef ik niet naar binnen. Als Nederlander, laten we het maar zo
zeggen.

Ook Caroline heeft kritiek.

Lopen ze met 3 of 4 van die Turkse vrouwen daar rond, allemaal
lange jurken en hoofddoeken om. Moeten ze ook voor zichzelf
weten, maar ik bedoel, pas je aan aan de omstandigheden die er
zijn. Dan lopen ze met z'n vieren met een buggy en dan (...) ko-
men ze de hoek om en dan denk je, dat ze dan een stap opzij
doen? Dat kan ik dan ook doen, en dat doe ik dan wel vaak. Dat
irriteert me. Ze hebben zo'n andere mentaliteit. Daarom gaat
deze wijk achteruit.

Ook voor Marijke¹⁷ is de dominantie van etnische groepen een
factor die het zich thuis voelen op Plein 1953 negatief beïnvloedt.
Het 'Winterplein' schoot tekort in aankleding ('dan denk je: het
ziet er een beetje uit zoals in Duitsland (...)). Dat ze echt van die
gezellige aankleding maken en zo'), maar de in een cirkel opge-
stelde tentjes nodigden niet uit om 'naar binnen' (sic) te stappen.

Het ziet er zwart van de kinderen. Je ziet er haast geen Neder-
landse kinderen. Ik weet niet wat het is. Het lijkt wel of die Neder-
landers dan niet meer durven of zo (...). Ik heb helemaal niks
tegen buitenlanders, maar je voelt je dus niet echt geaccepteerd,
dat je denkt van: goh, laat ik er als blanke ook nog maar even
tussen [gaan] staan.

Kees meent juist dat alle 'clubjes' die elk samenkomen op het Pen-
drechtse Plein 1953 voor gezelligheid zorgen, en bovendien socia-
le controle uitoefenen.

(...) en die staan dan lekker met elkaar in d'r eigen taaltje de situ-
atie van weet ik veel wat door te nemen. Maar (...) als er dan eentje
een plastic zak op de grond gooit, dan wordt ie door zijn eigen
land gesommeerd van 'Doe dat in je eigen zak' of zo, of 'Daar
staat een prullenbak'. Nou, dat is heel netjes. Daar kan ik niets
over zeggen (...). En ze zitten netjes met d'r kont op de bank en
niet met die voeten op de bank en dan met die kont op de rugleu-
ning. En, dat gaat allemaal uitstekend. Alleen dat ze gescheiden

staan vind ik wel jammer, eerlijk gezegd. Maar ja, goed, daar hoeft ik voor de rest niets mee te doen, dat is mijn taak niet.

Zelf heeft hij er niet zoveel mee – als de Antillianen barbecuen en vragen of Kees erbij komt, weigert hij, want dat is slecht voor de lijn. Anderen beschrijven dat ze absoluut geen ‘last’ hebben van allochtonen, maar zich op straat toch vervreemd voelen, omdat zij klaarblijkelijk wel contacten hebben met elkaar, maar niet met *ons*. Voor Ade ‘trekt het allemaal naar elkaar toe’ – en zijn ‘ze’ meestal allemaal familie. Het meest uitgesproken zagen we dat terug bij Gerda.

(...) dan komt de gekleurde medemens aanrijden, en die gooit de wagen neer en die zie je nooit een [parkeer]kaartje nemen. Maar of die gekleurden nou mekaar allemaal niet afvallen of mekaar allemaal kennen. Want ik heb een paar keer een paar maanden geleden [naar het parkeerbedrijf] gebeld, want toen stonden ze ook hier met mekaar te kletsen, betalen niet. Komt de parkeerwachter eraan en ‘ja ja ja’ die kennen mekaar. Die tikt wat in op dat kassie, nou, die bon ging dus niet door, hè, kreeg die een trainingspak. Die haalde die ene uit de auto en gaf die parkeerwachter dan een trainingspak.

Het ‘met elkaar lopen’ van allochtonen zoals Johanna¹⁸ het uitdrukte was ook in Tussendijken aanleiding voor autochtonen om ‘niks te zoeken’ te hebben op straat. Voorbeelden geven dat ze vooral veel om elkaar gaven bleek lastig.

Voorbeelden heb ik niet, maar je ziet ze met mekaar lopen gewoon. Net als hiernaast die Turkse mensen, daar komen ook Turkse vrouwen, dat zie je, die lopen voorbij, je ziet het, omdat ze zo’n doek om hebben. [...] [Die gaan] op visite. Hollanders zie ik daar niet op visite gaan. Ja, ze vragen het ook niet hoor.

Marinus constateerde net als Yaamina, hoewel zelf Spaans-Ethiopisch, dat allochtonen geen sjoege gaven als je er contact mee zocht, *en* dat ze zich uit het openbare leven terugtrokken, zoals we dat ook in Lombardijen tegen kwamen.

(...) Dan zeggen ze, je moet contact met je burens maken. Maar de mensen praten alleen Turks met elkaar, doen de deur dicht. Doen

de gordijnen dicht (...). Die mensen plakken het gordijn op het raam. Ik weet nou niet eens wie daar woont.

Volgens Marinus praatten alleen mensen die elkaar kenden met elkaar, en 'die mekaar niet kennen die groeten mekaar niet'. Zijn gesprekspartner was het daar niet mee eens: 'Buiten staan Turkse mensen met Hollandse mensen een praatje te maken. Toch zie je dat wel.' Er was bovendien niet echt iets veranderd want 'De mensen in Nederland leven gewoon langs elkaar heen.' Ook Laila betreurde het dat vooral in de zomer mensen voor de deur in clubjes van 'nationaliteiten' zitten: 'Turken bij de Turken enzovoorts.' Dat kwam volgens haar vooral omdat de buurt weinig mogelijkheden biedt voor het aangaan van nieuwe contacten, en iedereen derhalve met reeds bekenden omgaat.

De instroom van allochtonen in Tussendijken was volgens Célia¹⁹ en een andere, tijdens het interview aanwezige respondent, mede het gevolg van het op slot zetten van andere wijken. Toch zagen zij dit ook als keuze: 'Zij willen graag vanuit hun cultuur bij elkaar wonen, maar dan krijg je dus wel kliekjes. Het is moeilijker om dan te integreren in een samenleving in een wijk.' Op straat spraken 'Turken met Turken, Marokkanen met Marokkanen en Kaapverdianen met Kaapverdianen.' Volgens Maria²⁰ zette zich dat door tot in een buurtkroeg, waar de Nederlanders aan de ene en de Marokkanen aan de andere kant zaten, met Maria die 'iedereen' kent, ertussenin.

In een wijk waarin Hollanders niet langer de meerderheid vormen dringt de vraag zich op *met wie* de bewoners zouden moeten 'integreren' in de samenleving in de wijk. Ook komt het contrast op met een wijk waarin *wel* iedereen zonder aanzien des persoons met elkaar babbelde. Dat beeld is historisch niet accuraat. De basis waarop sociale onderscheidingen en categoriseringën worden gemaakt is veranderd, maar ook honderd jaar geleden waren onderscheidingen en categoriseringën aan de orde van de dag (vgl. voor een uitvoerige analyse Blokland 2005a).

Voor Nanda was de overgang vanuit Limburg naar Rotterdam – nu één tot twee jaar geleden – groot in vele opzichten. In Limburg zei iedereen elkaar gedag, ook als men elkaar niet kende, maar omdat zij hier 'niet zoveel mensen kent', zei zij geen gedag op straat, maar anderen deden dat wel.

(...) Ik denk toch wel dat de Marokkaanse en de Turkse gemeenschap, dat is volgens mij toch wel een hechtere gemeenschap, die zoeken volgens mij toch wel plekken op dat ze een beetje in gemeenschap leven, heb ik het idee, en die kennen elkaar wel, die praten wel, die zeggen elkaar wel gedag op straat.

Net als in Pendrecht zijn er ook Tussendijkers die buitengemeen positief zijn over de allochtonen die het straatbeeld bepalen. Elisabeth leek geen behoefte te hebben er zelf deel van uit te maken, maar genoot van het decor van de ‘urban village’.

(...) Je ziet gewoon dat die buitenlandse mensen over het algemeen, ook wel Nederlandse, dat de mensen hier nog wat met elkaar hebben. Ze staan in groepjes te praten, heel uitgebreid. Dus moet je er ook helemaal omheen lopen. Er wordt nog behoorlijk gecommuniceerd. Ze hebben wat aan mekaar. Dat valt me hier wel op. Het is absoluut niet negatief, ik zie dat [in de binnenstad] veel minder. Dat hele groepjes mensen met elkaar praten, soms hele tijden lang, komen ze elkaar tegen. Dan denk je, oh, die mensen hebben nog wat met elkaar (...). Dat doet me eigenlijk aan vroeger denken, want ik kom ook vanuit een dorp. Dus dat vind ik positief.

5.5 Conclusie: beperkte informatie en sociale signalen

In dit hoofdstuk hebben we allereerst gezien hoe mensen verhalen over criminaliteit in de buurt en beelden over ‘drukte’ en ‘rust’ gebruiken als signalen voor hun veiligheidsbeleving. Vervolgens hebben we gezien hoe zij met grove onderscheidingen tussen etniciteiten ordening aanbrengen in het sociale in een situatie van publieke anonimiteit. Het interpreteren van anderen zonder ze sociaal te kunnen plaatsen gaat dan al gauw niet anders dan met uiterlijkheden. We constateerden dat bij het ontbreken van familiariteit stereotyperingen gauw gemaakt zijn. Het ontbreekt aan betere, genuanceerde informatie voor het inschatten van anderen. Wanneer mensen van diverse etnische groepen meer informatie over elkaar hebben en elkaar wel kennen, kunnen zij verschillen nog altijd toeschrijven aan etnische categorieën en daarover generaliseren. Racisme roeit men met contact niet uit. Rust en veiligheid bereiken we echter het eenvoudigst daar waar we anderen

sociaal kunnen plaatsen en dus kunnen vertrouwen en wantrouwen. Bij beperkte informatie kunnen we dat enkel doen met de beschikbare fysieke en sociale signalen, en op basis van kennis die we vanuit andere contexten naar de huidige context meebrengen.

Geïnterviewden zagen criminaliteit al snel als iets wat zich ver van hun bed afspeelde. Ze waren niet per se bang om slachtoffer te worden. Wel gebruikten zij informatie over criminaliteit als signaal dat er in 'de buurt' klaarblijkelijk andere dingen normaal waren (situationele normaliteit) dan zij zelf normaal vonden (normatieve normaliteit). Dat kan ertoe leiden, zo hebben we betoogd, dat zij de kunst van het thuis zijn niet kunnen uitoefenen. Men kon zich niet met 'de buurt' identificeren. Het gaat hier nadrukkelijk om een sociologisch mechanisme, niet om een individuele, bijna psychologische strategie. Bij gebrek aan informatie in de context van de buurt transporteren we kennis die we wel hebben in andere contexten om onszelf en anderen sociaal te kunnen positioneren en ons tot elkaar te kunnen verhouden.²¹ Om het alledaags leven aan de gang te houden moeten we immers ad hoc, direct en vooral bij sporadische ontmoetingen in de openbare ruimte snel interpreteren en vanuit een handelingsoriëntatie iets doen – of nalaten. In het volgende hoofdstuk bekijken we welke inschattingen mensen van anderen maakten, en hoe zij dat verbonden met hun eigen sociale plaats.

6 Horen, zien en ...?

Verwachtingen van sociale controle

6.1 Inleiding

(..). soms kom ik laat terug [met de auto] en dan zie ik iemand voorbij fietsen en dan denk ik van oooohh (...) dat is dan gewoon nodig, omdat het donker is, en je ziet gewoon dat er [nergens meer licht] brandt, dus er is niemand wakker die je zou kunnen horen of in ieder geval niemand die je ziet (...), dat zit toch altijd in je achterhoofd. Ja, er hoeft maar één gek te zijn die toevallig voorbij komt fietsen (...). Gewoon overdag (...) zijn er altijd zoveel mensen. Als er dan iets zou gebeuren, dan hoop ik maar dat er iemand daarop inspringt, dat zal dan ook wel gebeuren, kan me bijna niet [anders] voorstellen.

Debby

Van ogen op straat zou sociale controle moeten uitgaan, zo leerden we van de these van Jane Jacobs. En veel mensen voelen zich, net als Debby, prettiger op plekken waar veel andere mensen zijn. Daar zou vanzelf een omgeving moeten ontstaan waarin men elkaar aan de regels houdt van hoe het 'hoort', zelfs wanneer die regels nergens zijn vastgelegd, en zou men deviant gedrag in kleine vormen kunnen corrigeren of kunnen absorberen, omdat zij niet domineren. Van zulke correcties van kleine vormen van sociaal of overlastgevend gedrag zou dan weer uitgaan, dat grotere vormen van deviant gedrag evenmin getolereerd worden (Morenoff et al. 2001). Criminologen hebben er, zo stelden we in hoofdstuk 1, wel op gewezen dat sociale controle niet gaat over ingrijpen als er iemand met een pistool loopt te zwaaien – of al dan niet van anderen verwachten dat zij zullen ingrijpen. De vraag is veeleer of men bijvoorbeeld jongeren die graffiti spuiten of iemand lastig vallen aanspreekt. Kleine vormen van sociale controle staan in dit hoofdstuk centraal.

We zullen laten zien dat de mate waarin men zich op straat op zijn gemak voelt vooral afhangt van de vraag of mensen vertrouwen in elkaar hebben, in de ruime zin van het woord. Vanuit Sztompka's model vragen we ons af: gaat men ervan uit dat anderen er niet op uit zijn je een loer te draaien of je schade te berokkenen (vertrouwen), of juist dat de alledaagse leefomgeving wel zo moet worden gelezen (wantrouwen)? Of weet men eigenlijk niet wat men van anderen in de openbare ruimte moet of kan verwachten (*mistrust*)?

Eerst schetsen we hoe mensen inschattingen van anderen maakten. Daarna gaan we in op de samenhang tussen subjectieve veiligheidsbeleving en verwachtingen van sociale controle: wie positievere inschattingen maakt van wat men van anderen kan verwachten, zo luidt onze hypothese, zal met meer vertrouwen anderen in de openbare ruimte tegemoet treden, en zich vanuit zo'n robuustere positie veiliger voelen. We zullen laten zien dat identificatie met de buurt als een plek waar men hoort en zich thuis voelt, noties van wie 'de macht' heeft op straat en de tolerantie van verschillen, de context vormt waarin vertrouwen tot stand komt. Voorts gaan we in op de betekenissen van de discrepantie tussen het wel signaleren van gedrag dat men niet waardeert en het feitelijk niet aanspreken van mensen op dat gedrag, of het inschakelen van het bevoegd gezag, en keren daarmee terug naar het thema van de normaliteit en publieke familiariteit.

6.2 Het inschatten van anderen: verwachtingen van sociale controle

Ik moet iemand kennen om te zeggen wat ze gaan doen.

Louis

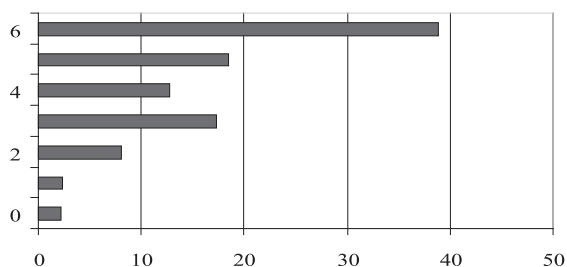
In de survey hebben we mensen op twee manieren gevraagd naar hun inschatting van wat anderen in enkele situaties zouden doen. We wilden daarmee hun vertrouwen in passanten in de winkelstraat en in andere buurtbewoners meten.

De drie vragen die we over omwonenden stelden (ingrijpen bij graffiti, ingrijpen bij inbraak in de woning en ingrijpen bij bedreiging op straat)¹ vertoonden onderling samenhang.² De vragen maten dus dezelfde achterliggende dimensie, die we 'vertrouwen in

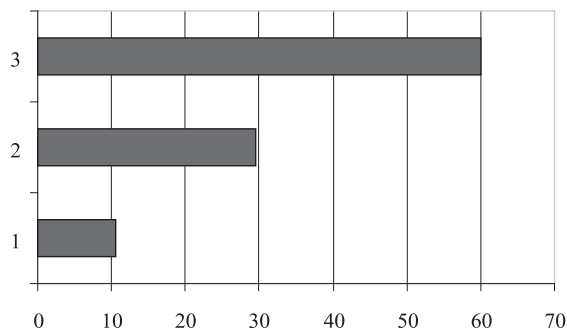
buurtbewoners' hebben genoemd: mensen scoorden daarop een 0 als ze driemaal ontkennend antwoorden, en maximaal een 6 als ze driemaal positief antwoorden. De scores bleken niet significant per buurt te verschillen. Waar men ook woonde, het vertrouwen in sociale controle door omwonenden was (gematigd) positief (figuur 6.1).

Met twee vragen³ maten we voorts in hoeverre men vertrouwen had in sociale controle door voorbijgangers die men op de winkelstraat passeerde. Figuur 6.2 geeft de frequenties voor mensen die hier geen vertrouwen in hadden (tweemaal negatief), enig vertrouwen in hadden (eenmaal positief, eenmaal negatief) of veel vertrouwen in hadden (tweemaal positief). Opnieuw vonden we geen verschillen tussen de vier buurten.

Figuur 6.1 Mate van vertrouwen in sociale controle door andere buurtbewoners⁴

Figuur 6.2 Mate van vertrouwen in sociale controle door voorbijgangers⁵

Houdt zulk vertrouwen nu direct verband met veiligheidsbeleving? We keken aan de hand van Pearsons correlatiemaat of er een significant verband bestond.

- Voor ‘vertrouwen in buurtbewoners’ vonden we dat de inschatting dat medebewoners zouden ingrijpen positief samenhangt met de cijfers die respondenten gaven voor veiligheid in de buurt als geheel, in het winkelgebied en (weliswaar zwak, maar nog significant) rond de school.⁶ Dit *bevestigt* dus dat mensen die vertrouwen in de sociale controle van andere bewoners in hun buurt hebben, de veiligheid van de buurt zelfs met een zo grove maat als een rapportcijfer hoger beoordeelden. En dit *ongeacht* de buurt waarin ze woonden.
- Ook voor ‘vertrouwen in passanten’ bleek, dat mensen die positief waren over wat voorbijgangers die men niet kende zouden doen, hogere cijfers voor veiligheid gaven in de buurt als geheel, in het winkelgebied en (zwak maar significant) rond de school.⁷

Vertrouwen in de steun van anderen, je omgeven menen door mensen die het voor je op zullen nemen, hangt dus direct met subjectieve veiligheid samen. Bekijken we nu de verhalen van de sociale controle in de praktijk, dan zien we daar hoe mensen die verbinding zelf maken.

6.3 Sociale controle in de praktijk: hulp vragen en helpen

Mensen helpen elkaar (waar nodig en mogelijk)

Onze vragen over onderlinge hulp vonden sommigen weinig relevant: zij zagen wel een gebrek aan sociale controle, maar schreven dat niet toe aan hun buurt. Gebrek aan sociale controle was eigen aan het stedelijk leven en niet te veranderen. In Tussendijken zagen we hetzelfde beeld terugkeren als bij het beeld ontleend aan signalen van vervuiling en aan ‘drukte’: Tussendijken is gewoon niet ‘dat soort buurt’. Misschien niet altijd prettig, maar wel helder, zo leek Irma te vertellen op basis van haar ervaringen.

[In een dorp] zou er meer sociale controle zijn dan hier waarschijnlijk (...). Hier [in Tussendijken] is iedereen meer op zichzelf gericht, het is geen gemeenschap waar mensen zich met elkaar bezighouden. [Dat merk je aan] het gedrag van mensen op zich. [Mijn persoonlijke ervaring is van] dat ik zwanger was, dat ik struikelde en dat niemand ernaar omkeek (...). [...] [E]r heerst een ieder-voor-zich-mentaliteit (...). Dat wist ik al voor een gedeelte, maar nou ik kinderen heb, ben ik me er meer bewust van (...). [Ook] met een collega van mij op straat [die bestolen werd] en dat niemand in principe omkijkt. Enigszins ook logisch, want [dan] heeft zo'n persoon ook een wapen bij zich of zo.

In Hillesluis leek men daar minder zeker van. Ruth ging er weliswaar van uit dat, als iemand zou proberen haar te beroven, anderen zouden ingrijpen, maar vooral door het bellen van 112 – want verder overheerste het gevoel dat je het eigenlijk niet kon weten:

(...) wie helpt je, niet iedereen is ook zo moedig. En je bent ook bang van eh ... misschien wel geschopt of geslagen [te worden] of ze schieten. Je kan op dat moment alles verwachten. Je weet niet of je hulp krijgt. Je weet het niet (...). Je kan niet zeggen van je wordt beroofd en je krijgt hulp. Het kan alle kanten uitgaan.

Ook Louis dacht dat mensen in Pendrecht eerder 'de kit' zouden bellen en er niet persoonlijk op af zouden stappen, maar dat had weinig met de buurt te maken.

Dat doen ze niet. Dat komt door tegenwoordig zo vaak schieten overall. Dus hun zullen dat risico niet nemen (...). Dat heb je overal. En wij horen iedere dag op televisie: jammer, die jongen van acht loopt met pistolen. Dus dan denkt iedereen, nou, iedereen is nou voorzichtig. Ik ook. Ik ben hartstikke voorzichtig.

Maar in lichtere gevallen, zoals wanneer je je niet goed voelt, is hulp vragen geen probleem.

Van hé, ik voel me niet goed. Ik woon om de hoek, kan je me even naar binnen brengen of tot aan de deur. Dan ben je echt noodgedwongen en je bent dan ook in een beetje gevaarlijke situatie.

Cornelis vond het eveneens volstrekt vanzelfsprekend dat Pendrechtenaren zo voor elkaar klaar stonden, maar benadrukte ook dat het met je karakter te maken had.

Dat ben ik zelf. Mijn vriendin zegt, ja, jij trekt je het lot van iedereen aan. Maar dat zit in je hart of niet. En ik heb er helemaal geen moeite mee, hoor, om iemand te helpen (...). [Er] stond [laatst] een vrouwtje met een rollator, kon [...] niet over [het stoepje]. Toen tilde ik dat ding even op. Dat is toch geen moeite. Ze zei dank u wel hoor, meneer.

Bang hoef je dan niet te zijn: 'Dat vertrouw je.' Veel mensen waren van mening dat het niet uitmaakte wie je vroeg als de nood aan de man was. Amba⁸ kwam uit Suriname en was 'toch selectief' als zij hulp zou moeten vragen.

Ik zou [het] niet aan een buitenlander vragen, want dan heb ik het idee dat, die weet het toch niet. Ik zou een Nederlander vragen of in eerste instantie een winkel inlopen.

Voor Yaamina is een winkel binnenlopen zelfs de enige optie.

Met andere woorden, ik zou 80% voor geen meter vertrouwen (...), daar is het toch een te agressieve buurt voor nog. Stel, ik word onwel en ik heb alles bij me en [iemand biedt hulp], als het een vrouw is, geen probleem, als het een man is, dan zou ik niet de eerste de beste aanklappen en zeggen kun je me alsjeblieft helpen (...). Maar goed, misschien ben ik dat maar gewoon, ik ben wel heel realistisch, ik sluit me niet af van mensen maar eh ... ik heb ook geen illusies, zeg maar, over ze.

Je kon bepaald niet iedereen vertrouwen, zo was het beeld in elk van de wijken uit de diepte-interviews. Zo gaven Ruth en haar partner aan dat je niet gauw iemand zou vragen een boodschappentas voor je naar binnen te dragen.

Partner: Nee, nee.

Ruth: Als je zo vrij bent, dat wordt je huis geplunderd. Oké, als je mekaar kent, maar als je mekaar niet kent, nee, dan niet. Of je loopt met een kindwagentje, [dan vraag je wel om hulp]. Maar

je hebt tegenwoordig van die trams, die zijn zo comfortabel, daar rijd je er zo mee naar binnen.

Cornelis reageerde enigszins korzelig toen we hem hiernaar vroegen; 'Zo hulpbehoevend ben ik niet' – maar signaleerde op Plein 1953 wel minder 'sociaal' gedrag dan in zijn eigen flat.

Ze laten wel de deur voor je dicht klappen, dat wel. Ze vinden het te lang duren, willen niet wachten tot jij komt. Dat is hier beneden bij de lift [van de flat] wel. 'Als je even naar je brievenbus wil kijken, ga je mee naar boven? Dan wacht ik even.' Dat zie ik op het plein toch niet gebeuren, nee.

Volgens Aysun tekende juist het gebrek aan initiatief om met een kinderwagen te helpen het sociaal verkeer ('Ik ben misschien maar een of twee keer geholpen, zelfs de mensen die in de tram staan helpen niet. Een keer schoot een Turkse jongen me te hulp.'), maar ze had wel ervaring – waarover ze verder niet wilde uitwijden – met een grove vorm van intimidatie, en putte daaruit vertrouwen: 'Als ik hier zou lopen en er gebeurt iets, dan schieten mensen wel te hulp.'

Markeesha kreeg nul op het rekest toen ze hulp vroeg bij het instappen in de tram met een kinderwagen, maar 'Meestal is het zo dat mensen zelf vragen van moet ik je helpen, weet je.' Ze gaat ervan uit dat mensen elkaar niet zullen helpen, en ook geen hulp zullen vragen.

Ik weet wel dat er hier veel mensen zijn die willen zich er niet mee bemoeien. Dat weet ik wel dus. Van veel mensen weet ik ook dat als ze hulp nodig hebben, dat ze zelf zouden bellen. Ze hebben echt zoiets van, ja, ik bemoei me er niet mee.

Geen hulp vragen, omdat je dat alleen doet als je het echt niet zelf kan, zet de toon in de antwoorden op onze vragen of men hulp vroeg op straat. Veelal was de verwachting evenwel dat, als de nood aan de man is, anderen wel zouden helpen (immers verwachtte 57,3% van de respondenten geholpen te worden als ze bedreigd werden op straat, tegen 8% die ervan uitging niet geholpen te worden. 34,6% gaf aan te twijfelen of omwonenden zouden helpen).

Mensen helpen je niet (maar ik doe het wel)

Mensen met wantrouwen en twijfelaars baseerden zich soms op verhalen die ze van anderen hoorden, zoals Suzanna.

Een kennis van mij, de dochter is flauwgevalen. Zij stond daar te gillen en iedereen kwam voorbij. Niemand kwam te hulp. De enige die hielp was een meisje uit de winkel, die is naar buiten gegaan en heeft een deken gehaald en zo. De rest liep allemaal door. Dus ik weet uit ervaring dat mensen de andere kant op kijken. Mensen zijn niet zo meegaand als vroeger (...). Ik woon nu 22 jaar in Nederland en vroeger was dat anders.

Verscheidene mensen vertelden verhalen waarin zij als eerste hulp boden, terwijl er wel andere mensen in de buurt waren. Zij hielpen waar anderen doorliepen. Zoals we dat zagen bij de bespreking van vuil op straat, deed zich hier opnieuw een discrepantie voor tussen wat men zelf normatief normaal vond, en de situationele normaliteit van het sociaal verkeer in de buurt. Caroline maakte mee dat een jongen en een meisje een andere jongen belaagden, en niemand te hulp kwam.

(...) Die jongen werd aangevallen, en ik zag het gebeuren. Al die mensen staan zo te kijken. En die jongen bleef liggen, en niemand ging ernaartoe. Ik woon driehoog, maar ik ging als een speer daar naartoe. Kom ik daar, en die jongen is bijgekomen en zo. Ze hadden z'n tas gejat en z'n fiets. Ik heb hem mee naar boven genomen. Ik zeg ga jij maar even op de bank liggen, dan bel ik de politie. Dat heb denk ik flink anderhalf uur geduurd, voor de politie hier was.

Yaamina had zelf gezien dat voorbijgangers niets deden toen een oudere vrouw onwel werd.

Vergeet het maar, toen liepen ze gewoon voorbij. Ja, ja, helaas (...). Uiteindelijk een paar tellen later, gelukkig iemand. Ik kwam ook aanlopen. Die dan inderdaad stopt en haar hielp, maar dat is echt een kans van een op honderd.

Yaamina legde ook uit waarom ze dat dacht.

Gewoon, hoe zeg je dat, geen binding hebben met de maatschappij, gewoon niet sociaal bezig zijn. Niet interessant vinden. Zeg maar hetzelfde als je tegen iemand aanloopt en je verontschuldigen weet je, dat [...]. Helaas denk ik dat het gros inderdaad zal doorlopen.

Suzanna deelde de opvatting van Yaamina, dat 'de mensen in deze buurt geen rekening houden met elkaar, geen respect tonen voor elkaar'. Het egocentrisme, de individualisering, de buitenlanders of de maatschappij waren enkele van de verklaringen waarom anderen minder hulpvaardig waren dan zijzelf. Voor Karim⁹, die wel goede contacten met de eigen burens had, ontbrak verder in het straatbeeld contact.

R2: [Contact] is er niet, mensen bekommeren zich niet om anderen. Mensen groeten elkaar ook niet.

R1: Laat ik het zo zeggen, de mensen hier, en ik weet niet of dat komt door de mensen die hier zijn komen wonen, zijn net robots. Er is geen dialoog tussen de mensen (...). IJskoud.

In verhalen over situaties van ingrijpen bij overtredingen en baldadigheid kon men veelal nog wel begrip opbrengen voor het niet ingrijpen van mensen. Zoals we dadelijk zullen zien speelde ook hier dat mensen meenden dat de maatschappij was verhard zodat je niet meer zonder gevaar voor eigen leven *kon* ingrijpen. Zij hadden er daarom begrip voor dat anderen dat niet deden. Minder begrip had men voor niet helpen in nood of bij simpele dingen als het in- en uitstappen bij de tram. Dat beschouwde men als een algemeen teken van verloedering, niet slechts als een asociale worden van mensen die toch al niet deugden. Net zoals mensen vervuiling waren gaan zien als teken dat het normaal geworden was om *niet* om de buurt te geven al wilden ze dat zelf best, werd ook hier wat *anderen* deden of nalieten toonaangevend voor hun eigen interventies, ookal hielden ze er persoonlijk andere opvattingen over hoe het zou moeten op na. Op die eigen interventies gaan we in de volgende paragraaf in.

6.4 Sociale controle uitoefenen: anderen aanspreken

Jongeren waren de belangrijkste veroorzakers van overlast in alle wijken, zo zagen we dat reeds in de veiligheidsstatistieken: soms omdat ze jongeren waren en buiten stonden, soms omdat ze auto's bekrasten, soms omdat ze luidruchtig waren en soms omdat ze mensen nariepen, bespuugden of andere ongein uithaalden. De gesprekken over het aanspreken van anderen spitsten zich al snel op jongeren en kinderen toe. In hoe mensen tegen het zelf uitoefenen van sociale controle aankeken zagen we duidelijke patronen: met enkele uitzonderingen sprak men niet graag of helemaal geen vreemden aan, deed men dat vaker bij bekenden uit de buurt, en wilde men ook nog wel eens kinderen aanspreken.

Zelf aanspreken: niet durven

Bewoners durfden anderen niet altijd aan te spreken. Jeannette vertelde dat zij getuige was geweest van een tasjesroof, maar dat ze niet durfde te reageren.

Een vrouw was gewoon aan het winkelen, er komt een andere vrouw en die rukt gewoon d'r tasje van haar arm af en die wilde naar buiten rennen. (...) Maar je staat perplex, je durft niet. Oké, ik zeg eerlijk, ik weet niet of ik mijn poot uitgestoken zou hebben.

Reageren was niet slim, want je wist nooit wat er gebeurde, en dat lag aan de mensen van tegenwoordig, volgens Cesaria¹⁰, die 'zijn tegenwoordig allemaal zo (...). Niet alle mensen, maar soms een beetje agressief en zo. Niet zo vriendelijk.' En Ruth vertelde ongeveer hetzelfde: 'Het is een moeilijke tijd, als je wat gaat zeggen dan krijg je klappen.' Ruth vervolgde:

I: Heeft u weleens mensen aangesproken op straat op iets wat u niet zinde?

R: Nee, dat moet je niet durven. (...)

R2: Je hoort [het] op tv. Je hoort veel dat iemand onschuldig [is], die probeert iemand te benaderen van: 'Je gedrag is niet goed' en dan wordt hij kwaad: 'Wie ben jij?' en dan heb je een blauw oog. Je probeert wel, je instinct zegt wel, je wilt iets doen, maar liever draai je je gezicht, dat zie je liever niet.

De tijd, niet de buurt, gaven mensen als Jeannette, Cesaria en Ruth als reden voor het niet durven aanspreken. Marga was zelfs bang dat het niet bij klappen zou blijven en sprak daarom anderen niet aan.

Als je wat tegen jongeren zegt wat ze niet moeten doen, word je ook maar in mekaar geslagen of doodgestoken of noem het maar op.

‘De buurt’ gaf soms wel signalen af dat het algemeen gegeven dat tijden waren veranderd hout sneed. Lena^{II} kreeg een negatieve reactie toen ze ingreep in een gevaarlijke situatie met een klein kind dat zij, in haar perspectief, te hulp schoot, en schrok van de agressie die haar te beurt viel.

Ha, [dat was] niet leuk. Er was een keer een klein meisje. Ik liep daar, het was ’s morgens, en zo’n meisje van drieëneenhalf, had een heggenschaar. Daar liep ze mee. Dus ik loop eigenlijk automatisch naar dat meisje toe, want dat is zo’n grote heggenschaar voor zo’n klein meisje. Nou, daar komt me ineens die knul, en die riep, nou dat ga ik maar niet zeggen, dat ik van haar af moest blijven. Nou, die taal was niet voor herhaling vatbaar. Maar ik wilde alleen maar dat meisje beschermen voor die schaar. Dus toen dacht ik en zei ik, nou moeten jullie eens een beetje rustig zijn, zou je willen dat eh ... waarom doe je dat nou, wil je dat dat kind met die schaar valt? Ja, maar ik moest er met mijn ding afblijven. Ik heb het niet zo, met die jongens is het niet zo goed mogelijk om (...) [met ze te praten].

Marga maakte van afstand mee hoe het aanspreken door andere Pendrechtenaren geen effect had.

Van de zomer, op het plein, waren er een paar van die jongens bezig met het tegen vuilnisbakken trappen en een beetje vervelend doen (...). Er waren op een gegeven moment wat ouderen die op een bankje zaten. Dat was herrie natuurlijk. Dus die zeiden van joh, kan je daarmee ophouden? Nou. Moet je horen wat er tegen je gezegd wordt: oud wijf dit en dit en dat. En ze gaan gewoon door. Je zou ze zo in de kippennek pakken. Echt. Dus dat zie je wel.

Maar Marga pakte ze niet in de kippennek – hoewel ze ‘eigenlijk wel’ vond dat mensen vaker iets van het gedrag van anderen moesten zeggen. Ze achtte de risico’s te groot.

Want mensen gaan steeds minder hun mond opendoen, want je bent bang dat je nog een mes tussen je ribben krijgt tegenwoordig. Je durft niks meer te zeggen, want je ziet wat er gebeurt.

Niettemin was het een dilemma.

Je ziet dat als jongeren (...) wat uithalen en er zegt iemand wat, je wordt gewoon keihard in elkaar geslagen. De mensen laten het wel uit hun hoofd om wat te doen. Maar moet je dan alles maar over je kant laten gaan? Ik vind van niet. Ik ben zo helemaal niet. Als ik iets zie wat mij niet zint, of waarvan ik denk dat kan niet, dan zeg ik daar wat van. Of ze het leuk vinden of niet (...), maar ik kan mijn mond niet houden. Want dan gaan ze helemaal over je lopen, natuurlijk. Het respect is al heel ver te zoeken, bij de jeugd. En dat begint al bij die kleine apen. Als je daar wat tegen zegt, wordt je huid al vol gescholden .

Daarmee had Marga zelf geen ervaring.

Heb ik zelf ook nog nooit meegemaakt, maar ik heb het wel gezien. Bij mensen die dus ventjes van 10, 11 jaar ergens op afspraken, dan krijg je me daar een (...). Dan wil je niet weten wat daar uitkomt.

Dat het niet alleen lastige reacties geeft, maar ronduit gevaarlijk is om anderen aan te spreken zagen we in Carolines verhaal heel direct terug. Ze vertelde hoe een jongen een deuk in hun auto trapte. (‘Hij maakt een lolletje en geeft zo een trap tegen de deur van onze auto.’) Ze zag het vanuit hun bovenwoning gebeuren en belde onmiddellijk de politie, maar:

(...) Op het moment dat ik sta te bellen, zie ik ook dat die gozer dit doet [*maakt handbeweging*]. Pakt hij een revolver. De burens benden (...) die hadden het ook gezien, en die hadden op het raam getikt. Ik heb het nummer van die auto genoteerd, we hebben aangifte gedaan. Het kostte ons 4300 gulden om die auto te laten repareren. Hebben we zelf moeten betalen. Het enige wat we te-

rugkrijgen, we hebben hem te pakken, maar er is niks aan gedaan.

Barend, die zich bepaald niet geïntimideerd voelde door wie dan ook op straat, kon zich wel voorstellen dat anderen bang waren voor groepjes jongeren, maar wees ook op de tekortkomingen van mensen die zich zo voelden zelf.

(...) Die jongens zijn echt wel te benaderen, echt eerlijk, ik heb er nooit geen last van. Want als ik voorbijkom, dan is het vaak 'Hé opa', haha (...), maar er zijn mensen die er wel last van hebben (...), oudere mensen en mensen van middelbare leeftijd, en ook jongeren onder elkaar die met elkaar matten. Maar ja, ze durven geen gesprek aan te gaan.

Dat was echter niet de ervaring in Pendrecht van Caroline.

Dan staat d'r eentje tegen een boom te plassen, er (...) loopt [er eentje] blikjes in het water te gooien. Als je daar wat van zegt, wordt er gezegd van wijf, houd je smoel, dat soort dingen. Dreigementen ook uiten, (...) ik maak jullie allemaal dood, stond er [aan de overkant] een dronkaard [te roepen]. Ik denk bij mijn eigen, nou ja.

Daar gaat het bij de verschuivingen in sociale controle precies om: men vindt dat men het *eigenlijk* wel zou moeten doen, maar gaat, zoals Marga, van het negatieve uit. Na ervaringen met of verhalen over gewelddadige reacties bemoeiden mensen zich maar liever nergens mee, al vonden ze dat eigenlijk niet juist. In een situatie van *mistrust* hoorde men veel negatieve voorbeelden, ontbrak bewijs voor het tegendeel, en schoof men eerder op in de richting van wantrouwen dan van vertrouwen.

Je kan er niks van zeggen, want anderen steunen je niet

Barend ging makkelijk om met hangjongeren en vond vooral dat mensen zelf een taak hadden in het vinden van de juiste toon. Andere bewoners hadden het gevoel dat je niet in kon springen, omdat je er dan alleen voor zou staan. We zien hier de negatieve werking van het ontbreken van *collective efficacy*. Mensen pikken signalen op waaruit ze opmaken dat er buiten een andere norma-

liteit heerst dan die van hunzelf ('Men bemoeit zich hier niet met elkaar'). Zij verwachten dus van anderen geen steun. En als je er niet op kunt rekenen dat anderen je zullen bijstaan als jij iemand aanspreekt, ligt het niet voor de hand dat te blijven doen. Het niet ingrijpen draagt weer bij aan een verdere normaliteit van 'niet bemoeien'. Chiara signaleerde in Lombardijen vooral dat mensen zich niet 'met elkaar bemoeien': 'Als er iets is gebeurd kunnen ze je wel komen vertellen, maar zich met elkaar bemoeien of zo niet.' Wel praten achteraf, maar niet ingrijpen dus. Suzanna had jongeren graffiti zien spuiten en was erop afgestapt ('Ik ging naar buiten en zei hee, moet dat nou'), maar 'anderen liepen gewoon voorbij'.

[Ik] weet niet [waarom]. Niet mee willen bemoeien misschien of denken het is toch niet van ons, de woningstichting maakt het wel weer goed.

Toen Theo een tijdje in Pendrecht in een koopwoning woonde, constateerde hij dat de buurt er 'in eerste instantie piekfijn' uitzag. Maar hij kreeg steeds meer overlast van jongeren.

Dan probeer je op zich, om ze aan te spreken. Wat ik heel sterk merk is dat de medebewoners daar niet voor in zijn, op een enkeling na (...). Ik heb in de laatste twee jaar, bij geen enkele vorm van samenscholing gezien (...), dat er mensen waren van, joh, daar gaan we wat aan doen.

Men leek overlast en vervuiling als gegeven te accepteren. De Vereniging Van Eigenaren (VVE) besloot slechts meer van de maandelijks bijdrage aan een schoonmaakbedrijf te spenderen.

Veel mensen die ervaringen hadden met het aanspreken van anderen waren daar niet zo erg positief over. Lennart en zijn vrouw, bijvoorbeeld: 'Voor je het weet trekken mensen een revolver, dat kan je ook rustig in je rapport vermelden.' Meneer had moeite om het na te laten anderen aan te spreken, maar zijn vrouw maande hem het niet te doen. Dit illustreert nogmaals de discrepantie tussen normatieve en situationele normaliteit. Die discrepantie vertaalt zich in het dilemma van sociale controle. Ze onderstreept het belang van een sociale context die sociale controle zinvol maakt. Sociale controle is eerst zinvol in een context waarin je

weet dat anderen aan jouw kant staan. Soms deed Lennart het toch, in dit voorbeeld ter ondersteuning van iemand anders die optrad, waarbij verder iedereen zich afzijdig hield.

Ik zat laatst in de metro (...) en er zit een, ik denk dat het een Marokkaanse jongen was. Zit hij met zijn telefoon te spelen. En die heeft de muziek kei- en keihard staan (...). Iedereen die kon het horen. Ik denk nou, ik zeg maar niks. Zegt dat meisje tegen hem: 'Meneer, als u wilt luisteren, zet 'm dan wat zachter dat wij d'r geen last van hebben.' Maar hij deed net of hij gek was. Ja, toen moest ik natuurlijk wat zeggen. En, ik zeg tegen hem, ik zeg, luister eens, die juffrouw vraagt of je 'm wat zachter wilt zeggen, ik zeg, doe dat dan ook. Hij zegt: het is mijn telefoon. Ik zeg, ik heb d'r niks mee te maken, maar alle mensen stoort het. Maar hij deed het niet hoor. Geen reactie verder. Maar goed, bij Maas-haven stapte die gelukkig uit. Dus ik denk: dan is het rustig. Maar ik bedoel, dat kan je niet maken.

Publieke familiariteit maakt sociale controle makkelijker

Het aanspreken van bekenden was eenvoudiger, zeker als men ook van andere omwonenden wist hoe zij er tegenover stonden. Amba sprak haar buurman aan als zij last van hem had. Dat *iedereen* met hem overhoop lag vergemakkelijkte het aanspreken.

Interviewer: 'Spreekt u wel eens iemand aan als het u niet helemaal zint?'

Amba: 'O ja, een Marokkaan die naast me woont waar iedereen bonje mee heeft.'

Dat het aanspreken van bekenden makkelijker bleek dan dat van vreemden hoeft weinig verbazing te wekken. Vaak ging het dan wel om herkenning en publieke familiariteit, niet om *kennen*. Bekende hangjongeren werden door Cheyenne aangesproken toen ze lawaai aan het maken waren met hun brommers.

En dan kwamen [de jongeren] allemaal voor mijn woning. En dan ging ik naar buiten en dan zei ik: 'Jongens, willen jullie alsjeblieft weggaan van hier.' Ik zeg: 'Kijk, ik ken jullie heel goed, maar als jullie niet stoppen, dan bel ik de politie'.

Ook Aysun meende dat aanspreken gevaarlijk was. Zij zou het alleen doen bij kinderen ‘van een bepaalde leeftijd’, en familiair met die kinderen zijn speelde daarbij een rol, evenals een gevoel van ‘eigen cultuur’. Net als anderen zag Aysun zichzelf bovendien als iemand die anderen met rust laat.

(...) Als ze een kind schoppen van een bepaalde leeftijd, dan zeg ik wel dat kan je niet maken. Maar dat doe ik niet zo gauw bij vreemde kinderen. Maar ik bemoei me niet zo gauw (...). Omdat ik het gewoon gevaarlijk vind tegenwoordig (...). Ik heb het idee dat als je je [met hangjongeren bijvoorbeeld] gaat bemoeien, [je] wel problemen kan krijgen. Bij me eigen cultuur doe ik het eerder als het me echt irriteert. Wat ze ook zeggen, je bent een ouder persoon en ze hebben een zeker respect voor je. Dan doe ik dat eerder dan bij een groep Antillianen. Dan vraag je om problemen denk ik, en vooral met een hoofddoek.

Terwijl Aysun de jongeren in haar straat gewoon kon aanspreken en ze haar geregeld hulp aanboden, vond Suzanna die dicht bij Aysun woont, de jongeren op de bankjes juist angstaanjagend.

Ze hebben echt een houding van ‘probeer maar wat te doen’ of ‘zeg maar wat’. En die blik in de ogen. Ik zeg maar niks en loop maar door, je weet maar nooit.

Familiariteit kan dus ook een bron van wantrouwen zijn. Maar het ontbreken van familiariteit bemoeilijkt ingrijpen in ieder geval, zo vertelde Sharon, die relatief nieuw was in Lombardijen, waar zij drie tot vijf jaar geleden was komen wonen.

Ik ben niet bekend met de omgeving en dan zie ik wat gebeuren, misschien ga ik op dat moment niet gelijk reageren. Misschien later wel, maar niet meteen, omdat ik de omgeving niet ken, de mensen niet en je weet niet hoe ze gaan reageren. Misschien gaan ze heel gauw tegenover jou reageren (...) en ja, we worden daarvoor niet beschermd.

En als Sharon niet in ‘haar omgeving’ is voelt zij zich ‘niet veilig om een vreemde aan te spreken’.

Voor Deborah kon er van jongeren juist een gevoel van veiligheid uitgaan. Eerdaags zag ze een zwerver de vuilnisbakken afgaan.

Dat vind ik dan niet zozeer eng, maar dat vind ik dan gewoon echt vervelend voor die man. Maar dan komt er een groepje uit de tram zetten, maar daardoor voelde ik me wel weer een stukje veiliger. Terwijl die jongens volgens mij, dat was een groep van zes, zeven jongeren of zo, en we liepen dezelfde kant uit. En ik voelde me wel ineens een stuk prettiger. Omdat die jongeren [die zwerver misschien ook wel in de smiezen hadden].

Het hangt ook een beetje van jezelf af, meende Sjaan, al pratend over een groepje jongeren dat zich bij een snackbar ophield en waarover mensen in Lombardijen op uiteenlopende manieren spraken. Je had een bepaalde mate van 'streetwise' nodig, en moest vooral 'gewoon normaal' doen. Dat een houding moest worden bepaald betekent echter ook dat er inschattingen werden gemaakt. Klaarblijkelijk bracht de bekendheid met de betreffende jongeren met zich mee dat er geen *mistrust* meer was, maar dat Sjaan uitging van wantrouwen. Immers, de 'onjuiste' houding kon problemen geven. De jongeren bepaalden dus de toon van het sociaal verkeer.

(...) [van die jongeren] heb je nooit last, ik heb laatst toevallig een stel gesproken die daar wonen en die zeggen ook, als je gewoon normaal langsloopt en je zegt gewoon gedag, dan bemoeien die gasten zich niet met je, maar als je al zo ineengedoken langsloopt, dan heb je eerder kans dat ze een opmerking maken. En hun gaven zelf aan (...) dat ze daar geen last van hebben.

De ouders van kinderen van anderen aanspreken lag ingewikkeld. Onze enquêtevraag naar wat andere mensen zouden doen als ze een kind dat ze kenden van school zagen roken, bleek zich zowaar in werkelijkheid te hebben voorgedaan. Het betreffende meisje was blijkbaar wel bang dat Chiara haar moeder zou aanspreken. Maar het leidde tot niets en was voor Chiara niet voor herhaling vatbaar.

De kinderen verzieken het voor de ouders en de ouders luisteren niet joh. Vorige keer ging ik naar een mevrouw en vertelde haar

als vriendin zijnde dat haar dochter een peukie aan het roken was en het weggooide toen ze me zag. Dan gelooft ze me niet. Zegt ze nee, dat is niet waar, dan denkt ze dat ik lieg.

Kortom, voor het uitoefenen van sociale controle is het ook nodig dat de ouders van de kinderen elkaar vertrouwen. Irma vreesde dat anderen haar kind niet direct in bescherming zouden nemen. Enig vertrouwen in andere ouders rond de school had ze wel, hetgeen nogmaals het belang van de school als *community school* bevestigt, maar ‘voor de rest is dit een buurt waar iedereen zich vooral met zichzelf bezighoudt’.

Dat is voor mij ook een reden om me kind gewoon zelf te brengen en te halen, dat geeft me een veiliger idee (...). Mijn vertrouwen in andere mensen is ook dusdanig dat ik mijn kind niet zo maar toevertrouw aan de rest van de maatschappij.

Terwijl Deborah wel verwachtte dat ogen op straat haar zouden beschermen, had ze weinig vertrouwen in het aanspreken door mensen van anderen op gedrag. Dat verwachtte ze slechts van enkelen op haar eigen portiek.

Omdat ik ze ken, omdat ik weet hoe ze zijn. Het komt door individualisering, daar doe ik zelf ook aan mee, er is gewoon geen samenhang, geen gezamenlijk gevoel. Terwijl oudere mensen dat waarschijnlijk wel hebben.

Publieke familiariteit betekende dus niet zonder meer dat men sociale controle uitoefende. Wel hield het in dat men scherpere verwachtingen van anderen had en ook zelf gemakkelijker inschattingen kon maken. In de uiteenlopende voorbeelden zagen we dat de afstand tussen wat men zelf normaal vond en beelden van wat in de context normaal was, het vertrouwen in ingrijpen door anderen beperkt. De verwachting dat men niet met zekerheid op de steun van anderen kon rekenen betekende voorts dat men zelf van sociale controle afzag. Niet aanspreken en niet helpen leiden er zo weer toe dat een sociale sfeer van ‘ieder voor zich’ verder wordt bestendigd.

6.5 Vertrouwen en wantrouwen: wie wel, wie niet?

Geïnterviewden waren het over wat ze van anderen konden verwachten niet allemaal eens, zoals uit bovenstaande wel is gebleken. Ze verschilden in hun interpretaties van signalen. Omdat de buurt als geografisch gebied niet één sociale eenheid is, konden zij elkaar tegenspreken.

Dat persoonskenmerken er voor de beleving van veiligheid toe doen was in bestaand onderzoek al geconstateerd. 'Afhankelijk van individuele kenmerken, ervaring en motivatie', zo stellen Bruinsma en Bernasco (2004: 15), 'zullen dezelfde stimuli niet door iedereen worden opgemerkt, niet voor iedereen even *saillant* zijn en niet door iedereen als bedreigend worden geïnterpreteerd. Door de nadruk op grootschalige surveys en kwantitatieve data is weinig bekend over deze specifieke processen van onveiligheids-perceptie.'

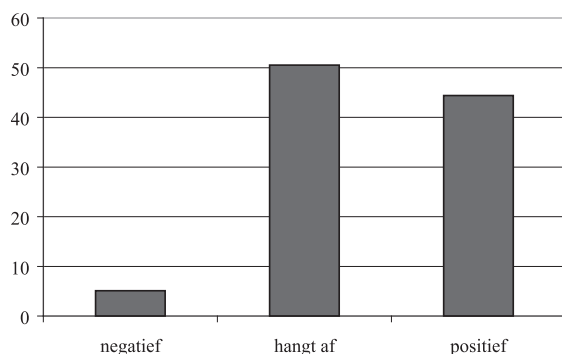
We richten ons hier op de sociologische mechanismen waarmee mensen van signalen en informatie over mensen met wie zij 'bekend zijn' komen tot wat ze van anderen verwachten. De psychologische kenmerken van mensen zijn voor ons daarom van minder belang. Evenwel dwingt het gevarieerde beeld ons tot de vraag: wie heeft er nu verwachtingen van anderen en wie niet? Voor we de betekenis van winkels en scholen bespreken, besteden we daaraan in deze paragraaf aandacht.

Omgaan met vreemden: aangesproken worden

In onze enquête vroegen we hoe men zou reageren als men op straat werd aangesproken. Het antwoord dat mensen gaven komt wellicht niet overeen met de praktijk. Maar het geeft wel een indicatie van hoe zeker mensen zich voelden op straat. Kon men zonder meer met de diversiteit aan passanten uit de voeten, of was men juist gereserveerd ten opzichte van anderen? Een ruime 5% van de geïnterviewden reageerde inderdaad altijd afwijzend (zie figuur 6.3). Zij waren van geen enkele vorm van ongevraagd contact in de openbare ruimte gediend. Ze gingen bij voorbaat van vervelende of lastige situaties uit, nog voordat die zich hadden voorgedaan. Zij pasten de principes toe die Lofland (1998: 33-34) heeft beschreven als gedragingen die neerkomen op het behouden van privacy, het *geen* aandacht schenken (*disattention*) en vermijding. De ruime 40% die zei dat vragen altijd vrij stond liet zich

wellicht niet *daadwerkelijk* door iedereen aanspreken en ging misschien niet overal op in.

Figuur 6.3 Reageren op aangesproken worden door vreemden

Zoals Lofland (1998: 39) heeft besproken lenen sommige situaties, sommige personen en sommige plaatsen zich daarvoor ook meer dan anderen. Altijd iedereen te woord staan zou vooral van stedelijke naïviteit getuigen, niet van het kennen van de codes van de straat. Maar mensen gaven daarmee wellicht vooral een attitude aan, die Ruth in het interview onder woorden bracht als ‘Wij staan hier iedereen te woord’.

R1: We zijn gewoon spontaan. We zijn gewoon vriendelijk. Als iemand iets vraagt, proberen we gewoon die vraag te beantwoorden. Als het een andere taal is, dan wordt het moeilijker. Je negeert gewoon niet.

Groeten is voorbehouden aan mensen die je kent: ‘Alleen bekenden, niet zomaar iemand. Of als een lieve oude mevrouw langsloopt, dat je dan mekaar groet. Dat is echt wel beleefd. Maar voor de rest, als je mekaar niet kent: je hebt ook gekke mensen rondlopen, die groet je niet.’

Geregeld noemden mensen hun eigen karakter gereserveerd als verklaring om niet in te gaan op mensen die hen aanspraken. Ze benadrukten dat ze daarmee geen waardeoordeel wilden uitspreken over mensen die dat wel deden, zoals Debby bijvoorbeeld; ze beschreef dat mensen op de Spinozaweg en in omliggende winkels weinig met elkaar spraken.

Nee, er gaan niet mensen zomaar met elkaar kletsen, zomaar als ze elkaar niet kennen. Ja, behalve dan de, ik noem dat dan de gekken, maar het zijn eigenlijk geen gekken, het zijn mensen die gewoon erg vrijpostig zijn en er komt ook wel eens iemand naar mij toe in de winkel en die zegt dan wat tegen mij, dan heb ik zoiets van dat hoeft niet.

Mensen stelden ‘nu eenmaal’ op zichzelf te zijn en zich niet graag kwetsbaar op te stellen. Barend, die in het vorige hoofdstuk vond dat iedereen elkaar kon aanspreken mits je de juiste toon kon treffen en dat het daaraan veel ontbrak, liet juist zien hoe het anders kon, maar gaf daarvoor eenzelfde psychologische verklaring.

Inschatten en achtergrondposities

Op theoretische gronden (Lane 2000; Blokland 2005) kunnen we veronderstellen dat mensen die zelfverzekerd zijn over hun eigen sociale en maatschappelijke positie over een ‘robuuste identiteit’ beschikken. Wie veel in het leven heeft waaruit de waardering van anderen spreekt en in sterke mate het gevoel heeft het eigen leven in de hand te hebben, zal meer dan anderen tegen een stootje kunnen. Dat kan zich bijvoorbeeld uiten in de manieren waarop men omgaat met aangesproken worden door vreemden op straat. Zo’n positie kan ten dele van achtergrondkenmerken afhangen. Zouden sommigen positievere inschattingen maken van medebewoners dan anderen? We gingen dit statistisch na voor mannen en vrouwen, verschillende etnische groepen, mensen die verschilden in inkomen en mensen met uiteenlopend opleidingsniveau.

- Vrouwen waren niet meer of minder positief over wat ze van anderen verwachtten dan mannen. Uit de literatuur weten we dat vrouwen veiligheid op straat anders beleven dan mannen. Zij maken andere inschattingen en gaan anders met risico’s om. Voor de inschattingen die wij hen vroegen te maken zagen we geen verschil. Vrouwen, zo zagen we in hoofdstuk 3, noemden wel vaker onveilige plekken. Ze waren echter niet negatiever over de sociale signalen in hun omgeving dan mannen.
- Leeftijd speelde geen rol bij de inschattingen van sociale controle van winkeliers, omwonenden of voorbijgangers. Kortom, al waren ouderen misschien meer geneigd om risico’s te zien zodra zij met hun sleutel in hun hand als wapen naar hun huis liepen, hun *vertrouwen* in anderen stond los van die risico-in-

schatting en de inschatting van de eigen kwetsbaarheid. Het algemene beeld is dat ouderen zich onveiliger voelen: zij schatten de kans dat zij bijvoorbeeld worden beroofd hoger in dan op grond van statistische kansen zou hoeven. Echter, zij schatten winkeliers, omwonenden en voorbijgangers in het winkelgebied dus niet negatiever in dan anderen.

- Het opleidingsniveau beïnvloedde niet het vertrouwen dat men had in sociale controle van winkeliers of omwonenden, maar wel het vertrouwen in sociale controle door voorbijgangers in het winkelgebied¹²: hoe lager de opleiding, hoe geringer het vertrouwen. Dit sluit aan bij de bevindingen van onderzoekers in Londen (bijvoorbeeld May 1996) dat hoger opgeleiden soms een culturele voorkeur hebben voor zeer diverse leefomgevingen. Daarbinnen voelen zij zichzelf voldoende ‘robust’ om niet al te snel bedreiging te ervaren (en, vermoedelijk ook, om zichzelf sociaal te plaatsen). Ze creëren hun eigen sociale omgevingen tegen de achtergrond van de buurt (Butler 2008: 217-218).
- Hetzelfde gold voor inkomen. Inkomen stond los van vertrouwen in sociale controle door omwonenden, maar hoe hoger het inkomen, hoe meer vertrouwen men had in sociale controle door winkeliers en voorbijgangers in het winkelgebied.¹³
- Allochtonen en autochtonen dachten niet verschillend over de sociale controle door omwonenden of winkeliers, maar wel door voorbijgangers. Allochtonen schatten de sociale controle door voorbijgangers positiever in dan autochtonen.¹⁴ Dit bevestigt het beeld van de diepte-interviews, dat allochtonen en autochtonen in multi-etnische en multifunctionele buurten min of meer anonieme anderen in de buitenruimte duidelijk anders beleven.
- Mensen die langer in de buurt woonden waren niet meer of minder goed van vertrouwen in voorbijgangers, winkeliers of omwonenden. Hoewel wie ergens langer woont meer mensen leert kennen, doet men ook meer ervaringen op. Ergens langer wonen betekent niet automatisch dat men meer *positieve* ervaringen heeft verzameld. Ook kan juist de vergelijking met vroeger maken dat men vandaag minder van anderen verwacht. Herinneringen spelen immers niet zozeer een rol van betekenis als verhalen over hoe het vroeger was, maar vooral als interpretatiekader voor het heden. Door wat mensen over vroeger

vertellen – en hoe ze dat selectief doen – geven ze aan waar hun zorgen over het heden zitten (vgl. Leijdesdorff 1987).

Robuuste posities en vertrouwen

De robuustere positie van mensen hangt samen met het algemene vertrouwen dat mensen in anderen stellen (Blokland 2005: 276-278). We maten algemeen vertrouwen met de standaardvraag die daarvoor in de politieke wetenschappen wordt gebruikt (zie tabel 6.1). Er blijkt inderdaad een zwakke, maar significante samenhang tussen de twee variabelen¹⁵. Mensen die in het algemeen vinden dat anderen te vertrouwen zijn blijken ook opener te staan voor vreemden die hen op straat aanspreken. Echter, deze indicator van een robuuste identiteit vertoont *geen* samenhang met de scores op veiligheid van de buurt als geheel of het winkelgebied.

Tabel 6.1 Vindt u dat mensen elkaar in het algemeen kunnen vertrouwen?

	Frequentie	Percentage
Ja, je kunt andere mensen vertrouwen	106	25,8
Dat hangt ervan af	211	51,3
Nee, je kunt niet voorzichtig genoeg zijn	94	22,9
Totaal	411	100,0

Gaan we de relatie na tussen de indicator van een robuuste identiteit – hoe gaat men om met aangesproken worden door vreemden? – en herkend worden door winkeliers, dan vinden we geen verband. Met andere woorden, praktijken, zoals het herkend worden door winkeliers, dragen wel bij aan familiariteit, en die familiariteit vergemakkelijkt het maken van inschattingen, maar maakt niet dat mensen anderen in de openbare ruimte positief tegemoet treden. Dat bevestigt ons idee dat er *naast* de vraag of er publieke familiariteit bestaat, de vraag ligt in hoeverre mensen zichzelf beschouwen als mensen die stevig in het zadel zitten en tegen een stootje kunnen: vragen staat vrij. Ook de onderstaande analyse, waaruit een significante samenhang¹⁶ blijkt tussen het maken van een praatje met onbekenden in of rond de winkels en de reac-

tie die men zegt te geven wanneer men door een vreemde wordt aangesproken, versterkt dit idee.

Tabel 6.2 'Maakt u in de winkelstraat weleens een praatje met mensen die u niet kent' in relatie tot 'hoe reageert u op aangesproken worden door vreemden'

	Altijd afwijzend	Dat hangt ervan af	Altijd positief, vragen staat vrij	Totaal
Ja, ik maak weleens een praatje	3 (14,3)	42 (20,5)	65 (36,3)	110 (27,2)
Nee	18 (85,7)	163 (79,5)	114 (63,7)	295 (72,8)
Totaal	21 (100,0)	205 (100,0)	179 (100,0)	405 (100,0)

Echter, over de richting van de samenhang kunnen we op basis van de statistieken niets zeggen. Het is net zo aannemelijk dat wie geregeld een praatje maakt met onbekenden ontvankelijker is voor het worden aangesproken door onbekenden, als dat wie eerder geneigd is positief op aanspreken te reageren vaker tot een praatje komt. Ons kwalitatief materiaal kan hier meer inzicht bieden.

Sommige geïnterviewden zagen zichzelf in ieder geval als mensen met een 'robuuste identiteit.' Zij verklaarden vanuit hun eigen karakter waarom zij, misschien eerder dan anderen, in zouden gaan op verzoeken van vreemden, of zelf vreemden zouden aanspreken. Heel uitgesproken zien we dit terug in de woorden van Marga uit Pendrecht.

Ik lul met iedereen. Mensen zeggen wel eens, jij lult nog met een lantaarnpaal (...). Als ik in de supermarkt ben, heb ik die mensen nog nooit gezien. Daar heb ik soms een heel gesprek mee, ik ken het hele mens niet. Je hebt weleens, dan kom je door iets in gesprek met mekaar, of zo. En van het een komt het ander, en dan sta je een half uur met zo iemand te praten, terwijl je dat mens helemaal niet kent. En dat maakt mij ook niks uit. Ik praat met iedereen, en iedereen mag mij alles vragen (...). Waarvoor zou je iemand niet antwoorden als die naar je toekomt en die vraagt wat aan je? Moet je die dan hard voorbijlopen? Dat doe je toch niet? Ik niet, tenminste. Ik geef gewoon antwoord.

Ook Cornelis stelt zich zo op, net als zijn vriendin: 'Die is precies eender. Die houdt ook nergens d'r muil voor hoor.' Lena had aanvankelijk moeite met het gebrek aan contact dat zij in Lombardijen ervoer, maar paste zich aan, en nam ook zelf initiatief.

Als ik naar de winkels ga, soms ergerde ik me (...), nu niet meer, want je leert ermee omgaan en je gaat het van je afzetten, want je wilt gewoon prettig wonen. Dus je moet je blik verzetten en veranderen (...), maar ik spreek heel veel mensen aan. Zomaar, mooi weer, slecht weer. Maar ik krijg zo weinig fatsoenlijke dingen terug, of helemaal niks terug!

Aysun woont aan een schoolplein met enkele bankjes en speeltoestellen. Ze meende dat haar Turkse achtergrond haar in sommige situaties kwetsbaarder maakte dan in andere. Niet de eigen etnische groep was daarvoor bepalend, maar de tegenstelling tussen allochtoon en autochtoon. Het veelbesproken onderwerp 'hangjongeren' als bron van onveiligheid kreeg zo een nuance.

's Avonds komen donkere jongens op die bankjes daar zitten en dan zitten ze te drinken of ik weet niet wat. Ik ken ze niet, maar toch voel ik me niet onveilig. Ik heb er geen last van. Daar zit het cultuurverschil. Nederlanders hebben er eerder last van dan Turkse of buitenlandse mensen (...) en hetzelfde heb ik dan ook. Hier niet, maar tegen het eindstuk van de Beijerlandselaan hangen ook jongeren en dat zijn Nederlandse en dan krijg je bepaalde reacties, dan voel ik me niet onveilig, maar ik vind het wel irritant.

Cornelis gaf hulp waar nodig, en nuanceerde in het interview zijn enquête-antwoord dat het 'ervan af zou hangen' hoe hij zou reageren op vragen op straat: hij voelde zich op straat behoorlijk zeker en vragen stond dus vrij, maar het antwoord niet per se, en het hing ook wel een beetje van het tijdstip af.

Tuurlijk, ga uw gang, wat wilt u weten? En als hij zegt, kunt u mij een gulden lenen, hè, dan zeg ik, sorry, maar daar begin ik niet aan. Maar als hij zegt, weet u waar de Aldi is? Zeg ik ja, die is hiero.' [I: Wat dat betreft heeft u dus geen angsten?] Och, wel nee. Alleen 's avonds. Als ze zouden zeggen van eh ... oh nee, ik heb niet samen met jou in de wei gelopen.

Wat bewoners denken van anderen te kunnen verwachten is zeer verschillend. De constatering dat opleiding en inkomen ertoe doen voor de verwachtingen van sociale controle, terwijl er met leeftijd en sekse *geen* direct verband bestaat, geeft aan, dat de kunst van het thuis zijn met stevige maatschappelijke posities gemakkelijker wordt. Anderen inschatten en de codes van de straat kunnen herkennen en je daartoe kunnen verhouden zonder al te veel last te hebben van *mistrust*, dat, zoals Sztompka stelde (1999: 26), zo gemakkelijk in wantrouwen om kan slaan, maar zo moeilijk tot vertrouwen uitgroeit, is eenvoudiger als je in de rest van je leven stevig in het zadel zit (vergelijk ook de mensen met een voorkeur voor 'stedelijkheid om de hoek' in de studies van Reijndorp, bijvoorbeeld Reijndorp 2004).

6.6 Conclusie

Wie zich thuis voelt *kan* inschatten wat men van anderen kan verwachten, in positieve of negatieve zin. De bekendheid met de sociale omgeving stelt ons in staat betekenissen te geven aan wat we zien op straat. Dat betekent allerm minst dat we mensen *dus* vertrouwen. Kennis van anderen hebben kan ook betekenen dat we redenen hebben om hen juist niet te vertrouwen. In ons alledaags bestaan is *niet* iedereen altijd te vertrouwen. Mensen draaien elkaar geregeld een loer. Zelfs met goede intenties handelen mensen geregeld heel anders dan zij zouden willen. Niet wat wij willen alleen bepaalt immers het verloop van gebeurtenissen, want onze handelingen komen eerst tot stand in interacties met anderen in sociale contexten. Daar komt nog bij dat handelen ter ondersteuning van sommigen ten koste kan gaan van anderen. Vertrouwen is gradueel (een kwestie van meer en minder) en relationeel (het komt tussen personen of groepen tot stand). Als we iedereen zouden vertrouwen, is vertrouwen niet langer onderscheidend, en houdt het als concept op te bestaan.

Vanuit het alledaagse bezien is het daarom opmerkelijk dat er in beleidskringen nog zo vaak gedacht wordt dat bekend beminde maakt en dat anderen kennen ertoe zal leiden dat mensen in achterstandswijken elkaar gaan *vertrouwen* en dat vertrouwen een voorwaarde is voor leefbare, veilige wijken (vgl. WRR 2005). Binnen die redenering moeten mensen een bepaald soort verbanden met elkaar aangaan om ervaringen van onveiligheid het hoofd

te kunnen bieden. Ideeën over buurtcohesie als zou het daarbij om een stijgende lijn naar meer cohesie gaan naar gelang relaties intensiever worden berusten ook op zo'n uitgangspunt.

Hier doet zich de psychologisering van sociologische vraagstukken voor. Immers, zouden mensen meer contact maken en elkaar beter leren kennen, dan zouden hun wantrouwige attitudes veranderen. Maar wantrouwen hoeft geen tekortkoming op het individueel niveau te zijn. Dat je beter op je hoede kunt zijn, omdat je aanwijzingen hebt om ervan uit te gaan dat anderen je een loer zullen draaien, kan op accurate observaties berusten. In specifieke contexten kan wantrouwen minstens zo reëel zijn als de inschatting dat iedereen elkaar zal bijstaan. Gebrek aan vertrouwen op zichzelf raakt daarom *sociologisch gezien* (en dat is iets anders dan politiek of moreel) niet de kern van het probleem van ervaren onveiligheid in achterstandswijken. De relationele contexten waarin publieke familiariteit al dan niet tot stand komt zouden wel eens van meer belang kunnen zijn dan tot dusverre is onderkend.

De kennis over anderen die publieke familiariteit verschaft draagt immers bij aan het ervaren van zowel vertrouwen *als* wantrouwen. In beide situaties kunnen we ons relatief zeker voelen. *Onzekerheid* komt met *mistrust* als we anderen niet kunnen plaatsen, en alleen maar kunnen afgaan op fysieke signalen en wat we daarvan aflezen. Bij het bieden van hulp, en het zelf ingrijpen, bleek inschattingen maken erg moeilijk. Eerst herhaalde observaties van dezelfde mensen brachten respondenten voorbij stereotyperingen. Kennis hebben over anderen in de openbare ruimte – publieke familiariteit – leidde weliswaar niet altijd tot sociale controle in de zin van aanspreken, maar resulteerde wel in minder *mistrust*: al was men niet met alles in de buurt gelukkig, men kon anderen in ieder geval plaatsen, en daarom inschattingen maken.

Dat vraagt om een verdere analyse van publieke familiariteit, in het bijzonder van de rol van functiemenging daarbij. Immers, om in routineactiviteiten met anderen bekend te raken is een eerste voorwaarde dat we geregeld dezelfde mensen tegen het lijf lopen. In hoofdstuk 7 staat de vraag centraal in hoeverre winkels en scholen de mogelijkheid op herhaalde ontmoeting boden.

7 Winkels en scholen als vanzelfsprekende ontmoetingsplekken

7.1 Inleiding

Publieke familiariteit wordt vaak aangezien [...] voor private intimiteit, en publieke onpersoonlijkheid voor private vervreemding [...]. Maar zulke publieke familiariteit heeft niets van doen met de privé-levens van mensen. De vriendelijke voorbijganger die je groet op straat kan weinig vrienden hebben, terwijl de gereserveerde passagier in de metro een bloeiend sociaal leven kan hebben.

Fischer 1982, 61-62; mijn vertaling

Wij voelen ons echt heel thuis in deze buurt. We voelen ons veilig, we voelen ons thuis.

Ruth, Hillesluis

Ik voel me veilig in de buurt. Hoe laat ik ook thuis kom (...). [Op Rotterdam-Noord] zou ik me onveilig voelen, maar hier niet. Als ik de grootste schoften hier op straat zie, zou ik me niet onveilig voelen (...). In een andere wijk zou je mij moeten zien kijken. Maar hier niet.

Cheyenne, Lombardijen

De kunst om ergens thuis te zijn komt neer op het vermogen tot sociale identificatie, waarmee we proberen onze eigen, begrijpbare posities in ons dagelijks leven te bepalen (Lemert 1995; Mannheim 1996; De Swaan 1995: 28). Ons sociaal identificeren doen we door voortdurende definiëring van 'wij' en 'zij': 'wij'-noties fungeren als onze normatieve referentiegroepen waarin we thuis zijn en waaraan we de standaarden voor ons handelen ontleenen, 'zij' als de vergelijkende referentiegroepen (Merton 1968: 232).

Ook met plekken kunnen we ons verbinden of verbonden voelen. Scherper gezegd: we kunnen de gebouwde omgeving gebruiken om uit te drukken en vorm te geven wie we, in relatie tot anderen, zijn. We moeten anderen als het ware 'lezen' om te bepalen wie zij zijn – en wie wij dus zelf zijn. Zo moeten we ook onze sociaal-fysieke omgeving 'lezen' om te bepalen welke positie we daarin innemen, en of, en zo ja hoe, we er thuis zijn. We hebben daarvan in de voorafgaande hoofdstukken voorbeelden gezien. En we hebben ook opgemerkt dat kennis die men over anderen heeft er daarbij veel toe doet.

De these van Jane Jacobs gaat er zonder meer vanuit dat gemengd ruimtegebruik zulke kennis oplevert. Wellicht hadden winkels en scholen die vanzelfsprekende rol in de buurt historisch ook wel. In de ouderwetse winkel met een toonbank hoorde iedereen wat een vaste klant de kruidenier vertelde, zonder dat het voor andere wachtenden was bedoeld. Toen *iedereen* boodschappen deed bij de winkel op de hoek kregen mensen geleidelijk steeds meer kennis van elkaar. Misschien ontstonden er korte gesprekjes, hoewel die contacten verder tot niets hoefden te leiden. Zegt iemand dus vroeger veel meer contact te hebben gehad in de buurt, dan vertelt ons dit vooral iets over de mate waarin mensen familiair met elkaar waren. 'Iedereen kende iedereen'. maar 'kennen' had vooral de betekenis van 'kennis hebben over', niet van persoonlijke netwerken van duurzame relaties van mensen die elkaar graag mogen. Bovendien ging men de deur niet uit *om* anderen te ontmoeten, maar was het familiair worden met anderen vanzelfsprekend en zonder extra inspanning bijproduct van de alledaagse routines.

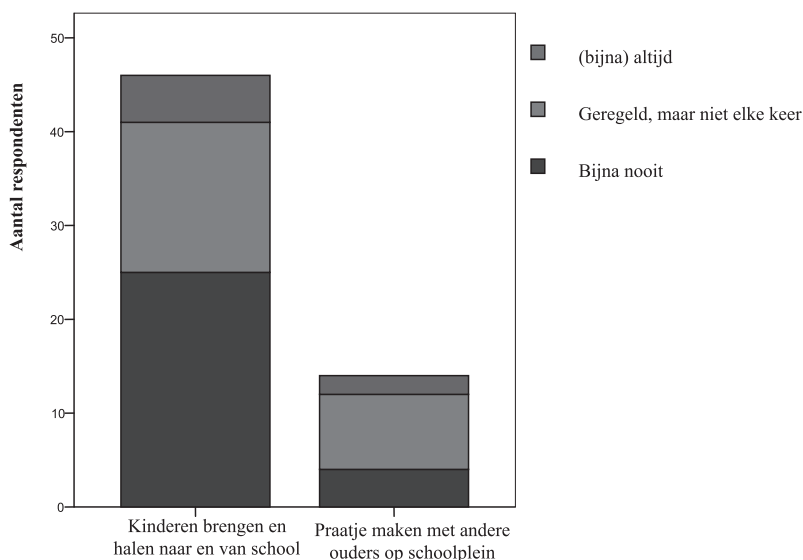
Toen en nu zullen sommige buurten of plekken in buurten betere omgevingen zijn dan andere om zulke familiariteit te ontwikkelen (vgl. Lofland 1998: 97). Hoewel functiemenging geen garanties biedt dat er publieke familiariteit ontstaat, biedt sterke functiescheiding in ieder geval een *minder* goede context. Functiemenging brengt mensen immers samen in de buurt. In winkels, postkantoren, horecazaken en op terrassen, in wachtkamers van dokters, bij schoolpleinen en kinderdagverblijven, locaties voor sport, cultuur en recreatie bestaat er meer dan een puur statistische ontmoetingskans. En *mogelijk* treft men daar herhaald dezelfde anderen. Door onze routines raken we dan, al wisselen we nooit een woord, familiair met elkaar. Voorwaarde daarvoor is dat we buurtvoorzieningen daadwerkelijk gebruiken. Daarom gaan

we in dit hoofdstuk eerst in op dat gebruik, en op wie men bij winkels en scholen tegenkwam. Vervolgens vragen we ons af of dat buurtgebruik samenhangt met de cijfers die mensen aan veiligheid gaven. Daarna gaan we na in hoeverre buurtgebruik samenhangt met verwachtingen van sociale controle.

7.2 Voorzieningengebruik als voorwaarde voor familiariteit

In hoeverre bieden brede scholen, schoolpleinen en winkels mogelijkheden voor mensen om familiair met anderen te worden? Veel hangt natuurlijk af van of en hoe vaak mensen de voorzieningen gebruiken.

Figuur 7.1 Brengen en halen, praatje maken op schoolplein

Scholen en schoolpleinen

In onze steekproef zaten maar 83 mensen met kinderen in de basisschoolleeftijd, die mogelijk in de buurt op school zaten. Van deze respondenten kwam 27.7% zelden of nooit bij de school om hun kind(eren) te brengen of halen (zie figuur 7.1). Naast halen en

brengen waren de ouders in het afgelopen schooljaar gemiddeld 4 keer op de school van hun kinderen geweest¹; 24.1% kwam er maximaal 1 keer in het afgelopen jaar. De scholen waarover we vragen stelden waren brede scholen, die ook buitenschoolse activiteiten in huis hadden; 19.3% van de geënquêteerden gaf aan dat hun kinderen, zichzelf of hun partner hiervan gebruikmaakten. De mensen die wel hun kind(eren) brachten of haalden vroegen we hoe vaak zij een praatje maakten met andere ouders, die zij verder niet ergens anders van kenden. Figuur 7.1 toont ook hiervan de percentages.

In interviews bleek het belang van de buurtschool. Vooral moeders zagen de school en het schoolplein als ontmoetingsplekken bij uitstek. Chiara vertelde dat de school van haar kinderen de basis legde voor haar contacten in Lombardijen, precies om het vanzelfsprekend karakter van de ontmoetingen rond de school. Ze hield er naar eigen zeggen 'echte vriendinnen' aan over.

Toen mijn kinderen naar school gingen, dan kom je automatisch meer mensen tegen. Je komt in contact met ouders op school en in de omgeving en je leert meer mensen kennen (...). Het klikt of het klikt niet. Je komt op school en je praat over je kind. Je kinderen zijn er ook belangrijk in. Stel dat je kind beter opschiet met een ander kind, dan trekken de ouders naar elkaar toe. Er zijn genoeg koffieochtenden op de school waar echt iedereen welkom is.

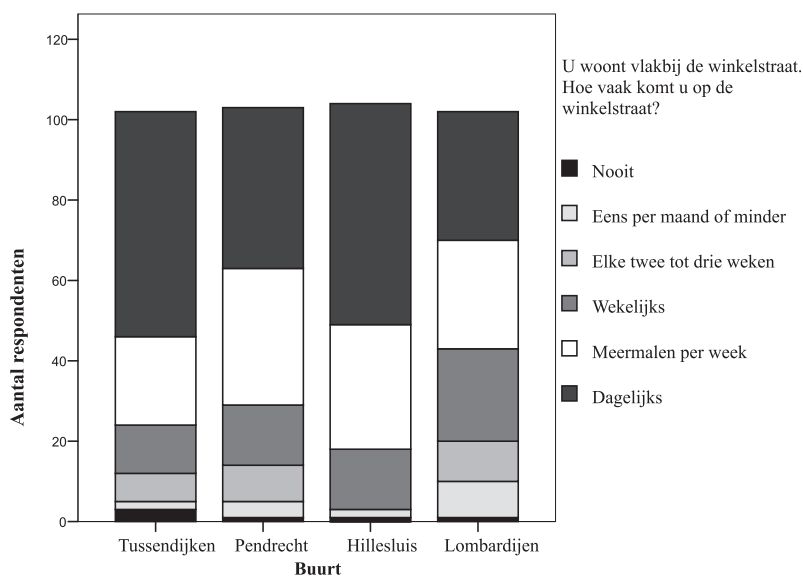
Madita² had er het volste vertrouwen in dat anderen haar zouden helpen als er iets gebeurde in Lombardijen.

Ja tuurlijk. Dat gaat gewoon, mensen hè. Want je woont gewoon eh ... als je in deze buurt woont, wonen mensen echt als familie (...). Bijvoorbeeld als je hierzo [je kinderen] naar school brengt, zie je toch altijd die mensen, al die ouders hè. Dan is het toch van deze buurt eigenlijk.

Winkels

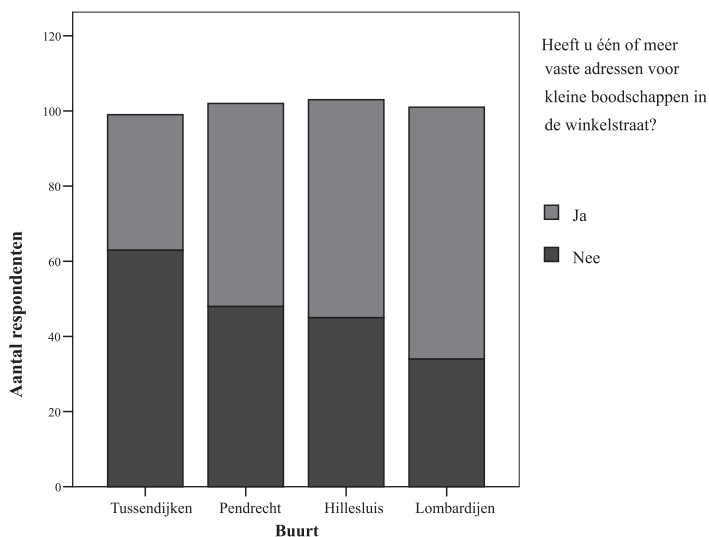
Het grootste deel van de mensen die we enquéteerden kwam tenminste wekelijks op de winkelstraat in hun buurt (figuur 7.2).

Figuur 7.2 Hoe vaak in de winkelstraat, per buurt uitgesplitst

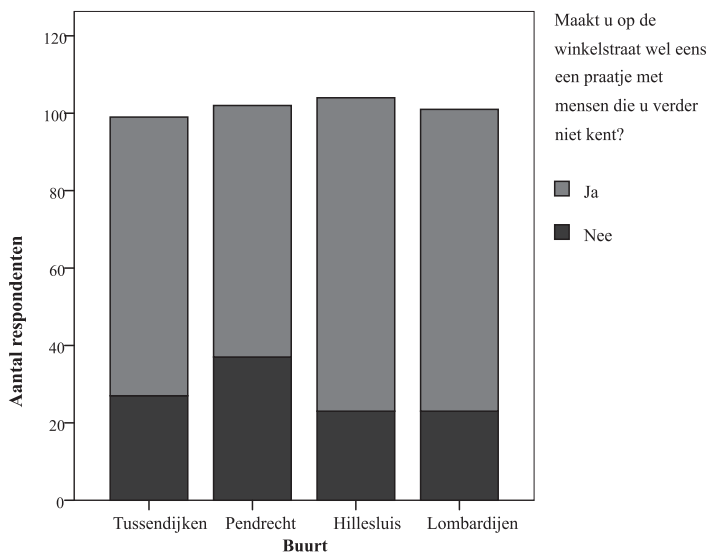
Gewone boodschappen doen hoeft niet veel ruimte te geven voor contact. Immers, de transactie tussen de caissière en de klant kan anoniem en afstandelijk blijven. Dat hoeft niet – in veel supermarkten herkent het personeel een deel van de klanten en andersom. Die kans neemt toe als zij op vaste tijden buiten de piekuren geregeld in dezelfde winkel komen. Ook mensen met bijvoorbeeld een wandelwagen met een peuter of met een rollator en een schoothondje worden makkelijk herkend. Maar de *kans* op het ontwikkelen van familiariteit met elkaar is groter, en vanzelfsprekender, in kleinere winkels waar men voor vaste boodschappen heengaat. Daar sta je anders in de rij, daar is tempo minder belangrijk en daar werken minder mensen, zodat je vaker hetzelfde personeel treft. We vroegen mensen daarom of zij speciale winkels hadden waar zij voor bepaalde boodschappen geregeld kwamen (figuur 7.3). Het leverde een gevarieerde lijst winkels op. Zo prijken daarop naast sigarenboeren en bakkerijen en de welbekende ‘kippenboer’ van Pendrecht ook winkelketens als de Blokker en de Marskramer, terwijl we dat niet hadden verwacht.

Figuur 7.3 Vaste adressen van winkels, per buurt uitgesplitst

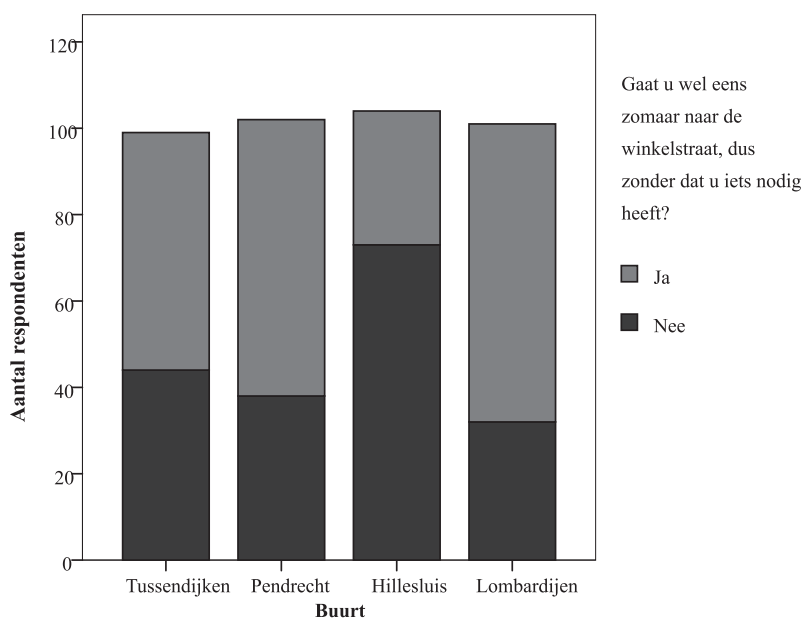

Bovendien gebruikten aardig wat mensen de winkelstraat om zo-
maar eens rond te kijken (figuur 7.4). Iets meer dan een kwart van
de mensen maakte in de winkelstraat geregeld een praatje met
mensen die men verder niet kende (figuur 7.5).

Figuur 7.4 Praatjes maken met mensen die u verder niet kent, per
buurt uitgesplitst

Figuur 7.5 Zomaar naar de winkelstraat, per buurt uitgesplitst

De Schiedamseweg in Tussendijken was het meest het type winkelstraat waar mensen winkels hadden voor vaste, bepaalde boodschappen.³ Van de Beijerlandse laan in Hillesluis wordt vaak gezegd dat de traditionele flaneerfunctie uit de hoogtijdagen, tussen 1920 en 1955, is verdwenen. Toch bleken hier nog de meeste mensen naartoe te gaan zonder de bedoeling er aankopen te doen, een verschil dat niet toevallig was.⁴ Philip⁵ ging niet meer naar een supermarkt in de buurt, maar naar de op de Kop van Zuid gelegen nieuwe Jumbo. Hij was niet te spreken over de sociale controle bij zijn oude supermarkt. Daar kwam hij alleen voor een vergeten boodschap nog weleens.

Ik heb vaak genoeg tegen de caissière gezegd ‘Die moet je hebben’ [omdat er iets gestolen werd]. Ik heb ook weleens gezegd tegen de caissière, ‘Waarom vraag je niet naar zijn identiteit?’, toen een jongen die nog geen zestien was drank kocht (...). Ze zegt ‘Je hebt wel gelijk.’ Maar je ziet dat alles om winst draait bij de winkels (...). We komen de laatste tijd bij de Jumbo. [Daar zijn ze] vriendelijker, de vakken zijn breder en als er iets niet is, gaan

ze het pakken voor je. Je wordt nog ouderwets behandeld als de klant is koning. Hier is dat niet zo.

Wel had Philip al negen jaar lang een vaste aardappelboer die de piepers nog aan de deur afleverde en met wie hij 'wel een band' had. Bij een bepaalde zaak op de Laan haalde hij zijn shag en 'boekjes' voor zijn dochter. Voor kleding ging hij vaak naar de Wibra of Hans Textiel op de Laan ('Ja, daar heb ik goed contact mee').

Wij doen altijd, de ene zaterdag pakken we de Boulevard, de volgende zaterdag de markt, en de zaterdag daarop de markt in de stad.

Marcel⁶ deed vooral contacten op rond Bas van der Heijden in Tussendijken.

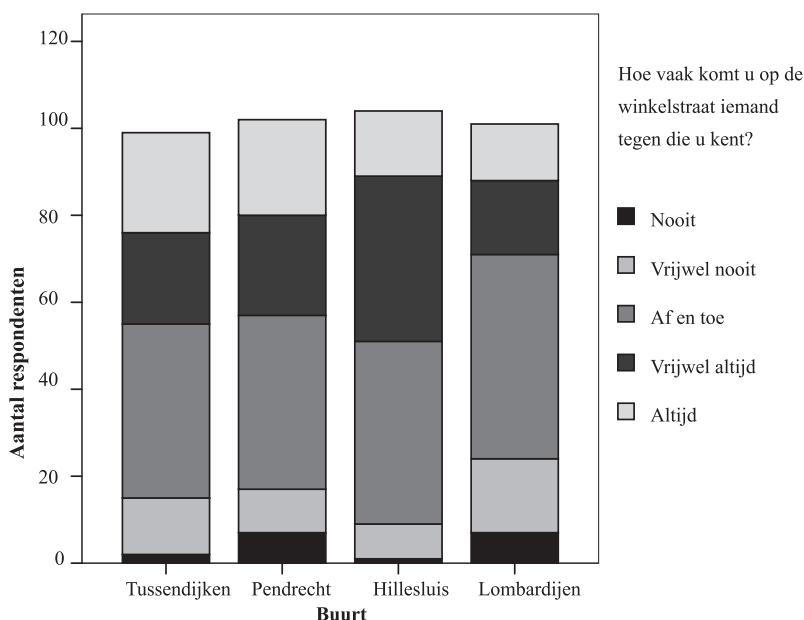
Laat ik het zo zeggen, ik ga dan heel vaak naar Bas van der Heijden, want die gaat om 08.00 open. Dan staat [daar] het groepje vaste mensen wat altijd rond 08.00 hun boodschappen gaat doen, dan is het het minste druk, want dan leg de helft van de wijk nog op één oor, ha ha, want dat zijn allemaal mensen met een uitkering. Sorry. Ik bedoel, ik heb zelf ook een uitkering, maar een WAO-uitkering, dus ik mag er niks over zeggen, maar dan kan je bij wijze van spreken een kanon afschieten.

In alle buurten vertelden vooral ouderen dat ze het liefst vroeg in de morgen, nog net voor openingstijd, naar de supermarkt gingen. Wat later op de dag een weinig persoonlijke, zeer diverse omgeving werd konden zij dan nog met generatiegenoten toe-eigenen als 'van hun'. De grote diversiteit aan gebruikers van de winkelstraten kan, zoals elke publieke ruimte, soms een lastige context zijn om je met anderen te identificeren en je er zo thuis te voelen. Hier zien we een voorbeeld van temporeel gescheiden gebruik, dat 'mensen van toen' eigen ruimte voor sociale identificaties bood.

De Beijerlandse laan was meer dan de andere winkelstraten een plek om mensen tegen het lijf te lopen die men ergens anders van kende. De Spinozaweg in Lombardijen bood in dat opzicht het minst (zie figuur 7.6⁷).

Dat hoeft niet aan de winkelstraat zelf te liggen. Lombardijen is statistisch minder een achterstandswijk dan Pendrecht en Hillesluis. We weten dat het eerder besproken *praktisch buurtgebruik* samenhangt met levensfase, opleidingsniveau en inkomen en

Figuur 7.6 Mensen in de buurt tegenkomen die men van elders kent, per buurt uitgesplitst

wellicht etniciteit (vgl. Gans 1962). Het verschil kan dus ook het gevolg zijn van specifieke, meer lokaal gerichte leefwijzen van bewoners in de andere buurten.

Van buiten wordt nog wel eens een beeld opgeroepen van wijken als Hillesluis of Pendrecht, als buurten waar mensen langs elkaar heen leven, en waar cohesie ontbreekt. Dit beeld moet worden genuanceerd. Mensen zeiden dat men in de buurt langs elkaar heen leefde en niet op elkaar betrokken was. We hebben gezien dat zij zo zowel vervuiling als gebrek aan sociale controle verklaarden. Maar in de winkelstraten, de publieke ruimten van deze buurten waar mensen vanzelfsprekend komen, bleken zij vaker dan in Lombardijen mensen tegen te komen die ze kenden. Over ‘drukke’ en ‘rustige’ buurten schreven we in hoofdstuk 5 dat

druk misschien ‘leuk’ maar niet per se veilig was. Zo betekent het tegenkomen van bekenden op straat wellicht dat men zich er thuis en prettig voelde, maar niet dat men het daarom ook ‘veilig’ achtte. Van onze waarderingen van plekken waar we ons vermaken, en daar hoort flaneren in winkelstraten bij, is ‘veilig’ er immers maar één. Zoals Lofland (1998: 95-97) heeft gesteld biedt de publieke ruimte mogelijkheden om ons te vermaken, om onverwachte dingen te beleven en ons daarover te verbazen, en om onze fantasie de vrije loop te laten. Niet alleen familiariteit, maar ook *het onverwachte* kan maken dat we een omgeving prettig vinden, zonder dat we die ook als veilig benoemen (vgl. ook Lofland 1998: 81; zie ook Fischer 1976).

Kortom, omdat er winkels zijn, maakt men gebruik van de openbare ruimte en loopt men anderen tegen het lijf. Dat hoeft niet tot veiligheid te leiden. Maar zo heeft men in elk geval de *mogelijkheid* tot korte contacten. In buurten die alleen uit woningen bestaan zijn er daarvoor veel minder vanzelfsprekende, in de alledaagse routes opgenomen, kansen.

7.3 Buurtgebruik, ogen op straat en de rapportcijfers voor veiligheid

Wie de buurt meer gebruikt heeft meer gelegenheid om signalen op te pikken en om dezelfde mensen tegen het lijf te lopen in de ‘tussentijd’ op weg van A naar B. Mensen met veel vrienden of familie in de buurt of met intensieve burenrelaties kunnen bovendien meer informatie over de buurt opdoen.

Gaven mensen die hun buurt veel gebruikten, bijvoorbeeld omdat ze er hun kinderen naar school brachten, hun boodschappen deden of binnen de buurt werkten nu andere cijfers aan veiligheid dan mensen met minder buurtgebruik? En beoordeelden mensen met een sociaal netwerk in de buurt de veiligheid van hun omgeving met andere cijfers?⁸ We zijn dit in onze dataset nagegaan met T-tests, kruistabellen en Cramers V. We bespreken de analyses achtereenvolgens voor de veiligheidscijfers voor de school en het winkelgebied (en de hele buurt). Daarna gaan we in op de betekenis van netwerken in de buurt.

De school

Mensen met kleine kinderen brengen meer tijd door in de buurt dan anderen van dezelfde leeftijd, zeker wanneer die kinderen in de buurt naar school gaan. Mensen met kinderen op lokale scholen hebben hun ogen dus meer op straat, en kunnen daarom positiever of juist negatiever over de veiligheid rond de school oordelen. Zij hebben meer mogelijkheden om signalen te registreren. Ouders die sterk betrokken zijn bij de school hebben vermoedelijk ook goede kennis van wat de school aan toezicht doet, en kunnen daarom positiever of juist negatiever zijn in hun beoordelingen van veiligheid. In onze analyses vonden we de volgende verbanden.

- Mensen die kinderen in de buurt op school hadden oordeelden niet anders over de veiligheid rond de school, rond de winkels of in de buurt in het algemeen dan mensen met kinderen die hun kroost buiten de buurt op school deden. Ook verschilden zij niet van mensen zonder kinderen. Simpel gebruik is blijkbaar niet voldoende om je veiliger te voelen.
- Hoe vaker ouders hun kinderen van school haalden, hoe positiever zij oordeelden over de veiligheid rond de school.⁹ Bekendheid draagt hier dus bij aan veiligheid. Op schoolpleinen ziet men geregeld dezelfde anderen. Het schoolplein op zichzelf leidde niet tot interacties die er voor veiligheid toe deden, want mensen die praatjes maakten met anderen op het plein waren niet positiever of negatiever dan anderen. Maar met grote regelmaat op het plein *komen* deed er dus wel toe.
- Hoe vaker ouders om andere redenen dan voor halen en brengen op de school kwamen, hoe positiever zij oordeelden over de veiligheid rond de school.¹⁰ Betrokkenheid bij de school werkt dus positief door op de beoordeling van veiligheid. Vermoedelijk heeft ook dat met bekendheid te maken. Wie er veel komt raakt bekend met de omgeving, de mensen en de gang van zaken, en voelt zich daarom veiliger.

De winkels

Hoe vaker men in een winkelstraat komt, hoe meer men ziet. Wellicht is men daarom vaker getuige van criminaliteit. Bovendien doet criminaliteit zich voor waar er de gelegenheid voor is. Wie zelden een winkelgebied gebruikt, loopt ook een kleinere statisti-

sche kans om er het slachtoffer van criminaliteit te worden. Daar komt bij dat mensen die veel in een winkelstraat komen meer *zelf* signalen oppikken en minder op beelden en verhalen van anderen hoeven afgaan dan mensen die er minder gebruik van maken. We verwachten dus een verband tussen het gebruik van winkels en de beoordeling van veiligheid van de winkelstraat. Onze analyses brachten de volgende verbanden voort.

- Mensen die vaker winkelden in de buurt waren niet vaker getuige van criminaliteit dan anderen. Mensen die nog weleens zomaar de winkelstraat opgaan zonder specifiek boodschappen te gaan doen maakten wel meer mee.¹¹ Bezoekers van horecagelegenheden in de buurt hadden een nog grotere kans getuige te zijn van criminaliteit.¹² Echter, dit vertaalt zich *niet* in een lager cijfer voor veiligheid.
- Hoe vaak men in de winkelstraat komt deed er niet toe voor het cijfer dat men aan veiligheid van het winkelgebied of de buurt als geheel gaf. Mensen die nooit zomaar de winkelstraat betraden, verschilden niet in hun rapportcijfers voor veiligheid van mensen die dat soms, geregeld of vaak deden. Bezoekers van horecavoorzieningen beoordeelden de veiligheid niet anders dan mensen die daar nooit kwamen. Dat er geen statistische samenhang bestaat betekent niet dat het gebruik van winkelstraten en de beleefde veiligheid los staan van elkaar. Wie er veel kwam zag meer, maar vermoedelijk zowel positieve als negatieve dingen. En wie meer zag ging wellicht de situationele normaliteit anders definiëren. Gewenning aan bij voorbeeld het publiek gebruik van marihuana op de Beijerlandse laan zal groter zijn bij mensen die er vaak komen, en zij hebben minder aanleiding om zich daar onrustig over te voelen dan iemand die er maar heel af en toe eens komt. De veelgebruikers zijn op dat punt misschien positiever over veiligheid. Maar omdat zij anderszijds weer vaker criminaliteit zien, beoordelen ze de veiligheid toch weer negatiever. Dan vinden we geen statistische verbanden met de cijfers voor veiligheid, maar komen die in uiteenlopende gevallen wel steeds anders tot stand.
- Of men vaste adressen in de winkelstraat heeft waar men voor bepaalde boodschappen naartoe gaat had evenmin een effect op het rapportcijfer voor veiligheid, maar deed er *wel* toe voor het cijfer dat men aan de hele buurt gaf. Mensen die zulke winkeltjes hebben gaven gemiddeld een iets hoger cijfer (6.7 versus 6.2) dan mensen zonder vaste stekken.¹³ Dat zij deze

cijfers gaven aan de buurt en niet aan de winkelstraat betekent mogelijk dat de zaken waar zij kwamen bijdroegen aan publieke familiariteit met bepaalde groepjes anderen, terwijl de winkelstraat als geheel overwegend anoniem bleef. De suggestie is dat zij bij 'de buurt' een beperktere, concretere groep medebewoners in gedachte hadden dan bij de gebruikers van de winkelstraten, die immers ook vaak van buiten hun directe woonomgeving kwamen.

- Dit wordt tevens bevestigd door de bevinding dat hoe vaak men in de winkelstraat mensen tegenkwam die men ergens anders van kende geen verband hield met het cijfer waarmee men de veiligheid van het winkelgebied beoordeelde, maar wel met het cijfer dat men aan de hele buurt gaf.¹⁴ We vonden hier bovendien een buurtverschil. Klaarblijkelijk ervoeren mensen de veiligheid op straat positiever naarmate zij er meer mensen kenden. In de volgende paragraaf zullen we zien dat het hebben van 'bekenden in de openbare ruimte' ook samenhang met de inschattingen die men van anderen maakte. Men koppelde het tegenkomen van bekenden niet aan de directe ruimte van waar men die ontmoette, maar aan een algemener gevoel over de buurt.

Lokale netwerken

Een van de vormen van buurtgebruik is het hebben van familie, vrienden, kennissen en collega's binnen de buurt. Wie veel duurzame relaties in de buurt heeft doet er veel informatie op, en weet zich ook geworteld via de contacten met anderen.

Onze enquête bracht de sociale netwerken van mensen niet nauwkeurig in kaart. We hebben dus slechts indicaties voor het belang van netwerken voor veiligheidscijfers. Die ontlene we aan de vragen hoeveel familieleden men in de buurt had, hoe vaak men bij burens over de vloer kwam en hoeveel vrienden men in de buurt had in vergelijking met vrienden buiten de buurt. Tabel 7.1 laat zien dat respondenten in Pendrecht en Lombardijen de minste familieleden in de buurt hadden. Hillesluis en Tussendijken ontliepen elkaar weinig. Meer dan de helft van de geënquêteerden had daar familie in de buurt.¹⁵ De twee vooroorlogse wijken weken in dit opzicht dus duidelijk af van de naoorlogse wijken. De buurten verschilden niet significant in hoe vaak respondenten bij burens over de vloer kwamen.

Zo'n 33% had geen vrienden in de buurt, 27% had geen vrienden buiten de buurt. De vier cases verschilden hierin niet onderling. We gingen het belang van een lokaal sociaal netwerk na door de samenhang te berekenen voor 'bij elkaar over de vloer'-burencontacten, aantal familieleden en aantal vrienden in de buurt en de cijfers waarmee mensen de veiligheid van hun buurt waardeerden.

Tabel 7.1 Hoeveel familieleden van boven de achttien jaar wonen er in de buurt, per buurt uitgesplitst

		Tussendijken	Pendrecht	Hillesluis	Lombardijen	Totaal
Hoeveel familieleden van boven de achttien jaar wonen in de buurt?	Geen	45	74	45	72	236
		44.1%	71.8%	43.3%	70.6%	57.4%
	Minder dan tien	42	26	44	28	140
		41.2%	25.2%	42.3%	27.5%	34.1%
	10 of meer	15	3	15	2	35
		14.7%	2.9%	14.4%	2.0%	8.5%
Totaal		102	103	104	102	411
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Hoe vaak men bij burens over de vloer kwam, het aantal familieleden in de buurt of het aantal vrienden in de buurt deden er geen van alle toe voor de cijfers die respondenten aan veiligheid in de gehele buurt toekenden. Sociale cohesie of buurtbinding opgevat als het bestaan van duurzame sociale netwerken deed er dus minder toe voor de beleving van veiligheid dan kortstondige contacten op straat. Het is dus zinvol ook in beleid 'netwerken' en 'korte contacten' conceptueel uit elkaar te houden. Publieke familiariteit lijkt, nogmaals, van meer belang voor veiligheid dan of mensen in hun buurt meer duurzame sociale relaties hebben.

We zagen reeds dat wie meer bekenden in de winkelstraat tegenkwam, ook hogere cijfers gaf aan de veiligheid in de buurt. Dat betekent niet zonder meer dat het bevorderen van contacten tussen mensen in de buurt de veiligheid vergroot. Het gaat er niet om dat men mensen *door* de buurt kent. Men onderneemt activiteiten – en welke dat zijn valt, helaas, buiten dit onderzoek – waar men mensen leert kennen, die men vervolgens weer op straat tegenkomt. Buurten kunnen ontmoetingsruimten hebben waar mensen elkaar op andere basis dan alleen het delen van een buurt tegenkomen, bijvoorbeeld omdat zij bij dezelfde club sporten, naar de moskee gaan of lid zijn van een duivenvereniging. Dan kunnen bewoners bekenden opdoen, zonder dat ze *daarvoor* specifiek de deur uit hoeven.

Dit schept nog geen duidelijkheid over de vraag of men die activiteiten *binnen* de eigen buurt moet ontplooien. Evenmin zijn we er zo uit of meer buurtactiviteiten tot meer participatie leidt, en die participatie vervolgens tot ‘mensen tegenkomen die je ergens anders van kent’. Hoewel sommigen het idee hebben dat er te weinig ‘te doen’ is in de buurt, zijn zeker niet alle mensen op de buurt gericht. Ook waar zij dat wel zijn kan het gaan om geprivatiseerde gemeenschappen, die bestaan uit netwerken van mensen die elkaar selectief hebben gekozen en die elkaar vooral bij elkaar thuis treffen in de privé-sfeer. Zulke gemeenschappen kunnen weliswaar lokaal zijn, maar niet het *gevolg* van de locatie: het zijn gemeenschappen in de buurt, maar dat maakt de buurt nog geen gemeenschap.

Dat we geen verband vinden tussen de veiligheidsscores en het aantal familieleden in de buurt, het aandeel vrienden in de buurt, en of men al dan niet bij burens thuiskomt, wekt in ieder geval de indruk dat *andere vormen van herhaalde interacties in de buurt* leiden tot het leren herkennen van mensen die men elders in de buurt weer tegenkomt. Het valt buiten ons project na te gaan welke contexten, anders dan de straat, het belangrijkste zijn voor het opdoen van bekenden. Als onze interpretatie van het materiaal echter klopt, is er weinig *direct* verband tussen functiemenging en cijfers voor veiligheid. Specifieke invullingen van functiemenging maken herhaalde ontmoeting mogelijk, waardoor men mensen gaat kennen, en men de buurt weer veiliger beoordeelt. Dat zou dan betekenen dat het gebruik van winkels en scholen effect heeft op verwachtingen van sociale controle. Daarover gaat de volgende paragraaf.

7.4 Gebruik van winkels en scholen en verwachtingen van sociale controle door anderen

In navolging van Gehl (1996) hebben Jones, Roberts en Morris gesteld dat in de openbare ruimte heel verschillende mensen kunnen samenkomen en zo de gelegenheid hebben familiair te raken met anderen die er anders uitzien dan zijzelf, in een atmosfeer van onderlinge tolerantie (2007: 9). Ook Lyn Lofland heeft hierop gewezen met het concept van *civility towards diversity* (Lofland 1985 en 1998). Met tolerantie bedoelen zij niets meer dan het letterlijk ‘leven en laten leven’. Of gebieden met functiemenging

deze smalle vorm van 'sociale binding' inderdaad bieden is de vraag. Volgens deze auteurs zijn ze daar beter voor geschikt dan monotone woonwijken of geprivatiseerde, semi-openbare ruimtes van 'shopping malls'. Bieden gemengde functies die sociale binding, dan zouden we dat terug moeten zien in het vertrouwen of wantrouwen in anderen. Want daar waar sociale binding is, kunnen we voldoende uit de voeten met het sociale om ons heen, en vertrouwen we sommigen of wantrouwen we anderen, in contrast met *mistrust*, het gevoel in de sociale context geen inschattingen te kunnen maken.

We hebben in het voorafgaande de hypothese geformuleerd dat functiemenging mensen op straat brengt, en dat zij daar in korte contacten een ervaring van thuishoren ontwikkelen. Vooral als deze contacten zich geregeld herhalen en men zo kennis van elkaar opdoet, ook al wordt men geen bekenden van elkaar, verwachten we dit. We moeten dus nagaan of er een statistisch verband bestaat tussen het gebruik van scholen en winkels en de mate waarin mensen zich familiair weten met anderen. Dat kunnen andere bewoners zijn, die zij bijvoorbeeld niet 'echt' kennen maar waarmee ze wel zo af en toe eens praten, of winkeliers of mensen van de scholen. Dan, immers, zouden we bevestigd zien dat functiemenging ontmoetingskansen biedt die ook geëffectueerd worden en daarmee bijdraagt aan 'community capacity building' (Jones, Robert en Morris, 2007: 106). Mensen die geregeld van de voorzieningen gebruikmaakten zouden dus positievere inschattingen van sociale controle door anderen moeten maken dan mensen die dat nooit of minder deden.

Scholen en schoolpleinen

We zagen reeds dat mensen die veelvuldig op de scholen kwamen hogere cijfers voor veiligheid geven, en stelden dat zij vermoedelijk een beter beeld hadden. Deed sociale controle er daarbij toe? Over de vraag of de school voldoende toezicht hield op wat er zich op de speelplaats afspeelde waren mensen met kinderen in de schoolgaande leeftijd overwegend positief: 75,4% vond dat er voldoende toezicht was. We vroegen mensen in de enquête met een tweetal vragen¹⁶ naar hun vertrouwen in sociale controle door de school *buiten* schooltijden. Immers, als de school ertoe moet doen voor de beleving van veiligheid in de buurt, is de vraag interessant of de rol van de school verder strekt dan die van toezichthouder op

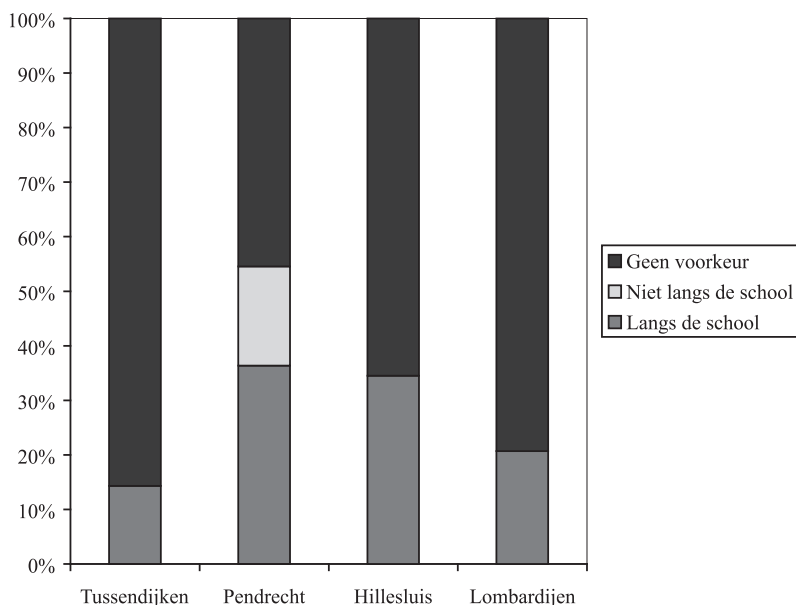
het schoolplein vlak voor of na de aanvang van de lessen. In een buurt als Hillesluis verhalen oudere autochtone bewoners nog wel van het 'natuurlijk' toezicht dat uitging van de hoofdmeester die niet alleen op school werkte, maar ook in de buurt aan het Gouden Randje woonde en die je op zondag op de voorste rijen van de kerk tussen andere notabelen zag zitten. Deze vermenging van werken, wonen en sociaal-maatschappelijke rollen is geografisch steeds meer uiteen getrokken (Rae 2000; Van der Land 2003). Leraren en leraressen, sociaal werkers en politieagenten wonen veelal niet meer in de buurten waar ze werken. Rae heeft beargumenteerd dat deze spreiding gevolgen heeft voor het sociale weefsel van de stad: de betrokkenheid van mensen bij de stad is een-dimensionaler geworden. Maar als professionals dan door de buurt naar hun huizen elders gaan, oefenen ze dan volgens bewoners nog enige sociale controle uit? Dat was de achterliggende vraag hier.

De mensen die geregeld op het schoolplein kwamen, vooral als zij daar met anderen spraken bleken significant meer vertrouwen te hebben in sociale controle rond de school.¹⁷ We vroegen in de enquête niet direct naar daadwerkelijke sociale controle door andere ouders. Wel bleek uit de diepte-interviews dat activiteiten voor ouders, bijvoorbeeld koffieochtenden, bijdroegen aan bekendheid met andere ouders, ook al gingen de kinderen niet met elkaar om. Men waardeerde dit contact bijzonder positief. Er bleek geen direct verband tussen het cijfer dat men gaf aan de veiligheid rond de school en het al dan niet maken van praatjes met andere ouders. Maar via de sociale controle deed de school in de woon-omgeving er voor veiligheid dus toe.

Toch hadden mensen in het algemeen weinig uitgesproken meningen over de schoolpleinen. We vroegen mensen bijvoorbeeld of zij, als ze konden kiezen tussen twee alternatieve routes, bij voorkeur wel of niet langs het schoolplein gingen. Vrijwel niemand gaf aan de schoolpleinen in onze vier buurten te mijden, en ruim 70% had geen voorkeur. We vonden geen verschillen tussen de buurten bij verplaatsingen overdag. Hoewel er maar twee mensen waren die het schoolplein meden, duiden de data toch op een significant verschil tussen de buurten voor welke route men 's avonds koos (figuur 7.9). In Tussendijken had men het minst het gevoel dat de school ertoe deed. Men ging er niet bij voorkeur langs, maar evenmin ging men het schoolplein uit de weg. De twee respondenten die wel vermijdingsgedrag toonden

kwamen beiden uit Pendrecht. In Hillesluis vonden we het hoogste percentage mensen dat juist wel de voorkeur gaf aan een route langs het schoolplein. De ruimtelijke inrichting van de pleinen in deze twee wijken verschilt sterk. Het schoolplein in Hillesluis is meer geïntegreerd in het stratenplan dan het plein in Pendrecht. Daar staat de school met haar rug naar de woonomgeving aan een vrij brede doorgaande weg, omgeven door een hek en groenvoorziening. Een hek bovendien, waarop een bord is aangebracht dat verbiedt om na bepaalde tijdstippen nog op het plein te komen.

Figuur 7.7 Voorkeur voor langs de school, niet langs de school of geen voorkeur

Het hek en het bord kwamen de veiligheid van de school wellicht ten goede, maar niet per se de veiligheidsbeleving van de bewoners. In Hillesluis zijn de twee schoolpleinen waarnaar we hebben gekeken publieke pleinen die de scholen tijdens schooluren benutzen, maar die ook anderen gebruiken. Anders dan in Pendrecht staan er in Hillesluis bovendien woningen direct aan het plein. Nu hebben we al afdoende gezien dat de mogelijkheid van toezicht die mensen zo hebben nog niet tot handelen hoeft te lei-

den. Echter, voor mensen die sociale controle van anderen verwachten ontbreken in Pendrecht de ogen die zien en tot handelen *kunnen* overgaan. Ook als men niet al te optimistisch is over sociale controle, kan men zulke pleinen en ruimtes nog steeds prefereren boven pleinen die er in de avonduren verlaten bijliggen.

Mensen die kinderen naar school brachten of ophaalden bleken zich de ruimte in zekere mate toe te eigenen. Gingen zij elders heen, dan spraken zij significant vaker een voorkeur uit voor een route langs de school.¹⁸ Het vanzelfsprekend op bepaalde plekken terechtkomen is al wel vaker verbonden met een zekere mate van bekendheid met die ruimte (RMO 2006). Op het schoolplein komen was voor deze mensen onderdeel van heel alledaagse routines. Die routines leidden er vervolgens weer toe dat men er klaarblijkelijk zo op zijn of haar gemak was dat men bij voorkeur dezelfde route koos voor andere bestemmingen. We zien dan een heel direct effect van functiemenging. Het brengt mensen op plekken waar zij bekendheid met elkaar en ook met de omgeving ontwikkelen. Dat betekent niet noodzakelijkerwijs dat zij zich er vervolgens *veilig* voelen als uitgedrukt in onze grove maat van rapportcijfers. Wel gaan zij om de bekendheid deze plekken verkiezen boven plekken waar ze niet vanzelf terechtkomen. We zullen nu bekijken of dat ook voor winkels gold.

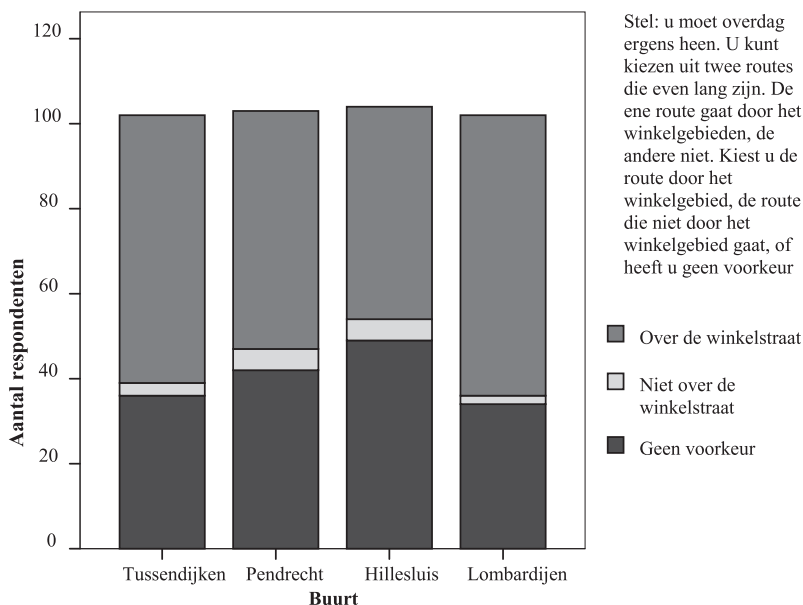
Winkels

Hoe men tegen het winkelgebied in de buurt aankeek onderzochten we niet alleen door mensen te vragen hoe vaak ze er kwamen. We vroegen ook of ze, als ze konden kiezen tussen twee routes, bij voorkeur wel of niet langs het winkelgebied gingen. Figuur 7.8 toont dat er hier overdag geen significante verschillen tussen de buurten optraden.

's Avonds verschilde de beleving van de Beijerlandse laan en Plein 1953 wel significant van die van de Schiedamseweg en Spinozaweg en omgeving (zie figuur 7.9).¹⁹ In Pendrecht koos het geringste percentage mensen juist voor de route langs de winkels en meed het hoogste percentage het verlaten winkelplein. In Hillesluis gaf men, anders dan de professionals stelden in hoofdstuk 2, juist de voorkeur aan de winkelstraat.

Hoewel beide wijken in de veiligheidsindex minder scoorden, ging er van de winkelstraat niet dezelfde invloed uit. Plein 1953 was een minder in de woonomgeving geïntegreerde voorziening

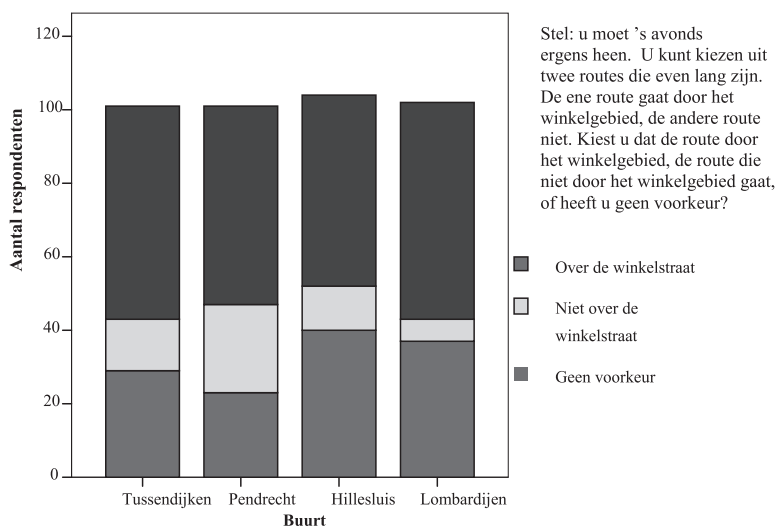
Figuur 7.8 Voorkeur voor de winkelstraat of niet, overdag, per buurt uitgesplitst

met vooral winkels. De Beijerlandse laan bracht met haar drukke doorgangsfunctie en type detailhandel, waaronder veel shoarmazaken, cafés, een McDonald's en een Kentucky Fried Chicken, meer mensen op straat op het nachtelijke uur. In Brits onderzoek is geconstateerd (Jones, Roberts en Morris 2007) dat zulke doorgaande winkelstraten duurzamer (*sustainable*) zijn dan winkelcentra in woonwijken. Die duurzaamheid is gelegen in de combinatie van drie elementen: men kan er lokaal winkelen zonder auto, het gebied is goed ontsloten voor klanten van elders en het biedt gelegenheid tot alledaagse ontmoeting (idem: xi). Inderdaad kunnen winkeliers op de Beijerlandse laan en de Schiedamseweg, beide ooit uitvalswegen, meer op klanten van buiten de buurt rekenen en is het er drukker op straat. Zelfs wanneer men de kans dat anderen zullen ingrijpen laag inschat en men zich daarom niet helemaal op zijn gemak voelt, blijft dat een kans. De kans dat iemand je zal bijstaan is altijd nul als er geen anderen te bekennen zijn.

Waren mensen die vaste winkels hadden waar ze voor hun krantje, hun groenten of hun vlees naartoe gaan nu meer van mening dat winkeliers sociale controle zullen uitoefenen? 46.9% van

Figuur 7.9 Voorkeur voor de winkelstraat of niet, 's avonds, per buurt uitgesplitst

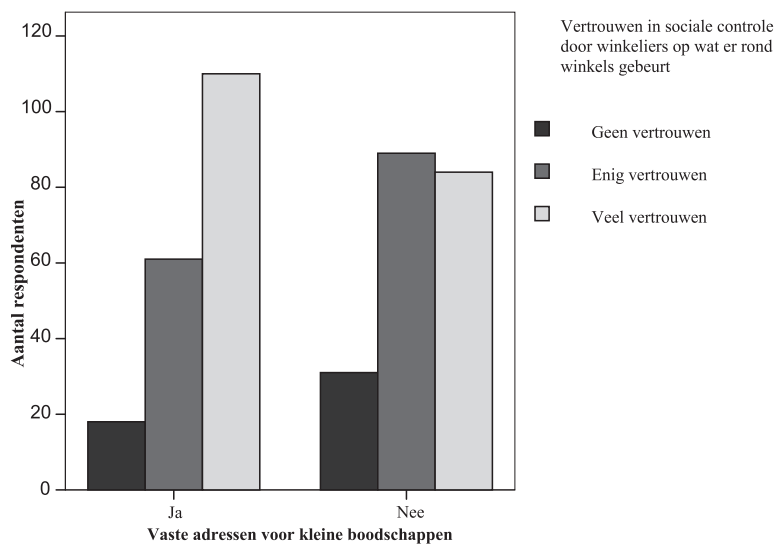

de respondenten had minimaal één zo'n vaste winkel. Het was prettig om herkend te worden, zoals Trees aangaf.

Ik ga naar de Super en naar de Crooo en winkeltjes voor postkaarten, en nog meer winkeltjes waar ik wel kom. Die kennen je ook van gezicht (...) zoals aan de kassa, dan kennen ze je.

Met twee vragen maten we hoe mensen aankeken tegen sociale controle door winkeliers.²⁰ De antwoorden hingen onderling samen.²¹ We maakten er een samengestelde variabele van: 'sociale controle door winkeliers.' Deze vorm van sociale controle en verwachtingen van sociale controle door anderen uit het winkelend publiek²² bleken los van elkaar te staan. In de these van Jane Jacobs vallen winkeliers, omwonenden en andere mensen op straat gemakkelijk in één categorie. Ze schrijft erover alsof al hun ogen voor sociale controle dezelfde waarde hebben. In ons onderzoek hadden mensen van winkeliers en winkelend publiek echter uiteenlopende verwachtingen.

Figuur 7.10 Vaste adressen ja/nee en vertrouwen in sociale controle door winkeliers

Figuur 7.10 laat zien dat wie vaste stekken in de winkelstraat had, significant positiever was over de sociale controle door winkeliers.²³

Het beeld varieerde evenwel nog behoorlijk, en dat zagen we ook in onze interviews terug. Terwijl Theo stelde dat de winkels ‘geen buurtwinkels’ meer waren ‘van meneer de buurtsuper die iedereen kent, alle klanten’ en daarom weinig meer in staat waren tot sociale controle, meende Veerle juist dat het zo prettig wonen was in Pendrecht om de ‘gezelligheid’: ‘Als je hier op straat loopt, je komt altijd wel een bekende tegen, een praatje, de winkeltjes ken je allemaal.’ Maar Hank²⁴ zag Plein 1953 weer zuiver functioneel: ‘(...) ik doe mijn boodschappen gauw en dat is het eigenlijk. Je doet je dingetje en voor de rest niet gezellig winkelen (...). Er komt geen warmte uit, het is ook een beetje koud en stilletjes.’ Niet in de ogen van Jeanette, die net als mensen op de Beijerlandse laan in Hillesluis wel degelijk op Plein 1953 gingen flaneren.

Ga maar een winkel binnen en vraag maar naar vier vrouwen. Nou, iedereen kent ons. De Wibra, de DA, De Blokker, het Kruidvat. We lopen zo’n blokje en dan gaan we een kopje koffie drinken.

Bij dezelfde Wibra zie je volgens Hank echter 'geen Nederlandse mensen', en je kunt er geen praatje maken, 'of je moet Marokkaans leren.' 'Turkse mensen, ook wel aardige mensen, maar je ziet geen Hollandse mensen meer. Behalve, een beetje, bij de Blokker.'

Behalve op de Spinozaweg zagen autochtone geïnterviewden elk van de winkelstraten als te veel en te ongevarieerd op allochtone consumenten gericht. Diversiteit aan publiek is een belangrijke voorwaarde voor een openbare ruimte die enige deviantie kan absorberen, zonder dat anderen hierdoor de kunst van het thuis zijn niet meer kunnen uitoefenen en zich bedreigd voelen. Diversiteit in het aanbod van winkels kan daaraan bijdragen. Autochtonen maakten echter weinig onderscheid tussen de Surinaamse toko en de Hollandse Wibra met veel allochtone klanten, en veelal allochtone winkelbedienden. De Wibra die sommigen de gelegenheid bood zich door kleine interacties thuis te voelen, ervoeren anderen juist als vervreemdend. Vermoedelijk hebben sommige autochtonen, om wat voor reden dan ook, meer moeite de diversiteit in 'de allochtonen' te (h)erkennen dan anderen.

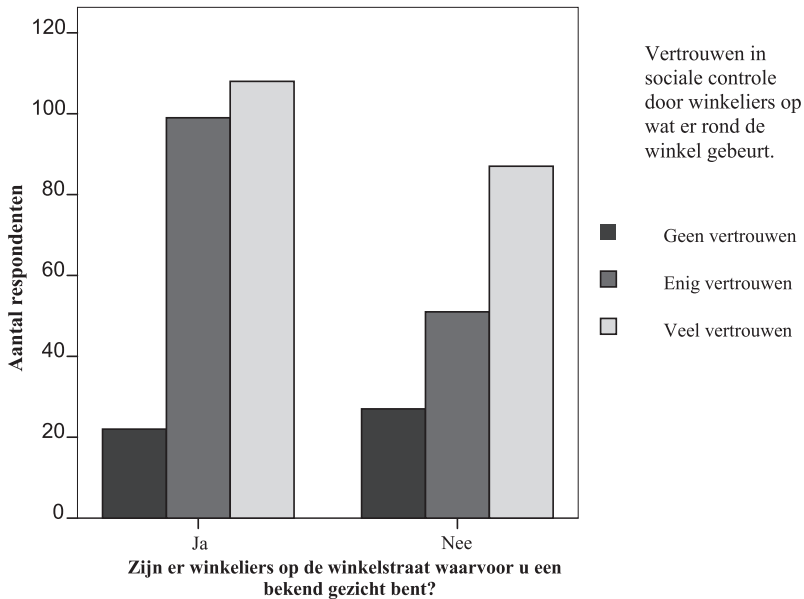
Als publieke familiariteit inderdaad zo'n belangrijke schakel is tussen ogen op straat en sociale controle, dan zou het herkend worden door anderen positief moeten bijdragen aan de verwachtingen van sociale controle. 58.1% van onze respondenten wist zich door een of meerdere winkeliers herkend (figuur 7.11).

Zij maakten inderdaad positievere inschattingen van de sociale controle door winkeliers.²⁵ Ferdinand lichtte in een interview toe dat het, in Tussendijken, voor hem zat 'in de kleine dingen'.

Ja, ja [in de winkels] heb je contact, [zoals bij de kaaswinkel]. Die weten ook (...), ik heb altijd een pond belegen kaas. Zeker weer een pondje belegen met een schuin stukkie? [*lacht*]. Ik bedoel, dat is (...), ik wil niet zeggen dat je er hele praatjes hebt, dat is niet waar, want het gaat gewoon door, maar het is een ander contact dan je bij andere zaken zou hebben.

Voor Nanda was het meer een abstract gevoel van sociale controle. Ze bekeek Tussendijken van een afstand, vertoonde het typische beeld van de moderne stedeling die de buurt als uitgangsbasis nam voor de rest van haar leven, en omdat ze aan de winkelstraat woonde 'heb [ik] niet echt een idee van, dit is mijn straat of zo'.

Figuur 7.11 Herkend worden en vertrouwen in sociale controle door winkeliers

Als je op straat was, ‘dan weet je dat je in het publieke domein bent, zeg maar’. Aan de andere kant maakte de aanwezigheid van winkeliers de buurt ook weer ‘dorps.’ Haar beschrijving van de veiligheid van het ‘dorpse’ sloot naadloos aan bij de these van Jacobs.

Want ik denk ook wel dat [er] door die winkeliers een bepaalde mate van sociale controle [is]. Want een keer kwam ik hier terug naar huis en toen wist de onderbuurman te vertellen, ja, [je vriend] is er niet hoor, die is effe naar de winkel. En dan denk ik, goh, het is net een dorp. Maar aan de andere kant ook weer niet, omdat ik mijn eigen burens niet eens ken. Dus van de ene kant is het dorps (...), ik denk vanwege de winkeliers, omdat ze in de zomer hier ook op straat staan. Dus ik denk dat het vooral aan de winkeliers te danken is dat je toch dat dorpse effect hebt, maar niet, als ik naar mezelf kijk, wat de bewoners betreft dan.

Nanda vertelde ook een anekdote over een probleem dat ze had met haar fiets, waarvoor ze toen iemand uit de vlaaienwinkel om hulp vroeg: ‘Nou, omdat ik hem ken, ben ik naar hem toe gegaan.’

Het kan bijna geen toeval zijn dat de in de demografie van Tussendijken wat 'uit de toon' vallende Nanda vervolgens hulp vroeg bij de meest 'uit de toon' vallende winkelier op de Schiedamseweg: beiden zijn voorbeelden van de eerste signalen van gentrificatie die zich voorzichtig in Tussendijken begint te voltrekken. De beschrijving van Nanda kan uiteraard strikt persoonlijk zijn. De Schiedamseweg week echter ook in twee opzichten af van de andere straten. Er zaten iets meer kleine zelfstandigen, en vergeleken met de Beijerlandselaan was het verloop er wat minder en de diversiteit er wat groter (ondanks de 10 belhuizen). Over de these van Jacobs is wel gesteld dat het idee dat ondernemers zo geweldig zijn vanwege hun ogen op straat romantisch is. De aard van het mkb is sinds de dagen van Jacobs fundamenteel veranderd, met de verbreiding van de winkelketens en hun managers die geregeld van het ene filiaal naar het andere verkassen (zie Jones, Roberts & Morris 2007: 11). Die veranderingen waren het minst zichtbaar in Tussendijken. Professionals waren, zo zagen we in hoofdstuk 2, bovendien eerder geneigd de *afwezigheid* van winkelketens als probleem te benoemen dan de *aanwezigheid* ervan. Winkelketens zagen zij eerder als een teken van economische vitaliteit dan als een bedreiging van buurtbinding en sociale controle door winkels.

Meer vertrouwen in sociale controle door winkeliers had geen effect op de keuze van de route (door de winkelstraat of niet). Ook het hebben van vaste stekken of het zomaar naar de winkelstraat gaan zonder iets nodig te hebben, hingen niet samen met de voorkeur voor de ene route boven de andere.

Als functiemenging moet bijdragen aan ongeplande sociale interacties en vanzelfsprekende ontmoetingen, hoe kort ook, dan zou tenminste een deel van de mensen er weleens moeten spreken met anderen die men tot dusverre niet kende; 72.9% van de geënquêteerden deed dat *überhaupt* nooit. Zij die dat wel deden dachten niet anders over de sociale controle door winkeliers. Familiariteit *met winkeliers*, niet familiariteit in algemene zin in het gebied, deed er dus toe. Daarom is het type winkel van veel belang voor de potentie van sociale controle.

In de eerste plaats zijn sommige winkels naar hun aard beter geschikt om er familiariteit op te bouwen dan andere. In een behangwinkel heb je minder vaak iets te zoeken dan bij een bakker. Tegelijk moet die bakker dan wel zo in de markt zitten dat hij het

niet alleen van concurrentie over een halfje wit of bruin met de Crooo, Edah of Aldi en AH verderop moet hebben. Want dan vervalt de meerwaarde van een extra stop. In de tweede plaats hebben kleine(re) ondernemers en semi-zelfstandige franchisehouders een andere relatie tot de specifieke winkel waar ze werken dan bedrijfsleiders van grote ketens. Voor we overgaan tot de conclusie die we hieraan kunnen verbinden laten we nu eerst de winkeliers zelf aan het woord.

7.5 Sociale controle door de ogen van de winkeliers

M.m.v. Deborah de Jong

In de vorige paragraaf hebben we geconstateerd dat familiariteit met winkeliers van veel belang was voor vertrouwen in sociale controle door winkeliers. Hoe kijken winkeliers zelf tegen hun rol in de buurt aan?

De winkel als praatplek

Vroegen we winkeliers naar hun belang voor de buurt, dan benoemden ze dat bovenal in termen van het voorzien in levensbehoeften. Soms zagen zij zichzelf als in het bijzonder belangrijk voor bepaalde doelgroepen, zoals ouderen in Lombardijen en allochtonen in de andere buurten. Maar de winkeliers zagen vrijwel allemaal ook een sociale functie voor hun winkel. Ze fungeerden als 'praathuis', zoals een kapper in Pendrecht, of 'als een plek om bij elkaar te komen' zoals een winkelier in Tussendijken zei. Sommige winkeliers voelden zich af en toe een maatschappelijk werker. Vooral cafébazen en kappers zagen zichzelf in die rol. Ze praatten allemaal graag, uitvoerig en geregeld met klanten: over alledaagse zaken en over meer persoonlijke dingen. Winkeliers waren trots op hun vaste klanten. Die boden continuïteit, maar waren ook een erkenning van kwaliteit, zo stelden een slager en een kapper:

Het is ook belangrijk als erkenning voor je kwaliteit, dan weet je dat je goed bezig bent. Wanneer je vaste klanten hebt, dan zijn beide partijen tevreden.

Het maakt je werk leuk en makkelijk en het geeft je vooral een goed gevoel, want je weet dat je het goed doet. Maar het is ook gezellig en leuk om bekende gezichten te zien.

Een eigenaar van een café en een eigenaar van een modezaak wezen op het belang van vaste klanten om zelf te kunnen inschatten.

Ja, ik heb liever vaste klanten, want dan weet je wie je in je zaak hebt, je hoeft ze dan niet in de gaten te houden.

Je weet hoe ze zijn, je kunt ze vertrouwen (...), als ze geen geld bij zich hebben, dan kun je makkelijk wat meegeven, je weet dat ze later terugkomen met geld.

Sociale controle: eigen handelen en verwachtingen van elkaar

De ondernemers waren, met uitzondering van die in Lombardijen, weinig actief in formele organisaties. Ze hadden wel informeel contact met andere winkeliers, vooral met directe burenen. Winkeliers stelden veelal het veel te druk te hebben voor contacten met hun burenen-winkeliers. Ze stuurden wel af en toe een klant door naar de buurman of hielpen elkaar met wisselgeld. Ook konden ze vaak een beroep doen op hun burenen als ze even weg moesten. Winkeliers beaamden dat er (te) weinig gezamenlijk werd gedaan, maar wisten niet waar ze de tijd ervoor vandaan zouden moeten halen. Of andere winkeliers ook bij daadwerkelijke overlast actie zouden ondernemen hing er maar vanaf. Sommigen meenden van wel, omdat het om de klanten ging. Van blowende jongeren op straat had een van de geïnterviewde winkeliers, een slager, bijvoorbeeld zelf geen last, maar hij moest om zijn klanten denken: 'Ik heb dan problemen, want zij hebben er problemen van.' Dan ondernam je tezamen actie: 'Da's makkelijk zat.' In Pendrecht voerden bewoners fysieke oorzaken voor sociale problemen aan. Daar kwamen we ook winkeliers tegen die meenden dat men op Plein 1953 elkaar niet *kon* helpen. Door de ruimtelijke inrichting van het plein had men geen zicht op elkaar en leegstaande winkels waren afgeplakt. Men zei niet te weten wat er bij andere winkeliers gebeurde.

Zelf sociale controle uitoefenen was ook een heikel punt. Binnen de eigen zaak deinsde men er niet voor terug. De politie belen of toezichthouders inschakelen zei men over de hele linie wel

te doen. Of je zelf zou ingrijpen op straat hing af van hoe gevaarlijk een situatie was en, belangrijk, van of je *bekend* was met de betrokkenen. Zo vertelde een cafébaas over zijn verwachtingen van andere winkeliers bij een vechtpartij.

Ik denk [...] wel [dat andere winkeliers ook op zullen treden]. Maar weet je wat het punt is, als hier een grote, ja, dat mag ik weer niet zeggen natuurlijk, maar grote negers iemand in mekaar slaan, dan gaat ik me eigen daar echt niet mee bemoeien. Dat doe ik niet.

Een van de bakkers maakte een vergelijkbare inschatting. Hij zei nooit iets van overlast of misdragingen in de winkelstraat.

Nee, dat doe ik nooit. Ik zeg er nooit wat van. Ja, wel als het in de zaak is en het zijn niet te ... ja, als ik verwacht dat het criminelen zijn, dan gaat ik niets zeggen, maar als het gewoon klanten van mij zijn en er gebeurt iets, dan zeg ik gewoon van joh, dat wil ik niet hebben. En dan reageer ik daar ook onmiddellijk op. Ja, ik schat het effetjes van tevoren in. Ja, het moet natuurlijk niet te gek worden, maar in principe doe ik het niet. Ik zit niet te wachten op een pak slaag.

Bekende klanten aanspreken en vreemden niet: ook winkeliers maakten inschattingen waarbij zij aan publieke familiariteit vertrouwen ontleenden. Een kapster was bang dat zelf actie ondernemen haar duur zou komen te staan. Zij wees daarmee op de scheiding tussen haar economisch belang als ondernemer en haar sociaal belang als burger, in lijn met de historische ontwikkeling die we in hoofdstuk 1 beschreven. Voor winkeliers is de buurt vooral de plek waar ze hun zaak hebben.

Maar als je er wat van zegt, dan heb je kans dat de volgende dag al je ruiten eruit liggen. Nou, durf eens wat te zeggen. Je gaat er minder wat van zeggen, natuurlijk. Ik ben hier 's avonds niet meer. Ze kommen effe terug en kegelen een paar tegels door je raam en jij hebt het nakijken. Als je wat ziet op straat, loop maar door.

Er waren ook andere geluiden. Een eigenaar van een babyzaak vond wel dat je mensen aan kon spreken, en dat ze ook aanspreek-

baar waren. Hij liet het weliswaar aan een van de personeelsleden over. Het ging hem vooral om hoe je jezelf opstelde.

Er staat weleens een groepje Antillianen, die staan dan hier een beetje uitgebreid voor mijn raam en dan kijk ik het even aan en dan gaat zij naar buiten en dan zegt ze van, jongens, het is leuk dat jullie mijn etalage zo leuk vinden, maar het is eigenlijk bedoeld voor de mensen die langslopen. En dan gaat het op een leuke manier, nou, en dan gaan ze weg. Oh ja, sorry, we hadden er geen erg in. En zo lossen we het op (...). Je moet niet meteen naar buiten hollen met een grote bek. Daar bereik je meestal het averechtse mee.

Steun van derden: opvattingen over de gemeente en de politie

Sociale controle uitoefenen is eenvoudiger als je je gesteund weet door derde partijen als politie en toezichthouders. Winkeliers klaagden over te weinig contact met de wijkagent en de toezichthouders, en vonden dat er te weinig met winkeliers werd gepraat over wat ze zoal zagen. Over cameratoezicht waren winkeliers positief: bij gebrek aan andere vormen van sociale controle was er zo tenminste enig toezicht. Vooral in Hillesluis meenden winkeliers dat de criminaliteit erdoor daalde, en de veiligheid er dus op vooruitging (al dacht een van hen dat de bekendheid die men daaraan gaf ook betekende 'dat er wat aan de hand [is]').

De gemeente Rotterdam probeert met het programma Veilig Ondernemen winkelstraten veiliger te maken, maar van de ondernemers die wij spraken waren alleen winkeliers in Lombardijen daarmee bekend. Er is verlichting aan de achterzijde van de winkels geplaatst en graffiti van de muren verwijderd. Winkeliers, deelgemeente, politie en toezichthouders komen nu twee keer per jaar bij elkaar, en dat 'levert goede resultaten op'. Maar als het eenmaal goed dreigde te gaan moest je oppassen volgens de winkeliers, zoals de bedrijfsleider van een keten in huishoudelijke artikelen en een collega stelden.

R1: Tuurlijk merken we [wat van Veilig Ondernemen]. Alleen, en daar lopen wij tegenaan, men start altijd vol goeie moed en dan zie je op een gegeven ogenblik dat de potjes ineens leeg zijn, of niet meer gevuld worden of wat dan ook en dan trekken ze zich terug of ze laten het doodbloeden. En dan verwachten ze dus eh,

dat de ondernemers het zelf gaan doen. Wij vinden dat het gewoon een stukje bij de gemeente hoort, want dat hoort ook in de gemeentelijke belastingen te zitten. Bepaalde dingen. Want dat Convenant Veilig [dat we hier toen hebben afgesloten], iedere winkel heeft toen een veiligheidsscan gehad, en eigenlijk zie je gewoon, zie je dat dat een beetje aan het afzakken is.

R2: Ja dat is natuurlijk altijd, dat is, op een gegeven moment gaat het goed, en dan zeggen ze [...] en dan moet je uit gaan kijken, hè. Als het goed gaat dan (...).

R1: Kijk, je kan een hoop zelf, maar af en toe zijn er best dingetjes, daar heb je gewoon hulp bij nodig van eh, de gemeente.

Het meest uitgesproken waren enkele winkeliers in Pendrecht: de gemeente, die het volgens een winkelier 'eerst een lange tijd naar de klote' had laten gaan, had te veel woorden en te weinig daden volgens een van hen.

R1: Er zou een hoop gebeuren. Er zou een hoop opgeknapt worden (...). Er hangt daar een bord aan de gevel. Maar dat hangt er meer dan een jaar (...). En nou worden er weer plannen gemaakt voor renovatie van het hele plein, voor de zoveelste keer (...), ze gaan het opknappen, maar er moeten eerst plannen komen en dan weer plannen en die worden dan weer van tafel geveegd. Ik ben twee jaar geleden al bij zo'n vergadering geweest. Prachtige plannen, ik denk, dat wordt mooi. Prachtige luifels met allemaal kleurtjes.

R2: Nee, het blijft bij plannen.

Een ervaren gebrek aan *voortdurende* betrokkenheid tekende de beelden die een deel van de winkeliers van de gemeente hadden. Nog minder gesteund voelden zij zich door de politie. Men onderschrijft weliswaar dat fouilleren zinvol is, maar een eigenaar van een kledingzaak was een van de mensen die uitgesproken negatief waren over de *manier waarop* dat gebeurt.

Het was zomer (...), toen kwam de eerste fouilleeractie, nou, het leek wel het wilde westen hierzo. Kijk, en toen had ik klanten van buiten de stad in mijn zaak en die heb ik nooit meer teruggezien (...). Ja, het is nou eenmaal dat de burgemeester vindt dat het hier nodig is. Een fouilleeractie hier (...) op vrijdagmiddag als iedereen loopt te winkelen. Een fouilleeractie moet je houden als het echt

moet (...). En de laatste keer werd er gefouilleerd door Hollandse agenten, dus blanke agenten en die hielden alleen maar gekleurde mensen aan. Dat is mij niet alleen opgevallen, dat zijn er meer geweest (...). Het is niet zoals het hoort vind ik.

De klacht dat de politie er niet was op de momenten dat het ertoe deed was ook algemener: ze hielden zich te veel bezig met het schrijven van bonnen en te weinig met 'echte criminaliteit'. Zo meende een kapster dat 'de politie in geen velden of wegen te bekennen' was, behalve als het om parkeerbeheer ging ('fanatiek'): 'walgelijk gewoon, winkeliertje zieken. Ondernemers pesten. Dat vind ik het. Wij hebben het al zwaar genoeg in deze wijk.' Sommigen meenden dat de politie 'een beetje bang' was tegenwoordig: 'ze komen pas nadat er iets gebeurd is.' Als je ze belt komen ze niet, als je aangifte moet doen word je van het kastje naar de muur gestuurd, en de wijkagent is een grote onbekende. De politie houdt zich te veel bezig met het bekeuren van fout parkeren en laat de moeilijkere zaken aan de mensen zelf over. De eigenaar van een snackbar, bijvoorbeeld, werd gevraagd jongeren rond zijn zaak weg te sturen.

Ja, moet je luisteren, ik handhaaf hier de wet en daar buiten zijn jullie dan eh ...

De ervaring dat de politie zelf onvoldoende optrad, zoals een caféhouder bij problemen in zijn zaak meemaakte, waarvoor eerst een speciale eenheid moest komen voor de politie iets deed, kan een direct effect hebben op de bereidheid om zelf sociale controle uit te oefenen.

Als ze iets verkeerd doen, dan kan ik er ook niks van zeggen en ja, als de politie al niks doet. Over het algemeen zint de veiligheid me niet, maar dat is een taak voor de politie. Wat kan ik daar nou aan doen?

De winkeliers rekenden dus weinig op de steun van andere winkeliers, en hadden buitengewoon weinig vertrouwen in de gemeente en de politie. In de bespreking van de vervuiling op straat hebben we gezien dat bewoners die interpreteerden als een signaal dat hun buurt er niet toe deed. Hier zien we dat winkeliers zich te weinig gesteund voelden door de politie. Die was onvoldoende

responsief en betrokken, en trad met te veel groot vertoon repressief op, waarvan men de effectiviteit betwijfelde. Onze interviews betroffen geen aselechte steekproef en we kunnen ze dus ook zeker niet naar alle winkeliers generaliseren. We vonden echter vergeefse pogingen in elk winkelgebied (behalve Lombardijen) om winkeliers in groten getale te betrekken bij meer veiligheid en andere initiatieven. Ook ontmoetten wij een aantal winkeliers met uitgesproken wantrouwen van de gemeente en de politie. De bijdrage van winkeliers aan sociale controle in onderzoeksbuurten had met dit spanningsveld te maken. De *winkels* deden er dus voor functiemenging toe, omdat zij vanzelfsprekende ontmoetingsruimten bleken waar mensen publieke familiariteit konden ontwikkelen. De *winkeliers* zagen zichzelf niet als de partij die bij uitstek haar ogen op straat had en in een goede positie zat om sociale controle uit te oefenen, een rol die Jane Jacobs hen wel had toebedeeld.

7.6 Conclusie: functiemenging doet ertoe

Functiemenging doet er dus toe voor publieke familiariteit: de aanwezigheid van scholen en winkels in de buurt biedt vanzelfsprekende ruimten voor het ontwikkelen ervan. Dat geldt niet voor iedereen in dezelfde mate. Maar mensen die met een zekere regelmaat bij winkels en scholen komen raken vertrouwd, zowel met de ruimtelijke omgeving als met anderen die ze daar op gezette tijden tegen het lijf lopen.

Scholen

Betrokkenheid bij de school, zo hebben we gezien, draagt bij aan meer vertrouwen in de sociale controle door de school. Wie vaker op de school kwam waardeerde de omgeving van de school ook met een hoger rapportcijfer voor veiligheid. Op een school komen typisch mensen vanzelfsprekend samen die zeer verschillend kunnen zijn, maar een gezamenlijk belang hebben – het onderwijs van hun kinderen –, ook al hebben zij over de invulling daarvan uiteenlopende ideeën. School en schoolomgeving bleken in de praktijk hun potentie voor publieke familiariteit waar te maken. Echter, het aandeel mensen dat nu (nog) in en rond de schoolgebouwen terecht komt bleef beperkt tot mensen met schoolgaande

kinderen. In het kader van de brede school liggen hier wel bijzondere kansen. In een *community school* is de bibliotheekruimte 's avonds de vergaderruimte van de buurtcommissie, wordt de gymzaal benut door een lokaal clubje basketballers en het zwembad wordt in het schoolgebouw gebouwd maar buiten het schoolzwemmen toch 'de gemeenschap' ter beschikking gesteld. In zo'n school, waarvan er vooral in de V.S. voorbeelden zijn, speelt men beter in op de potenties voor publieke familiariteit. Een sterkere betrokkenheid tussen de school en de buurt kan om veel redenen wenselijk zijn, maar lijkt in elk geval, althans in de casussen die wij bestudeerden, bij te dragen aan een positievere waardering van veiligheid.

Zo'n betrokkenheid vergemakkelijkt het uitoefenen van de kunst van het thuis zijn. Die hangt weer samen met de sociale controle die men zelf uitoefent, besproken in hoofdstuk 5. Daar zagen we dat veel mensen het normaal *vonden* om sociale controle uit te oefenen in relatief onschuldige situaties, maar het toch niet deden. Zij meenden onder meer dat het normaal was in hun buurt om je niet met anderen te bemoeien – een beeld dat we ook bij winkeliers in dit hoofdstuk tegenkwamen. Daarnaast hadden zij meegemaakt of gehoord, of verwachtten zij dat anderen hun interventies niet zouden steunen, of dat zij daarop in elk geval niet zonder meer konden rekenen. Deze discrepantie die we hebben omschreven als de afstand tussen hun normatieve normaliteit en de situationele normaliteit die zij afleidden van gebeurtenissen, tastte het vermogen tot thuiszijn aan. Publieke familiariteit biedt een veel beter kader voor het 'lezen' van signalen van de sociale sfeer in de buurt dan vuil, verloedering of stereotypen van bepaalde groepen. Ook zonder dat er daadwerkelijk meer sociale controle wordt uitgeoefend kan *vertrouwen* in sociale controle door anderen erdoor groeien, en kan sociale veiligheid toenemen.

Winkels

Een winkelstraat helpt de vanzelfsprekende ontmoeting, met vreemden en met mensen die men al ergens anders van kent. Bekenden tegenkomen in de openbare ruimte (maar *niet* het beschikken over een lokaal netwerk als zodanig!) leidde tot een positievere waardering van veiligheid in de buurt. Zelfs als winkeliers geen daadwerkelijke sociale controle uit zouden oefenen en vinden dat hier bij uitstek een taak voor de overheid, de bewakings-

dienst of de veiligheidscamera's ligt, is hun aanwezigheid in de buurt van belang voor de ontwikkeling van publieke familiariteit tussen winkeliers en klanten. Voorwaarde is wel dat zij lang genoeg op de locatie blijven om inderdaad een vaste klantenkring op te bouwen. We hebben gezien dat ondernemers zelf ook hechten aan de vaste klanten: ook zij ontleenden aan de publieke familiariteit met klanten het vertrouwen om mensen aan te kunnen spreken. Al te veel verloop doet deze kans teniet. Immers, we stelden vast dat herkend worden door winkeliers en vaste winkels hebben voor specifieke boodschappen leidden tot positievere beelden van de sociale controle door winkeliers. De winkeliers die wij spraken bleken zelf niet overtuigd van hun aandeel in de sociale controle. Zij vonden dat een taak van de overheid, een taak die bepaald niet optimaal werd uitgeoefend.

We zagen echter ook dat de buurten verschilden in het soort gebruik dat mensen van de winkels maakten. De mate waarin mensen winkelvoorzieningen kunnen gebruiken voor meer dan boodschappen doen is, naast persoonlijke factoren en leefstijl, afhankelijk van het aanbod, het type locatie en ruimtelijke vormgeving, en de signalen die mensen interpreteren uit de omgeving, zowel sociaal als fysiek, over hoe thuis zij zich kunnen voelen. We zullen die contrasten tussen de vier buurten nu naar voren halen, en ingaan op wat de contrasten ons over de betekenis van functiemenging leren.

Niet alle openbare ruimte is geschikt: een vergelijking tussen de vier wijken

De stedenbouwkundige structuur en de inrichting van de openbare ruimte zijn niet bepalend voor een sociaal klimaat, maar ze hebben er wel invloed op. Publieke ruimtes stellen mensen in staat om elkaar op 'nadrukkelijk neutraal terrein' te ontmoeten, zowel bedoeld als onbedoeld, en er om te gaan met mensen uit een bredere context dan alleen hun eigen familie en vrienden (Holland e.a. 2007: ix). De aanwezigheid van uiteenlopende mensen op dezelfde tijdstippen op dezelfde plek stelt mensen in staat hun sociale identificatie met de plaats en met de andere gebruikers ervan te bepalen, en dat steeds opnieuw te doen. Maar sommige publieke ruimtes bieden daartoe betere gelegenheden dan andere, zo blijkt wanneer we de vier buurten explicieter op dit punt vergelijken.

In Tussendijken en Hillesluis kwamen we in hoofdstuk 2 reeds bijzonder weinig verwijzingen naar stedenbouw, architectuur of inrichting tegen in de beschrijvingen van de winkelgebieden en schoolpleinen en de problemen die mensen daar zagen. Men klaagde over parkeerdruk en een te smalle straat voor te veel concurrerende gebruikers (de tram, de auto's, de fietsers en de scooters). De straten waren in de late negentiende eeuw natuurlijk niet gebouwd voor de huidige volumes. De opmerkingen over de inrichting in deze twee buurten waren slechts ergernissen. Met veiligheid of met het ontwikkelen van publieke familiariteit verbonden deze bewoners de inrichting van de ruimte nauwelijks. Een enkeling wees op het straatmeubilair. Er waren te weinig bankjes die zo stonden dat er ook daadwerkelijk wat te zien was: niet naar het sociaal verkeer op straat gericht, terwijl men op een winkelstraat als de Boulevard Zuid in Hillesluis nog steeds ook een rondje doet om te zien en gezien te worden. Daar ging immers maar liefst 70,2% van de respondenten nog weleens naar de winkelstraat zonder van plan te zijn iets te kopen. De straat week daarin significant af van de andere buurten. De Schiedamseweg in Tussendijken kwam met 44,4% op een onderscheiden tweede plaats (zie hoofdstuk 5). Met het straatmeubilair was de verblijfsfunctie van de Beijerlandse laan nog niet optimaal; voor het overige relateerden mensen hun ervaringen van het inschatten van anderen aan sociale, niet aan ruimtelijke en inrichtingsaspecten.

In Lombardijen zagen we meer van het belang van fysieke inrichting terug – dit was de enige buurt waar mensen plekken 'eng' noemden vanwege slechte verlichting en vage groenvoorzieningen, en slecht gesitueerde doodlopende straten zonder ogen op straat, omdat de begane grond uit verlaten kelderboxen bestond, waarvan de kapotte ruiten al in geen jaren waren gerepareerd. Pendrechtelingen verbonden hun ervaringen met interacties in het winkelcentrum en, in mindere mate, van het schoolplein en omgeving het sterkst met de fysieke inrichting. Het plein was te groot en te leeg, te ongezellig, er gebeurde te weinig (en wat er gebeurde had een te geringe kwaliteit) en het straatmeubilair deugde niet. Bankjes stonden op de meest winderige plekken, je kon er slechts op de rand van een bloembak nog met je rollator in het zonnetje zitten, en het was er zo groot dat het fietsverbod nauwelijks viel na te leven. Gelegenheid om te zitten is inderdaad, zoals Van Gernerden en Staats (2006) in navolging van Gifford (2002a en 2002b) en Whyte (1980) constateerden, cruciaal. Maar

kunnen zitten alleen is bepaald onvoldoende. Daar waar mensen kunnen ‘genieten van de sociale omgeving zonder sociale druk’ (Van Gernerden en Staats 2006: 26) zullen zij daarvan gebruikmaken, zo is de veronderstelling. Genieten is misschien al te sterk: *ervaren* en *tolereren* kan voldoende zijn, zoals Gehl (1996, geciteerd in Jones, Roberts en Morris 2007: 9) dat formuleerde.

... public space as a setting where people of diverse backgrounds come together, with an opportunity to observe and become familiar with others whose appearance and habits are alien to themselves, in an atmosphere of mutual tolerance.

Ook over het schoolplein merkten mensen op dat de inrichting niet uitnodigend was. Sommigen vonden de oplossingen die er voor overlast gevonden werden weinig creatief: overlast op bankjes leidde tot het weghalen ervan, overlast op het schoolplein leidde tot het afsluiten ervan, en het kunstwerk op de blinde muur van de nieuw gebouwde Edah – zelf een bijzondere stedenbouwkundige beslissing – werd niet vervangen toen het er afwaaide of afgesloopt werd (de verhalen daarover liepen uiteen). De ideeën van het planningsconcept voor Pendrecht waren wellicht mooi. En de bedoelingen van degenen die het plein herinrichtten in de jaren negentig waren ongetwijfeld goed. Maar de conclusie is voor deze buurt het eenvoudigst: als functiemenging een positieve bijdrage moet leveren aan een sociale omgeving waar men kan zien en gezien worden, en waar ‘gemengde functies een sociaal weefsel kunnen bieden dat mensen in een zeer gevarieerde wijk samenbindt’ (Jones, Roberts & Morris 2007: 49), dan zijn de potenties daarvoor in Pendrecht vergeleken met Tussendijken en Hillesluis onvoldoende benut. Mensen die gebruikmaakten van het winkelcentrum kwamen er immers zeer geregeld mensen tegen die ze ergens anders van kenden. Maar ze beklagden zich *tevens* over de beperkte mogelijkheden voor sociabiliteit op het plein. Men kwam er dus anderen tegen, maar kon er met bekenden niet behoorlijk een bak koffie drinken, en het straatmeubilair nodigde niet tot gebruik uit.

Whyte (1980) heeft overtuigend laten zien dat inflexibele plekken om te zitten, zoals reguliere bankjes, niet uitnodigen tot gebruik wanneer het publiek divers is. Mensen kunnen zich banken toe-eigenen door er op bepaalde manieren te gaan zitten, waarbij ze ruimte laten voor anderen of juist niet. Groot straatmeubilair

maakt het mogelijk op prettige afstand van anderen te zitten. Als mensen hun stoeltjes zelf kunnen verzetten, zoals de klapstoeltjes die op Whyte's advies op pleinen en in publieke parken in New York zijn geplaatst (en gewoon vervangen worden als ze worden gestolen overigens) geeft hen dat nog meer vrijheid. Zulk straatmeubilair beïnvloedt de verblijfsfunctie van openbare ruimtes. Mensen gaan niet zitten omdat er ergens een bankje staat. Ze gaan zitten omdat het ergens prettig is (in de zon, uit de wind of juist in de schaduw, zoals dat voor de herindeling van het plein beter mogelijk was). Ze zitten graag daar waar er iets te zien is en ze ongehinderd en vrijblijvend kunnen kijken en bekeken worden, of waar ze vrijblijvend kunnen communiceren zonder door de opstelling van zitplaatsen daartoe te worden gedwongen.

Nu was van de Spinozaweg de verblijfsfunctie ook onderbenut. In tegenstelling tot Pendrecht zaten onze respondenten daar weinig mee. Ze zagen de Spinozaweg ook niet als een straat die zo'n functie zou moeten hebben: de Spinozaweg was vooral een 'voorziening'. Wel was het een voorziening die door de goede verlichting 's avonds een route bood waaraan men de voorkeur gaf boven de binnenstraten van de wijk. In die zin droeg de straat bij aan de sociale veiligheid.

Algemeen heeft menig onderzoeker al opgemerkt dat voetgangers in openbare ruimtes, zoals winkelgebieden, straten en schoolpleinen, meer doen dan van A naar B lopen. Onderzoekers als Jones en collega's (2007: 51 e.v.) constateerden terecht dat veel stedelijke ontwerpen de veelheid aan rollen van de voetganger in de openbare ruimte niet voldoende onderkennen, terwijl de vitale winkelstraten die zij onder de loep namen precies wel *al* deze rollen aannamen.

De menging van functies leidt in een ideaal geval dus tot menging van gebruik: niet alleen omdat er aanbod is voor verschillende bevolkingsgroepen. Men kan andere argumenten aanvoeren om voorstander te zijn van een gemengd aanbod. Hier gaat het erom dat mensen *wensen* dat zij meer in staat zijn aangenaam in de openbare ruimte te verblijven, zoals in Pendrecht, maar daartoe onvoldoende in staat worden gesteld. Er is te weinig om rond te kijken. Er zijn te weinig goede plekken om te kijken en te kijken, te rusten en te wachten, allemaal rollen die voetgangers in de openbare ruimte aan kunnen nemen (vgl. Jones et al, 2007). Er zijn weinig mensen die voorbijgangers vermaken, zoals straatventers en straatartiesten. Wellicht zijn er zo nu en dan te veel 'bewo-

ners' van de straten, zoals daklozen en 'hangjongeren'. Aan het kijken is daarom weinig aan. Voorts zijn sommige van deze rollen, die nu door inrichting en regelhandhaving worden beknot, bij uitstek relevant voor het familiair worden met anderen.

Familiariteit kan weer bijdragen aan een gevoel van veiligheid, omdat publieke familiariteit bijdraagt aan het kunnen inschatten van wat je in de openbare ruimte kunt verwachten en in die zin aan de kunst van het thuis zijn. Winkels kijken, observeren, wachten en in de rij staan zijn typisch zulke rollen. We zagen bijvoorbeeld dat mensen in Tussendijken die 's morgens in de rij stonden voor de nog gesloten supermarkt zich als een groepje gingen identificeren, en zo hun eigen plaats markeerden in hun diverse omgeving. Vermakers, verkopers, straatbewoners en socializers zorgen voor een podium waar ook wat te beleven valt. Met hun eigen aanwezigheid dragen de andere voetgangers ook weer bij aan 'kijken'. Ontbreekt zo'n podium en heeft de openbare ruimte daardoor nauwelijks verblijfsfunctie, dan rest er weinig meer dan de signalen van de fysieke omgeving en de eenmalige, anekdotische verhalen om de omgeving sociaal te kunnen plaatsen.

8 Conclusies

8.1 Inleiding

Het doel van dit onderzoek was te bepalen of functiemenging van winkelstraten en scholen met wonen bijdraagt aan de ervaring van veiligheid in achterstandswijken of niet, en onder welke voorwaarden. Daarvoor ondervroegen we ruim 400 bewoners in subbuurten rond deze voorzieningen in Lombardijen, Pendrecht, Hillesluis en Tussendijken, en spraken ongeveer 20 van elk van de 100 mensen per buurt nog eens uitvoeriger in diepte-interviews.

De rode draad in ons betoog was steeds, dat mensen voldoende signalen uit hun omgeving moeten kunnen oppikken dat ingrijpen een goede, effectieve beslissing is, gegeven de context waarin zij zich bevinden. Maar dan moeten ze het sociale om hen heen kunnen inschatten: wat is situationeel normaal in de buurt, en hoe verhoudt zich dat tot wat men zelf normatief als normaal beschouwt? Men moet inschatten of de normaliteit er een is van elkaar bijstaan en voor elkaar opkomen als mensen normen en regels overtreden, of een van juist op jezelf zijn teruggeworpen, of een waarin men eigenlijk niet weet wat men van anderen kan verwachten. Dit hebben we theoretisch geduid als het onderscheid dat Pjotr Sztompka (1999) maakt tussen vertrouwen, wantrouwen en *mistrust*.

Op basis van kennis uit ander onderzoek begonnen we met de gedachte dat voor de beleving van veiligheid het betekenis geven aan wat en wie men op straat ziet van veel belang is. Al is de criminaliteit in een buurt nog zo hoog, de subjectieve beleving van de veiligheid in de vertrouwde omgeving, waarin je de codes van de straat kent, kan toch beter zijn dan in onbekende buurten in de stad. Immers, daar heeft men niet het gevoel over voldoende sociale kennis te beschikken om adequate inschattingen te kunnen maken. Voorts vertrokken we vanuit de gedachte dat buurten met functiemenging het opdoen van zulke kennis van signalen, codes en gebeurtenissen vergemakkelijken. Dat zou tot meer sociale controle *kunnen* leiden, zoals in de these van 'ogen op straat',

maar dat hoeft niet per se. Het ging er ons om te achterhalen, onder welke voorwaarden dat het geval zou zijn.

In dit hoofdstuk trekken we eerst een paar algemene sociologische conclusies op basis van een samenvatting van het voorafgaande. Daarna geven we invulling aan het contextuele model waarmee we in hoofdstuk 1 begonnen. Zo brengen we ordening aan in de veelheid aan factoren die ertoe bleken te doen, en onderscheiden we welke er cruciaal zijn maar moeilijk te beïnvloeden (*brugcondities*) en welke van secundair belang. Daarna beantwoorden we onze tweede onderzoeksvraag, te weten wat overheid, woningbouwcorporaties en andere professionals in buurten kunnen bijdragen aan de vervulling van de voorwaarden die functiemenging positief kunnen maken voor sociale veiligheid.

8.2 Samenvatting

In de these van ogen op straat leidt zien en horen vanzelf tot sociale controle. De oorzaak-gevolgrelatie in die these is echter, zo betoogden we in hoofdstuk 1, te simpel. Verwachtingen die we van anderen hebben vormen een cruciale schakel. Die verwachtingen worden uiteindelijk bepaald door signalen die we oppikken in de openbare ruimte, in het bijzonder in korte contacten op straat en via de kwaliteit van de openbare ruimte.

Voor korte contacten doen buurtvoorzieningen ertoe, omdat voorzieningen immers de gelegenheden scheppen voor die korte contacten. Zij leveren niet zonder meer een bijdrage aan ontmoeten, en niet vanzelf aan sociale controle. Waaraan moeten, met andere woorden, ontmoetingsplaatsen voldoen om contexten te bieden voor sociale controle? Publieke familiariteit, het elkaar herkennen en sociaal kunnen plaatsen zonder elkaar noodzakelijk echt te kennen, draagt bij aan het vermogen van mensen om hun omgeving sociaal te kunnen interpreteren en ordenen, en zich er daardoor veilig te kunnen voelen.

Vuil en verloedering als signalen

Want, zo stelden we in hoofdstuk 4, mensen ontlene signalen aan zowel het fysieke als het sociale, en geven daaraan contextgebonden interpretaties. Met zulke signalen maken we inschattingen van wat we van anderen in de openbare ruimte kunnen ver-

wachten. Vervuiling en verloedering zijn zulke signalen. Immers, als men niks van anderen weet, zijn sporen van de manieren waarop anderen zich gedragen alles waarmee men het moet doen. Veel van onze respondenten zagen vervuiling als een signaal dat anderen zich niet identificeerden met de openbare ruimte, en derhalve ook niet met de *mensen* daar. Dat bemoeilijkte het positief inschatten van anderen. Zo'n situationele normaliteit, een term die we ontleenden aan Misztal (2001), leidt tot reacties van distantie en aanpassing (hetzelfde doen als 'iedereen', ook als je dat eigenlijk afkeurt (normatieve normaliteit)). Zo neemt dan het vertrouwen van anderen ook weer verder af. En het maakt dat men zelf anderen niet denkt te kunnen vertrouwen.

Vuil op straat zagen sommige bewoners voorts als een signaal dat buitenstaanders niets om hun buurt gaven. Prachtige wijken, in de zin van uitstekend onderhouden wijken waar intensief en uiterst responsief beheer wordt uitgevoerd, kunnen belangrijk bijdragen aan vertrouwen. De *common sense*-redenering is vaak dat mensen die goed met elkaar omgaan voor een schone buurt zullen zorgen. Maar een buurt die schoon en heel gehouden wordt door *derden*, helpt bewoners de situationele normaliteit te doorbreken. Het schoonhouden van wijken verdient daarom meer prioriteit dan 'zero tolerance' in veiligheidsbeleid.

Sociale signalen

Aan vervuiling voegden we in hoofdstuk 5 andere signalen en de interpretaties ervan toe: interpretaties van criminaliteit, en van de sfeer in de buurt als 'rustig' of 'druk'. Allereerst zagen we dat mensen die onveiligheid gelijkstelden aan criminaliteit, al gauw teruggrepen op algemene verhalen en beelden uit de media. Sommige bewoners wensten die beelden te relativeren en over te brengen dat hun buurt minder slecht was dan de reputatie deed geloven. Anderen gebruikten zulke representaties, in combinatie met eigen ervaringen of dingen die ze van anderen hadden gehoord, juist als vrij ongedifferentieerde signalen van onveiligheid.

Net zoals vuil op straat kunnen ervaringen met en berichten over criminaliteit signalen worden voor een algemener idee dat de buurt niet (meer) 'normaal' is. Men hoeft niet bang te zijn om slachtoffer te worden van criminaliteit om de buurt toch als onherbergzaam te ervaren, en niet te weten wat men er van anderen kan verwachten.

De typeringen van mensen van hun buurten als ‘druk’ of ‘rustig’ lieten voorts de uiteenlopende belevingen zien van het alledaagse verkeer op straat dat functiemenging teweegbrengt. Verscheidene bewoners van de ‘drukke’ buurten Hillesluis en Tussendijken zagen de overlast van de rafelrand van de stedelijke samenleving als eigen aan hun soort buurten. Een ‘leuke’ buurt was niet hetzelfde als een ‘veilige’ buurt. In de naoorlogse wijken Pendrecht en Lombardijen, die in hun stedenbouwkundig concept op groen, rust en ruimte waren gestoeld, hadden bewoners meer dan elders moeite met de rafelrand. Kees was een uitzondering. Hij vond de verandering van Pendrecht in een multiculturele samenleving mooi. De levendigheid van de stad was naar Pendrecht gekomen zodat hij er niet meer voor naar de stad hoefde. In het algemeen leken bewoners van Hillesluis en Tussendijken afwijkingen van wat zij zelf ‘normaal’ vonden in normatieve zin gemakkelijker te accepteren als onderdeel van de huidige stedelijkheid. Dat betekent dat zij gebeurtenissen en verhalen over normatief van hun eigen kader afwijkend gedrag ook minder snel zullen aangrijpen als signalen van een beperking van hun ‘thuis’, en daarom minder als een reden voor ervaring van onveiligheid.

Mensen ontleenden ook signalen aan oppervlakkige observaties van mensen die anders waren dan zichzelf. Zulke sociale signalen, of stereotype categorisering, betroffen de interpretaties van wie volgens bewoners ‘de macht op straat’ had – een kwestie die mensen zelf veelal toespitsten op de positie van autochtonen en allochtonen. Omgeven zijn door mensen die we *niet* kennen, maar die erg op onszelf lijken, kan het vanzelfsprekender maken om ergens thuis te zijn. Het ‘lezen’ van anderen in de openbare ruimte moeten we doen met informatie. Maar zulke informatie is gecodeerd – in de huidige stedelijkheid in Nederland vooral langs etnische lijnen. Wie geen mogelijkheden heeft om te ontdekken hoe anders de ander is (in een context van *publieke anonimiteit*) kan weinig anders doen dan categoriseren op basis van stereotypen. Dat is een gegeven van alle tijden. Maar de mate van publieke anonimiteit en de omvang van etnische diversiteit zijn *wel* zonder historisch precedent.

Vertrouwen in de ander in de openbare ruimte: het maken van inschattingen

Wanneer de eigen normatieve normaliteit en de codes van wat situationeel normaal lijkt te zijn in de buurt waar men woont ver uiteen liggen (of dat, bij publieke anonimiteit, lijken te liggen) kan men moeilijk 'thuis' raken in de openbare ruimte. Mensen gedragen zich normerend naar anderen vooral wanneer ze zich *wel* thuis weten. Is dat niet het geval, dan verwacht men niets meer van anderen (wantrouwen) of weet men niet meer wat te verwachten (*mistrust*). Dat kan de veiligheidsbeleving aantasten, maar ook de drang om zelf sociale controle uit te oefenen doen afnemen.

We operationaliseerden 'vertrouwen in sociale controle van buurtbewoners' en 'vertrouwen in sociale controle door voorbijgangers' met een vijftal enquêtevragen. Ongeacht de buurt waar men woonde bleek er een direct verband tussen positieve inschattingen van sociale controle door buurtbewoners en de cijfers die men gaf aan de veiligheid van de buurt, de omgeving van de school en de winkelstraat. Datzelfde gold voor de inschattingen die men van voorbijgangers maakte. Mensen zagen, zo bleek uit de interviews, een algemene daling in betrokkenheid van mensen met elkaar die losstond van hun buurt of die inherent was aan stedelijkheid. Toch verwachtte een kleine meerderheid van de mensen dat anderen hen bij zouden staan (57,3%). Velen twijfelden (34,6%), omdat er aan ingrijpen tegenwoordig te veel risico's zaten of omdat ze dachten dat het anderen niets kon schelen.

Als respondenten vertelden dat zij zelf wel een helpende hand uitstaken, maar anderen dat niet deden, verwoordden zij opnieuw de discrepantie tussen de eigen normatieve normaliteit en de situationele normaliteit die zij in hun buurt meenden waar te nemen: 'Helaas denk ik dat het gros inderdaad zal doorlopen' (Yaamina) en 'Mensen bekommeren zich niet om anderen' (Karim).

Zelf ingrijpen bleek ook lastig. Hulp bieden bij een ongeval vonden veel mensen voor zichzelf vanzelfsprekend, hoewel ze *niet* overtuigd waren dat hun medebewoners en voorbijgangers dat vonden. Maar zelf vreemden aanspreken bij fout gedrag deden maar weinig mensen. Vaker deden ze dat bij bekenden in de buurt, en bij (soms onbekende) kinderen. Men vond veelal dat men het eigenlijk wel zou moeten doen. Maar opnieuw konden bewoners niet inschatten wat zij van anderen konden verwachten. Daarom oefenden zij zelf maar zeer beperkt sociale controle uit,

ook al hadden zij hun ogen 'op de straat'. Liever niet ingrijpen, omdat je er dan alleen voor komt te staan, draagt bij aan een verdere situationele normaliteit van 'je er niet mee bemoeien'. Wist men van andere omwonenden hoe zij tegenover bepaalde overlast gevende situaties stonden, of kende men de overlastgevers van gezicht en kon men ze plaatsen (*publieke familiariteit*), dan bleek het uitoefenen van sociale controle gemakkelijker. Kennis hebben over anderen in de openbare ruimte leidde weliswaar niet altijd tot sociale controle in de zin van aanspreken, maar leek wel te resulteren in geringere *mistrust*. Al was men niet met alles in de buurt gelukkig, men kon er in ieder geval mee uit de voeten en wist wie er te vertrouwen en te wantrouwen was.

Funcziemenging en publieke familiariteit

Funcziemenging kan in theorie bijdragen aan de benodigde informatie om anderen te kunnen 'lezen' door meer dan alleen fysieke of sociale signalen. Aan winkels, scholen en andere gemengde functies wordt daarom een vanzelfsprekende rol als ontmoetingsplekken toegeschreven. Historisch vervulden zij die rol wellicht, maar we weten niet goed of dat nu nog het geval is. We keken daarom eerst naar de mate waarin buurtbewoners lokale voorzieningen daadwerkelijk gebruikten. Op scholen en schoolpleinen kwamen maar weinig mensen. Ook onder de mensen met kinderen was het bezoek aan scholen en schoolpleinen vrij beperkt. Anders dan we van tevoren hadden verwacht, bleek het concept van de brede school op onze onderzoekslocaties nog niet zo breed uitgewerkt als zou kunnen.

Het grootste deel van onze respondenten kwam minimaal wekelijks op de winkelstraten. Dat was lang niet altijd om er boodschappen te doen, zeker niet in Hillesluis en Tussendijken. Mensen bleken er bovendien aardig wat vaste stekjes te hebben en ook geregeld praatjes te maken met mensen die ze niet kenden. De Beijerlandse laan in Hillesluis was het meest een trefpunt en flaneerstraat. Daar was de publieke anonimiteit geringer dan in Lombardijen. Funcziemenging stimuleert dus ruimtegebruik, zeker bij de meer traditionele winkelstraten in vooroorlogse wijken. Intensiever gebruik van de ruimte geeft meer mogelijkheden voor signaleren en het opdoen van sociale informatie.

Had gebruik dan effect op veiligheid? Hoe vaker mensen hun kinderen van school haalden en brachten en hoe meer zij op de

school kwamen, hoe hoger het rapportcijfer dat zij de veiligheid rond de school gaven. Het hebben van vaste adressen in de winkelstraat en het daar tegenkomen van mensen die men ergens anders van kende, droegen positief bij aan een waardering van de veiligheid in de buurt. Lokale netwerken (vrienden en familie in de buurt of bij burens over de vloer komen) hadden *geen* effect. Het gaat er voor veiligheidsbeleving niet om hoe groot je persoonlijk netwerk in de buurt is, maar of je *in de openbare ruimte* mensen die je kent tegen het lijf loopt. Zo beargumenteerden we dat we weinig directe relaties vonden tussen functiemenging en beleving van veiligheid, maar dat specifieke invullingen van functiemenging herhaalde, vanzelfsprekende ontmoetingen mogelijk maken. Daardoor gaat men mensen (her)kennen en de buurt weer veiliger beoordelen.

Uit statistische analyses bleek dat scholen ertoe deden. Ze brachten mensen bijeen die bekendheid met elkaar en met de omgeving ontwikkelden. Dat betekende niet per se dat zij daar significant hogere cijfers voor de veiligheid gaven, maar wel dat zij die plekken prefereerden boven plekken waar ze niet vanzelfsprekend terecht kwamen. Familiariteit met winkeliers, niet de winkels op zichzelf, bleek er eveneens toe te doen. Net zoals het hebben van vaste stekken op de winkelstraat droeg dit bij aan groter vertrouwen van bewoners in de sociale controle door winkeliers. De winkeliers zelf stelden hun rol als dragers van informele sociale controle niet op de voorgrond. Zij bekeken hun winkel vooral vanuit een smalle basis van economisch burgerschap. Voor zover ze geneigd waren tot sociale controle, zagen zij zich daarin niet erg door derde partijen als de gemeente en de politie gesteund.

Functiemenging, zo vatten we samen, deed er dus toe in zoverre de functies bijdroegen aan een vanzelfsprekende ruimte voor het ontwikkelen van publieke familiariteit.

8.3 Draagt functiemenging aan sociale veiligheid bij?

Ja, zo luidt het antwoord, maar niet bij voorbaat in positieve zin. In het algemeen zijn stille straten en donkere hoeken geen ideale plekken voor een veilig gevoel. Functiemenging brengt mensen op straat, en gemengd ruimtegebruik onderscheidt zich dus al in dat opzicht. Maar functiemenging brengt niet automatisch sociale controle voort.

Een deel van de bijdrage van functiemenging aan sociale veiligheid was wel direct. Het komt voor dat mensen elkaar aanspreken, en het komt voor dat winkeliers ingrijpen. Maar ook andere factoren doen er daarbij toe zoals persoonskenmerken en andere omgevingsfactoren.

Andere omgevingsfactoren

Andere omgevingsfactoren die in deze studie de revue zijn gepasseerd betroffen de 'rafelrand' en criminaliteit. Toen we mensen vroegen ons de veiligheid van winkelstraat en buurt te beschrijven bleken in twee buurten (Pendrecht en Tussendijken) de metrostations veel genoemde onveilige plekken. De beleving van de sociale omgeving, en de signalen die men daar oppikte, 'verstoorden', zo zouden we kunnen zeggen, de kwaliteit van de algehele sociale omgeving van de buurt. Daaruit volgt steun voor de huidige nadruk van veel corporaties en gemeenten op een integrale aanpak. Het heeft weinig zin volop te investeren in het creëren van de voorwaarden waaronder functiemenging positief aan de beleving van veiligheid kan bijdragen als *andere* omgevingsfactoren die beleving sterk bepalen. In Pendrecht lijkt voorts de locatie van een voorziening van het Leger des Heils pal naast het metrostation ongelukkig. Zulke voorzieningen zijn nodig in de stad. In de vergelijking tussen de wijken hebben we echter ook betoogd dat het absorberingsvermogen van de 'rafelrand' tussen wijken verschilt, en niet omdat de bewoners er anders zijn. Men kan zich afvragen of de draagkracht van buurten altijd voldoende in beslissingen over zulke locaties wordt verdisconteerd.

Slachtoffers van *criminaliteit* namen hun ervaringen duidelijk mee in hun beleving van veiligheid. Dat gold niet voor mensen die getuige waren van criminaliteit. Wel fungeerden verhalen en berichten over criminaliteit bij gebrek aan beter als signalen dat men leefde in een 'situationele normaliteit' die afweek van wat men zelf normatief normaal vond. Die discrepantie, zo hebben we betoogd, hangt weer samen met de inschattingen die men van anderen in de openbare ruimte maakt, en zo met veiligheid.

De *rafelrand* van stedelijkheid – waaronder de 'bewoners' van de openbare ruimte zoals daklozen en 'hangjongeren' en de chaotische verrommeling van het stedelijk landschap – brengt ongetwijfeld onveiligheidservaringen met zich mee, al is dat nog zo het

gevolg van niet meer dan beperkte signalen. In een volstrekt veilige omgeving zijn we zeker van het gedrag van anderen in de openbare ruimte. Maar leuk en veilig staan niet aan elkaar gelijk. Mooie steden, zo lijkt te spreken uit de waardering van 'hier is het rustig, maar daar is het leuk', bestaan niet alleen uit keurige, eenvormige en ondubbelzinnige buitenruimtes. Mooie steden bestaan juist ook uit de wat rommelige, chaotische en onoverzichtelijke winkelstraten als de Beijerlandse laan en de Schiedamseweg. Buurten met zulk soort straten zijn welhaast per definitie minder 'veilig' dan de rustige, overzichtelijke tegenhangers. De gebeurtenissen en korte contacten in de openbare ruimte zijn er immers minder voorspelbaar. De rafelrand van de stedelijke samenleving heeft niet alleen een plek nodig, maar draagt bovendien aan de ervaring van stedelijkheid bij.

Mensen die de stedelijke drukte verkiezen boven de groene wijken aan de stadsranden – om wat voor reden dan ook, en zonder te stellen dat de woonomgeving voor alle mensen in Tussendijken of Hillesluis een vrije keuze is – nemen die rafelrand erbij. We zagen daarvan in Hillesluis en Tussendijken beide voorbeelden. Zo spraken we Tussendijkers die erkenden dat de markt op het Grote Visserijplein overlast gaf. Toch roemden zij de gezelligheid van de marktdagen. We zagen dat Hillesluisers en Tussendijkers alcohol- en drugsgebruikers op de koop toenamen, maar er eerst last van hadden als deze mensen hun portieken bevuilden. In Pendrecht en Lombardijen beklagden mensen er zich echter vooral over. Soms deden ze dat verongelijkt, omdat ze meenden dat de aandacht van de gemeente voor de binnenstad de rafelrand van de stedelijke samenleving letterlijk naar de rand verschoof. In Hillesluis en Tussendijken, qua ligging en architectuur zo anders dan Lombardijen en Pendrecht, meenden geen van onze geïnterviewden dat hun buurt vrij van rafelranden zou moeten zijn. In Lombardijen en Pendrecht deden ze dat wel.

Niemand in Hillesluis en Tussendijken verwachtte dus een buurt vrij van drugs, alcoholgebruik op straat, geluidsoverlast en 'drukke'. Dat maakt de problemen die met de rafelrand van steden samenhangen – overlast – relatief (zonder overigens grove overlast te willen relativiseren).

De mate waarin afwijkende leefstijlen dus als 'onveilig' worden gezien varieert misschien niet zo erg. Maar de balans tussen 'leuk' en 'veilig' valt ook weleens in het voordeel van 'leuk' uit, terwijl de veiligheid er minder om is. De vergelijking tussen de vooroor-

logse en naoorlogse buurten met hun specifieke stedenbouwkundige opzet, hun sociale geschiedenissen en hun situering ten opzichte van de rest van de stad en van grootstedelijke voorzieningen leert ons dus twee dingen. Ten eerste leert het ons dat de plaats van veiligheid in de rangorde van wat men belangrijk in een buurt vindt ook tussen buurten kan variëren. Ten tweede laat het zien dat ervaren veiligheid niet altijd op dezelfde ondubbelzinnige wijze de woontevredenheid bepaalt.

Sommige buurten en sommige buurtbewoners kunnen beter met rafelranden omgaan dan andere(n). Dat is *niet* omdat ze beter zijn of toleranter zijn, maar omdat hun leefstijlen, woongeschiedenissen en praktisch en symbolisch buurtgebruik verschillen. Dat brengt ons bij: *persoonsskenmerken en ervaringen*. We hebben statistisch vastgesteld dat allochtonen positievere beoordelingen van veiligheid gaven dan autochtonen, en dat opleiding en inkomen zowel de scores voor veiligheid als het vertrouwen dat men stelde in het ingrijpen van anderen beïnvloedden. Meer opleiding en meer geld hangen samen met positievere waarderingen.

Gentrificatie, het verschijnsel dat leden van de nieuwe middenklasse arbeidersbuurten overnemen, kwam niet expliciet aan de orde. Toch kunnen we wel speculeren over het belang daarvan als ‘andere omgevingsfactor’. Mensen met een hogere opleiding en meer inkomen scoren *in het algemeen* hoger op de standaardvraag naar vertrouwen in de medemens. Zulk algemeen vertrouwen bepaalt mede hoe men reageert op vreemden die je aanspreken in de openbare ruimte. Mensen met algemeen vertrouwen reageren daarop significant positiever. Ook hebben we geconstateerd dat mensen met een hogere opleiding en meer inkomen *niet* meer vertrouwen in winkeliers of omwonenden hadden, maar juist wel in vreemden op straat. Zo zagen we bevestigd wat uit Brits onderzoek ook wel is gebleken (May 1996; Butler 2003), namelijk dat de leefstijl van sommige hoger opgeleiden en mensen met meer inkomen weinig buurtbetrokkenheid bevat. Men doet nergens aan mee en laat zich nergens wat aan gelegen liggen. Maar deze bewoners waarderen de diversiteit met alle rafelranden wel bijzonder als entourage waartegen de rest van hun leven zich afspeelt. Zolang ze niet het slachtoffer worden van grote criminaliteit, storen zij zich relatief weinig aan beluizen, coffeeshops of drugsgebruikers op straat. Dit in tegenstelling tot professionals werkzaam in de buurten, die zulke voorzieningen juist als indicator van verloe-

dering zagen. Zij verschillen daarin ook van andere buurtgenoten die er juist aanstoot aan nemen en zich er onveilig door voelen. Deze bewoners vinden de etnische ondernemers charmant. En ze zijn niet snel uit het veld geslagen door mensen die zich vreemd gedragen of hen aanspreken.

Dat hoeft ook allemaal niet, want hun positie is relatief gezien robuust. Zij zitten in de rest van hun leven stevig in het zadel. Zij hebben weinig bestaanonzekerheden in vergelijking met hun buurtgenoten. Daar hun leven zich zo sterk elders, sociaal en geografisch, afspeelt, zijn zij voor hun sociale plaatsbepaling niet afhankelijk van relaties in de buurt of van de situationele normaliteit van de buurt. Zij wonen er wel en zijn dol op hun buurt, maar bezien die buurt nog altijd met een zekere distantie (want het 'dorp', zo zagen we, was tegelijk niet *hun* dorp). Zij verstaan de kunst van het thuis zijn in hun buurt op geheel eigen wijze, en laven zich aan grootstedelijkheid, diversiteit en multiculturaliteit. Het uitoefenen van de kunst om zich thuis te voelen is relatief simpel voor iemand die weet dat hij elk moment een ander thuis kan gaan creëren of een stadsnomade is uit vrije keuze. Mensen met hogere opleidingen, betere banen en hogere inkomens hebben een vastere basis om hun omgeving met open vizier tegemoet te treden. Wie aan andere contexten veel status kan ontleen heeft minder status te verliezen in alledaagse interacties in de buurt.

Dat maakt zo'n groep niet zonder meer positiever voor 'de buurt'. Zo waren zij niet meer dan anderen geneigd zich in te spannen voor bijvoorbeeld het schoonhouden van de straat. Uit hun verhalen bleek dat zij zich relatief gezien tolerant uitlieten over de rafelrand van de stedelijke samenleving in hun buurt. Zij traden anderen met vertrouwen tegemoet en stonden vrij onverschillig tegenover afwijkend gedrag. Maar ze droegen vanuit die onverschilligheid ook niet aan de buurt bij. Nanda, bijvoorbeeld, had de buurt nodig voor de kunst van het thuis zijn. Het symbolisch buurtgebruik van mensen als zij dient vooral hun vorming en bevestiging van hun identiteit in hun eigen sociale cirkel en bredere maatschappelijke verbanden buiten de buurt zelf.

Die kunst van het thuis zijn in een diverse omgeving is van een andere orde dan de kunst gevraagd van vooral autochtone Hillesluisers, Tussendijkers en Pendrechtaren. Joanna en Marga in respectievelijk Tussendijken en Pendrecht, bijvoorbeeld, hadden lange woongeschiedenissen in de buurt en een relatief sterk lokaalgebonden sociaal netwerk. Zij hadden een levenswijze waarin

hun sociaal leven met anderen zich juist voor een groot deel op straat afspeelde.¹ Daarnaast behoorden zij tot de sociale klasse voor wie de onzekerheden over de toekomst het grootst zijn. Arbeiders hebben een steeds zwaarder te definiëren positie en kunnen zich steeds minder vanzelfsprekend met anderen identificeren (vgl. Sennett 2006; Wimlow 2001; Young 1999; Blokland 2008). Sommige mensen zijn buiten hun buurt en in de rest van hun leven min of meer uitgesloten – en veelal overgeleverd aan de instanties die over hun lot als werkloze of arbeidsongeschikte beschikken en die hen geregeld het gevoel ontnemen de baas te zijn over hun eigen bestaan (vgl. Noordhoff 2008).

De kunst van het thuis zijn in een zeer diverse openbare ruimte vraagt dan veel meer van mensen. In zulke situaties hebben mensen minder vertrouwen in het algemeen, en meer redenen om niet vol vertrouwen te zijn. Daarbij genomen hun juist sterkere lokale oriëntatie maakt hun identiteiten in een veranderende stedelijke omgeving veel minder robuust. Verschil raakt dan sneller de eigen identiteit. De betekenissen die iemand geeft aan verschillend gedrag op straat, en de verbindingen die hij vervolgens maakt met het inschatten van wat anderen zullen doen als hem iets overkomt, beïnvloeden uiteindelijk mede de ervaren sociale veiligheid. Zo zou verklaard kunnen worden waarom de etnische samenstelling van een buurt op zichzelf statistisch met beleefde veiligheid samenhangt, zoals bijvoorbeeld Oppelaar en Wittebrood (2006) vaststelden.

De professional die meende dat de maatschappelijke positie van bewoners ertoe deed voor hun relatie tot de buurt had dat dus goed gezien. Maar de vaak gehoorde stelling dat de huidige bewoners zo druk zijn met overleven dat de buurt ze niet kan boeien en dat dit zal veranderen als de bevolkingssamenstelling verandert, is misschien wat al te eenvoudig. Middenklassers zetten zich niet per definitie meer in voor de buurt. Voor buurtcohesie in traditionele zin doen zij er niet zonder meer toe. Er is wel een empirische basis om de generalisatie te *suggereren* dat hoger opgeleiden en mensen met betere inkomens *onbekenden* in de openbare ruimte anders tegemoet treden. Hun algemeen vertrouwen kan zich vertalen in een opener houding naar vreemden op straat. Hun kleine interacties dragen, zoals alle interacties, weer bij aan de signalen die anderen waarnemen; mits er voldoende ontmoetingsplekken zijn voor zulke observaties. Daarbij moet de kanttekening worden gemaakt dat robuuste identiteiten *niet zijn voorbehouden* aan be-

paalde inkomensgroepen of opleidingen, ook al is de kans groter dat zij over zulke identiteiten beschikken. De aanwezigheid van mensen met sterke voorkeur voor stedelijkheid en robuuste identiteiten in de openbare ruimte kan daarom bijdragen aan ervaren sociale veiligheid.

Voorzichtige speculatie: gentrificatie als 'andere omgevingsfactor'

In Tussendijken leek zich als enige van de vier buurten een voorzichtige trend naar gentrificatie af te tekenen. Statistisch is nog geen groei van middengroepen zichtbaar, maar sommige winkels mikken duidelijk al op een cultureel middenklasse publiek. Zet deze gentrificatie door, zoals dat in de buurten tussen het centrum en Tussendijken het geval is, dan zal Tussendijken meer van de andere wijken gaan verschillen. Of dat voor sociale veiligheid een positieve of negatieve ontwikkeling is blijft een lastige vraag.

Positief kan zijn, zoals de professionals die in hoofdstuk 2 aan het woord kwamen hoopten, dat het economisch draagvlak van de buurt wat zou toenemen, waardoor de winkels het minder moeilijk krijgen. De voorwaarde is wel dat er ook winkels zijn die passen bij de leefstijl van deze specifieke groep van middenklassers. In Tussendijken zagen we daarvan al voorbeelden, zoals het vlaai-enwinkeltje en een delicatessenzaak, en enkele kunstgaleries die net buiten ons onderzoeksgebied vielen. Hillesluis had dat aanbod niet, Pendrecht had slechts de Albert Heijn. Of en hoe je via het winkelaanbod gentrificatie kunt bevorderen is maar zeer de vraag. In veel Amerikaans onderzoek is de trend naar meer elitaire winkels eerder volgend dan toonzettend voor gentrificatie; kunstenaars en galeries zijn daarop een uitzondering, maar zelden worden die daar van overheidswege gepland of gestimuleerd (vgl. Zukin 1982 en 1989).

Positief kan voorts zijn dat deze bewoners zoals gezegd over de 'robuuste identiteiten' beschikken en zich daarom anders tot de openbare ruimte verhouden. Dat heeft *niet* te maken met populaire verklaringen van hoe de ander van de norm afwijkt of hoe racistisch de achterstandswijkbewoner zou zijn die niet bereid is de ander in te sluiten (vgl. RMO 2005). Het gaat veeleer om de processen van toe-eigening van ruimte. Gebrekkige publieke familiariteit creëert een omgeving die langzaam steeds ongeschikter is geworden om de kunst van het thuis zijn uit te oefenen voor mensen met sterk lokale leefstijlen. Scherper gezegd nog vereist

het thuis zijn steeds meer vaardigheden, zonder dat men een context heeft waarin men die naar behoren kan oefenen. Die context ontbreekt, omdat de sociale segregatie van vrije tijd en onderwijs steeds verder toeneemt, en vanzelfsprekende ontmoetingsruimten waar men geregeld op basis van gedeelde belangen of interesses bij elkaar komt weinig voor handen zijn.² Die context ontbreekt bovendien, omdat de publieke ruimte te weinig is ingericht met het oog op het faciliteren van familiariteit. Immers, zulke familiariteit ontwikkelt zich minder vanzelfsprekend en op vrijblijvende wijze wanneer de openbare ruimte minder een verblijfsruimte is.

In navolging van Whyte (1980) hebben we gewezen op het belang van de aanwezigheid van *veel* mensen op pleinen en winkelstraten. De aanwezigheid van mensen met robuuste identiteiten in de massa zou versterken kunnen wat volgens Whyte de kracht van mensen op straat is: de beste strategie om overlastgevend gedrag terug te dringen is ervoor te zorgen dat er *meer mensen zijn die geen overlast geven*. En, zo kunnen we toevoegen, wellicht helpt het ook wanneer er meer mensen zijn die aan gedrag in de openbare ruimte wat minder snel betekenis hechten. Dat kan *wellicht* een positieve uitwerking van enige mate van gentrificatie zijn.

Maar voorzichtigheid is op zijn plaats. Gentrificatie draagt namelijk ook een risico in zich dat de signalen die de fysieke omgeving uit gaat stralen wederom subtiel sociaal uitsluitend zijn voor bepaalde groepen. Negatief aan zo'n ontwikkeling kan zijn dat subtiele indicatoren van klasse en sociale standing de boodschap uitdragen dat bepaalde pleinen en straten niet langer voor 'ons soort mensen' zijn. De 'gewone', laagopgeleide allochtone bewoners van een wijk als Tussendijken, die zich nu bij uitstek thuis voelen in de winkelstraat, kunnen dan opnieuw het gevoel krijgen er niet langer welkom te zijn. In Hillesluis zagen we dat wel gerapporteerd wanneer men de wijk met andere locaties in de stad vergeleek. In Hillesluis maakten 'ze' er volgens Ali bewust een getto van door alle allochtonen bij elkaar te stoppen. De impliciete mededeling was dat andere stadsdelen allochtonen niet toelieten. Zo ook zagen we dat Anissa liever in een buurt met veel allochtonen woonde, omdat er elders zo op je werd gelet. Ook in eerder onderzoek noemde een donker gekleurde vrouw afkomstig uit Engeland de overwegend blanke buitenwijken van Rotterdam als de buurten waar ze zich niet veilig voelde. Volgens haar waren buitenlanders daar onwelkom en werden mensen met een kleur

weggekeken – een verschijnsel dat in Amerika onder African Americans algemeen bekend is. Atkinson constateerde dat zulke ‘meer subtiele manieren van uitsluiting veel dieper geweven zitten in op klasse en cultuur gebaseerde interpretaties van ‘voor wie’ een plaats is (Atkinson 2003: 1832, geciteerd in Jones, Roberts en Morris 2007). Ook Massey (1999) heeft gewezen op het belang van de culturele betekenissen van plaatsen en de manieren waarop ook zulke ‘straatcodes’ mensen kunnen vertellen dat een ruimte wel of niet ‘van hun’ is. De baten van het ene (sociale veiligheid) kunnen misschien wel niet zonder de kosten van het andere (sociale uitsluiting) .

Een belangrijk ander negatief aspect van gentrificatie betreft de distantie. Men kan rekenen op een (te?) grote afstand tot de interacties op straat, en een te gering gevoel van verantwoordelijkheid voor ‘de buurt’ bij mensen met juist de in het algemeen sterkste kaarten voor het aanboren van hulpbronnen om dingen in de buurt voor elkaar te krijgen. Sociaal kapitaal hangt immers, zo weten we, met cultureel kapitaal en economisch kapitaal samen (vgl. bijvoorbeeld Bourdieu 1984). Het duurder worden van de woningvoorraad vervangt mensen die weliswaar weinig hebben, en soms over weinig subtiele vaardigheden beschikken of een beetje een tunnelvisie hebben op hun buurt. Dat zijn echter juist wel de mensen die, mits ze het gevoel hebben dat ‘ze’ – anderen in de buurt en overheidsinstanties – hen daarin volop steunen, volledig voor *hun buurt* willen gaan. In hun plaats komen dan mensen die misschien uiterst tolerant zijn, maar met een tolerantie die menig Pendrechtenaar of Hillesluiser die de buurt heeft zien ‘vergaan’, liever zou typeren als een onverschilligheid die pas ophoudt wanneer de overlast de kwaliteit van leven achter de eigen voordeur begint aan te tasten.³ En dat is van belang. Immers, de mate waarin mensen zelf tot sociale controle bereid zijn hangt onder meer af van de mate waarin zij van *anderen* verwachten dat zij dat doen.

Situationele normaliteit en collective efficacy als de verbindende schakels

De onderzochte buurten verschilden in de mate waarin mensen de normaliteit van de omgeving in de buurt (een situationele normaliteit van ‘dat gooit en strooit maar’) in de openbare ruimte zagen als signaal van desinteresse van andere buurtbewoners. Door zulke signalen hadden zij geringe verwachtingen van hun ingrijp-

pen. Vooral in Tussendijken leek men het vervuilen van de openbare ruimte te zien als iets wat iedereen deed, en wat blijkbaar de norm was geworden – zodat men, zoals in het geval van Maria, het eigen gedrag eraan aanpaste. Of men vond, zoals in het geval van Nanda, het idee hun eigen vierkante meter voor de deur schoon te houden bijna lachwekkend. Tegenover deze distantie stond dat mensen in Tussendijken in de enquête ook degenen waren die de sterkste lokale banden hadden: zij waren de bewoners met de meeste familieleden en vrienden in de buurt.

Sampson en collega's (1997) hebben gewezen op het onderzoek van bijvoorbeeld Wellman (1979), waaruit bleek dat de betekenis van de lokale context voor de sterke banden van familie en vrienden is afgenomen. In Tussendijken deed de buurt er als locatie voor deze banden relatief nog het meeste toe, gevolgd door Hillesluis, en de verschillen tussen de buurten waren significant. Zo kunnen we begrijpen waarom men behoorlijk naar tevredenheid in deze buurten leefde, en mensen nauwelijks klaagden over gebrek aan contacten in deze buurten. Net als in de studie van Flap en Völker (2005) leidt meer lokale gemeenschap niet tot meer sociale controle.

We onderschrijven dus ook het pleidooi van Sampson om de nadruk te leggen op mechanismen die sociale controle faciliteren die *niet* de sterke banden betreffen. Tussendijken laat precies het belang daarvan zien. Terwijl de bindingen met vrienden en familie in de buurt er relatief sterk waren, gaven geïnterviewden hier het sterkst aan dat men zich had neergelegd bij een normaliteit van de buurt als geheel die afweek van wat men zelf normatief normaal vond. Dat lijkt bijna een contradictio in terminis. Immers, mensen met sterk lokaal georiënteerde netwerken zouden volgens vele maten van cohesie die in onderzoeksland gebruikelijk zijn de mensen met de sterkste buurtbinding zijn. En van die buurtbinding worden allerlei positieve dingen verwacht. Onze bevindingen maken nogmaals duidelijk dat cohesie in de buurt gemeten door de netwerken die men in de buurt heeft minder goede voorspellers zijn van het sociale klimaat in de buurt als *geheel* dan korte contacten in de openbare ruimte en observaties van anderen en hun handelen in die openbare ruimte. In Tussendijken en Hillesluis zijn immers de lokale contacten in het persoonlijk netwerk sterker dan in Pendrecht en Lombardijen. Maar in de beelden van normaliteit in de buurt staan de buurten er niet beter voor. Bovendien bleken die lokale netwerken wel te verschillen, maar was er

geen significant effect op de cijfers die mensen aan de buurt gaven, noch op het vertrouwen dat zij zeiden te hebben in de sociale controle door anderen in de buurt. Kortom: dit bevestigt een eerdere these (Blokland 2005a) dat er bij sommige bewoners wellicht nog sprake is van een lokaal ingebedde gemeenschap, maar dat die niet de hele buurt beslaat. Net als de gemeenschappen van mensen die hun relaties buiten de buurt hebben, zijn lokale gemeenschappen *geprivatiseerd* geraakt. Het bevestigt voorts de these dat *andere* mechanismen, die weinig van doen hebben met sterke banden in de buurt, sociale controle faciliteren (Morenoff et al. 2001: 520). Daarbij gaat het om de combinatie van vertrouwen dat anderen sociale controle zullen uitoefenen en de bereidheid van bewoners zelf om dat te doen (Sampson et al. 1997), een verbinding die Sampson de '*collective efficacy*' in een buurt noemde. Gedeelde verwachtingen bevorderen deze collective efficacy.

Uit signalen van vervuiling leidden mensen af, al dan niet terecht, dat die *gedeelde* verwachtingen niet bestonden (maar vergelijk ook Ross en Joon Jang 2000, die wel een verband tussen buurenrelaties en het ontbreken van vertrouwen constateerden). Lokale netwerken doen er alleen toe, zo constateerden Morenoff et al. (2001), in zoverre deze de collective efficacy promoten: in Tussendijken en Hillesluis was dat niet *meer* het geval dan in Pendrecht of Lombardijen. De discrepantie tussen de eigen normatieve normaliteit en de beleefde situationele normaliteit was vaak groot. Tegelijk verschilden de opvattingen over de manier waarop de dingen zouden moeten nauwelijks. Niemand wilde vuil en vies, kapot en onveilig. Iedereen steunde een schone, hele en veilige buurt. Niemand vond dat je zomaar van alles op straat kon gooien, met uitzondering van de provocerende jongere die vond van wel in reactie op de vraag van een bewoner of hij het 'normaal' vond zijn patat op straat te gooien. Niemand vond dat je anderen maar aan hun lot moest overlaten. De normen en waarden liepen, met andere woorden, met betrekking tot sociale controle en sociale veiligheid niet zo gek ver uiteen. Maar de sociale omgeving gaf andere signalen af.

De dynamieken van de situationele normaliteit en de collective efficacy vormen dus de sociologische mechanismen die functiemenging, persoonskenmerken en andere omgevingsfactoren met beleefde veiligheid verbinden. De relatie tussen *functiemenging* en sociale veiligheid werken we nu aan de hand van het contextueel model uit hoofdstuk 1 verder uit. Eerst formuleren we enkele aan-

bevelingen voor mensen die in de praktijk met buurtbeleid en herstructurering te maken hebben of met zulke professionals in gesprek willen treden, afgeleid uit het bovenstaande.

Aanbevelingen

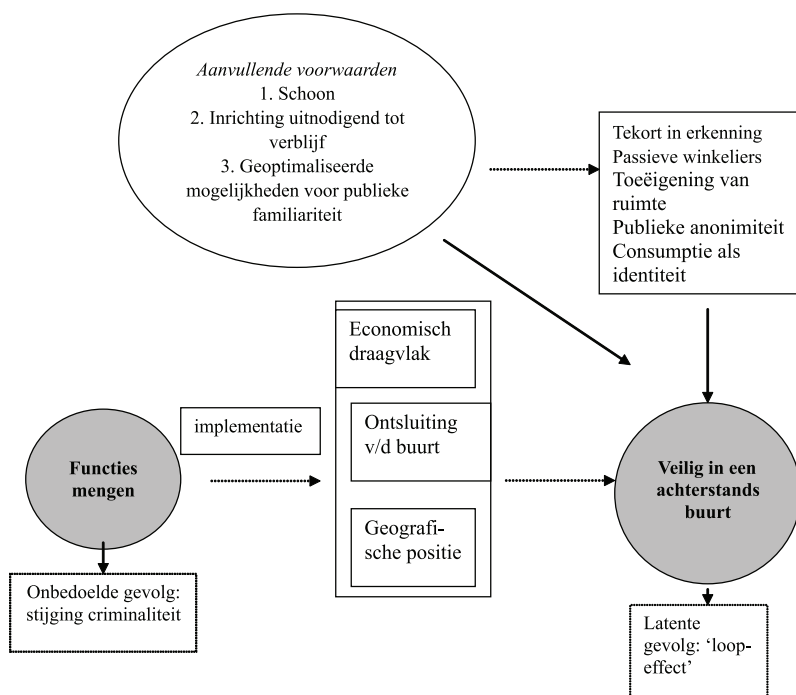
- Erken expliciet de differentiatie in percepties en schrijf die niet simpelweg aan demografische kenmerken toe. Ook als die kenmerken ertoe doen, moet het mechanisme dat *maakt* dat ze ertoe doen nog worden benoemd. In het antwoord waarom demografische kenmerken ertoe doen liggen de kansen voor sturing. Soms zijn die kansen er niet. Aan de veranderende maatschappelijke positie van traditionele arbeiders valt weinig te veranderen. Pas je beleidsinzet evenwel aan de differentiatie in percepties aan: de buurt is niet ‘van iedereen’. Laat de percepties van sommige bewoners sterker wegen dan die van anderen, en zeker dan die van jezelf.
- Zorg dat je de differentiatie in percepties leert kennen. Wiens oordeel telt, en wie het woord voert als het gaat om de invulling van veiligheids- en leefbaarheidscijfers is daarbij een cruciale vraag. Het is traditie in beleidsgerichte onderzoeken om kwalitatieve ‘verdieping’ te beperken tot focusgroepen en gesprekken met sleutelpersonen, die men veelal tracht te vinden in de harde kernen van actieve bewoners. Dat geeft geen verdieping van de cijfers zelf, maar geeft de opvattingen en interpretaties weer van specifieke buurtbewoners. Opdrachtonderzoek blijft er betaalbaar door, maar aselechte diepte-interviews die men systematisch analyseert bieden een strakkere methode om de dieper liggende *processen* van meningsvorming te ontdekken. En waar men meningen nu eenmaal nauwelijks met beleid kan veranderen, liggen er wellicht nog kansen in processen van *meningsvorming*, zeker als het om sociale processen in de publieke ruimte blijkt te gaan, zoals in ons geval.
- Onderzoek de wensen en behoeften van mensen met ‘robuuste identiteiten’ die ‘stedelijkheid om de hoek’ lijken te willen (Reijndorp 2004). Maak het plannen van stedelijke omgevingen waarin deze mensen de openbare ruimte met *anderen* kunnen gebruiken, onderdeel van wijkbeleid en wijkvisies (ook wanneer zij zelf niet meepraten op inspraakavonden en zich van de buurt distantiëren). En weet dat zij als eersten vertrekken op het moment dat de voorzieningen – *niet* het sociaal kli-

- maat – niet (langer) aan hun wensen voldoen. Ga uit van robuuste identiteiten, niet simpel van grove inkomenscategorien, en bouw dus meer voor leefstijlen dan voor inkomensgroepen.
- Verdisconteer het draagvlak van een buurt – hoeveel kan deze buurt, gezien de mechanismen van collective efficacy en situationele normaliteit, absorberen aan de rafelrand zonder de sociale structuur onder druk te zetten? – in beslissingen over locaties van voorzieningen voor mensen aan de rafelrand.
 - De stedelijke rafelrand laat zich niet uitbannen en bestrijden, zeker niet in een samenleving waarin illegaliteit, polarisatie op de arbeidsmarkt en armoede eerder toe- dan afnemen. Dat betekent dat het extra belangrijk is om nieuwe plannen, zoals bij herstructurering, niet zozeer te benaderen vanuit ruimtelijke vormgeving. Zulke plannen zouden veel nadrukkelijker moeten vertrekken vanuit uitgewerkte ideeën over het sociale gebruik ervan – en die zijn vaak goed af te leiden uit huidig gebruik of niet-gebruik. De meest intelligente vraag die een gemeente of corporatie zich bij de volgende presentatie van plannen voor herstructurering kan stellen is de vraag naar de plaats voor de rafelrand. Waar verwachten de ontwerpers de drinkende daklozen, groepjes hangjongeren en andere ‘overlastgevers’? En waarom daar? Het doel van zo’n vraag is niet om ze weg te plannen. Het doel is juist slimme oplossingen in stadsplanning te bedenken voor ruimtes die enige rafelrand kunnen absorberen.
 - Staar je niet blind op de notie van cohesie als zou die in de kern draaien om de intensiteit en hoeveelheid burencontacten, en als zou zulke cohesie sociale controle buiten het eigen netwerkje verstevigen. Maak een minimaal contact tussen burens echter wel mogelijk. Stel naamplaatjes verplicht, en stimuleer kennismaking tussen nieuwe en oude bewoners, zodat zij vervolgens hun eigen invullingen kunnen geven aan hun onderlinge relaties, maar niet meer zelf de anonimiteit hoeven te doorbreken. Zet voor het bevorderen van sociale controle veel meer in op de kwaliteit van korte contacten in de openbare ruimte (en over de rol van functiemenging daarbij gaat de volgende paragraaf).

8.4 Onder welke voorwaarden?

Het doel van het beleidsmodel in hoofdstuk 1 was in kaart te brengen welke factoren in de sociale omgeving een remmende of bevorderende werking op effecten van functiemenging hebben. We zullen de analyses uit de vorige hoofdstukken nu samenvatten (zie figuur 8.1) in termen van brugcondities (door functiemenging op zich niet te beïnvloeden voorwaarden waaraan wel moet zijn voldaan voor een positief effect), aanvullende variabelen (voorwaarden die de positieve rol van functiemenging kunnen ondersteunen en die wel te beïnvloeden zijn), en beperkingen (condities die invloed kunnen hebben of specifieke kenmerken van de groepen die van de functies gebruikmaken en die ten dele via aanvullende variabelen kunnen worden beïnvloed). Tevens benoemen we twee types afgeleide factoren: een onbedoeld gevolg van functiemenging, en een latent gevolg van sociale veiligheid.

Figuur 8.1 Ingevuld contextueel model (gebaseerd op Mayer en Greenwood)

Economisch draagvlak voor een divers winkelbestand

Deze brugconditie behoeft weinig toelichting. Nodig zijn vitale winkelstraten met een diversiteit aan aanbod. Die diversiteit is een voorwaarde voor het bereiken of vasthouden van een naar sociale posities gemengd publiek. Voor zulke winkelstraten is een economisch draagvlak van consumenten en van investeerders in winkelgebieden noodzakelijk. Een divers aanbod betekent immers een diversiteit aan bezoekers, elk met hun eigen interpretaties van de ander in de openbare ruimte. Veel mensen met veel diversiteit dragen bij aan het kunnen absorberen van mensen die als deviant worden ervaren.

Geografische ligging van scholen en winkels

De ligging van een winkelgebied of school bleek van veel belang voor het gebruik dat men ervan maakte. In de eerste plaats bepaalt deze ligging of men voor niet-alledaagse boodschappen en voor het zomaar rondkijken het lokale winkelgebied verkiest boven andere plekken. Winkelcentrum Zuidplein, een overdekt winkelcentrum waar alle grote ketens zijn gevestigd en dat zich op een metrohalte van Pendrecht, op tien minuten fietsen van Hillesluis en op een minuut of tien doorgaande route van Lombardijen bevindt, is een populair winkelcentrum voor bewoners van deze wijken. Ook de komst van Ikea en andere meubelzaken aan de rand van Barendrecht hebben snel bereikbare alternatieven geschapen voor 'kijken en niet per se kopen'. In Hillesluis heeft bovendien de Erasmusbrug en de TramPlus de binnenstad een stuk dichterbij gebracht; Tussendijken had al een goede verbinding met de binnenstad. Tussendijkers profiteren bovendien van het uitgaans- en winkelgebied rond Historisch Delfshaven. Hoe groot de betekenis van lokale functiemenging kan zijn hangt mede af van de locatie van de buurt in de stad en wijdere omgeving.

Daarnaast is ook de ligging binnen de buurt van belang. De Beijerlandse laan en Schiedamseweg combineren de verbindingsfunctie van de straat met de winkel- en woonfunctie. Daar vallen de vele rollen van de voetgangers het beste te combineren. Je kunt er winkelen, wandelen, kijken, je van A naar B verplaatsen of wachten op de tram. De brede Spinozaweg heeft een ventweg

langs de winkels. Je moet dus vantevoren al besluiten er te stoppen. De winkels liggen bovendien aan een zijde van de straat, met het Spinozapark aan de overzijde. De nabijheid van een tramhalte betekent wel dat de winkelstraat ook veel voorbijgangers trekt op weg naar elders, of wachtende gebruikers. Het minst biedt in dit opzicht Plein 1953. De zijde aan de doorgaande weg de Slinge combineert verbinden, winkelen en wonen nog wel, maar het plein zelf doet dat maar in beperkte mate. We hebben gezien dat Pendrecht en Lombardijen er vaker dan anderen de voorkeur aan gaven in de avonduren *niet* over het plein te gaan. Bovendien mag je er alleen te voet overheen: zelfs met de fiets moet je afstappen. De strenge controles daarop vonden sommige respondenten onzin. Overlast van op hun achterwiel rijdende scooters en fietsers kon zo toch niet worden aangepakt, want die waren er alleen als er geen toezichthouders waren, en voor normale fietsers was er ruimte genoeg.

Ook de geografische ligging van scholen en schoolpleinen deed ertoe. De sterkste functie hadden de onderzochte pleinen in Hillesluis en Tussendijken: open pleinen die ook buiten de schooltijden toegankelijk waren en die je bovendien dwars kon oversteken om een stukje van een route af te snijden. De pleinen in Pendrecht en Lombardijen hadden alleen een verblijfsfunctie. Van scholen wordt verwacht dat zij het concept van de brede school uitwerken en een centralere positie in de buurt gaan innemen. Zij zullen dan meer moeten gaan bieden dan wat volgens een van de schoolhoofden 'eigenlijk een verlengde schooldag' is. De scholen in Hillesluis en Tussendijken hebben geografisch een betere ligging om een centrale ontmoetingsplek in de buurt te worden, omdat zij met hun pleinen integraler in de stedenbouwkundige structuur zijn opgenomen.

De geografische ligging van winkels en scholen is dus van invloed op het verband tussen functiemenging en sociale veiligheid. Immers, waar veel mensen om uiteenlopende redenen op straat zijn wordt de ruimte intensiever en herhaarder gebruikt, en niet alleen om er specifiek boodschappen te doen. Zo ontstaat er een betere context voor publieke familiariteit. Dan beschikken mensen over meer signalen om inschattingen te maken van de manieren waarop anderen zich tot hen zullen verhouden. Vaak valt er aan dat gebruik door de geografische ligging van winkelgebieden, scholen en schoolpleinen niets te veranderen – in die zin gaat het

om een echte brugconditie –, maar men kan er in grotere herstructureringsgebieden wel over nadenken.

Ontsluiting van de buurt voor mensen van elders

Waar men het van het economisch draagvlak van de buurt niet moet hebben, omdat het draagvlak beperkt is en er alternatieve winkelgebieden aanwezig zijn, telt het belang van de ontsluiting van de winkels in de buurt voor mensen van elders extra zwaar. Hillesluis en zeker Tussendijken zijn, mede door hun historische achtergrond als vooroorlogse verbindingsstraten, goed ontsloten. Voor Pendrecht en Lombardijen was dat nimmer de ambitie, en is dat dus ook veel minder het geval. Bij laatstgenoemde buurten moet je echt beslissen om er heen te gaan – en geen van beide winkelgebieden nodigt tot zo'n beslissing uit. Ook dit is een brugconditie: er valt weinig aan te veranderen. Een verband met sociale veiligheid is er echter wel.

In Hillesluis, maar zeker in Tussendijken, is het creëren van meer of het behouden van de bestaande massa eenvoudiger dan in Pendrecht of Lombardijen. We hebben geconstateerd dat massa een mooi antwoord biedt op overlast (vgl. Whyte 1980). De last van onwenselijk gedrag kan goed worden bestreden door het vergroten van het aantal mensen met wenselijk of normconform gedrag. Dit principe wordt voor jongeren en kinderen ook toegepast in Duimdrop speelcontainers en Thuis Op Straat projecten op pleinen in Rotterdamse buurten. Van een overmaat aan gedrag dat veel mensen als deviant of ten minste als hinderlijk beschouwen, maar zelfs van kleine gedragingen waar niets mis mee is (zoals een groepje allochtone vrouwen dat voor een winkel blijft staan keuvelen) bleken mensen negatievere inschattingen van wat ze van onbekenden in de openbare ruimte konden verwachten af te leiden. Bij intensiever en diverser gebruik kan dat, in theorie, afnemen.

Zulk gebruik kan door mensen van buiten ontstaan, bijvoorbeeld omdat de 'Kunstroute' in Bospolder en Tussendijken ook stedelingen van elders aan kan trekken. Of de festivals in de winter beginnen er een groter publiek te bereiken. De Winkeliersvereniging op de Beijerlandse laan en Groene Hilledijk probeert de intocht van Sint in ere te herstellen en is voor het eerst sinds jaren ook breder aan het adverteren geslagen. Er valt dus aan het aantrekken van mensen van buiten nog wel wat te winnen. Het is

opvallend hoe weinig deze buurten in de toeristeninformatie van de stad nog als aantrekkelijke attracties worden gepresenteerd. Maar tenzij men een grote interesse heeft in naoorlogse architectuur en alle andere architectonische hoogtepunten van de stad al heeft gehad, zullen bezoekers van elders in het afgelegen Pendrecht niet snel een winters 'Ijspaleis' gaan bezoeken of de ontsteking van de lichtjes van de kerstboom bij gaan wonen.

Beperkende variabelen

Uit de analyses komen vier beperkende variabelen naar voren. De eerste drie zijn vrij direct uit het materiaal te herleiden, voor de vierde – consumptie als identiteit – hebben we nog iets meer argumentatie nodig.

Publieke anonimiteit

Publieke familiariteit draagt bij aan het kunnen inschatten van anderen en zulke inschattingen hebben een positieve samenhang met ervaringen van veiligheid. Omgekeerd is *publieke anonimiteit* een beperkende factor. In een anonieme situatie zijn de signalen om in te schatten wat we van anderen kunnen verwachten beperkt. Ze bestaan uit niet meer dan fysieke signalen waarvan we een 'normaliteit' moeten aflezen en algemene stereotype categorisering om anderen sociaal te kunnen plaatsen. Dat biedt veel onzekerheden. Daarnaast kunnen zulke signalen tot een steeds verdere distantiëring leiden: *mistrust*, het niet weten wat te verwachten, slaat immers eerder in wantrouwen dan in vertrouwen om.

Tekort in erkenning

Winkeliers en bewoners die zich door andere partijen, zoals de overheid en de corporatie, gesteund weten in hun pogingen tot sociale controle, zullen minder het gevoel hebben er alleen voor te staan. Mensen ervoeren lang niet altijd dat de politie aan de kant van de burgers en de winkeliers stond. Ook vonden ze niet dat corporaties adequaat reageerden op klachten. Zij zagen dat als signalen van het ontbreken van steun. Hoe het ervoor stond in de buurt leek niemand van buiten iets te kunnen schelen.

Parkeerproblemen en problemen met vuilophaal waren voorbeelden van aanleidingen voor ervaren gebrek aan steun van de autoriteiten. Soms zou men zich af moeten afvragen of het beleid wel ergens op slaat: waarom *moet* je betaald parkeren als je nota bene in Pendrecht je geld uit komt geven? Het niet adequaat omgaan met dergelijke problemen kan de ervaring versterken dat de buurt er niet toe doet en dat men altijd de gewone man wil pakken. Burgers die boetes kregen voor het overtreden van in de praktijk ondeugdelijke regels voor parkeren of het aanbieden van huisvuil zagen zich niet door de overheid gesteund. Zij rekenden ook niet op steun van de autoriteiten als zij voor wat ‘juist’ is en normaal gevonden moet worden opkwamen. Het ontbreken van zulke steun beïnvloedt vermoedelijk de eigen sociale controle negatief. De buurt wordt daar niet direct onveiliger van. Het verandert de ervaring van sociale veiligheid van de betrokkenen niet. Maar als ik mij in de openbare ruimte minder als geëngageerd en betrokken gedraag, en meer als gedistantieerd en onverschillig, geef ik daarmee signalen af waarmee ik samen met anderen, ongewild en ongepland, vormgeef aan de ‘codes van de straat’. Het uitoefenen van de kunst van het thuis zijn, me prettig voelen en mij gedragen in de openbare ruimte als ware het mijn thuis – en dat dus ook naar anderen uitstralen – is gemakkelijker als anderen, zoals de corporatie en de overheid, respect tonen voor de ruimte, en voor de mensen die er leven. Dat betekent de half kapotte ruit van de portiekdeur onmiddellijk vervangen als daar iemand over belt. Het betekent de vuilcontainers vaker legen en eerst bekeuren als je zeker weet dat de containers niet propvol zaten. Het betekent, kortom, op een acceptabele en respectvolle manier omgaan met ‘niet tolereren’. Handhaving van regels lijkt te veel een doel op zich geworden, zonder dat iemand nog begrijpt waarom *bepaalde* regels nou juist zo moeten worden gehandhaafd.

Passieve winkeliers

De winkeliers die wij interviewden toonden weinig betrokkenheid bij hun locatie. Hun sociaal burgerschap, hun politiek burgerschap en hun economisch burgerschap waren gescheiden (vgl. ook Rae 2003). Waar ze woonden, zich vermaakten en hun stem uitbrachten was dikwijls *niet* waar ze hun nering hadden. Hun passieve houding was ten dele het gevolg van onvrede over de vele plannen en het gebrek aan ingrepen en over het niet op lange ter-

mijn doorzetten van ingezette beleidstrajecten en programma's. Ze hadden daarnaast weinig het gevoel als informatiebron te worden aangesproken. Deze factoren beïnvloedden de mate waarin zij zich aangesproken voelden om sociale controle uit te oefenen. En ook bij winkeliers kwamen we de discrepantie tussen de eigen normatieve normaliteit en de situationele normaliteit tegen, nog gecompliceerd door het beroep dat de gemeente op hen deed als ordehandhavers: zij vonden dit vooral de verantwoordelijkheid van de beheerders van de openbare ruimte – en dat waren zij niet.

Toe-eigening van de openbare ruimte

Om de kunst van het thuis zijn te kunnen uitoefenen hoeven we ons niet thuis te voelen bij de mensen die we dagelijks tegenkomen. Het is echter wel van belang dat we ze sociaal kunnen plaatsen. Soms ligt in pogingen buurten fijner te maken het accent nog weleens erg op het elkaar aardig gaan vinden. Het gaat er echter niet om of mensen wat met elkaar hebben, maar of zij voldoende in staat worden gesteld zoveel op geregelde basis van anderen te observeren dat *mistrust* wordt voorkomen.

Vanzelfsprekende ontmoetingen kunnen leiden tot vertrouwen en wantrouwen, maar beide geven rust. Dat betekent dat activiteiten in winkelstraten en op pleinen allereerst zo zouden moeten worden ingericht dat ze een open karakter hebben. De opstelling van standjes of tentjes zou zo moeten zijn dat mensen er niet 'in' of 'uit' hoeven, maar er ook doorheen of langs kunnen, en er zo toch deel van kunnen zijn. Juist de uitsluitende mechanismen van het gebruik van bepaalde groepen die zich delen van de openbare ruimte toe-eigenen kan de ervaring van veiligheid in de weg staan.

Dat betekent niet dat we zulke toe-eigening onmogelijk moeten maken door groepen op te jagen. We moeten toe-eigening van delen van de openbare ruimte gewoon maar een beetje toestaan. Het is niet erg als er elke keer dezelfde zwerver met een fles op een bankje zit, zo lang hij er maar geen zooi van maakt, of iemand anders zijn troep opruimt. De zwerver die er elke dag zit – zoals in Lombardijen – gaat al gauw een onderdeel uitmaken van het straatbeeld. Veel lastiger is het wanneer het wonen op straat wordt voorkomen. Opjagen leidt ertoe dat er elke keer weer nieuwe halve gekken, drugsgebruikers en rondhangende mensen opduiken. Iedere straathoek zijn eigen hangjongeren biedt meer veiligheid dan het eindeloos tegengaan van samenscholingen.

Mits het gedrag enigszins te reguleren is, zijn vaste stekken voor vaste clubjes mensen op straat eerder een positief dan een negatief verschijnsel. Op Plein 1953, echter, kwamen mensen geregeld mensen die ze ergens anders van kennen op straat tegen, maar in een ruimte waar ze verder niet veel aan vinden. Zij konden zich er niet behoorlijk ophouden en mensen klaagden tegelijk over hoe anderen daar rondhingen. In mindere mate was dat ook in Hillesluis het geval. Het ligt met het oog op het bevorderen van sociale controle voor de hand daaraan te sleutelen. Flexibiliteit is dan vereist: mensen moeten wel de ruimte hebben om met anderen zichzelf te zijn, maar omgeven door anderen waarvan ze zich distantiëren. Dat vraagt dus ook een flexibiliteit in de ruimtelijke inrichting, bijvoorbeeld met losse bistrostoeltjes en kiosken zoals in New York op sommige plekken succesvol is (en dat bespreken we als voorwaarde ‘uitnodigende inrichting’).

Ook hangen kan men wellicht het beste een beetje faciliteren (met skating en brommer demonstraties – een idee uit de focusgroep in Pendrecht – open podia, muziektenten, een carroussel) en vooral heel *mooi* maken. Soms, zoals wederom op Plein 1953, biedt een betere inrichting soelaas. Als er namelijk ook ergens *wel* gefietst mocht worden over het plein, had het zin om op de rest van het plein regels af te dwingen. Dat is relevant voor sociale veiligheid. De mate waarin mensen zich door andere partijen gesteund weten doet er immers toe voor de vraag of zij zelf sociale controle zullen uitoefenen, en die praktijken van sociale controle en verhalen erover bepalen weer mede de ervaring van veiligheid van anderen.

Twee dingen zijn daarbij wel van belang. In de eerste plaats moet het aanbod van straatmeubilair zo ruim zijn dat de toe-eigening van een deel ervan door sommigen niet betekent dat anderen nergens terecht kunnen. Ook moet het straatmeubilair zo zijn neergezet dat je distantie van mensen kunt bewaren zonder voor jezelf geen plek meer te hebben (en dat kan met de genoemde flexibele zitmeubels). In de tweede plaats is er iets te zeggen voor harde grenzen voor gebruikers van de ruimte. Veel hardere grenzen tussen speelplaatsjes voor peuters, voor oudere kinderen, voor honden en voor ‘overigen’ zijn mogelijk dan wij geneigd zijn te trekken. Het gaat er niet om of iets op de ene plek wel mag en elders niet, hoewel men daarin ook flexibel kan zijn. Het gaat vooral om het vergemakkelijken van contact tussen mensen met gemeenschappelijke belangen, die wel dezelfde locatie als ande-

ren, maar gesegregeerd gebruiken.⁴ Dan is er alle ruimte voor communicatie in kleinere kring en voor observatie op meer afstand.

Karbonadebuurten: speculaties over consumptie als uitdrukking van identiteit

Het feit dat consumptie niet alleen gaat om de aanschaf van producten op zich, maar ook om het uitdrukken van en vormgeven aan identiteiten, kan een beperkende factor zijn voor het effect van functiemenging op sociale veiligheid in achterstandswijken met veel etnische diversiteit.

Wie in de jaren vijftig van de vorige eeuw van de binnenstraten van Hillesluis naar het destijds nog wel wat 'Gouden Randje' verhuisde aan de Hillevliet of de Randweg, ging van de 'karbonadebuurt' naar 'stand'. Alle buurten in ons onderzoek waren ooit karbonadebuurten, zij het dat met de groeiende welvaart die karbonades wel wat beter werden. Lombardijen en Pendrecht bevolkten aanvankelijk ook veel mensen die als eerste generatie de donkere, slechte woningen zonder behoorlijk sanitair van buurten als Hillesluis verlieten. De lichte flats van Pendrecht en Lombardijen met de rechte straten en het keurige groen waren een stap vooruit (al leek het allemaal zo op elkaar en had het zo weinig 'eigenheid' dat bewoners van het eerste uur in een telefooncел naar familie gingen bellen om te achterhalen waar ze ook alweer woonden). Maar karbonadebuurten bleven het. Dit waren de wijken van 'de Rotterdammers'. Een karbonade kun je vandaag de dag in drie van de vier van onze onderzoeksbuurten niet meer bij een behoorlijke slager kopen – slechts in voorverpakking in de supermarkt kan het nog. Nu leggen slagerijen wel in meer winkelcentra het loodje, zoals ook groenteboeren en bakkers voor een deel zijn verdwenen door de concurrentie van de supermarkten. Maar de opmerkingen die onze respondenten specifiek over slagerijen maakten gaan over meer dan voorzieningen. Dat je in de buurt geen stuk varkensvlees meer kopen kon, stond symbool voor een dieper gevoel dat mensen in de buurt, 'zij', niet (meer) zo waren als 'wij' en geleidelijk de buurt hadden overgenomen.

Voor de mensen die zomaar naar de winkelstraat in hun buurt gingen zonder iets te gaan kopen, die geregeld mensen op straat tegenkwamen die ze ergens anders van kenden, en vooral voor de autochtonen voor wie zo lang als ze zich konden herinneren de

buitenruimte van hun buurt een belangrijk toneel was voor de omgang met anderen was de winkelstraat er voor meer dan de boodschappen. Door flaneren, door te kijken en te kopen, drukten ze uit wie ze waren – daarvoor gingen sommigen zelfs ‘eigenlijk nooit ergens anders heen’, behalve een enkele keer voor kleding en schoenen naar Zuidplein.

Boodschappen doen betekent ook meer dan de aanschaf van goederen als de winkeliers een praatje met je maken en bijvoorbeeld je voorkeuren kennen. Een betrekkelijk groot deel van onze respondenten had nog steeds vaste stekken, sprak nog steeds bekenden op straat, en ging nog steeds zomaar naar de winkelstraat. Al deze dingen droegen bij aan het vertrouwen in sociale controle, en zulk vertrouwen weer aan veiligheid. Zowel allochtonen als autochtonen hadden zulke stekken. Wanneer een autochtoon inmiddels nog wel langs de zaakjes met ‘rotzooi’ kan flaneren en daar ook nog wel schik in heeft, maar geen karbonade meer kan kopen, staat dat symbool voor de vervreemding die snelle transformaties van buurten voor sommigen teweeg brengt. Sommigen klagen dat je in de slagerij geen idee meer hebt wat voor vlees er in de vitrine ligt omdat je het niet herkent. Of dat je van de etiketten van de blikken niet meer op kan maken of er nou tomatenpuree of gepelde tomaten inzit. Als je dan ook niet meer mee kunt luisteren met de gesprekken van anderen omdat je de taal niet verstaat is er veel in de betekenis van de slagerij, of welke andere winkel ook, veranderd. Dat besef wordt nog versterkt wanneer de winkelier, ook al sprekend in een vreemde taal, uitvoerig handen schudt met allerlei klanten maar jou behandelt alsof hij niet begrijpt wat je in zijn zaak te zoeken hebt. Het beoefenen van de kunst van het thuis zijn wordt daar door bemoeilijkt. Zonder dat mensen ‘iets tegen buitenlanders’ hebben, of, voor Surinaamse en Afrikaanse respondenten, iets tegen ‘moslims’ waren zij toch iets in hun buurt verloren. Anderen worden bij het binnenlopen van de slagerij al begroet. In verband met een feest krijgen ze het beste stuk lam en de hartelijke felicitaties mee. En ze horen in de slagerij twee vrouwen praten over de escapades van een achterbuurvrouw die je ziet vanaf je balkon. Of iemand herkent de jongeren op de straathoek, omdat ze laatst de moeder van een van hen nog tegen een vriendin over hem hoorde praten. Zo kunnen ze van één en één twee puzzelen, en geleidelijk publieke familiariteit ontwikkelen met allerlei mensen waarmee ze verder weinig hebben. In de ogen van buitenstaanders is er dan al snel een ‘Turkse gemeen-

schap'. Dat is niet bij voorbaat terecht, omdat een Turkse Nederlander zelf kan vinden dat al dat geklets over anderen van de buurt geen gemeenschap maakt, maar juist voor veel verdeling zorgt – zoals herkenning en kennis over anderen dat overigens altijd al deden. Maar dan zijn zij in ieder geval *beter toegerust* voor het beoefenen van de kunst van het thuis zijn: voor het laveren tussen normen en waarden en roddel en achterklap, voor het tonen van betrokkenheid of juist van afstand, en voor het uitoefenen van sociale controle en het verwachten van sociale controle van anderen. Turkse vrouwen in Hillesluis (Blokland 1999) en Marokkaanse vrouwen in Delfshaven (Van den Berg 2006) maken zo deel uit van een 'web van groepsaffiliatie' (Simmel 1908). Zo'n web is geen netwerk in de gebruikelijke sociologische zin van duurzame sociale relaties. Het brengt wel een langs etnische lijnen georganiseerde familiariteit voort, die samenhangt met de aanwezigheid van etnische ondernemers en instituties. Bij anderen, zoals autochtonen en andere kleinere etnische groepen, groeit het besef dat je weinig meer hebt met de buurtwinkels. Zij kunnen weinig vanzelfsprekend aansluiting vinden bij de mensen die er als vaste klanten worden beschouwd. In Lombardijen kwamen we dit minder tegen, en alleen in Lombardijen verbond men de demografische veranderingen met de school en het buurthuis. Waar men in Tussendijken, Pendrecht en Hillesluis al lang gewend was aan de zogenaamde 'zwarte scholen', zag men er in Lombardijen nog een teken in dat allochtonen 'nu ook deze buurt kwamen overnemen'; een opmerking die overigens door zowel autochtonen als allochtonen werd gemaakt. De beperkte rol van de Spinozaweg laat ook weer zien hoe functiemenging, die alleen maar gericht is op een voorzieningenniveau en door mensen ook sterk zo wordt beleefd, minder bijdraagt aan publieke familiariteit, maar daarmee ook minder aan de uitsluitende werking die de processen waarlangs sommigen familiair met elkaar raken als neveneffect hebben voor anderen.

Op zichzelf zijn de veranderingen in familiariteit niet zo dramatisch. Buurten en steden veranderen nu eenmaal. Maar uit het oogpunt van de rol van functiemenging voor sociale controle is een dergelijk proces niet positief. Zoals we hebben gezien in de voorafgaande hoofdstukken hangt de beleefde veiligheid samen met de mate waarin mensen in de openbare ruimte anderen vertrouwen of wantrouwen of er geen goed beeld van kunnen vormen (*mistrust*). Algemeen komen we de stelling wel tegen dat het

probleem met vertrouwen in achterstandswijken een kwestie is van de normen en waarden van verschillende groepen die te veel uiteen zouden lopen. Mensen verschilden in hun opvattingen over wie de verantwoordelijkheid droeg om troep op te ruimen. Maar het aantal mensen dat moeiteloos troep op straat gooide beperkt zich tot welgeteld een jongeman. Wij vonden voor het idee van conflicterende waarden en normen met betrekking tot de *openbare ruimte* geen bewijs. Zonder dat men op de eigen groep gericht hoeft te zijn of daar per definitie de voorkeur aan geeft, hangt sociale segregatie met leefstijlen samen. De samenhang tussen leefstijl en religie, klasse en etniciteit brengt altijd – ook historisch! – met zich mee dat publieke familiariteit met mensen met eenzelfde leefstijl simpeler en vanzelfsprekender tot stand kan komen dan familiariteit met mensen die *alleen maar* de openbare ruimte met ons delen. Tenzij, natuurlijk, die openbare ruimte zelf uitnodigt om er de vele rollen van de voetganger te kunnen vervullen.

Aanvullende variabelen

Aan de brugcondities valt niet of alleen door grootschalige herstructurering te sleutelen. Zulke ingrepen hebben weer keerzijden die niets met functiemenging te maken hebben, maar die niet bij voorbaat de sociale veiligheid positief beïnvloeden. Dat ligt anders met de aanvullende variabelen in het model. Dat functiemenging in principe goed kan zijn voor sociale veiligheid wisten we reeds. Nu gaat het erom vast te stellen welke extra factoren aan een positief effect kunnen bijdragen: de aanvullende variabelen uit het contextmodel van Mayer en Greenwood (ook uitgewerkt in: Van de Vall 1990).

We onderscheiden drie samenhangende variabelen, die we achtereenvolgens zullen bespreken.

Een schone omgeving

Mensen maken gebruik van signalen, zo hebben we uitvoerig gezien, om de sociale controle door anderen in te schatten. Schoon geeft het signaal af dat er iemand geeft om mijn leefomgeving, en dus om mij. Vuil geeft het signaal af dat niemand het wat kan schelen, en dat je dus ook van anderen niets hoeft te verwachten (wantrouwen) of dat je er niet van uit kunt gaan (*mistrust*). Het ge-

volg daarvan kan zijn dat ik mijn eigen normatieve normaliteit (men moet anderen aanspreken, men moet zorg voor de woonomgeving hebben enzovoorts) niet meer als uitgangspunt voor mijn eigen handelen neem. Het is daarom van groot belang dat naar functie gemengde gebieden schoon zijn. Daar worden ze niet direct veilig van. Maar daarmee geven ze wel het signaal dat *iemand* zich om de openbare ruimte bekommert. De situationele normaliteit die de ruimte zo uitstraalt kan positieve gevolgen hebben voor de inschattingen die men van anderen maakt, voor de voorwaarden die we in navolging van Newman onderscheiden voor afwegingen om zelf al dan niet sociale controle uit te oefenen en daardoor, uiteindelijk, voor de beleving van sociale veiligheid. Responsief en positief reageren op bewoners, als tegenhanger van het tekort in erkenning, is daarbij een belangrijk adagium. De publieke diensten en toezichthouding moeten simpelweg beter.

Een openbare ruimte die uitnodigt tot verblijf

Een openbare ruimte die uitnodigend is voor een diversiteit van gebruikers, inclusief de rafelrand, kan leiden tot veel mensen op straat, en een massa kan 'self-policing' zijn (vgl. Whyte 1980). Plekken waar veel mensen zijn geven ongemerkt ruimte aan gedrag dat in minder gebruikte ruimtes aanstootgevend *en* niet te ontwijken wordt. Voor veel mensen op straat zijn aantrekkelijke openbare ruimtes nodig, waar mensen meer kunnen doen dan alleen boodschappen.

Hoogwaardige, goed onderhouden en tot verblijf uitnodigende openbare ruimte brengt mensen geregeld en vanzelfsprekend bij elkaar, zonder dat ze voor 'ontmoeten' de deur uit hoeven of erop uit zijn contact te maken. Kortstondige herhaalde interacties met anderen in de openbare ruimte komen er als bijzaak bij. Daarvoor is differentiatie nodig: differentiatie van het winkelaanbod en differentiatie van het gebruik van schoolgebouwen.

Geoptimaliseerde mogelijkheden voor publieke familiariteit

Publieke familiariteit hebben we uitgewerkt op basis van Fischer (1982) als het sociaal kunnen plaatsen van anderen in de openbare ruimte, niet omdat men ze kent, maar omdat men voldoende kennis over hen heeft. Hoe kan men de mogelijkheden voor publieke familiariteit optimaliseren?

Maak brede voorzieningen breed

Wil functiemenging aan publieke familiariteit bijdragen, dan moeten de functies breed zijn. Publieke familiariteit laat zich niet of nauwelijks tot stand brengen door een projectencarrousel waarvoor mensen doelbewust de deur uitmoeten. Bekendheid met elkaar is veeleer een onbedoeld neveneffect van het dagelijkse, vanzelfsprekende gebruik van voorzieningen die bijgevolg een vanzelfsprekende ontmoetingsruimte worden. Maar in naam breed is in de praktijk niet altijd breed. De Beijerlandse laan werd volgens sommigen versmald tot een straat waar alleen islamitische klanten nog aan hun trekken kwamen. De programma's van de brede school waren niet veel meer dan verlengde schooldagen en op achterstandsbestrijding en op achtergestelden gerichte activiteiten voor moeders van schoolkinderen. Net als het model van de *community school* in sommige Amerikaanse steden kunnen schoolgebouwen best wat minder 'van de school' zijn. Dan bieden zij mogelijkheden voor het ontwikkelen van vanzelfsprekende ontmoetingen. Er is een verband tussen de beoordeling van veiligheid rond de school en hoe vaak men er komt. Er liggen kansen dat verband breed op te pakken. Een brede school heeft een mediatheek die ook als vergaderruimte voor een buurtcommissie wordt gebruikt, een sportzaal waar ook sportclubjes kunnen trainen, en een podium waar ook het wijktheater oefenen en uitvoeren kan.

Maak alle klanten koning, en heb zorg voor uiterlijk vertoon

Voor publieke familiariteit is het opdoen van kennis over anderen nodig. Winkels bieden daartoe in principe mogelijkheden, zeker toonbankwinkels waar klanten moeten wachten zonder in een rij te staan. We hebben echter ook gezien dat autochtone klanten soms ambigu stonden tegenover allochtone winkels. In de interacties in die winkels ontstond geen gevoel dat men er welkom was, en men voelde zich een buitenstaander, of zelfs ongewenst. Dat winkeliers hun vaste klanten, vrienden en bekenden met enthousiasme begroeten of in een eigen taal te woord staan is vanzelfsprekend. De *indruk* ontstaat echter uit ons materiaal dat de specialisatie van sommige winkels van een op een bepaalde etnische groep gericht aanbod samengaat met de verwachting dat men primair die groep heeft te bedienen. Een grotere mate van openheid,

meer aandacht voor alle klanten als koningen, en wellicht wat minder vrijheid aan de buitenkant – duidelijke prijzen bij de aangeboden waren, (ook) in de Nederlandse taal gestelde aanbiedingen of activiteiten, meer aandacht voor het trekken van nog te winnen klanten, bijvoorbeeld door aantrekkelijke etalages, en, soms, een betere taalbeheersing – kunnen daarbij helpen. Uit commerciële overwegingen zouden etnische ondernemers kunnen kiezen voor een scherpere profilering van winkels als delicatessenzaken met een exotische inslag. Winkelstraten als de Beijerlandselaan zouden als Little Turkey van cultuur een uithangbord kunnen maken en zo de diversiteit iets van de op de eigen groep gerichte alledaagsheid kunnen doen verliezen. Het belang daarvan ligt ten eerste in het vasthouden van massa *en* dus het absorberen van onwenselijk gedrag. Ten tweede vergemakkelijkt het de kunst van het thuis zijn voor sommige, niet-Turkse Nederlanders.

Een onbedoeld gevolg van functies mengen

Een winkelstraat kan gedrag uitlokken van groepen die dat gedrag überhaupt wel vertonen, maar het zonder bepaalde winkels ergens anders zouden gaan doen (jongeren rond coffeeshops, snackbars, shoarmazaken en belhuizen). Een belangrijk onbedoeld gevolg van functiemenging kan voorts zijn dat criminaliteit kan stijgen. Immers, gelegenheid maakt de dief. Naar functie gedifferentieerde gebieden hebben hogere criminaliteit dan eenvormige woonbuurten, om de simpele reden dat veel criminaliteit zich daar voordoet waar veel mensen zijn (zie Musterd et al. 2003).

Een latent gevolg

Ervaren mensen in achterstandswijken hun omgeving als veilig, dan weten zij waar ze met anderen in de openbare ruimte aan toe zijn. Veelal is de discrepantie tussen hun eigen normatieve normaliteit en de interpretatie van de situationele normaliteit bovendien beperkt. Er kan zich dan, als latent gevolg, een zichzelf versterkend proces voordoen dat buurten in een opwaartse spiraal kan brengen. Sociale controle *zien* leidt immers weer tot vertrouwen dat anderen voor je op zullen komen als dat nodig is, en derhalve wordt het redelijker of rationeler om ook zelf sociale controle uit te oefenen.

8.5 Wie kan hoe bijdragen?

Onze tweede onderzoeksvraag was hoe overheid, woningbouwcorporaties en andere partijen, naast bewoners, konden bijdragen aan de vervulling van de voorwaarden die functiemenging positief maakten. Algemeen zijn er bij herstructureringsopgaven uiteraard vele partijen in het spel. Voor alle partijen is het zinvol om tot nauwkeuriger probleemanalyses te komen van waar de *kern* van sociale problemen ligt, dan nu soms het geval is. Ten dele is dit een vraagstuk van schaal: het schaalniveau waarop een probleem zich manifesteert (een buurt, een plein of een winkelstraat) is niet noodzakelijk het schaalniveau waar de oorzaken van een probleem liggen. In het WRR-rapport *Vertrouwen in de buurt* (2005) heeft men eveneens aandacht gevraagd voor de schaal.

Daarnaast is voor alle partijen van belang dat *sommige* sociale problemen, zoals bijvoorbeeld het toe-eigenen van de openbare ruimte door bepaalde groepen mensen die daarvoor de ruimte krijgen bij afwezigheid of ondervertegenwoordiging van andere gebruikers, niet altijd primair een probleem is van het gedrag van die bepaalde groepen. Het kan ook een probleem zijn van een inrichting van de openbare ruimte die, klaarblijkelijk, niet uitnodigt de *vele* rollen die voetgangers kunnen hebben aan te nemen. Sommige ogenschijnlijk sociale problemen kunnen wel eens veel meer ‘fysiek’ blijken te zijn. Onherbergzaam ingerichte publieke ruimten en grote planningsblunders laten zich met de beste programma’s voor betere sociale omgangsvormen nog niet omtoveren in prettige plekken. Zoals er voorwaarden zijn voor *defensible space* die niet vanzelf tot toezicht leiden, zijn er ook condities die *undefensible spaces* maken. Daar zijn fysieke ingrepen op zijn plaats. Dat kan ongetwijfeld vaak kleinschaliger dan het op de schop nemen van de hele wijk, en hoeft ook niet altijd ambitieus te zijn. Experimenteren met ander straatmeubilair, andere groenvoorziening of een fietspad over een plein (zoals op Plein 1953 nodig is) zijn ook fysieke oplossingen die aan de oplossing van problemen kunnen bijdragen.

Alle bij herinrichting betrokken partijen kunnen daaraan bijdragen. We hebben geconstateerd dat de vraag waar de rafelrand na herinrichting een plek krijgt daarbij serieuzer moet worden gesteld. ‘Bewoners’ van de openbare ruimte horen bij de stad. Beter dan te veronderstellen dat zij na de herinrichting wel zullen verdwijnen is het je afvragen waar en hoe zij in de plannen kunnen

worden geïntegreerd – bij voorkeur, natuurlijk, door hen zelf bij het planningsproces te betrekken.

We laten nu de betrokken partijen de revue passeren, en vragen ons bij elk van hen af welke specifieke bijdrage (en dat overlapt uiteraard enigszins met de aanbevelingen hierboven) zij aan voor de sociale veiligheid positieve functiemenging kunnen bijdragen. Daaraan zal opvallen dat we van bewoners weinig verwachten. Tegen de tijdgeest in hebben we *weinig* aanknopingspunten gevonden om, *als het ons te doen is om de mechanismen die functiemenging met sociale veiligheid te verbinden*, de oplossingen bij de bewoners zelf te zoeken. We hebben immers over de hele linie vooral gezien dat er met hun basale attitudes niet veel mis lijkt. We hebben al een paar decennia achter de rug waarin bewoners van achterstandswijken zijn aangesproken, verleid en aangezet tot beter burgerschap zoals anderen dat voor hen definieerden. Al die grote inspanningen van bewoners hebben veel positiefs teweeggebracht. We moeten bewoners zeker blijven steunen wanneer zij zich inzetten voor hun buurt. Echter, tot revolutionaire veranderingen hebben deze initiatieven nog niet geleid. Het is daarom ook weleens goed om burgers buiten beeld te houden, en te kijken wat *andere betrokken partijen* die zich nu voortdurend in de buurten roeren (beter) zouden kunnen doen.

De overheid en de gemeente

- Prachtige wijken zijn schoon en heel. Maak de openbare ruimte prachtig, van kwalitatief hoog niveau en optimaal onderhouden. Investeer in de fysieke omgeving, ook omdat daaruit het respect voor bewoners blijkt. Wie respect geeft kan niet alleen respect verwachten, maar straalt ook naar bewoners uit dat hun wijk ertoe doet. Die uitstraling kan hen weer sterken in het idee dat zij er in hun zorgen voor hun buurt niet alleen voor staan. Zonder woningen te slopen en met behoud van de huidige bewoners grootschalig investeren in de kwaliteit van de openbare ruimte geeft een ander signaal aan bewoners dan een herstructureringsingreep of het zoveelste sociaal gerichte project waarin bewoners worden aangezet tot meer of beter sociaal contact. Dit geldt zeker in wijken die, zoals Hillesluis, reeds vanaf begin jaren negentig in de beleidsaandacht hebben gestaan, maar toch nog niet van allerlei lijstjes afgeklommen zijn.

- Zorg voor openbare ruimtes waar het optimaal verblijven is, en waar mensen de meeste vrijheid hebben om hun sociale identiteiten vorm te geven. Experimenteer met mooi vormgegeven ijscokarren, permanente carrousels, verplaatsbare bistrostoelen en kiosken en straathandelaren. Die blijven in Nederlandse steden beperkt: kramen met loempia's en patatwagens zijn al gauw een doorn in het oog van wie overzichtelijkheid mooi vindt. Maar strakheid en schoonheid in architectonische zin kunnen, vanuit de sociale veiligheid bezien, beter ondergeschikt zijn aan optimalisering van het *intensief gebruiken en verblijven* in de openbare ruimte. Massa leidt niet direct tot sociale veiligheid, maar wel tot een groter absorptievermogen van de rafelrand, en tot minder kansen op claims op de ruimte van door anderen ongewenste gebruikersgroepen.
- Besteed, samen met winkeliers, hun zelforganisaties en de Kamer van Koophandel, veel aandacht aan de kwaliteit van winkels op microniveau: aantrekkelijkheid van etalages en uitstraling: de zorg die winkeliers aan hun bedrijven besteden doet hetzelfde voor bewoners als de zorg voor de openbare ruimte door de overheid. Het is denkbaar bij een vergunningverlening ook om plannen over etalage-inrichting en verder onderhoud te vragen.

De politie

- Toon, altijd en onder alle omstandigheden, respect. In het algemeen genomen valt de gemiddelde agent ongetwijfeld niets te verwijten. Maar het bevoegd gezag ondermijnt zijn positie, zeker onder hangjongeren en bewoners van de openbare ruimte, alleen maar meer door met veel machtsvertoon respectloos mensen te bejegenen. Vijfentwintig keer dezelfde jongeren aanhouden voor een identiteitsbewijs op een avond heeft weinig met veiligheid te maken. De politie wordt er niet veiliger van, de jongeren niet (vgl. Binken en Blokland 2007) en de bewoners ook niet. Criminologen die pleidooien hebben gehouden voor het gebruikmaken van oude verboden voor openbare dronkenschap, en landloperij deden dat met de kanttekeningen, dat de politie eropuit moet zijn gedrag te reguleren, niet bepaalde etnische groepen anders dan anderen te bejegenen. Zij stelden ook dat men met 'disreputable regulars' respectvol en in goede verstandhouding tot informele regels moest ko-

men (zie Wilson & Kelling 2003 [1982]: 401 en 410; familiariteit is daarvoor wel een voorwaarde). Het is de vraag of het huidige opjaagbeleid, dat weliswaar in de verte op deze uit Amerika overgewaarde principes gebaseerd is, in de opzet slaagt. Dat geldt vooral voor handhaving. Natuurlijk moeten regels worden gehandhaafd, maar de *keuzes* van welke regels men prioriteit over andere geeft en op welke manier doen wel ter zake. Als de politie alleen nog maar gezien wordt als een stelletje bonnenschrijvers die bezig zijn de staatskas te vullen, gaat er iets niet helemaal goed.

- Maak gebruik van de kennis van winkeliers en andere geregeld in de openbare ruimte aanwezige partijen: de politie zou, in de ogen van sommige winkeliers, meer bij winkeliers moeten rondhangen [*sic*]. Voorkom bovendien relativeren. Het ondermijnt het idee van mensen dat anderen aan hun kant staan op het moment dat hun klachten worden weggewuifd. De ‘ethnografische competenties’ van politiemensen, zo zou men kunnen zeggen, kunnen wellicht worden vergroot. Dat vergt *wel* een verantwoordingsmethodiek waarin ‘output’ en ‘outcome’ niet altijd meetbare resultaten van het politiewerk hoeven zijn. Politiemensen moeten de ruimte hebben om gewoon de tijd van hun baas te verdoen met het rondhangen op straten, pleinen en in winkels. Een communicatieve manier van meer blauw op straat, niet een repressieve invalshoek, zou veiligheidsgevoelens weleens kunnen vergroten. (We zouden, met andere woorden, nauwkeuriger moeten weten wat mensen die roepen om meer blauw op straat dan zouden willen zien.)

De scholen

- Sluit de omgeving van de school niet van de buurt af. Er zijn uitstekende voorbeelden van in de buurt geïntegreerde pleinen (bijvoorbeeld in Cool, Rotterdam) waar met wel toegankelijke, maar halve afscheidingen bijvoorbeeld balsporten van de schoolruiten worden afgehouden. Pleinen leeg maken buiten schooltijden als antwoord op overlast en onveiligheid is geen slimme strategie. De leegte biedt slechts ruimte aan mensen met minder charmante bedoelingen en noodzaakt tot streng toezicht. Speelcontainers en TOS-projecten zijn beter dan afgesloten pleinen.

- Denk met Jeugd, Onderwijs en Samenleving en de schoolbesturen na over het daadwerkelijk breed trekken van de brede school. Het concept van de brede school blijft nog te veel op kinderen georiënteerd. De ontmoetingsfunctie van de school kunnen we versterken, zonder dat je dat als school hoeft te doen (meer langs lijnen van de community school). Daarvoor is wel een omslag nodig in het denken over gebouwen waarin (ook) scholen zitten.

Winkeliers

- Festivals en jaarlijks terugkerende festiviteiten kosten enorm veel tijd en energie, maar leiden nauwelijks tot publieke familiariteit. Denk daarom na over vormen van het aantrekkelijk maken van de openbare ruimte van het winkelgebied die structureler zijn. Hebben we meer aan elke week terugkerende amateurconcerten op ons plein dan aan een eenmalige braderie? En moeten we dus de gemeente niet om een muziektent vragen? Willen we eenmaal per jaar iets voor de kinderen of een structurele carroussel? Doet men toch eenmalige activiteiten, zorg dan voor hoge kwaliteit, open opstelling en voldoende massa, bijvoorbeeld door samenwerking met een school op te zoeken.
- Bouw vaste klantenkringen op. Dat is goed voor de eigen ervaring van veiligheid, maar ook voor die van de klanten. Wees wel alert op subtiele uitsluitingsmechanismen. Spreek dus zoveel mogelijk Nederlands in de zaak, en adverteer producten in het Nederlands. Voed uw klanten op: nodig uit tot kennismaking met producten van elders, bijvoorbeeld door te demonstreren wat je ermee doen kunt, en organiseer proeverijen. Exotische producten hebben ongetwijfeld een grotere marktwaarde als men erin slaagt ze bij anderen dan mensen uit de eigen groep op aantrekkelijke wijze aan de man of vrouw te brengen. Dat kan bijdragen aan een geringere etnische segregatie en geringere ervaringen van uitsluiting in etnische ondernemingen, en zo aan meer vertrouwen in de sociale controle door winkeliers en een vergroting van de publieke familiariteit.

- Denk in wijkvisies na over de manieren waarop je de bewoners van nieuw te bouwen woningen in de publieke ruimte verwacht. Denk na over de inrichting die het gebruik van voorzieningen niet alleen optimaliseert, maar ook gelegenheid schept tot het vanzelfsprekend en geregeld tegen het lijf lopen van andere buurtbewoners. Dat biedt geen enkele garantie voor relaties tussen die bewoners, maar geeft hen wel de mogelijkheid om publieke familiariteit te ontwikkelen.
- Maak buitenruimten sociaal defensibel, ook door slimme planning. Maar sluit niet te gemakkelijk semi-openbare of openbare ruimtes af. Ook door diversiteit aan gebruikers aan te trekken met optimale kwaliteit kan men overlast tegengaan, niet alleen door vormen van privatisering.
- Zorg voor uitstekend geschoolde, sociaal vaardige beheerders en investeer in beheer. De meest leefbare dure appartementengebouwen kennen vormen van beheer die ongekend zijn in de sociale woningbouw. Zulke omgevingen zijn bijna per definitie schoon en heel, en vaak veilig. Het is bepaald niet bewezen dat dit het gevolg is van nettere mensen. Het is opmerkelijk dat juist van bewoners in achterstandswijken verwacht wordt dat zij zelf voor schoon en heel zorgen. Een normaliteit van schoon en heel kun je ten dele afdwingen, door te zorgen voor een omgeving die optimaal schoon is, uitstekend in de verf zit, door mensen met concrete gezichten wordt beheerd, en waar heldere regels zijn over wat het mijn en dijn is (Ton Huiskens was daarmee succesvol in de Rotterdamse Peperclip). Meer dan allerlei projecten voor leefbaarheid zijn dergelijke structurele uitgaven zinvol voor constructief behoud van de waarde van het vastgoed. Dat is belangrijk voor de corporatie. Voor ons is vooral belangrijk dat een omgeving waaraan optimale zorg besteed is, uitstraalt dat er klaarblijkelijk mensen zijn die om de buurt geven. Daarnaast helpt optimaal beheer de situationele normaliteit definiëren als een waar we doen wat de meeste mensen normaal vinden. Maar dan wel met de focus op de juiste dingen: regels zijn er niet omdat er regels zijn, maar omdat zij contexten ondersteunen in het reguleren van sociaal verkeer.

8.6 Afsluiting

Func tiemenging brengt ogen op straat. Maar vreemde ogen dwingen niet, en ogen op straat is nog geen oog voor elkaar. Kortom: menig een verwacht terecht veel van func tiemenging voor het verbeteren van buurten, onder meer in termen van sociale veiligheid. Echter, sociale controle komt niet van zelf tot stand. Sociale controle vergt prachtige wijken. Dat zijn wijken die mooi en schoon maar toch nog prettig rommelig zijn. Het zijn wijken die uitnodigend zijn ingericht, en beschikken over geoptimaliseerde mogelijkheden voor publieke familiariteit. En het zijn wijken waar de rafelrand niet opgejaagd wordt maar door intensiever gebruik van andere groepen beter raakt geabsorbeerd. In zulke wijken wordt het uitoefenen van sociale controle een reële optie. Wie nu sociale controle van bewoners van achterstandswijken verwacht onderschat de ingewikkelde processen waardoor het *niet* aanspreken van anderen *normaal* geworden is, ook al vindt men dat zelf niet normaal. Publieke familiariteit stimuleren kan een belangrijke manier zijn om die situationele normaliteit te helpen doorbreken. Als zulke familiariteit niet tot meer sociale controle leidt, biedt het mensen in elk geval een kader om zichzelf en anderen sociaal te plaatsen op een duidelijker, meer genuanceerde wijze dan zij nu kunnen, zodat zij kunnen vertrouwen of wantrouwen, maar in elk geval aan onzekerheid over wat te verwachten zoveel mogelijk kunnen ontsnappen.

Bijlagen

I Beschrijving van de steekproef, steekproeftrekking en non-respons analyse

In deze bijlage zetten we enkele demografische kenmerken van de steekproef op een rij, verantwoorden we de steekproeftrekking en bespreken we de non-respons analyse van de enquête.

Geslacht van respondent

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
Man	40%	28%	46%	35%	37%
Vrouw	60%	72%	54%	65%	63%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Leeftijdscategorieën¹

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
20 t/m 34 jaar	26%	19%	32%	27%	26%
35 t/m 54 jaar	36%	44%	53%	24%	40%
55 t/m 64 jaar	8%	13%	8%	13%	10%
65 t/m 79 jaar	18%	17%	6%	30%	18%
80 jaar en ouder	12%	8%	1%	6%	7%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Samenstelling van het huishouden

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
Alleenstaand	29%	25%	24%	40%	29%
Alleenstaand met thuis- wonende kinderen	13%	17%	14%	10%	13%
Samenwonend zonder thuiswonende kinderen	30%	24%	12%	31%	24%
Samenwonend met thuis- wonende kinderen	26%	35%	50%	19%	33%
Anders	2%	0%	0%	0%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Aantal jaren dat men in de buurt woont

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
Minder dan een jaar	8%	4%	5%	3%	5%
1 tot 2 jaar	16%	6%	8%	9%	10%
3 tot 5 jaar	16%	15%	22%	8%	15%
6 tot 10 jaar	12%	27%	18%	27%	21%
11 tot 20 jaar	15%	17%	28%	21%	20%
Meer dan 20 jaar	33%	31%	19%	32%	29%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Arbeidsmarktpositie

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
Betaalde arbeid	35%	34%	45%	29%	36%
Andere situatie ²	65%	66%	55%	71%	64%
Waarvan:					
Student/scholier	3%	1%	2%	3%	2%
Huisvrouw/huisman	28%	34%	32%	24%	29%
Werkloos/AWW/ WAO	21%	18%	54%	18%	27%
Gepensioneerd of met de vut	48%	45%	12%	56%	42%
Totaal	100% (67)	100% (66)	100% (57)	100% (72)	100% (262)

Opleidingsniveau

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
Nooit naar school geweest	2%	3%	0%	14%	5%
Basisschool of lagere school	12%	14%	19%	17%	15%
Lbo (Ambachtschool, lts, Lhno, leao, las	22%	23%	14%	12%	18%
Vmbo	1%	3%	11%	3%	4%
Mavo, (m)ulo	18%	13%	15%	12%	15%
Mbo (incl. mts, kmbo, uts, meao, inas)	24%	20%	29%	19%	23%
Havo, vwo	4%	8%	2%	10%	6%
Hbo	8%	11%	4%	4%	7%
Universiteit	5%	2%	5%	5%	3%
Geen antwoord	2%	1%	0%	4%	2%
NT2 / taalcursus Nederlands	2%	4%	3%	2%	3%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Percentage allochtonen en autochtonen

	Pendrecht	Lombardijen	Hillesluis	Tussendijken	4 wijken
Autochtoon	59%	56%	17%	32%	41%
Allochtoon	41%	44%	81%	68%	59%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Bureau Mediad verzorgde de steekproef, de afnemning van de enquêtes en de non-respons analyse.

Via het COS hadden we de beschikking over een bestand met daarin alle adressen waarop in de GBA op 01-07-2006 iemand woonachtig was van de CBS-buurt 22 (Tussendijken), 77 (Pendrecht), 84 (Lombardijen) en 82 (Hillesluis). In dit bestand staan de CBS-buurt, de subbuurt, de straatnaam, het huisnummer en het eventuele subnummer van het adres.

Op basis van het overzicht van de gewenste respons per CBS-buurt is dit bestand opgedeeld in een deel dat voor dit onderzoek bruikbaar was en een deel dat niet gebruikt hoefde te worden. Volgens is uit ieder subdeel een steekproef getrokken waarbij ge-

kozen is voor een oversampling van viermaal. Om de steekproef te trekken is ieder bestand gesorteerd op postcode en huisnummer. Vervolgens is een random getal aan ieder record toegewezen (een zogenaamd toevalsgetal). Daarna zijn de adressen gesorteerd op dit toevalsgetal en zijn de benodigde records om te komen tot een oversampling van viermaal de gewenste respons van bovenaf geselecteerd. Deze records kregen we van Bureau Mediad aangeleverd, en aan elk van de adressen hebben we een aankondigingsbrief gestuurd.

Alle adressen zijn minimaal eenmaal bezocht, dus geen enkel adres is niet gebruikt. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de non-respons en de belangrijkste redenen van weigeringen (in absolute aantallen).

	Pendrecht Lombardijen		Hillesluis Tussendijken	
Responsoverzicht	400	400	400	400
Niet gebruikt	0	0	0	0
Geslaagd	103	102	104	102
Niet thuis en daarna niet meer bezocht	212	227	260	208
Interview niet bruikbaar (half)	2	2	0	1
Technische non-respons	14	7	4	7
Non-respons	69	62	32	82
Technische non-respons	14	7	4	7
Staat leeg / niet bewoond	9	6	3	3
Is geen woonhuis	1	0	0	0
Huisnummer bestaat niet / niet te vinden	0	0	0	0
Taalproblemen	4	1	1	4
Andere reden	0	0	0	0
Non-respons	69	62	32	82
Te druk / geen tijd	22	19	14	21
Geen zin	26	19	11	32
Principieel	1	2	0	1
Weigering f-t-f	2	0	0	0
Wordt al zo vaak benaderd	0	0	0	0
Gezondheidsproblemen	4	8	0	10
Vindt zichzelf te oud	4	1	0	3
Overige persoonlijke omstandigheden	1	0	2	1
Ziet nut onderzoek niet in	1	1	1	1
Onderwerp interesseert resp. niet	8	11	4	13
Andere reden	0	0	0	0
Geen reden	0	1	0	0

2 Lijst van namen, demografische kenmerken en respondentnummers

Lombardijen

LOM83	Debby	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 21-30, alleenstaand
LOM85	Onno	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
LOM9SB	Sophie	Vrouw van West-Europese afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
LOM122	Lena	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 61-70, alleenstaand, kind(eren)
LOM124	Cheyenne	Vrouw van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, kind(eren)
LOM128	Wilma	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, samenwonend, kind(eren)
LOM154	Madita	Vrouw van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, alleenstaand, kind(eren)
LOM174	Chiara	Vrouw van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend, kind(eren)
LOM175	Markeesha	Vrouw van Antilliaanse afkomst, leeftijdscategorie 21-30, alleenstaand, kind(eren)
LOM214	Barend	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 81-90, alleenstaand, kind(eren)
LOM219	Sjaan	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 61-70, samenwonend, kind(eren)
LOM235	Louis	Man van Antilliaanse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, alleenstaand, kind(eren)
LOM254	Sharon	Vrouw van Antilliaanse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
LOM268	Anja	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
LOM269	Aeron	Man van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)

Pendrecht

PEN49	Lonny	Man van Indonesische afkomst, leeftijdscategorie 41-50, alleenstaand, kind(eren)
PEN51	Kees	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, alleenstaand
PEN70	Yildiz	Vrouw van Turkse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend, kind(eren)
PEN83	Marijke	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, alleenstaand, kind(eren)
PEN129	Cornelis	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 71-80, alleenstaand, kind(eren)

PEN138	Theo	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
PEN155	Veerle	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, alleenstaand, kind(eren)
PEN159	Gerda	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, alleenstaand, kind(eren)
PEN160	Jeannette	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, alleenstaand, kind(eren)
PEN165	Hank	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, samenwonend, kind(eren)
PEN173	Marga	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
PEN203	Lennart	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 71-80, samenwonend, kind(eren),
PEN217	Ade	Vrouw van Nederlands-Indonesische afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend, kind(eren)
PEN337	Pieter	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, samenwonend, kind(eren)
PEN357	Caroline	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 61-70, samenwonend, kind(eren)
PEN359	Dayita	Vrouw van Indonesische afkomst, leeftijdscategorie 71-80, alleenstaand, kind(eren)
PEN373	Karim	Man van Turkse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend

Hillesluis

HIL6	Ruth	Vrouw van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
HIL10	Amba	Vrouw van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren)
HIL59	Philip	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, samenwonend, kind(eren)
HIL192	Yaamina	Vrouw van Spaans-Ethiopisch afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend, kind(eren)
HIL216	Cynthia	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren),
HIL335	Aysun	Vrouw van Turks-Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend, kind(eren)
HIL 081B	Suzanna	Vrouw van Kaapverdische afkomst, leeftijdscategorie 41-50, alleenstaand, kind(eren)
HIL B66B	Ali	Man van Turkse afkomst, leeftijdscategorie 21-30, samenwonend, kind(eren) (R2: Vrouw van R1)
HIL F20B	Ans	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie, 41-50, samenwonend
HIL F49	Stanley	Man van Surinaamse afkomst, leeftijdscategorie 31-40, samenwonend, kind(eren)

HIL H19C	Nel	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 81-90, alleenstaand
HIL H17A	Corrie	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 61-70, alleenstaand, (R2 moeder van R1)

Tussendijken

TUS76	Maria	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend
TUS117	Ferdinand	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 81-90, samenwonend, kind(eren)
TUS127	Johanna	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 61-70, alleenstaand, kind(eren)
TUS132	Marcel	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, alleenstaand
TUS151	Marinus	Man van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 61-70, samenwonend, kind(eren)
TUS162	Anissa	Vrouw van Antilliaanse afkomst, leeftijdscategorie 21-30, alleenstaand
TUS202	Dragan	Man van Joegoslavische afkomst, leeftijdscategorie 31-40, alleenstaand, kind(eren)
TUS204	Célia	Vrouw van Braziliaanse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend
TUS302	Radin	Man van Indonesische afkomst, leeftijdscategorie 61-70, alleenstaand
TUS323	Gulhan	Vrouw van Turkse afkomst, leeftijdscategorie 51-60, alleenstaand, kind(eren)
TUS350	Patrick	Man van Belgisch-Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 21-30, samenwonend
TUS357	Nanda	Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 21-30, samenwonend
TUS371	Elisabeth	Vrouw van Nederlands afkomst, leeftijdscategorie 71-80, alleenstaand, kind(eren)

Noten

Noten hoofdstuk 1

1. Voor dit inleidend hoofdstuk hebben we gebruikgemaakt van Blokland 2005a, Blokland 2005b en Blokland 2006.
2. Zie bijvoorbeeld http://www.kei-centrum.nl/index.cmf?fulliddps_dir_6&thema=3435
3. Ik gebruik in de tekst systematisch de meervoudsvorm ('we'), omdat, hoewel het uiteindelijke boek en de interpretatie vrijwel volledig – tenzij anders vermeld – van mijn hand is, aan dit project zoveel mensen hebben meegewerkt, en met zoveel betrokkenheid, dat het geen project is dat alleen maar 'van mij' is.
4. Persoonlijke communicatie.
5. Vrouw van Nederlandse afkomst, leeftijdscategorie 41-50, samenwonend, kind(eren). Hillesluis 216. Alle geïnterviewden hebben een fictieve naam gekregen. Bij de eerste keer dat zij aan het woord komen noemen we steeds enkele kenmerken in een voetnoot. In de bijlagen hebben we een fictieve lijst met alle namen van geciteerde geïnterviewden opgenomen.
6. Storteboom en Den Uyl constateren vanuit een ander perspectief dat 'functiemenging [is] gekidnapt door de woonlobby' en pleiten voor meer aandacht voor de werkelijke economische effecten van functiemenging: om de economische pijler van de stedelijke vernieuwing maken de betrokken partijen zich naar hun inzicht te weinig druk (2003: 21).
7. Ouderen zijn, zoals men kan verwachten, vaker onzeker over hun fysieke weerbaarheid en dat leidt tot meer onveiligheidsgevoelens, ouderen hebben een sterk beeld van 'betere tijden' in termen van veiligheid en vergelijken daarmee meer, ouderen in achterstandsbuurtten brengen een groot deel van hun alledaagse activiteiten in de buurt door en delen de openbare ruimte van de wijk, simpelweg omdat hun actieradius geringer is, intensiever met jongeren dan mensen die dagelijks elders werken.

Noten hoofdstuk 2

1. Een uitgebreidere verantwoording van de onderzoeksmethoden, de vragenlijst voor de enquêtes en een samenvattend overzicht van de items die richtinggevend waren voor de diepte-interviews is opgenomen in het onderzoeksrapport dat de onderlegger vormt voor dit boek, en dat direct opvraagbaar is bij de auteur.
2. Dat laatste bleek lastig. Het percentage mensen met kinderen op de basisschool in de gehele steekproef was al laag, en in de enquêtes bleek ook dat

de conceptie van Brede School nog niet zo erg breed was: weinig mensen kwamen op de scholen en de schoolpleinen, en mensen zonder kinderen op zo'n school nog veel minder. Daar we vervolgens vanuit de steekproef weer verder zijn gaan werven voor de diepte-interviews, hielden we nog maar enkele mensen met kinderen in de buurt op school over. Het is daarom buiten deze studie komen te vallen om op scholen en schoolpleinen met het kwalitatief materiaal diep in te gaan.

3. De armoedegrens is gebaseerd op het bijstandsniveau voor een alleenstaande en wordt verhoogd voor diverse samenlevingsvormen. Voor een alleenstaande bedroeg deze in 2002 € 9.249. In 2002 had 16 procent van de gehele Rotterdamse bevolking een inkomen beneden de armoedegrens; voor Nederland was dat 9 procent (COS 2005).
4. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Samenwonend, kind(eren). Tussendijken 266.
5. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Samenwonend, kind(eren). Tussendijken 359.
6. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Alleenstaand. Tussendijken 371.
7. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 81-90. Samenwonend, kind(eren). Tussendijken 117.
8. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Samenwonend, kind(eren). Tussendijken 151.
9. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Samenwonend, kind(eren). Tussendijken 37.
10. Man van Antilliaanse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand, kind(eren). Tussendijken 145.
11. Vrouw van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Alleenstaand, kind(eren). Tussendijken 181.
12. Man van Indonesische afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Alleenstaand. Tussendijken 302.
13. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend. Tussendijken 76.
14. Vrouw van Spaans-Ethiopische afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis 192.
15. Vrouw van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Alleenstaand, kind(eren). Hillesluis 113.
16. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend. Hillesluis F20B.
17. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-70. Alleenstaand. Hillesluis H17A.
18. Man van Antilliaanse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Alleenstaand, kind(eren). Lombardijen 235.
19. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Alleenstaand. Lombardijen 83.
20. Man van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Lombardijen 269.
21. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 81-90. Alleenstaand, kind(eren). Lombardijen 214.
22. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Lombardijen 268.

23. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Samenwonend, kind(eren). Lombardijen 93.
24. Vrouw van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand, kind(eren). Lombardijen 124.
25. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 138.
26. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 367.
27. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 159.
28. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 129.
29. Vrouw van Indonesische afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 359.
30. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 155.
31. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 337.
32. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand. Pendrecht 51.
33. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 142.
34. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 357.
35. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 173.

Noten hoofdstuk 3

1. Dit betrof basisschool De Korf in Tussendijken, de Johan Bogermanschool of de Savornin Lohmanschool in Hillesluis (respectievelijk ten oosten en ten westen van de Beijerlandsewaan), basisschool de Catamaran in Lombardijen en basisschool Over de Slinge in Pendrecht.
2. $F = 2.731$, sig. 044 voor de hele buurt, $F = 6.249$, sig. 000 voor omgeving van winkels.
3. Dit sluit aan bij een recente discussie in de sociologie, dat relatieve homogeniteit in klassepositie zich *niet* vertaalt in een bepaalde leefstijl, maar dat juist de leden van een sociale klasse, in het bijzonder de middenklasse zich in leefstijl onderscheiden, en dat op een weinig coherente, fluide en selectieve manier doen (zie Silva 2006: 1171 e.v.)
4. Voor een toelichting op het onderscheid tussen praktisch en symbolisch buurtgebruik, zie Blokland 2005a.
5. Spearman's Rho $-.159$, $p = .001$ en Spearman's Rho $-.136$, $p = .014$.
6. Spearman's Rho $.188$, $p = .001$ en Spearman's Rho $.158$, $p = .006$.
7. Shortlist Groepsriminaliteit, methodiek ontwikkeld door Advies- en Onderzoeksgroep Beke (2003).

Noten hoofdstuk 4

1. Ter bescherming van de privacy van de betrokkene laten we in dit geval verdere details van het interviewnummer achterwege.
2. Het onderscheid tussen zwerfvuil van wat er op de winkelstraten lag en verkeerd aangeboden huisvuil konden we daarbij in de analyse van het materiaal niet overeind houden, omdat mensen zelf in de verhalen beide als een thema zagen (en we zullen dat in dit hoofdstuk om die reden ook doen).
3. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 203.
4. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 81-90. Alleenstaand. Hillesluis H19C.
5. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 362.
6. Man van Belgisch-Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Alleenstaand. Tussendijken 350.
7. Vrouw van Antilliaanse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Lombardijen 254.
8. Man van Joegoslavische afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Alleenstaand, kind(eren). Tussendijken 202.
9. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Samenwonend. Tussendijken 357.
10. Vrouw van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 70.
11. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 160.
12. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Samenwonend, kind(eren). Lombardijen 219.
13. Lennart verwees hier naar Top Score, een uitzendorganisatie voor drugsgebruikers die hen als straatvegers inzet.
14. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Alleenstaand. Lombardijen 13.
15. Man van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis T1.

Noten hoofdstuk 5

1. Of doen Nederlandse respondenten er desgevraagd meer het zwijgen toe, maar daarvoor is geen a priori reden denkbaar.
2. Vrouw van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis 6.
3. Vrouw van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis 335.
4. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 71-80. Samenwonend met partner, uitwonend(e) kind(eren). Pendrecht 203.
5. Man van Indonesische afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 49.

6. Vrouw van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 21- 30. Samenwonend. Lombardijen 102.
7. Vrouw van Antilliaanse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Alleenstaand, kind(eren). Lombardijen 175.
8. Man van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis B66B
9. Vrouw van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Lombardijen 174.
10. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand. Pendrecht 51.
11. Vrouw van Antilliaanse afkomst. Leeftijdscategorie 21-30. Alleenstaand. Tussendijken 162.
12. Vrouw van Nederlands-Indonesische afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 217.
13. Het betreft hier coderingen achteraf op open interviews: de vraag is dus niet letterlijk zo aan mensen gesteld.
14. Stelling 1 luidde: De politie doet te weinig aan het voorkomen van criminaliteit in deze buurt. Stelling 2 luidde: De politie is niet in staat om de orde in deze buurt te handhaven. De antwoordopties luiden: 1. Helemaal mee eens, 2. Mee eens, 3. Eens, noch oneens, 4. Mee oneens, 5. Helemaal mee oneens.
15. Cramer's $V = .124$, sig. 05.
16. Cramer's $V = .146$, sig. 000.
17. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Alleenstaand, kind(eren). Pendrecht 83.
18. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Alleenstaand, kind(eren). Tussendijken 127.
19. Vrouw van Braziliaanse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend. Tussendijken 204.
20. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend. Tussendijken 76.
21. Charles Tilly spreekt in een min of meer vergelijkbaar verband van *emulation*, Tilly 2005: 112.

Noten bij hoofdstuk 6

1. De eerste vraag luidde: 'Stel, iemand probeert in Uw huis in te breken. Omwonenden zien dat. Denkt U dat de omwonenden de politie zullen bellen?' Antwoordopties: 1. Ja. 2. Misschien. 3. Nee. 9. Weet niet. De tweede vraag luidde: 'Stel, iemand bedreigt U hier in de buurt op straat. Omwonenden zien dat. Denkt U dat de omwonenden U dan zullen helpen?' met dezelfde antwoordmogelijkheden. De derde vraag was: 'Stel, jongeren zijn in de buurt graffiti aan het spuiten of ze zijn iets aan het vernielen. Omwonenden zien dat de jongeren dat doen. Denkt U dat de omwonenden er iets van zullen zeggen?' Opnieuw met dezelfde antwoordmogelijkheden.
2. Cronbachs Alpha 7.44.
3. Vraag 1 luidde: Stel: een oude vrouw zakt plotseling in elkaar in de winkelstraat. Wat zullen de meeste voorbijgangers volgens u dan doen? De ant-

woordmogelijkheden luiden: 1. Zij doen niets. 2. Zij zullen 112 bellen, maar gaan er niet naartoe. 3. Zij zullen zelf proberen de vrouw te helpen en 112 bellen.

Vraag 2 luidde: Stel: iemand trekt uw tas uit uw handen in de winkelstraat. U roept "Houd de dief!" of zoiets. Hoe zullen de meeste voorbijgangers volgens u dan reageren? De antwoordmogelijkheden luiden: 1. Zij doen niets. 2. Zij zullen de politie bellen of de toezichthouders waarschuwen. 3. Zij zullen de dief proberen te stoppen door zelf op te treden.

4. Schaal van 0 = geen vertrouwen tot 6 = maximaal vertrouwen.
5. 3-punts schaal, 1 = geen vertrouwen.
6. Pearsons en significantieniveaus respectievelijk .148 en sig. .003, .139 en sig. .005, en .115 en sig. .038.
7. Pearsons en significantieniveaus respectievelijk .104 en sig. .039, .101 en sig. .047, en .150 en sig. .007.
8. Vrouw van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis 10.
9. Man van Turkse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Samenwonend. Pendrecht 373.
10. Vrouw van Kaapverdise afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Alleenstaand, kind(eren). Tussendijken 36.
11. Vrouw van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 61-70. Alleenstaand, kind(eren). Lombardijen 122.
12. Spearmans Rho .114, sig. .023.
13. Spearmans Rho .123, sig. .031 en .187, sig. .001.
14. T-test, sign. 2-tailed .000; 316.327 vrijheidsgraden.
15. Cramers V = .110, p = .043.
16. Cramer's V = .186, p = .001.

Noten bij hoofdstuk 7

1. Met een standaarddeviatie van 6.23.
2. Vrouw van Surinaamse afkomst. Leeftijdscategorie 31-40. Alleenstaand, kind(eren). Lombardijen 154.
3. Cramer's V = .215, sig. .000.
4. Cramer's V = .298, sig. .000.
5. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Samenwonend, kind(eren). Hillesluis 59.
6. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 41-50. Alleenstaand. Tussendijken 132.
7. Cramer's V = .252, p = .000.
8. We deden geen volwaardige netwerkanalyse, hoewel we het belang daarvan onderkennen, maar vroegen slechts naar familie en vrienden in de buurt en naar het geregeld over de vloer komen bij burens. Werken in de buurt had geen significant effect, dus we laten deze analyse achterwege.
9. Spearmans Rho = .240, p = .029.
10. Spearmans Rho = .334, p = .002.
11. Cramers V = .173, p = .017.
12. Cramers V = .247, p = .000.

13. T-test, sig. 028, 400 vrijheidsgraden.
14. Cramer's $V = .246$, $p = .032$.
15. Cramer's $V = .217$, $p = .000$.
16. We stelden de volgende twee vragen: 'Stel, een groepje leerlingen van groep 7 hangt na schooltijd in de buurt rond. Ze rommelen aan een scooter die niet van hen is. Een ouder van een andere leerling ziet dit. De volgende dag ziet deze ouder de ouder van een leerling die met de scooter bezig was bij school. Wat denkt U: zal de ouder die het heeft gezien de andere ouder over het rommelen aan de scooter vertellen of niet?' (Ja / Misschien / Nee / Weet niet). En: 'Stel, een groepje leerlingen van groep 7 hangt opnieuw buiten schooltijd ergens in de buurt rond. Ze roken sigaretten. Nu herkent een leraar van de school de leerlingen. De volgende dag ziet de leraar een ouder van een van de rokende leerlingen bij school. Denkt U dan dat de leraar de ouder over het roken zal vertellen of niet?' (Ja / Misschien / Nee / Weet niet). De vragen hingen onderling samen met een 6.75 Cronbachs Alpha.
17. Spearmans Rho .326, sig. 011.
18. Cramers $V = .251$, sig. 034.
19. Cramers $V = .149$, sig. 006.
20. Vraag 1: Een elfjarig jongetje komt met 200 euro in een winkel hier in het winkelgebied. Het jongetje koopt iets duurs voor zichzelf. De volgende dag komt het jongetje weer. Hij koopt weer iets voor 200 euro. De winkelier kent de jongen van gezicht, want hij komt weleens met zijn moeder in de winkel. De dag erna ziet de winkelier de moeder van het jongetje toevallig voorbij lopen. Wat zal de winkelier volgens u doen? Antwoordopties: a. De winkelier doet zeker niets. b. De winkelier zal de moeder misschien aanspreken. c. De winkelier zal de moeder zeker aanspreken.
Vraag 2: Stel een groepje jongeren van tussen de 13 en 15 staat te blowen in de winkelstraat. Wat zullen de meest winkeliers volgens u dan doen? Antwoordopties: a. Zij doen niets. b. Zij zullen de politie bellen of toezichthouders waarschuwen. c. Zij zullen de jongeren aanspreken en op de slechte kanten van drugs wijzen. d. Zij zullen de jongeren te verstaan geven elders naartoe te gaan.
21. Cramer's $V = .365$, sig. 000.
22. We bespraken deze sociale controle in hoofdstuk 5, zie 5.2.
23. Cramer's $V = .172$, $p = .003$.
24. Man van Nederlandse afkomst. Leeftijdscategorie 51-60. Samenwonend, kind(eren). Pendrecht 165.
25. Cramer's $V = .142$, $p = .019$.

Noten bij hoofdstuk 8

1. Uitvoeriger worden deze leefstijlen besproken in Blokland 2005a.
2. Pendrecht kent daarop overigens een interessante uitzondering: het gezondheidscentrum biedt een leefstijl- en bewegingsprogramma aan voor diabetici, waaraan mensen van zeer uiteenlopende achtergronden deelnemen. Op een onvermoede plek komen mensen zo plots onvermoede gelijkgestemde personen tegen.

3. Of, met andere woorden, zomaar bouwen voor middengroepen daadwerkelijk zonder verdere voorwaarden de 'collective efficacy' en dus de sociale veiligheid van een buurt zal vergroten, valt te bezien, al gaan ook de professionals die wij interviewden daarvan uit.
4. De peuterspeeltuin in de grotere speeltuin op het Afrikaanderplein in de Afrikaanderwijk is hiervan een prima voorbeeld, net als de peuterspeelplaats in de vermaarde Peperclip, al ligt de laatste idioot ten opzichte van de zon,

Noten bij Bijlage

1. Deze gegevens zijn gebaseerd op de vraag aan bewoners in welk jaar zij geboren zijn.
2. Percentages hebben betrekking op mensen die geen betaalde arbeid verrichten.

Geraadpleegde literatuur

- Allen, T.H. (1978) *New methods in social science research*. New York: Praeger Publishers.
- Allen, C. et al. (2005) *Mixed tenure twenty years on: Nothing out of the ordinary*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Anderiesen, G. en A. Reijndorp (1990) *Eigenlijk een geniale wijk: Dagelijks leven in de Indische buurt*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Anderson, E. (1999) *Streetwise: race, class and change in an urban community*. Chicago: University of Chicago Press.
- Armitage, R. (2002) *To CCTV or not to CCTV? A review of current research into the effectiveness of CCTV systems in reducing crime*. London: Nacro.
- Atkinson, R. (2003) Domestication by Cappuccino or a revenge on urban space? Control and empowerment in the management of public spaces. *Urban Studies*, 40 (9), 1829-1843.
- Beck, U. (1984) *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Bellair, P.E. (1997) Social interaction and community crime: examining the importance of neighbor networks. *Criminology*, 35, 677-703.
- Benjamin, W. (1982) *Das Passagen-Werk*, R. Tiedermann (red.), Frankfurt: Suhrkamp.
- Berg, M. van den (2006) *Dat is bij jullie toch ook zo? Gender, etniciteit en klasse in sociaal kapitaal van Marokkaanse vrouwen*. Amsterdam: Aksant.
- Bernasco, W., Bruinsma, G.J.N. & W. Huisman (2004). Ruimtelijke strategieën van misdadigers; Sociale relaties voor criminele infrastructuur. *Stedenbouw & Ruimtelijke Ordening*, 85 (3), 34-37.
- Bijleveld, C.C.J.H. en H.G. van de Bunt (2003) *De grens van onveiligheid*. Diëssrede, 20 oktober 2003, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Bincken, S. (2006) *Hangen in de stad*. Ongepubliceerde masterthesis. Rotterdam: Afdeling Sociologie, Faculteit Sociale Wetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Bincken, S. en T. Blokland (2007) Apen hangen, mevrouw. Over de onveiligheidsbeleving van hangjongeren. *MO/Samenlevingsopbouw*, 26 (213), 30-34.
- Blokland, H. (2005) *Pluralisme, democratie en politieke kennis: Een rehabilitatie van de politiek*. Assen: Van Gorcum.
- Blokland, T.V. (1999) Peer groups as frames for social identifications. In: Kempny, M. & A. Jawlowska (eds.) *Identity and transformation*. Westport, CT: Praeger, 153-162.
- Blokland, T.V. (2001) Bricks, mortar, memories: neighbourhood and networks in collective acts of remembering. *International Journal of Urban and Regional research*, 25 (2), 268-283.
- Blokland, T.V. (2003) 'Goeie burens houden zich op d'r eigen': integratie, racistische repertoires en antiracisme op buurniveau. *B&M*, 30 (2), 101-112.
- Blokland, T.V. (2004) Sociale veiligheid als maatschappelijk probleem. *B&M* 31 (3), 149-152.

- Blokland, T.V. (2005a) *Goeie buren houden zich op d'r eigen: Sociale relaties in de grote stad*. Den Haag: dr. Gradus Hendriks Stichting.
- Blokland, T.V. (2005b) Terug naar de toonbankwinkel om de hoek? Functiemenging als voorwaarde voor leefbare wijken. *MO/Samenlevingsopbouw*. 24 (206), 12-16.
- Blokland, T.V. (2006) *Het sociaal weefsel van de stad: Cohesie, netwerken en korte contacten*. Den Haag: dr. Gradus Hendriks Stichting.
- Blokland, T.V. (2008) Facing violence: Everyday risks in an American housing project. *Sociology* 42 (4), 601-617.
- Blokland, T. & D. Rae (2008) The end to urbanism: How the changing spatial structure of cities affected its social capital potentials. In: T. Blokland & M. Savage (eds.) (2008) *Networked urbanism: Critical perspectives on social capital and the city*. Aldershot: Ashgate, 23-40.
- Blokland, T. & R. Soenen (2004) Veilig met de tram: Een etnografisch perspectief op veiligheid in het openbaar vervoer. *B&M* 31 (3), 173-184.
- Body-Gendrot, S. (2000). *The social control of cities? A comparative perspective*. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Trans.). London: Routledge & Kegan Paul.
- Boutelier, H. (2002) *De Veiligheidsutopie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Bruinsma, G.J.N. (2004) Oorzaken van onveiligheid. In: E.R. Muller (red.) *Veiligheid*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Bruinsma, G.J.N. & W. Bernasco (2004) *De stad en sociale onveiligheid: Een state-of-the-art van wetenschappelijke kennis in Nederland*. Leiden: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Universiteit Leiden.
- Bruinsma, G.J.N., H.G. van de Bunt en I. Haen Marshall (2001) *Met het oog op de toekomst: Verkenning naar de kennisvragen over misdaad en criminaliteitsbestrijding in 2010*. Den Haag: AWT.
- Bulmer, M. (1986) *Neighbours: The work of Philip Abrams*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, T. and G. Robson (2001) Social capital. Gentrification and neighbourhood change in London: a comparison of three south London neighbourhoods, *Urban Studies*, 38 (12), 2145-2162.
- Butler, T. (2003) Living in the Bubble: Gentrification and its 'Others' in North London. *Urban Studies*, 40 (12) 2469-2486.
- Butler, T. (2008) Social capital and the formation of London's middle classes. In: T. Blokland en M. Savage (red.) *Networked urbanism: Social capital and the city*. Aldershot: Ashgate, 217-236.
- Byrne, N. (1978) Sociotemporal considerations of everyday life suggested by an empirical study of the bar milieu. *Urban Life* 6 (4), 417-438.
- Cavan, S. (1963) Interactions in home territories, *Berkeley Journal of Sociology* 17-32
- Cavan, S. (1966) *Liquor license*. Chicago: Aldine.
- Cole, D.B. (1980) Gentrification, social character and personal identity. *Geographical Review* 75 (2) 142-155.
- Coleman, J. (1990) *The foundations of social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coser, L. (1956) *The functions of social conflict*. New York: The Free Press.

- COS (2005) *Monitor hotspots Rotterdam*. <https://www.rotterdam.cos.nl>, accessed 8/3/2006.
- Coyle, G.L. (1930) *Social process in organized groups*. New York: Richard R. Smith.
- Dienst Ruimtelijke Ordening (2003) *Structuurnota*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Dijk, H. van (1976) *Rotterdam 1810-1880: Aspecten van een stedelijke samenleving*. Dissertatie. Rotterdam: FSW, EUR.
- Duany, A. (2003) Neighborhood design in practice. In: P. Neal (red.) *Urban villages and the making of communities*. London: Spon Press.
- Eijk, G. van (2006) *Leefbaar voor wie? Over de effecten van de inkomenseis in de Rotterdamse wijk Carnisse*. Ongepubliceerde masterthesis Criminologie. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Elffers, H. en Jong, W. de (2004). "Nee ik voel me nooit onveilig" *Determinanten van sociale onveiligheidsgevoelens*. Werkdocument 5. Leiden/ Den Haag: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Elias, N. (1974) Foreword: Towards a theory of communities. In: C.Bell en H. Newby (red.) *The sociology of community: A selection of readings*. London: Frank Cass, pp.ix-xli.
- Elsinga, M. en F. Wassenberg (1991) Criminaliteitspreventie in de woonomgeving. *Justitiële verkenningen*, 18 (2) 73-78.
- Elsinga, M. & F. Wassenberg (1992) *Kleine criminaliteit en naoorlogse etagebouw*. Delft: Delftse Universitaire Press.
- Engbersen, G. (1990) *Publieke bijstandsgeheimen*. Leiden: Stenfort Kroese.
- Engbersen, G., E. Snel en A. Weltevrede (2005) *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer culture and postmodernism*. London: Sage.
- Fillion, P. (1991) The gentrification – social structure dialectic: A Toronto case study. *International Journal of Urban and Regional Research*, 15 (4) 553-574.
- Fischer, C.S. (1976) *The urban experience*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Fischer, C.S. (1982) *To dwell among friends: Personal networks in town and city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Flap, H. en B. Völker (2005) Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt. In: B. Völker (red.) *Burgers in de buurt*. Amsterdam: Siswo, pp.41-67.
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Gans, H. (1962) *The urban villagers*. New York: Basic Books.
- Gans, H. (1991) *People, plans and policies*. New York: Columbia University Press.
- Garland, D. (2001) *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gehl, J. (1996) *Life between buildings: Using public space*. Copenhagen: Arkitekter-ten Vorlag.
- Gemerden, E. van en H. Staats (2006) *Ontwerp en sociale veiligheid: Eindrapportage*. Leiden: Sectie Sociale en Organisationspsychologie, Universiteit Leiden.
- Gemeente Rotterdam (2006) *Veiligheidsindex 2006: Meting van de veiligheid in Rotterdam*. Rotterdam: Gemeente Rotterdam / programmabureau Veiligheid.

- Giddens, A. (1984) *The consequences of modernity*. Oxford: Polity.
- Gifford, R. (2002a) *Environmental psychology: Principles and practices*. Colville: Optimal Books.
- Gifford, R. (2002b) Making a difference: Some ways environmental psychology has improved the world. In: R.B. Bechtel & A. Churchman (eds.) *Handbook of environmental psychology*. New York: John Wiley & Sons, pp.323-334.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Penguin.
- Goffman, E. (1968) *Behavior in public places*. New York: Free Press.
- Gouldner, A.W. (1973) *For sociology*. London: Allen Lane.
- Hall, S., C. Critcher, T. Jefferson, J. Clark en B. Roberts (1978) *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order* London: MacMillan.
- Holland, C., A. Clark, J. Katz en S. Peace (2007) *Social interactions in urban public places*. Bristol / York: Policy Press / Joseph Rowntree Foundation.
- Innes, M. (2005) Signal crimes and signal disorders: notes on deviance as communicative action. *BJS*, 55 (3) 335-355.
- Jacobs, J. (1961) *The life and death of the great American cities*. New York: Penguin.
- Jackson, P. (1985) Neighbourhood change in New York: The loft conversion process. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 76 (3) 202-215.
- Jackson, J. (2006) Introducing fear of crime to risk research. *Risk Analysis*, 26, 253-264.
- Jayne, M. & S. Hollaway (2006) Drunk and disorderly: Alcohol, urban life and public space. *Progress in Human Geography*, 30 (4) 451-468.
- Jenkins, R. (1990) *Social identity*. London: Routledge.
- Jones, R., M. Roberts en L. Morris (2007) *Rediscovering mixed-use streets: The contribution of local high streets to sustainable communities*. Bristol / York: The Rowntree Foundation / Policy Press.
- Karbaat et al. (2005) *Van Pendrecht tot Ommoord: Geschiedenis en toekomst van de naoorlogse wijken van Rotterdam*. Bussum: THOTH.
- Korthals-Altes, H.J. (2002) *Hart voor de wijk, zorg voor de straat*. Den Haag: VROM.
- Lane, R. (2000) *The loss of happiness in market democracies*. New Haven: Yale University Press.
- Land, M. van der (2003) *Vluchtige verbondenheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lasch, C. (1991) *The true and only heaven: Progress and its critics*. New York: W.W. Norton.
- Leijdesdorff, S. (1987) *Wij hebben als mensen geleefd*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Lemert, C. (1995) *Sociology after the crisis*. Boulder, CO: Westview Press.
- Ley, D. (1986) *The new middle class and the remaking of the city* Oxford: Oxford University Press.
- Lis, C. en H. Soly (1993) Neighborhood social change in Western European cities. *International Review of Social History*, 38 (1) 1-30.
- Lofland, L. (1985) *A world of strangers*. Prospect Heights, Ill.: Waveland Press.
- Lofland, L. (1998) *The public realm: Exploring the city's quintessential social theory*. New York: Aldine de Gruyter.

- Logan, J. en H. Molotch (1987) *Urban fortunes: The political economy of place*. Los Angeles: University of California Press.
- Low, S. en I. Altman (1992) Place attachment: A conceptual inquiry. In: I. Altman en S. Low (red.) *Human behavior and environment: Advances in theory and research vol.12*. New York: Plenum, 1-12.
- Lyman, S.M. en M.B. Scott (1967) Territoriality: A neglected sociological dimension. *Social Problems* 15 (3) 236-249.
- Maas-de Waal, C.K. en K. Wittebrood (2002) Veiligheid, ontwikkelingen en stand van zaken. In: J. de Haan (red.) *Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: SCP, 245-278
- Mannheim, K. (1996) The problem of generations. In: W. Sollors (red.) *Theories of ethnicities: A classical reader*. London: MacMillan Press, 109-155.
- Mante-Meijer, A.E. (1989) *Conflicten in organisaties: Individuele klachten en hun behandeling*. Rotterdam: RISBO.
- Massey, D. (1995) Places and their pasts. *History Workshop Journal*, 39 (1) 182-192.
- May, J. (1996) Globalization and the politics of place and identity in an inner city London neighbourhood. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22 (1) 194-215.
- Mayer, R. en Greenwood, E. (1981) *The design of social policy research*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Merton, R. K. (1968) *Social theory and social structure (enlarged edition)*. New York: Free Press.
- Milligram, S. (1977) *The individual in a social world*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Minnery, J.R. en Lim, B. (2005) Measuring crime prevention through environmental design. *Journal of Architectural and Planning Research*, 22, 330-341.
- Mitscherlich, A. (1967) *De onherbergzaamheid van onze steden*. Hilversum/Antwerpen: Paul Brand.
- Misztal, B. (1996) *Trust in modern societies*. Oxford: Polity Press
- Misztal, B. (2001) Normality and trust in Goffman's theory of interaction order. *Sociological Theory*, 19 (3) 312-324.
- Morenoff, J., R.J. Sampson en S.W. Raudenbusch (2001) Neighbourhood inequality, collective efficacy, and the spatial dynamics of urban violence. *Criminology*, 39 (3) 517-537.
- Musterd, S., Ostendorf, W. en Deurloo, R. (2004) Stedelijke context en onveiligheid, gelegenheid en criminaliteit, *B en M*, 31 (3) 163-172.
- Nash, J. (1975) Bus riding: Communities on wheels. *Urban Life* 4(1) 99-124.
- Nasch, J. (1981) Relations in frozen places: Observations on winter public order. *Qualitative Sociology* 4 (3): 229-243.
- Newman, O. (1973) *Defensible space: Crime prevention through urban design*. New York: Collor Books.
- Newman, O. (1996) *Creating defensible space*. Washington, DC: HUD.
- Nisbet, R. (1970) *The social bond: An introduction to the study of society*. New York: Alfred A. Knopf.
- Noordhoff, F. (2008) *Persistent poverty in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Oppelaar, J. & K. Wittebrood (2006) *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht*. Den Haag: SCP.
- Parsons, T. (1949) *The structure of social action*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Patillo-McCoy, M.E. (1998) Sweet mothers and gang bangers: managing crime in a Black middle class neighborhood. *Social Forces*, 36 (3), 747-774.
- Patillo-McCoy, M.E. (1999). *Black picket fences: Privilege and peril among the Black middle-class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Priemus, H. en R. van Kempen (1990) (red.) *Stadswijken en herstructurering: Naar economisch vitale steden*. Utrecht: Nethur.
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone*. New York: Schutser.
- Rae, D. (2003) *The city: Urbanism and its ends*. New Haven: Yale University Press.
- Rath, J. (2002) *Ondernemerschap en werkgelegenheid in de buurt*. Den Haag: VROM.
- Reinders, L. (2006a) Op een steenworp afstand: 'Down and out' in Franse buitenwijken. *Vitale stad*, 9(1) 11-13.
- Reinders, L. (2006b) Thinking space through culture: Etnografie van de stedelijke ruimte. In: L. Boelens, T. Spit & B. Wissink (red.) *Planning zonder overheid, een toekomst voor planning*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 114-135.
- Reijndorp, A. (2004) *Stadswijk: Stedenbouw en dagelijks leven*. Den Haag: NAI Uitgevers.
- RMO (1997) *Kwaliteit in de buurt*. Den Haag: SDU.
- RMO (2004) *Sociale veiligheid organiseren*. Den Haag: SDU.
- RMO (2005) *Niet langer met de ruggen naar elkaar*. Den Haag: SDU.
- RMO (2006) *Medialogica*. Den Haag: SDU.
- RMO (2007) *Vormen van democratie: Een advies over democratische gezindheid*. Den Haag: SDU.
- Ross, C.E. en S. Joon Jang (2000) Neighbourhood disorder, fear and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors. *American Journal of Community Psychology*, 28 (4), 401-420.
- Sampson, R.J., Morenoff, J.D. & Gannon-Rowley, T. (2002) Assessing neighbourhood effects: Social processes and new directions in research. *Annual Review of Sociology*, 28, 443-478.
- Sampson, R.J., Raudenbush, S.W. en Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277 (15) 918-924.
- Sampson, R.J. en S.W. Raudenbusch (2004) Seeing disorder: Neighborhood stigma and the social construction of 'broken windows'. *Social Psychology Quarterly*, 67 (4), 319-342.
- Sampson, R.J., Morenoff, J.D. en Earls, F. (1999). Beyond social capital: Spatial dynamics of collective efficacy for children. *American Sociological Review*, 64, 633-660.
- Schuyt, C.J.M. (1986) *Filosofie van de sociale wetenschappen*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Sennett, R. (1990) *The conscience of the eye: The design and social life of cities*. New York: W.W. Norton.
- Sennett, R. (1996) *The uses of disorder: Personal identity and city life*. London: Faber & Faber.

- Sennett, R. (2006) *The culture of the new capitalism*. New Haven/London: Yale University Press.
- Sharky, P.T. (2006) Navigating dangerous streets: The sources and consequences of street efficacy. *American Sociological Review*, 71: 826-846.
- Silva, E.B. (2006) Homologies of social space and elective affinities: Researching cultural capital. *Sociology*, 40 (6), 1171-1189.
- Simmel, G. (1908) The stranger. In: G. Simmel (1964) *The sociology of Georg Simmel* (edited by K.H. Wolff). New York: The Free Press.
- Skogan, W. (1990) *Disorder and decline: Crime and the spiral of decay in American neighbourhoods*. New York: The Free Press.
- Soenen, R. (2006) *Het kleine ontmoeten: Over het sociale karakter van de stad*. Antwerpen: Garant.
- St. Jean, P.K. (2007) *Pockets of crime: Broken windows, collective efficacy, and the criminal point of view*. Chicago: Chicago University Press.
- Storteboom, J. en J. den Uyl (2003) *Funcitiemenging in vooroorlogse wijken*. Rotterdam: KEI Kenniscentrum.
- Swaan, A. de (1995) Widening circles of social identification: Emotional concerns in sociogenetic perspective. *Theory, Culture and Society*, 12 (1995), 25-39.
- Sztompka, P. (1999) *Trust: A sociological theory*. New York: Cambridge University Press.
- Talen, E. (2006) Design that enables diversity: The complications of a planning ideal. *Journal of Planning Literature* 20 (3): 1-17.
- Taylor, R.B. (1987) Towards an environmental psychology of disorder. In: D. Stokols & I. Altman (eds.) *Handbook of Environmental Psychology Volume, 2*, 951-986.
- Terpstra, J. (2004) Veiligheidszorg en laatmoderniteit: Veranderingen in veiligheidsbeleid en zorgen om veiligheid. *B&M*, 31 (3), 173-184.
- Tilly, Ch. (2005) *Identities, boundaries and social ties*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Toenders et al. (1998) *Veilig in de wijk*. Dordrecht: Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie.
- Vall, M. van de (1990) De structuur van ongestructureerde problemen: een rationele methode tot effectuering van beleid. In: H.J. van de Braak (red.) *Rationaliteit en beleid: Hoofdstukken uit de Rotterdamse sociologie*. De Lier: Academisch Boekencentrum.
- Voordt, D.J.M. van der en H.B.R. van Wegen (1991) *Sociale veiligheid en gebouwde omgeving: Theorie, empirie en instrumentontwikkeling*. Delft: OSPA.
- VROM (1997) *Nota stedelijke vernieuwing*. Den Haag: VROM.
- VROM (2004) *Leefbaarheid van wijken*. Den Haag: VROM.
- Waquant, L. (2008) *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wassenberg, F.A.G. (2006) The integrated renewal of Amsterdam's Bijlmermeer high-rise. *Informationen zur Raumentwicklung* (3/4), 191-202.
- Wellman, B. & B. Leighton (1979) Networks, neighborhoods and communities: approaches to the study of the community question. *Urban Affairs Quarterly*, 14 (13), 363-390.

- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Williams, R. (1989) *Resources of hope*. London: Verso.
- Wilson, J.Q. en G.L. Kelling (1982) Broken windows: the police and neighborhood safety. Reprinted in: E. McLoughlin et al. (eds.) (2003) *Criminological perspectives: Essential readings*. London: Sage, 400-411.
- Wijs-Mullekens E. (1999) *Wonen op stand. Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Whyte, W. H. (1980) *The social life of small urban spaces*. New York: Project for Public Spaces.
- Winlow, S. (2001) *Badfellas*, Oxford: Berg.
- Wittebrood, K. en M. van Beem (2004) *Vergroten van sociale veiligheid: Wat werkt en wat niet?* Den Haag; RMO / SDU.
- Wittebrood, K. (2006) *Slachtoffers van criminaliteit: Feiten en achtergronden*. Den Haag: SCP.
- Young, J. (1999) *The exclusive society*. London: Sage.
- Zukin, S. (1982) *Loft living: Culture and capital in urban change*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Zukin, S. (1987) Gentrification: Culture and capital in the urban core. *Annual Review of Sociology* 13: 129-147.

Namenregister

- Afrikaanderplein 49, 280n
Allen 44
Altman 35
Anderson 31, 93, 113, 129, 133-134
Atkinson 237
Babyblaak 49
Beck 21
Beijerlandselaan 25, 28, 49-50, 59-60, 72-73, 89, 127, 130, 136, 181, 191-192, 196, 203-204, 206, 209, 219, 228, 231, 243, 245, 255-256, 275n
Bellair 85, 126
Benjamin 61
Bernasco 126, 175
Binken 12, 43, 91, 259
Body-Gendrot 18, 21, 24, 34, 128
Bontje 32
Bospolder 48, 245
Bourdieu 83, 237
Boutellier 21
Brenasco 33
Bruinsma 33, 126, 175
Bureau Veldkamp 97
Butler 178, 232
Byrne 36, 95
Cavan 66
Charlois 50, 86
Cole 57
Coleman 106
Coser 24
Coyle 28, 125
De Jong 12-13, 22, 210, 271
De Swaan 112, 185
De Wijs-Mullekens 83
Den Uyl 17, 273n
Deurloo 31
Duany 44
Elffers 22, 271
Elias 32
Featherstone 61
Fillion 57
Flap 19, 34-35
Florida 19
Galster 25
Gans 10, 25, 77, 134, 147, 193
Garfinkel 27, 103
Gifford 23, 219
Goffman 27, 103
Gouldner 104
Granovetter 36
Greenwood 37-38, 242, 253
Hacking 103
Haen-Marschall 33
Hillesluis *passim*
Historisch Delfshaven 57, 243
Innes 22
Jackson 21
Jacobs 10, 12, 18-19, 20, 24-25, 32, 133, 157, 186, 205, 208-209, 216
Jenkins 112
Jones 44, 199-200, 204, 209, 220-221, 237
Karbaat 50, 70
Kelling 96-98, 260
Korthals Altes 19
Lane 177
Lasch 32
Ley 57
Lim 21
Lis 32
Lofland 18, 27-28, 35, 66, 134, 175-176, 186, 194, 199
Logan 83
Lombardijen *passim*
Lotte Stam-Beese 50
Low 35
Lyman 66, 134
Maas-de Waal 30
Mante-Meijer 37
Marcuse 19
Massey 237
Mayor 37
Merton 24, 185

- Milgram 27
 Minnery 21
 Misterlich 69
 Misztal 29, 95, 98, 103, 109, 225
 Mitscherlich 132
 Morenoff 157, 239
 Morris 44, 199-200, 204, 209, 220, 237
 Mumford 19
 Musterd 31-32, 256
 Nash 35
 New York 25, 139, 221, 249
 Newman 24-26, 29, 34, 69, 97-98, 123, 139, 254
 Nisbet 24
 Noordhoff 234
 Oppelaar 20-22, 43, 234
 Ostendorf 31-32
 Oud 48
 Parsons 24
 Patillo-McCoy 133
 Pendrecht *passim*
 Plein 1953 51, 66-67, 69, 71, 75, 88, 95, 128, 150-151, 163, 203, 206, 211, 244, 249, 257
 Pliniusstraat 50
 Rae 33-34, 201, 247
 Rainwater 97
 Reijndorp 111-112, 182, 240
 RMO 21-22, 30, 97, 125, 140, 203, 235
 Roberts 44, 199, 204, 209, 220, 237
 Ross 239
 Rotterdam 10, 12-13, 17, 19, 22-23, 39, 43-44, 48-52, 55, 60, 65, 72, 79, 85, 90, 92-93, 101, 118, 121-122, 131, 134, 137-138, 143, 153, 185, 213, 236, 245, 250, 260, 262, 274n
 Sampson 25, 96-97, 238-239
 Schiedamseweg 48, 50, 53, 55-58, 72, 114, 116, 121, 191, 203-204, 209, 219, 231, 243
 Schuyt 22, 45-46
 Scott 66, 134
 Sennett 18, 32, 36, 134, 234
 Simmel 35, 252
 Skogan 85, 96
 Soenen 9, 21, 36
 Soly 32
 Spinozapark 50, 117, 244
 Spinozaweg 50, 61-62, 65, 74, 117, 132, 140, 176, 192, 203, 207, 221, 243, 252
 St. Jean 96-97
 Staats 18, 21, 23, 219
 Storteboom 17, 273
 Strogan 126
 Sztompka 23, 29, 96, 103-105, 111, 158, 182, 223
 Talen 18, 19, 33
 Taylor 22
 Terpstra 21
 Toenders 30
 Tönnies 36
 Tussendijken *passim*
 Van Beem 24
 Van de Bunt 33
 Van de Vall 37, 253
 Van Drimmelen 50
 Van Gemerden 18, 21, 23, 219-220
 Völker 19, 34-35
 Wacquant 96
 Wassenberg 11, 18, 43, 48, 79
 Wellman 238
 Whyte 65, 68-69, 139, 219-221, 236, 245, 254
 Wilson 96-98, 260
 Winlow 134
 Wirth 36
 Wittebrood 12, 20-22, 24, 30, 43, 234
 WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) 12, 112, 122, 182, 257
 Young 36, 234
 Zukin 235

Trefwoordenregister

- aanpassing 111, 113, 115, 225
aanspreken 17, 26, 109, 115, 121, 158,
166-167, 170-180, 183, 212, 227-
233, 254, 263, 279n
context voor – 104
negatieve ervaringen met – 109,
167, 170
voorwaarden voor – 24
aanvullende factoren 37-38, 48, 242,
253
abductie 46
absent ties 36
achterstandswijken 10, 20, 30-31, 35,
44, 182-183, 223, 250, 253, 256,
258, 262-263
acterschap 109
alledaagse routines 27, 186, 203
angst 19, 21-22, 24, 86, 89, 96-97,
100, 127-128, 131, 172, 181
– affectief 132
– cognitief 132
– en passiviteit 88
anonimiteit 17, 28, 30, 115, 134, 154,
226-228, 241, 246
apathie 83
architectuur 68-69, 84, 219, 231,
246
armoede 19, 31, 88, 241
– en veiligheid 31
beeldvorming 130
bekende vreemden 27
belwinkels 48, 55-56, 70, 90
beperkende factoren 37-38
betrokkenheid 12, 19, 83, 88, 97, 118,
133, 195, 201, 214-217, 227, 247,
252, 273n
bewonersenquête 46
bonding 36
brede school 22, 217, 228, 244, 255,
261, 274n
bridging 36
broken windows theory 96
brugcondities 37-38, 48, 224, 242-
243, 253
burencontacten 17, 19, 198, 241
burenrelaties 194, 239
buurt
– als dorp 111, 123
betekenis van – 21
– en gemeenschap 9, 19, 37, 239
historische verandering van – 20
identificeren met – 123, 155, 158
– problemen 17, 22, 30
buurtbetrokkenheid 88, 232
buurtbinding 198, 209, 238
buurtgebruik 134, 147, 187, 193-194,
197, 232-233, 275n
praktisch (definitie) 84
symbolisch (definitie) 84
buurthuizen 64, 91
buurtvoorzieningen 186, 224
buurtwinkel 34, 206, 252
cameratoezicht 73, 90, 213
categorisering 125, 139, 153, 226,
246
civility towards diversity 199
codes 31, 95, 223, 227
– en etniciteit 141
– van de straat 9, 31, 93, 113, 139,
176, 182, 223, 237, 247
cohesie 9, 17, 19, 36, 43, 89, 122-123,
133-134, 143, 183, 193, 198, 238, 241
collective efficacy 97, 123
community capacity building 200
community school 174, 217, 255, 261
consumptie 34
– als identiteit 61, 246, 250
– en sociale identificatie 61
– en stedelijkheid 61
contextueel model 38, 239, 242
creatieve klasse 19

- criminaliteit 11, 18, 20-22, 24-25, 29-34, 43-44, 58, 79, 82, 85, 87-89, 92-93, 96, 99, 126, 128-132, 136, 145, 154-155, 195-196, 213, 215, 223, 225, 230, 232, 256, 275, 277, 282-283, 285, 288
 – als (hele) andere wereld 129
 – en buurt 85
 – en horeca 32
 – en rapportcijfers voor veiligheid 20, 85
 – en risico 32
 ervaring met – 128
 getuige van – 85
 perceptie van – 21
 verklaring van – 88
 cultuurverschil 181
- democratie 97
 derde partijen, hun belang 116-119
 desinteresse 83, 237
 deviantie 24-25, 30 207
 symbolische betekenis van – 96
 diepte-interview 39, 46-47, 86, 134, 162, 178, 201, 223, 240, 273n
 differentiatie 89, 240, 254
disattention 175
 discriminatie 33, 71
 beleefde – 60
disreputable regulars 259
 distantie 111-112, 115, 225, 233, 237-238, 246, 249
 – en onverschilligheid 247
distrust 23, 96
 diversiteit
 functionele – 10, 19
 sociale – 18-19, 36
 doorgangsruimte 95
 drugs 30, 44, 89-90, 92, 95-96, 118, 127, 129, 133, 136, 231-232, 248, 279n
- enculturatie 24
 etniciteit
 categorisering van – 126, 129, 139, 147, 154, 253
 – en codes 126, 140
 – en generaties 107
 verabsolutering van – 139-140
- etnische
 – segregatie 148, 193
 – tegenstellingen 60, 62
 – verhoudingen 107, 147-148
 extensief onderzoek 22, 45
 externe reputatie 130
- familiariteit
 – langs etnische lijn 115, 141, 148, 154, 172, 252, 260
 – met winkeliers 41, 179, 186-187, 189, 194, 209-210, 229
 publieke – 27-29, 105, 123, 129, 158, 171, 174, 183, 185-186, 197-198, 208, 212, 216-219, 222, 224, 228-229, 235-236, 244, 246, 251-255, 261-263
 familieleden in de buurt 197-199
 flaneren 49, 134, 194, 206, 251
 flexibiliteit in de ruimtelijke inrichting 249
 fouilleren 118, 214
 functiemenging 10-11, 17-20, 25, 29, 35, 37-39, 43-48, 54, 76, 135, 139, 183, 186, 199-200, 203, 209, 216, 218, 220, 223-224, 226, 228-230, 239, 241-243, 250, 252-253, 255-258, 263, 273n
 – en criminaliteit 31
 – en routes 199-206
 mechanismen van – 35
 fysiek determinisme 25
 fysiek en sociaal 19, 37, 39, 66, 77, 95-100, 111-126
 fysieke inrichting 66, 77, 219
 fysieke signalen 40, 183, 246
- gebrek aan steun 247
 gemeenschap 9, 19, 23, 35-37, 77, 111, 141, 154, 161, 199, 217, 238-239, 249, 252
 – en buurt 19, 37
 gemeente 12, 17, 43-44, 47, 49-51, 55, 60, 72, 74-76, 97, 107, 112, 114, 116-117, 120, 123, 213-216, 229-231, 241, 248, 258, 261
 onvrede van winkeliers over – 210-216
gender 129, 148
 generaties 148

- gentrificatie 57-58, 209, 232, 235-237
- geweld 22, 30-31, 44, 85, 87, 129-130, 169
- graffiti 95, 157-158, 170, 213, 277
- groeten 9, 141, 147-148, 150, 153, 165, 176, 255
- handhaving van regels 102, 122, 247
- hangjongeren 38, 57, 59, 61, 63, 65, 90-91, 128-129, 169, 171-172, 181, 222, 230, 248, 259
- harde grenzen in de openbare ruimte 249
- herinneringen 178
- herkenning 28, 171, 252
- home territory* 66
- horeca 32, 44, 48, 50-51, 186, 196
- hotspotbeleid 90, 145
- hulp
 - bieden 160-166, 227
 - opvattingen over – 160-166
 - verwachtingen van – 158
 - vragen 160-161, 163
- individualisering 165, 174
- informatie
 - en categorisering 139-143
 - en sociale identificatie 154-156
 - en veiligheid 99-100
- informeel netwerk 34, 84
- inkomen 44, 81, 83-84, 92, 134, 177-178, 182, 193, 232-235, 241, 274n
- inschattingen 23, 25-26, 29-30, 34, 37, 40-41, 93, 96, 98, 103-104, 111-113, 155, 158, 173-174, 177, 179, 183, 197, 200, 208, 212, 223-224, 227, 230, 244-246, 254
- integrale aanpak 92, 220
- integratie 9, 17, 36
- intensief onderzoek 45
- interne reputatie 130
- islam 48, 60, 64, 70-71, 141, 255
- karbonadebuurt 61, 250
- kennis 27-28, 30, 33, 35, 62, 93, 110, 115, 125, 133, 147, 155, 164, 182-183, 186, 195, 200, 223, 228, 252, 254-255, 260
 - en anonimiteit 28
 - en familiariteit 28
- en intimiteit 28
- zie ook informatie*
- kinderen 22, 30, 33, 41, 64, 80, 86-87, 91, 93, 102-109, 118-119, 127-128, 134, 140-151, 161, 166, 172-174, 187-188, 194, 200-201, 203, 216, 227-228, 245, 249, 255, 261, 266, 273n-274n
- korte contacten 9, 34-35, 138, 140, 150, 194, 198, 200, 224, 231, 238, 241
- kunst van het thuis zijn 28, 69, 113, 125, 132, 139-140, 144, 155, 182, 207, 217, 222, 233-235, 247-248, 251-252, 256
- kwaliteit van publieke diensten en voorzieningen 122
- latente gevolgen 37, 39
- leefbaarheid 17, 43, 122, 132, 240, 262
- leefstijl 36, 70, 101, 141, 147, 218, 232, 235, 253, 275n, 279n
- leegstand 68, 73, 75, 90
- levendigheid 17, 73, 137, 226
- macht op straat 26, 126, 144, 146, 226
 - alloctonen en autoctonen 142-144
 - politie 144-147
- machtsvertoon 259
- media 74, 76, 125, 130-131, 225
- Mensen Maken de Stad 43
- metro 57, 95, 131, 139, 171, 185, 230, 243
- middenklasse 17, 232, 234-235, 275n
- mistrust* 23, 29, 88, 96, 98, 123, 158, 169, 173, 182-183, 200, 223, 227-228, 246, 248, 252-253
- moderne stedeling 11, 208
- netwerken 31, 36, 110, 147, 186, 194, 197-198, 229, 238-239
 - informeel – 197-199
- New Urbanism* 10
- non-respons analyse 265, 267
- normaliteit 29, 89, 95, 103-113, 116, 122-123, 138-139, 155, 158, 164, 170,

- 196, 217, 223-228, 230, 233, 237-241, 246, 248, 254, 256, 262-263
- normatieve normaliteit 26, 40, 98-99, 104-105, 109, 122, 164, 223, 226, 230, 238
 - en situationele normaliteit, discrepantie tussen 29, 98, 104, 109, 123, 139, 158, 164, 170, 217, 227, 230, 239, 248, 256
- normconform gedrag 245
- normen 22, 24, 29, 89, 93, 103, 108, 117, 123, 141, 223, 239, 252-253
- objectief en subjectief 31
- ogen op straat 20, 22, 24-25, 29, 31-34, 54, 58, 76, 157, 174, 194, 208-209, 216, 219, 223-224, 263
- onbedoelde gevolgen 39
- onbehagen 21, 34
- onderscheidingen 108, 125, 134, 153-154
- onderzoeksmethode 22, 39, 43-45, 68, 273n
- ontmoetingen
 - sporadische – 36
 - vanzelfsprekende – 194, 216
- ontmoetingsplaatsen 34-35, 224
 - en sociale controle 39
 - vanzelfsprekende – 216
- onveiligheidsperceptie 175
- onzekerheid 21, 24, 29, 33, 40, 123-124, 183, 263
- openbare ruimte
 - als locatie voor vermaak 126
 - beleving van – 92
 - en etniciteit 139
 - gebruik van – 24, 199
 - inrichting van – 18, 25, 57
 - kwaliteit van – 17, 101-122, 223
 - onderhoud van – 101-122, 223
 - praktisch buurtgebruik en – 193, 199
 - signalen 22
 - toe-eigening van – 144-154
 - toneel van uitsluiting 154, 187
 - verantwoordelijkheid voor – 223-263
 - verblijfsfunctie van – 66, 216
 - zeggenschap over – 90
- opleiding 81, 92, 177-178, 182, 193, 232-233, 235, 267
- Opzoomer Mee 43, 143
- Opzoomeren 143
- overlast 21-22, 25, 44, 49, 53, 57, 79, 82, 84, 89, 91, 96, 129-130, 136, 138, 157, 166, 170, 211-212, 220, 226, 228, 231, 236-237, 241, 244-245, 260, 262
- parkeerproblemen 90, 247
- participatie 10, 12, 88, 199
- passiviteit 92
- peergroups* 147
- politie 24, 44, 56, 76, 91, 105, 120, 143-146, 164, 168, 174, 211, 213-216, 229, 246-247, 259-260, 277n-279n
 - het belang van etnografische competenties 259
 - onvrede van winkeliers over – 210
 - rol bij sociale veiligheid 259-261
 - vertrouwen in – 145-147
- praatje maken 149, 187, 207
- prachtige wijken als voorwaarde voor sociale controle 116-124
- preventie 90, 118
- privacy 27, 134, 175, 276n
- privatisering van gemeenschap 199
- projectencarrousel 255
- publieke anonimiteit 28, 134, 154, 226-228, 246
- publieke ruimte, beleving en etniciteit 19, 24, 28, 36, 192-194, 218, 236, 240, 257, 262
- racisme 60, 154
- rafelrand van de stedelijke samenleving 138, 226, 231-233, 241, 254, 257, 259, 263
- repressie 216, 260
- risico's 21, 103, 105, 111, 168, 177, 227
- robuuste identiteit 92, 111, 177, 179-180, 234-236, 240-241
- roddel 30, 134, 252
- routines 27, 186, 203
- saamhorigheid 69, 142-143

- scholen 19, 40-41, 44, 52, 64, 80, 87, 90, 92, 175, 183, 185-188, 195, 199-200, 202, 216, 223, 228-229, 243-244, 252
 - rol van – bij sociale veiligheid 260-261
- schoolplein 87, 90, 181, 187-188, 195, 201-203, 219-220
- schoon, heel en veilig 43, 90, 92, 95-96, 116
- self-policing* 139, 254
- signalen
 - en fysieke omgeving 96
 - fysieke – 95-122
 - indirecte – 98
 - sociale – 125-156
- situationele normaliteit
 - aanpassing aan – 97-101
 - definitie van – 29, 98, 102
 - en sociale controle 100-101
- slachtofferschap 22, 26, 30, 32, 44, 75, 79, 85, 87, 93, 99, 127
- small talk* 36
- sociaal
 - kapitaal 88, 134, 237
 - klimaat 21, 44, 68, 113, 218
- sociabiliteit 220
- sociale
 - afstand 62
 - binding 200
 - cohesie 9, 19, 43, 69, 122-123, 133, 198
- sociale controle 31-35, 37, 40-41, 47, 66, 76, 79, 93, 99, 102-107, 113, 115, 133, 139, 143-144, 151, 157-161, 166, 169-178, 182-183, 187, 191, 193, 199-218, 223-224, 227-229, 237-239, 241, 246-249, 252-256, 261, 263, 279n
 - als dilemma 30
 - als systeemkenmerk 24
- betekenis van winkel 199-205, 210-216
 - definitie van – 23-25
 - effectiviteit van – 29
 - en context 26, 30
 - en ontmoetingsplaatsen 199
 - en schoon, heel en veilig 121-124
 - en steun van de staat 98
- formele – 19, 91
- informele – 18-19, 24
 - met steun van derden 116, 210-212
- rol van bewoners 30, 34
- rol van de staat 24
- rol van winkeliers 26, 187-199, 210-215
 - toepassen van – 34, 157-182
 - uitoefenen van – 26, 30-31
 - verwachtingen van – 157-182
 - voorwaarden voor – 26
 - zelf doen 20, 25
- sociale
 - herovering 92, 122
 - identificatie 26, 28, 35-36, 84, 105, 112, 185, 218
 - identificatie en consumptie 61-62, 192
 - klasse 58, 133, 147, 234, 275n
 - omgeving als context (theorie) 37
 - onderscheidingen 125, 153
 - plaatsbepaling 23, 36, 95, 233
 - samenhang (zie ook cohesie) 21, 35, 51
 - uitsluiting 237
- sociale veiligheid
 - beleidsdoel 38
 - definitie van – 23
 - objectieve – 22-23
 - subjectieve 22-23
- sociale vernieuwing 43
- socialisatie 24
- speelcontainers 245, 260
- sporadische ontmoetingen 35, 155
- stadsvernieuwing 49
- status
 - sociale – 83, 134, 233
 - van buurten 83-84
- stedelijke
 - flaneur 27
 - herstructurering 67
 - vernieuwing 17, 43, 75, 130, 273n
- stedelijkheid
 - en anonimiteit 36
 - en consumptie 61
 - historische veranderingen van – 34

- stedenbouw 18, 24-25, 44, 50, 138, 218-220, 226, 232, 244
- steekproef 47, 84, 129, 187, 216, 265, 267-268, 273n
- stereotype categorisering 125, 139, 226, 246
- stereotyperingen 52, 129, 154, 183
- straatmariniers 90
- straatmeubilair 56-57, 65, 69, 76-77, 99, 219-221, 249, 257
 - en conflict 77
- strong ties* 36
- surveillance 24
- symbolisch interactionisme 27

- time out 36, 95
- toe-eigening van de openbare ruimte 65, 235, 248-249
- toezicht
 - formeel – 24
 - functioneel – 24
 - informeel – 24
- toezichthouders 73, 211, 213, 244, 278n-279n
- tolerantie 19, 36, 101, 158, 199, 237
- transactie 189
- trust* 23, 96, 285, 287

- uitsluiting 97, 237, 261
- undefensible space* 25, 257

- vaste klanten 73, 210-211, 218, 252, 255, 261
- vaste stekken 196, 206, 209, 229, 249, 251
- Veilig Ondernemen 213
- veiligheid
 - als mythe 33
 - beleefde – 17, 20
 - beleefde – en betekenis van de school 195, 199-208
 - beleefde – en buurtnetwerken 197-199
 - beleefde – en getuigenis van criminaliteit 87
 - beleefde – en inkomen 81
 - beleefde – en opleiding 81
 - beleefde – en sekse 81
 - beleefde – en slachtofferschap 82-88
- beleid 21, 223-265
- discrepantie 31, 91
 - en kinderen 93, 199-208
 - en leeftijd 81
 - en normen (theorie) 23
 - en stedelijkheid 33, 237-239
 - en thuis (theorie) 28
- objectieve – 22, 44, 79
- onderzoek naar – 20, 25, 30, 33, 72-76
- opvattingen van winkeliers over – 89, 210-212
- rapportcijfers voor – 82, 194-198
- redenen voor beleefde – 82
 - volgens professionals 88-90
 - sociaal vraagstuk 22
 - stedelijkheid (theorie) 18
 - voorwaarden voor – 37
- verblijfsfunctie 66, 219, 221-222, 244
- verblijfsruimte 95, 236
- verhuismobiliteit 17
- verloedering 26, 40, 55, 96-97, 99, 101, 106, 110, 112, 119, 124, 126, 165, 217, 224-225
- vermijding 46, 175, 201
- vernietiging 26, 68
- vertrouwen
 - als relationele kwestie 103, 105
 - en belangeloosheid 104
 - en benevolentie 104
 - en middenklasse 175-181
 - generaties en – 175-180
 - instrumenteel – 103
 - moreel – 104
 - tussen ouders 194-199
 - trust, mistrust, distrust* (definitie) 23
 - verklaringen voor verschillen in – 154-156, 175-182
 - voorbijgangers – 159-161
- vervreemding 36, 185, 251
- vervuiling 26, 40, 93, 98-102, 105-107, 109-110, 115, 117, 119, 124, 160, 165, 170, 193, 215, 225, 239
- voorspelbaarheid 27, 160
- voorzieningengebruik 187
- vreemden 27-28, 36, 40, 85, 166, 171, 175-177, 179-180, 212, 217, 227, 232, 234

vrienden in de buurt 198-199, 238,
 278n
 vuil 99-101, 164
 – als signaal 101-104

 wantrouwen 23, 29, 103, 105, III-II3,
 123-124, 129, 139, 155, 158, 164,
 169, 172-173, 175, 182-183, 200,
 216, 223, 227-228, 246, 248, 252-
 253, 263
weak ties 36
 wij en zij 62
 wijkbeleid 82-83, 240
 wijken
 – als ontmoetingsplaatsen 34-35
 beleid van – 17
 – en sociale status 83
 – en stedelijke hiërarchie 83
 historische verandering van – 20
 planning van – 25
 wijkgedachte 51
 wijkvisies 240, 262
 woningbouwcorporaties, rol bij socia-
 le veiligheid 262
 woningdifferentiatie 17, 51
 woningvoorraad 52, 88-89, 237
 woonkeuze 84
 woonomgeving 19, 81, 82, 84-86,
 96, 98, 100, 102, III, II3, 130, 197,
 201-203, 231, 254
 woontevredenheid 34, 79, 81, 93, 232